ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Періодичне видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:

ІСТОРІЯ

Випуск 14

ТЕРНОПІЛЬ
2001

УДК 93
ББК 63.3(4Укр)
Н 34

Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія/За заг. ред. проф. М.М.Алексієвця Тернопіль. -- 2001. – Вип. 14. – 240 с.

Друкується за рішенням вченої ради Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка від 27.11.2001 р. (Протокол № 4).

Головний редактор

Микола Алексієвець - доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Валентина Борисенко - доктор історичних наук, професор
Петро Брицький - доктор історичних наук, професор
Сергій Васюта - доктор історичних наук, професор
Тетяна Гонтар - кандидат історичних наук, доцент
Павло Коріненко - доктор історичних наук, професор
Олександр Сич - доктор історичних наук, професор
Сергій Троян - доктор історичних наук, професор
Іван Зуляк - кандидат історичних наук, доцент

Рецензенти:

Василь Ботушанський - доктор історичних наук, професор
Микола Стрішенець - доктор історичних наук, професор

Літературний редактор:
Іван Зуляк - кандидат історичних наук, доцент

ISBN 966-567-067-0

©Тернопільський державний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, 2001

РОЗДІЛ 1

МАТЕРІАЛИ ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ

ОСВІЧЕНІСТЬ, ІНТЕЛЕКТ, ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ – НАРІЖНИЙ КАМІНЬ ПРОГРЕСУ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Виступ Президента України Леоніда КУЧМИ
на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 року

Шановні делегати з'їзду!
Дорогі друзі!

За усталеною традицією на зібраннях такого роду належить насамперед і переважно говорити про ту велику роль, яку відіграє в суспільстві освіта, про нашу любов та шану до школи і педагогів. І не в останню чергу для того, щоб пом'якшити ваші серця та відвести критику

Тому я почну свій виступ з привітання сьогодні вас, усіх хто навчає і виховує молоде покоління, з Днем працівників освіти нинішнім представницьким форумом Цілком очевидно що вже сам факт його скликання засвідчує об'єктивну готовність українського суспільства до сприйняття принципово нового розуміння статусу, ролі і покликання освіти Але так само очевидно й те, що між цим розумінням і практичними намірами та зусиллями у нас поки що надто великий розрив Поза всіма розмовами про освіту як визначальну складову суспільного розвитку її ще не виведено де-факто на те місце і той рівень у системі державних пріоритетів, яких потребує сучасна доба

Скажу відверто, я розраховував, що вже сама підготовка до з'їзду започаткує більш широку, всеукраїнську розмову про те як вийти з цього стану На жаль, цього, на мій погляд, повною мірою не сталося І насамперед через інертність, байдужість тих, хто причетний до керівництва освітньою сферою — від районної ланки до Кабінету Міністрів І в даному разі, як і в багатьох інших випадках, не виконує свого основного призначення педагогічна наука. При тому, що чисельність лише працівників Академії педагогічних наук зросла за останнє десятиліття десь утричі, це не особливо позначилося на її віддачі Більше того, втрачаються школи і напрями, апробовані життям традиції, наука недостатньо синхронізується з потребами педагогічної практики. Це тема для окремої серйозної розмови, причому не тільки на з'їзді

Тому сподіваюся, що два дні роботи великої педагогічної ради України — а саме таким мені бачиться ваш з'їзд — сконцентрує широкий загал, підштовхне до дій, співвіднесених з тими високими орієнтирами, які визначаються для освіти Адже всі ми виходимо з того, що від нинішнього стану освіти й особливо від її майбутнього вирішальною мірою залежить, куди і як рухатимуться наші держава та суспільство і чого досягнуть на цьому шляху

Історичний досвід переконує країни і народи, що переймалися цією сферою як головним рушієм свого поступу вийшли на передові рубежі в економічному та соціальному розвитку А в наш час актуальність цієї парадигми зростає на кілька порядків У постіндустріальну епоху з її стрімким науково-технологічним піднесенням, бурхливим приростом знань і технологічними проривами, з прискореною глобалізацією всіх процесів освіченість, інтелект, творчий потенціал особистості стають провідною продуктивною силою, визначальною передумовою і наріжним каменем прогресу цивілізації. Тільки високоосвічена людина здатна вільно орієнтуватися у реаліях та імперативах сучасного світу, гармонізувати

з ними процес своєї самореалізації забезпечуючи оптимальну віддачу для себе і суспільства. На активно, системно і цілеспрямовано набутих знаннях базуються всі якісні прориви за межі відомого і звичного. В сукупності вони породили нинішню науково-технологічну революцію. Гостра і нагальна потреба у формуванні такого покоління диктує найголовніше завдання нашої освітньої системи в усіх її ланках майже двомільйонного педагогічного загалу України.

Усвідомлюючи потребу в Національній доктрині розвитку освіти і даючи доручення на її розробку, я застерігав урядовців, щоб це не був мертвонароджений прожект, яких у нас не бракувало і не бракує. Відтак конче важливо, щоб на з'їзді було зроблено високопрофесійну і об'єктивну експертизу проекту доктрини: кваліфікований тест на відповідність сьогоднішнім і завтрашнім вимогам. І щоб висловлені вами думки були почуті і враховані, допомогли одержати дієздатну, співвіднесену із сучасністю та перспективою ідеологію реформування системи освіти, включення її у загальний контекст демократичних соціально-економічних та культурних трансформацій в Україні, чітко визначити ієрархію державних пріоритетів у цій сфері.

Шановне товариство! Освіта, як жодна інша сфера, залежить від загального стану суспільства, віддзеркалює його і так само великою, якщо не вирішальною мірою його визначає. Сьогодні вона повинна стати одним з тих потужних чинників, які працювали б на реалізацію всього комплексу наших стратегічних завдань, на втілення в життя національних амбіцій. Як ви розумієте, це стосується насамперед економіки. Якраз створення своєї власної самодостатньої економіки, цієї несучої конструкції усієї державної будівлі, належить до основних підсумків першого десятиріччя незалежності України.

Нам вдалося, нарешті, вийти з найтяжчої фази тривалої економічної кризи, коріння якої сягає ще радянського періоду. Нині українська економіка є однією з найбільш динамічних на європейському континенті. З початку цього року темпи зростання валового внутрішнього продукту та промислового виробництва перевищують відповідно 10 і 16 відсотків. А в аграрному секторі цей показник зріс у межах 30 відсотків. Причому економіка розвивається за висхідною уже третій рік. І це за умов, коли протягом усього цього періоду Україна не отримувала зовнішніх фінансових запозичень, а у світі намічається тенденція сповільнення економічного розвитку. За прогнозами світових аналітичних центрів у другій половині нинішнього року передбачається приріст загального валового внутрішнього продукту у межах не більш як піввідсотка, тоді як торік він становив чотири відсотки.

Ми зобов'язані рахуватися з усіма реаліями сучасного світу, насамперед прискореною глобалізацією економічного процесу. Це зумовлюється, по-перше, інтегруванням України у світовий економічний простір. І по-друге, тим, що основним ресурсом її економічного розвитку є на даному етапі експорт. Треба мати на увазі і таку обставину. Розширюючи можливості національних економік, глобалізація разом з тим об'єктивно сприяє поглибленню нерівності між ними. Нам треба максимально напружити зусилля, щоб не потрапити у так звану периферійну зону, яка з'явилася внаслідок такої економічної диференціації. Що означає приведення в дію всіх механізмів та резервів випереджального розвитку, які забезпечували б істотне перевищення середньосвітових темпів економічного зростання. За всієї своєї об'єктивної складності це завдання має в Україні і суттєву специфіку, яка визначається принаймні чотирма взаємопов'язаними чинниками.

Перший. Ми дійшли межі, за якою неможливе дальше розв'язання економічних проблем за рахунок соціального чинника. Поглиблення реформ має поєднуватися з наповненням їх соціальним змістом.

Другий. Потрібні прискорений розвиток внутрішнього ринку та підвищення платоспроможності населення. Така постановка питання, крім усього іншого, диктується необхідністю послабити залежність національної економіки від міжнародної кон'юнктури і загалом забезпечити себе від негативних зовнішніх впливів.

Третій. Необхідність продуманого і швидкого завершення реформ в аграрному секторі, насамперед земельної, з огляду на його ключову роль в економіці та розв'язанні соціальних проблем. Принагідно зазначу, що вже три чверті сільських учителів одержали додаткові ділянки площею до одного гектара кожна. А загалом їм та іншим працівникам соціальної сфери на селі уже належить півмільйона гектарів землі.

Четвертий чинник пов'язаний з неухильним дотриманням інноваційної моделі як єдино

можливої основи прискорення економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, зміцнення національної безпеки та авторитету держави. У розвинутих країнах світу ця модель забезпечує до 90 відсотків економічного зростання. У тому числі близько половини — за рахунок нарощування інтелектуального ресурсу.

Таким чином, ми знову й знову виходимо на роль і місце освіти, її функції і призначення в сучасному світі. Це ж саме треба мати на увазі при аналізі внутрішньополітичних процесів в Україні. Я оцінюю їх як достатньо стабільні і прогнозовані для суспільства, що перебуває у транзитному стані, радикально переглядає систему усталених цінностей та орієнтирів свого розвитку. Хоча не можна не бачити, що наше політичне життя позначене падінням моральності, толерантності, політичної культури, прагненням прорватися до влади будь-якою ціною, а також доведеною до абсурду опозиційністю у разі втрати владних крісел. Звідси штучне продукування партій, розбіжності у настроях суспільства та окремих політиків, звідси намагання розірвати по живому суспільну тканину, розвести людей по барикадах, звідси апелювання до закордону фактично з скаргами на свою країну і свій народ.

Зрозуміло, що не можна збудувати демократичну державу без розвинутої багатопартійної системи, цивілізованої опозиції та інших інститутів громадянського суспільства. І я розглядаю все це у комплексі наших першорядних завдань, які до того ж актуалізуються майбутніми виборами до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування. Країні потрібен політично структурований і відповідальний парламент, який відображав би настрої громадян і виходив з них у своїй діяльності. Дуже важливо, щоб природний сплеск передвиборчої активності політиків, політичних сил і людей загалом не був штучно спрямований в русло антагонізму, ворожнечі та їхніх практичних радикальних виявів.

Чому вважаю необхідним таке застереження?

По-перше, є підстави прогнозувати зміщення акцентів у передвиборчій боротьбі. Якщо у попередніх кампаніях превалювали критика та аргументація економічного характеру, то нині на передній план висувають інші компоненти. Це тотальне звинувачення влади у злочинності, авторитаризмі, утисках свободи слова, примусовій українізації і навпаки, русифікації, нездатності консолідувати націю, внаслідок чого політиками реанімується сумнозвісна ідея проведення вододілу по лінії Схід — Захід тощо.

По-друге, спостерігаються спроби посилення зовнішнього впливу на перебіг та спрямованість внутрішньополітичних процесів в Україні. Причому з різних напрямів.

Рівень політичної свідомості суспільства, настрої людей, позиція керівництва держави дають право стверджувати, вибори в Україні відбудуться у визначені Конституцією терміни. Вибори будуть чесними, відкритими і прозорими. Але для того, щоб це забезпечити, потрібне демократичне, узгоджене з Конституцією законодавство. Саме цим мотивуються мої зауваження до нового закону про вибори, які делутати враховують поетапно, так би мовити, порціями. А щодо зовнішніх впливів, то ми не та країна, якій потрібні милиці для пересування. Україна здатна власноруч творити, будувати і облаштовувати своє життя, залишаючись відкритою для співпраці і конструктивного діалогу. Так само, як і здійснювати зовнішню політику, хоча з огляду на багато причин це дуже непросто.

Геополітичне становище України, її розташування на перехресті світових шляхів, в епіцентрі зовнішньополітичних впливів, противаг і суперечностей обумовлює пильну увагу до неї багатьох держав, надає чимало переваг і водночас багато що ускладнює. На жаль, ми не завжди як належить використовуємо ці переваги і, з іншого боку, створюємо собі додаткові труднощі самі. А подекуди нам у цьому "допомагають" інші.

Активно проводячи свою лінію у міжнародній політиці, Україна час від часу стикається з нерозумінням та підозрами. І ось що характерно, якщо до певних процесів і явищ у політичному та соціально-економічному житті інших країн ставлення досить поблажливе, то на нас дивляться аж надто прискіпливо. Події в Україні часто трактуються і оцінюються як на Заході, так і на Сході необ"єктивно і викривлено. Причому ініціатива у створенні такого неадекватного іміджу нашої держави нерідко йде і від своїх, доморощених політиків — не в останню чергу тому, що на всіх не вистачає високих посад.

Чому і навіщо все це робиться? Ми — велика європейська держава з багатим природним, економічним, науковим, духовним і, головне, людським потенціалом. Ми, я глибоко у цьому переконаний, — країна з великим майбутнім. Так ось чи всі у світі за умов

жорсткої конкуренції, пошуків своєї власної ніші у глобалізованому суспільстві, нового місця під сонцем, у боротьбі за ринки щиро зацікавлені у появі в центрі Європи сильної і впливової держави? Будемо вважати це запитання риторичним. Не заглиблюючись далі у зовнішньополітичну проблематику, хотів би з урахуванням специфіки вашої аудиторії акцентувати увагу на такому. Інтернаціоналізуючи процеси економічного розвитку, глобалізація водночас таїть у собі небезпеку нівелювання національних, культурних, релігійних відмінностей держав і народів. Зберегти свою ідентичність, не відгородившись при цьому від світу, — дуже серйозний виклик нової доби. Знайти такий оптимум, забезпечити собі умови для гідного співіснування у динамічному і прагматично-жорсткому світі зможуть лише народи з високим рівнем національної свідомості, освіченості, налаштовані на постійний рух і самовдосконалення.

Ви, очевидно, помітили, що з кожного аспекту державного життя я виводжу зв'язок з освітою, її завданнями. І цілком логічним було б зустрічне запитання — про дієздатність самої держави та відповідальність влади. Ніде правди діти, і держава наша поки що слабка, і влада недостатньо консолідована та відповідальна. Ми відмовилися від принципів побудови організації і функціонування системи державної влади тоталітарних часів і все ще не дійшли до тієї її моделі, яка відповідала б стандартам і параметрам демократії та ринкової економіки. Безумовно, правильний принцип поділу влади трансформувався у внутрішню розбалансованість, неузгодженість дій, а то й у пряме протистояння між її гілками, породжене розходженням політичних поглядів або особистими чи груповими амбіціями. Це хвороба росту, для усунення якої потрібні час і більш жорстка та відповідальна позиція керівників усіх державних інституцій.

Скажімо, багато кому не подобається моя критика на адресу депутатського корпусу, дехто вважає, що вона не завжди своєчасна і коректна. Можливо, інколи це й так. Але, по-перше, у Президента немає іншого засобу впливу на Верховну Раду, оскільки більшість депутатів дружно проігнорувала результати Всеукраїнського референдуму, які давали механізми підвищення політичної відповідальності парламенту.

По-друге, і це основне, ми підійшли до межі, вичерпали можливості розвитку на тій основі, насамперед законодавчій, яку маємо. Уже давно потрібна нова база економічного зростання. А у Верховній Раді роками лежать вкрай необхідні для цього законопроекти.

Що це означає на практиці, проілюструю на прикладі Податкового кодексу. Нині діюча податкова система вже дійшла до такого парадоксу: приріст надходжень до бюджету майже у два з половиною раза менший, ніж збільшення обсягів виробництва. А це ж і зарплата бюджетними, і пенсії і стигендії, і фінансування соціальних програм. Сьогодні через податки продовжує вилучатися п'ята частина доходів громадян. А якби Податковий кодекс було прийнято, то лише від цього вчителі відразу додатково отримали б 15 відсотків надбавки до зарплати.

То в чому ж тоді неправий Президент? Не прийнято ще й Земельний кодекс, і закон про судоустрій, і інші важливі акти, потреба в яких уже давно перезріла. А все це не дає повноцінно розвивати економіку, розв'язувати соціальні проблеми, поліпшувати правовий захист наших співгромадян.

Чимало неузгодженості, нестиковок, неадекватності в діях маємо на рівні районних держадміністрацій та органів місцевого самоврядування. Одна з причин такого стану в тому, що на зміну попередній, доведеній до абсурду кадровій непорушності прийшла кадрова чехарда, спричинена великою мірою розтягуванням працівників по партіях. А з нею — психологія тимчасовості, невпевненості кадрів у своєму завтрашньому дні і пов'язані з цим пасивність, розходження справді здібних та перспективних людей або похапливе розв'язання власних проблем за рахунок службового становища.

Разом з іншими кроками для відновлення дієздатності і стабільності управлінського апарату недавно введено інститут державних секретарів у міністерствах. Це, по-перше, відповідає поширеній у світі практиці, а по-друге, забезпечить професіоналізм, системність і наступність у роботі за умов партизації багатьох міністрів або у разі зміни їх чи усього уряду. Правда, ще не встигло висохнути чорнило на відповідному Указі Президента, як дехто здійняв крик навколо цього рішення і доніс свої емоції аж до Ради Європи. А мотив більш ніж очевидний: втрачається вплив на той самий адмінресурс, проти якого всі так завзято борються. Незважаючи ні на що, лише, на забезпечення професіоналізації і

дієздатності кадрового корпусу буде витримуватися і надалі.

Це з особливою настійністю ставить на порядок денний проблему підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців. Але хочу наголосити: кваліфікації не в плані придбання кандидатських чи докторських дипломів. Незважаючи на застереження похід чиновного люду за науковими ступенями триває. Бо тут добре засвоїли, що правового механізму захисту від бездарного епігонства чи проштовхування дисертацій, написаних іншими, немає. Але є моральний бік справи. Просто прикро дивитися, як серйозні, маститі вчені дозволяють ставати на одну дошку із собою спритникам і невігласам у науці. У тому числі педагогічній.

Я звертаюся до Вищої атестаційної комісії і присутнього тут її голови Віктора Скопенка, до фахових рад: не можна своїми ж руками опускати рівень вітчизняної науки, сприяти девальвації наукових ступенів та профанації наукової діяльності. Ця проблема лежить не лише у площині державної служби. Сьогодні вже фактично увійшли у вжиток такі поняття, як "старі" і "нові" доктори та кандидати. І порівняння, треба сказати, далеко не на користь останніх. Те ж саме все частіше можна почути і стосовно професорів та доцентів.

А додаймо сюди такий незрозумілий для мене – і, думаю, для вас – феномен, як лавиноподібний натиск на суспільство самопроголошених академій і самопризначених академіків. У багатьох випадках це не більше, ніж суміш пробивності і войовничого невігластва. І не така вже й безневинна, як може здатися на перший погляд, – в очах суспільства відсуваються на задній план справжні вчені та педагоги і дискредитується вітчизняна наука загалом.

Я свідомо загострюю цю тему, оскільки, на моє переконання, і на сьогоднішньому зібранні, і в усій практичній роботі має бути визначальною проблема науково-педагогічних кадрів, її треба розв'язувати як у загальному плані, так і особливо у прикладенні до суто освітньої сфери. І насамперед — до педагогічних ВНЗ. Тобто таких, хто вчить тих, кому далі навчати інших. Це добре, що їхній кадровий корпус акумулює вітчизняний та зарубіжний досвід і є зрілим у віковому вимірі. Але не можна не помічати сповільнення природного процесу кадрового оновлення факультетів і кафедр, а відтак порушення принципу зв'язку і наступності поколінь. Показово, що така тенденція не менш виразно простежується і на інших шаблях освітньої системи. Тобто йде згори вниз чи навпаки.

Таким чином, проблема має наскрізний характер. А отже, потребує комплексного і всеохоплюючого підходу до свого розв'язання, продуманих заходів, які б реально працювали і давали потрібний ефект. Тим часом, якщо судити з доповіді міністра, це завдання поки що не сприймається у цілісному вигляді, зводиться до окремих, розрізнених складових, вирваних із загального контексту.

Звісно, тема дуже непроста. І насамперед через те, що суспільне визнання професії педагога не співвідноситься з матеріальною оцінкою його праці.

Бідний викладач, учитель — це сором для держави. Урядові, місцевим органам влади пора уже перейти від констатації цієї гіркої даності до енергійного її подолання. Хоча б з такою активністю, з якою обласні керівники добиваються викриття у своїх регіонах нових навчальних закладів або підвищення статусу діючих, обіцяючи при цьому все – заробітну плату, житло, пристойну матеріальну базу.

Об'єктом особливої уваги має стати Національний педагогічний університет ім. Михайла Драгоманова. Очевидно, щодо цього потрібне спеціальне урядове рішення. У більш широкому плані я хотів би торкнутися ролі і призначення наших провідних ВНЗ, насамперед класичних університетів як еталонів і донорів освітньої системи, інтелектуальних та культурних центрів своїх регіонів.

Як засвідчує історія, певним чином орієнтована школа, і насамперед університети, відіграла разом з церквою якщо не вирішальну, то одну з ключових ролей у консолідації та становленні нинішніх націй і держав. На сучасному етапі класичні університети України, подібно до їхніх середньовічних попередників, шукають свою історичну місію за нових умов — виступити ініціаторами і творцями універсалізму, що є запорукою збереження і розвитку вищих людських якостей та цінностей. Це устремління потребує зустрічного руху та адекватної підтримки держави і суспільства. Тільки так ми зможемо продовжити історичну традицію, за якої університети були індикаторами цивілізаційного рівня людських спільнот.

Сьогодні треба визнати: далеко не завжди вмотивоване і виправдане зведення досить

посередніх ВНЗ у ранг університетів, які і факти надання під тиском регіональних еліт статусу національних, призвело до того, що класичні університети значною мірою розчинилися у цій масі. Становище треба виправляти, і невідкладно.

Не менш актуальним, а якщо відверто, то нервово-збуджувальним відгалуженням цієї теми є нові тенденції у сфері освіти. Звичайно, модернізація суспільства неможлива без такої самої за глибиною модернізації цієї сфери. І поява недержавних закладів освіти, починаючи від дошкільного навчання – це не власне український винахід, а відтворення світової практики. Інша річ, яких форм набуває цей процес і як узгоджується з реальними можливостями держави та суспільства і завданнями, які вони здійснюють.

Відомі дві основні моделі розвитку освіти. Одна — англо-американської орієнтації, за якої освіта є особистою справою кожної людини, а сама її система належить до індустрії послуг. Саме ця орієнтація останнім часом виглядає для багатьох найбільш привабливою, але водночас і викликає чимало критики. Друга модель — німецько-російська, якій надано перевагу і в нас, — базується на державній відповідальності за освіту, її доступності для всіх верств та прошарків населення незалежно від економічного стану та соціального статусу.

У цього варіанта не менше, якщо не більше привабливих сторін. Але разом з тим йому властива недостатність матеріальної бази освіти і відповідно погане впровадження нових її технологій. Практика постійно підтверджує: освіті, яку жорстко регламентує держава, значно важче адаптуватися до динамічних суспільних змін. Багато хто вказує, і не без підстав, на те, що зміна суспільного розуміння інституту освіти і навіть часткове віднесення його до розряду послуг з введенням платного навчання ставить нас перед певними ризиками і загрозами.

Це по-перше, зниження доступності освіти з такими супутніми явищами, як диспропорції між попитом і пропозицією на освітньому і професійному ринках, перенасичення їх фахівцями одних профілів і послаблення уваги до інших. Наприклад, юристів сьогодні в Україні готують 69 державних і 53 приватні ВНЗ. Маю на увазі тут не кількість, а якість.

По-друге, падіння рівня освіти. Так, у недержавному секторі недостатність підготовки до вступу до ВНЗ компенсується наявністю грошей. І відповідно у процесі навчання.

По-третє, поява нових джерел для конфліктів у суспільстві, пов'язаних з його диференціацією за можливостями здобуття освіти.

Я стою на тому, що, запроваджуючи світовий досвід, ми не можемо перекладати функції держави на людину. Держава повинна гарантувати громадянам конституційне право на освіту, забезпечувати її доступність для кожного без будь-яких обмежень. За винятком одного — якщо немає достатніх знань. Бо навколо цього вже чимало спекуляцій: мовляв, моя дитина позбавлена можливості здобути вищу освіту. А на запитання, як та дитина закінчила школу — здебільшого сором'язливе мовчання.

Вважаю, що треба зберегти монополію держави на підготовку фахівців деяких профілів, насамперед у галузях медицини і юриспруденції. Пояснення щодо цього, гадаю, не потрібні. Дедалі очевидніша необхідність змін у підходах до становлення і розвитку недержавних закладів. На відміну від інших секторів, які виростають здебільшого через приватизацію на базі державної власності, приватні освітні інституції з'являються якось ніби збоку. Їх входження в освітню систему відбувається за рахунок яскравих вивісок та гасел, а подекуди й тривіального шахрайства у привабливій упаковці. Ті, хто піймався на цю приманку, нерідко виявляються ошуканими. А страждає у кінцевому підсумку держава, отримуючи липових спеціалістів.

Поряд з посиленням вимогливості при акредитації таких закладів треба шукати нові форми і підходи. Наприклад, подумати над експериментом з роздержавленням ВНЗ — в окремих регіонах та по окремих групах цих закладів. Головне, що повинні бути забезпечені єдині критерії та стандарти в оцінці якості навчання у всіх складових освітньої системи. Я солідарний з тією думкою, що сьогодні головним виміром якості функціонування освітньої системи має бути здатність молодого покоління повноцінно жити й активно діяти у новому світі, постійно самовдосконалюватися, адекватно реагувати на зміни, особливо у періоди технологічних та цивілізаційних проривів. При цьому треба враховувати, що такі зміни не завжди позитивні і більше того, як показують події останнього часу, – загрозливі. Україна

однозначно засуджує нетерпимість, агресивне несприйняття загальнолюдських цінностей, що в концентрованій формі отримало відображення у терористичних актах 11 вересня

Шановні учасники з'їзду! Ми можемо і повинні перетворити нашу освітню систему з постачальника знань на середовище, яке продукує принципи та орієнтири розвитку суспільства. Другий і не менш важливий критерій якості, значущість якого зростає за умов відкритості нашого суспільства, — у рівні входження людей в загальноцивілізаційні процеси Наша радянська спадщина робить це завдання особливо актуальним.

У зв'язку з цим хотів би поділитися враженням, яке я виніс з недавньої зустрічі з дітьми — учасниками міжнародного фестивалю "Змінимо світ на краще", що відбувався в "Артеку" Вони вже не просто пристосовані до цього взаємопов'язаного і взаємозалежного світу, а фактично виросли в ньому і потенційно готові повноцінно а ньому жити Це додає аргументів до того, що за умов масовості освіти й якість дедалі більше залежить вік індивідуальної роботи, застосування принципів супроводження кожної дитини від дошкільного закладу до закінчення ВНЗ. Відмовившись від усереднених підходів, ми зможемо постійно вивищувати планку освітніх стандартів Торкаючись переважно концептуальних підходів тенденцій і наскрізних проблем вашої сфери я разом з тим розумію, що на цій всеукраїнській раді освітян треба більше і грунтовніше говорити про специфічні справи які стосуються дошкільних закладів, шкіл, гімназій, ліцеїв професійно-технічних училищ, коледжів та вищих навчальних закладів.

Поділяючи стурбованість ситуацією із забезпеченням навчальних закладів підручниками темпами та рівнем комп'ютеризації, вихованням та станом здоров'я підростаючого покоління фінансовим і соціальним забезпеченням освітян та усвідомлюючи відповідальність за це держави і влади хочу разом з тим наголосити окрім констатації, потрібні і реальні пропозиції, які я готовий розглянути та підтримати. Ми хотіли одержати такі напрацювання ще у процесі підготовки до вашого з'їзду. Але відповідальні за організацію освіти, зокрема й урядовці, спромоглися лише на проект Указу про додаткові заходи щодо забезпечення дальшого розвитку цієї сфери Я цей документ сьогодні підпишу, але він далеко не охоплює навіть те коло проблем, які вже порушували на вашому з'їзді

Саме в такій аудиторії я вважаю за потрібне окремо і особливо зупинитися на проблемі мови І не тільки через призму практики її викладання, а у значно ширшому контексті мовної політики загалом А також не в план маніпулювання відсотками та ритуальних заклинань Цього у нас не бракує — як і спекуляцій навколо мовних питань Відомо, що мова — складний витвір суспільної свідомості Вона ж є і потужним чинником її формування, ознакою рівня цивілізованості соціуму Саме тому мовна політика у будь-якій країні є засобом формування в суспільстві базових цінностей його існування.

З набуттям незалежності Україна зіткнулася в цій сфері із чималими труднощами пов'язаними з тим, що народ тоді ще не ідентифікував себе як цілісну національну спільноту. Його намагалися і намагаються розколоти дискусіями навколо вибору оптимальної лінгвокультурної моделі, статусу української і російської мов Викликає подив, що при цьому практично зовсім обійдено досвід та уроки політики українізації 20-х — початку 30-х років Хоча мотиви цього легко прочитуються Та політика була досить вдалим тактичним ходом комуністичної партії, яка в інтересах зміцнення своєї влади і престижу пішла на тимчасовий відступ від свого уніфікаторського курсу Було внесено істотні корективи у кадрову, освітню культурну інформаційну сфери По суті це була національна реформа, яка влисувалася у текст реформістських заходів перших років радянської влади

Це вже справа науковців — визначати скільки у цьому повороті було реалізму і тверезого політичного розрахунку, а скільки політичної гри — адже доля тих, чиїми руками здійснювалася українізація, здебільшого виявилася трагічною Але цілком очевидними були істотні зрушення пов'язані з її здійсненням Той курс пробудив національну еліту стимулював рух за національне відродження. Українці отримали можливість усвідомити себе національною спільнотою відчути значення своєї мови культури, традицій як чинників духовного розвитку.

Українська мова стала мовою навчання, судочинства, офіційного діловодства Було досягнуто прогресу в консолідації обох частин роз'єднаної української нації, забезпеченні специфічних інтересів національних меншин Втім не варто і перебільшувати результати українізації яка здійснювалася авральними, натискними методами без достатнього

врахування відмінностей у ментальності та настроях населення різних регіонів.

Головна ж суперечність полягала у тому, що влада і національна інтелігенція дивилися на цей процес по-різному і розраховували на різні його результати. Для влади важливо було створити привабливий імідж своєї політики і зміцнити позиції у регіоні, який змирився з більшовицьким пануванням лише після тривалої громадянської війни. А національна еліта вбачала в цьому курсі можливість повернення до національних джерел, а водночас і зміцнення українського суверенітету. Як тільки процеси українізації вийшли з-під контролю Москви, вона негайно повернулася до цілеспрямованого централізаторського курсу і посилила русифікаторську політику

Ставлення до цього досвіду тих, хто його аналізує, неоднозначна одні абсолютизують і закликають "продублювати" за сучасних умов інші розцінюють як невдалий експеримент, що не заслуговує на увагу Коли відійти від ідеологем, то не можна не бачити, що політика українізації, крім усього іншого, показала мовно-культурні орієнтації населення піддаються корегуванню навіть у тих складних випадках, коли рідна мова втрачена вже в кількох поколіннях, а водночас засвідчила, що за наявності значної частини російсько мовного населення, яка склалася історично, престиж національних цінностей не можна підносити директивними, силовими методами Це посилює протидію і поляризує суспільство.

Такі уроки важливо осмислити і враховувати зараз, у тому числі і з огляду на наближення виборів, коли протилежні політичні сили у гонитві за симпатіями електорату приступають до розкручування спекуляцій на мовних проблемах.

Політична стабільність в Україні великою мірою залежатиме від того, як зуміємо ми забезпечити природність процесу мовного виховання і як продумано будемо розв'язувати проблеми української мови Усім нам варто пам'ятати пораду Михайла Грушевського, "не бити по нервах" у таких складних питаннях, не збільшувати рефлективну силу опору "форсуванням того, що легко прийде саме собою"

Наша школа вже виховала перше покоління, яке вивчає українську мову з раннього дитинства і не вагається у виборі мовних пріоритетів. Тільки послідовне і наполегливе формування національної свідомості патріотизму забезпечить природність і органічність процесу утвердження української мови не тільки в освітній системі, а й у всіх сферах нашого буття

Шановні учасники з'їзду! На жаль, я не можу бути присутнім протягом усієї роботи вашого зібрання Але й за ці години почув чимало важливого і корисного, для себе, зіставив свої уявлення про освітянські проблеми з вашими судженнями та позиціями.

Особливо хотів би подякувати вчительці з Черкащини, Герою України Тамарі Сергіївні Прошкуратовій, яка задала тон усій цій розмові і говорила щиро, від серця. Думаю, що участь у з'їзді керівників центральних та місцевих органів влади допоможе їм зробити необхідні висновки і практичні кроки, значною мірою компенсувати прогалини в підготовчій роботі. Спільними, скоординованими зусиллями ми повинні активізувати просування на цьому визначальному напрямі будівництва Української держави.

Бажаю всім нам у цьому успіху і дякую за увагу.

Освіта України. – 2001 р. – 16 жовтня.

ОСВІТА В УКРАЇНІ

Доповідь міністра освіти і науки України Василя Кременя на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти

Високоповажний Леоніде Даниловичу!
Глибокошановні Анатолію Кириловичу і Вікторе Володимировичу!
Глибокошановні делегати та гості з'їзду!

Другий Всеукраїнський з'їзд працівників освіти відбувається невдовзі після подій великої історичної ваги – десятої річниці незалежності України. В освіті як і в цілому в країні сталися значні зміни. Зберігаючи кращі здобутки вітчизняної педагогіки, українська освіта продовжує набувати нових рис. Розвиток її як, власне й суспільства в цілому, не позбавлений суперечностей і труднощів, але головною при цьому є тенденція до динамізму й осучаснення.

За роки незалежності України зроблено суттєві кроки у розбудові національної системи освіти та демократизації освітянської діяльності. До них треба віднести розробку нової законодавчої бази галузі, створення вітчизняних підручників і педагогічної преси, оновлення змісту освіти, насамперед у соціогуманітарній сфері, варіативність мережі навчальних закладів і освітньо-професійних програм.

Чимало зроблено також і для утвердження гуманістичних цінностей освіти, її спрямованості на розвиток особистості. Істотної оптимізації набула мережа навчальних закладів, передусім у вищій школі, з'явилися навчальні заклади нових типів та форм власності, розпочато підготовку фахівців із багатьох нових спеціальностей. Надзвичайно важливе значення для національного розвитку має розширення масштабів україномовної освіти, підвищення уваги до вивчення української мови в навчальних закладах з іншими мовами викладання.

Зроблено вагомі кроки щодо входження української освіти в європейський і світовий освітній простір. Приведено у відповідність до міжнародних вимог освітньо-кваліфікаційні рівні та ступеневість освіти, триває робота над державними стандартами, що наблизить вітчизняну освіту до освітянських систем найбільш розвинутих країн, укладено угоди про співпрацю з більш як п'ятдесятьма країнами світу.

Ці та інші позитивні зміни стали можливими завдяки виконанню багатьох указів Президента України, реалізації законодавчих актів Верховної Ради та постанов Кабінету Міністрів України, що регулювали розвиток освітньої діяльності в країні. Важливу роль у становленні національної системи освіти відіграли рішення Першого з'їзду працівників освіти, який відбувся в 1993 році та Державна програма «Освіта. Україна XXI століття».

Віддаючи належне зробленому, пишаючись кращими досягненнями вітчизняної освіти, щиро дякуючи освітянам країни, які виявляють не тільки високу професійну майстерність, зрілу громадянську позицію, а й високе подвижництво, ми повинні відверто сказати, що стан справ в освіті у багатьох вимірах не може задовольнити ні нас з вами, шановні делегати, ні тим більше все суспільство.

На якості освіти негативно позначаються хронічне недофінансування галузі, низький рівень заробітної плати освітян, брак у багатьох містах і селах необхідної уваги до освіти і працюючих в освіті, недостатня забезпеченість підручниками, навчально-методичною літературою та інформаційними матеріалами, низький рівень матеріально-технічної бази

навчального процесу, незабезпеченість енергоресурсами. Матеріальна скрута в багатьох сім'ях, де є діти, перешкоджає їх повноцінному навчанню, а то й просто відвідуванню школи.

У цих умовах складно говорити про нововведення в освітній галузі, які потребують від педагога додаткових зусиль, а тим більше здійснювати їх. Але не робити цього також не можна. Інакше держава опиниться на узбіччі прогресу і назавжди втратить історичну перспективу.

Розвиток у національному і світовому контекстах обумовлює зміни в освіті. Світ на початку XXI століття не просто змінюється. Його змінність перетворилася на константу історичного процесу. Тепер навіть у вимірах повсякденного людського життя зміни починають переважати над спадкоємністю та сталістю. Вперше в історії людства покоління ідей і покоління речей змінюються у часі швидше, ніж покоління людей.

Але справа не тільки в цьому. У міру наростання глобалізаційних процесів та пов'язаного з ними переходу до нових науково-інформаційних технологій відбувається зміна самої **парадигми людського прогресу**. Його сутністю, основним виміром і разом з тим основним важелем стає розвиток особистості, власне **людський розвиток**. Саме ця обставина буде визначати конкурентоспроможність кожної країни.

Ось чому сфера освіти, що найбільшою мірою визначає рівень розвитку людини, стає загальнонаціональним пріоритетом у все більшому числі країн світу. У нашій країні це ще не відбулось. І тому першим нашим завданням має стати утвердження і в громадській думці, і в суспільній практиці **справжньої пріоритетності сфери освіти** як необхідної умови національного розвитку і національної безпеки. Нам потрібно згуртувати українську націю навколо проблем освіти, об'єднати зусилля не лише освітян, а и усього суспільства. Другим ключовим завданням має стати **модернізація освіти** відповідно до викликів XXI століття і вимог української державності. На виконання Указу Президента України Леоніда Кучми з метою визначення стратегічних напрямів розвитку освітянської сфери Міністерством освіти і науки разом з Академією педагогічних наук провідними науковцями, педагогами України розроблено **проект Національної доктрини розвитку освіти України**.

Доктрина – документ особливого жанру. Це політичний і водночас науковий документ, в якому держава і суспільство окреслюють тривалі пріоритети та гарантії щодо освіти, визначають основні шляхи їх досягнення.

Як відомо, проект доктрини був опублікований, став предметом широкого громадського обговорення, неодноразово доопрацьовувався. Хотів би щиро подякувати усім, хто взяв участь в обговоренні зокрема народним депутатам, особливо членам Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, представникам фракцій. Спасибі широкій педагогічній громадськості яка в різних формах, в тому числі на освітянських зібраннях, віче, прискіпливо розглянула положення проекту. Дякуємо ЗМІ за широке висвітлення передз'їздівської дискусії.

Думаю, що після обговорення проекту доктрини на пленарних і секційних засіданнях з'їзду та з урахуванням, висловлених пропозицій цей документ буде прийнято. Він визначатиме напрями подальшого розвитку освіти впродовж близько 25 років – тобто на час природної зміни поколінь. Тому цілком зрозуміло, що текст доктрини має узагальнюючий характер.

Для її поетапної реалізації будуть розроблятися документи, що визначатимуть відповідні конкретні дії щодо розвитку кожного рівня освіти. Підготовку проекту програми таких дій до 2004 року буде завершено відразу після з'їзду. Його проект буде роздано на секційних засіданнях, і ми чекатимемо пропозицій від областей.

Не вдаючись до аналізу конкретних положень проекту Національної доктрини, із змістом якої ви добре обізнані, дозвольте зупинитись на основних змінах, які нам треба здійснити в сфері освіти.

За великим рахунком, доктрина передбачає поступовий перехід **від репродуктивної, авторитартої освіти до освіти інноваційного, гуманістичного типу**. Цей перехід є віддзеркаленням глибинних процесів, які зумовлені цивілізаційними змінами – переходом від індустріального до постіндустріального, інформаційного суспільства. Зберігаючи кращий досвід вітчизняної освіти, маємо здійснювати стратегію випереджувального розвитку освіти, забезпечувати її цілісне системне оновлення, осучаснення в контексті тих змін, які відбуваються в політичному, економічному, екологічному, культурному, правовому просторі

нашої держави, враховуючи загальносвітові тенденції

Основна мета здійснюваних і майбутніх перетворень – **якість освіти**. Якісна освіта в сучасному розумінні має задовольнити ті вимоги, які ставить до кожної особи швидко змінюване суспільство.

По-новому треба розв'язувати проблеми основних складових розвитку освіти. Чого, як і скільки вчитися? Яким має бути навчально-методичне забезпечення цих змін? На перше запитання **«Чого вчитися?»** традиційна відповідь – знань, умінь і навичок. Однак це певною мірою данина репродуктивній системі навчання.

Сучасний зміст – багатокомпонентний. Він має охоплювати не лише знання, а й способи практичної діяльності, творчий досвід, ціннісні орієнтації особистості.

В умовах інформаційного суспільства самоцінність знань як таких змінюється. З одного боку, вони стають більш доступними, а з іншого – одержання нових знань, умінь стає обов'язковим для людини впродовж усього життя. Тому неможливо в школі чи в іншому навчальному закладі дати освіту на все життя.

Звідси висновок: зберігаючи наш досягнення у фундаментальності шкільної й професійної освіти, ми повинні переорієнтувати навчальний процес на формування в учнів, студентів бажання і уміння самостійно оволодівати знаннями з різних джерел інформації. Не менш важливо навчити застосовувати набуті знання для практичного життя, виробити уміння критично мислити.

Друге запитання **«Як вчити?»** Стисла відповідь: гуманно й ефективно. Діюча система освіти, на мій погляд, залишається значною мірою авторитарною. Нам треба постійно пам'ятати, що десять і більше років, проведених в умовах педагогічного авторитаризму, часто формують людину-конформіста, пристосуванця, деіндивідуалізовану особу, яка не здатна до самостійної та відповідальної поведінки на основі свідомого ставлення до дійсності.

Ось чому, тільки змінивши систему стосунків у навчальних закладах, побудувавши їх на взаємній повазі всіх учасників навчального процесу, ми зможемо мати справді демократичне суспільство й ефективну ринкову економіку. Бо і перше, і друге неможливе без самодостатньої, індивідуально розвиненої особистості.

Це тим більше важливо для українського суспільства, де традиції протистояння, антагонізму, поділу людей на протилежні групи, на превеликий жаль, заважають рухові вперед, знижуючи рівень цивілізованості суспільства. **Освіта повинна усувати, а не продукувати конфлікти**, утверджувати толерантні відносини в суспільстві.

Не тільки гуманна педагогічна етика має утвердитись у навчальних закладах. Не менш важливим є застосування **особистісно орієнтованих педагогічних технологій**. Їхніми сутнісними ознаками є навчання і виховання особистості з максимально можливою індивідуалізацією, створенням умов для саморозвитку і самонавчання, осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей. Такий тип навчання грунтується на діалозі, моделюванні ситуацій вибору, вільному обміні думками, авансуванні успіху.

Не можна сказати, що з такими методиками не обізнаний сучасний учитель, викладач. Я переконаний, що кожен з вас, шановні делегати, має вагомі здобутки у цій справі. Але наше **завдання – зробити інноваційний тип освіти визначальним**, а над цим ще треба багато попрацювати і методичним службам, і нашим науковцям, і авторам підручників.

Третя складова якості освіти – **технічна і технологічна забезпеченість навчального процесу.** Школа, де є лише стіни, парти, дошка і крейда, відходить в минуле. На часі – школа не тільки із звичним навчальним обладнанням – фізичні і хімічні лабораторії, лінгафонні кабінети та інше, а й із малозвичними для багатьох комп'ютерами.

Мусимо визнати, що за останні роки ми тут не тільки істотно не просунулись вперед, а й маємо серйозні втрати. В багатьох школах, професійно-технічних училищах через фінансову скруту вийшло з ладу навіть найнеобхідніше навчальне обладнання, бракує елементарних речей для проведення уроків.

Суттєво відстаємо від інших країн світу в комп'ютеризації та застосуванні сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі. Скажімо, в Республіці Корея, де дещо менша кількість населення, ніж в Україні – 25 мільйонів користувачів мережі Інтернет, а у нас лише 0.5 мільйона. То як ми будемо з ними конкурувати в майбутньому, якщо негайно не буде вжито необхідних заходів? В Україні, в тому числі освітянами, не повною мірою

усвідомлено **що комп'ютер – це справді революція в освіті**

По-перше, це засіб оволодіння **комп'ютерною грамотністю**, без яко людина є неконкурентоздатною у більшості сфер життєдіяльності По-друге комп'ютер – це засіб здійснення споконвічної мрії педагогів щодо індивідуалізації навчального процесу Сьогодні в кращих школах світу **вивчення жодного предмета** – від математики до історії – не відбувається без використання комп'ютера По-третє, комп'ютер під'єднаний до Інтернету, – це можливість спілкуватися із світом формувати планетарну свідомість, що так важливо для повноцінного життя у все більш глобалізованому світі І насамкінець, комп'ютер відкрив шлях до нового типу навчального процесу – дистанційної освіти, що розширює національний освітній простір, зумовлює жорстку конкуренцію за вплив на світовому ринку освітніх послуг, сприяє перетворенню професійно-освітньої діяльності на фінансово-прибуткову

З цього зрозуміло **що комп'ютеризація та інформатизація освіти є пріоритетним і невідкладним завданням країни** За останні роки завдяки зусиллям Президента України Леоніда Кучми, уряду, місцевих органів влади розпочалось активне оснащення закладів освіти комп'ютерною технікою Але до завершення цієї роботи ще дуже далеко В державному бюджеті на наступний рік передбачається на цю програму 30 мільйонів гривень, що в 1,5 раза більше, ніж нинішнього Проте для комп'ютеризації лише середніх шкіл в селі потрібно близько 300 мільйонів гривень Керівництво уряду України розуміє важливість проблеми і вишукує можливість щоб перед другим слуханням у Верховній Раді цей бюджетний рядок, як і деякі інші з сфери освіти і науки, став більш вагомим

Четверте запитання - **«Скільки вчитися?»** Все більш впевнено ми відповідаємо – «все життя». Можна зробити ще більш кардинальний висновок – у світі поступово стирається грань між навчанням і роботою між навчанням і все новими сферами життєдіяльності людини

Світові тенденції розвитку освіти засвідчують зменшення віку дітей, які залучаються до системно-організованого навчання, збільшення тривалості навчання і поліпшення умов для самонавчання й навчання впродовж життя

Перехід України до 12-річної середньої загальної освіти, що розпочався цього року, покликаний не допустити відставання нашого суспільства від європейської спільноти за терміном навчання, де нормою є 12–13-річна середня школа У нас же дві третини випускників школи навчається навіть не 11, а 10 років

У рамках цієї світової тенденції спостерігаємо також більше охоплення молоді професійним навчанням **Надання першої професії кожній молодій людині** – це обов'язкова норма в багатьох країнах Змінюється функція вищої освіти Вона стає просто засобом підготовки фахівців для різних сфер діяльності, а й обов'язковим етапом розвитку особистості для дедалі більшої кількості людей Такий підхід має утвердитись і в українському суспільстві

Наша країна збільшила число студентів на десять тисяч населення із 170 в 1990/1991 навчальному році до 285 студент ВНЗ III – IV рівнів акредитації в 2000/2001 році Але ми відстаємо щодо цього показника не тільки від західноєвропейські держав, а й від Росії та Білорусі

Відтак наріжним каменем освітньої політики щодо вищої школи повинно стати створення передумов, щоб якомога більше громадян України які прагнуть здобути вищу освіту могли це зробити маючи при цьому значно ширший вибір освітніх і професійних програм навчання Показово що цього року вперше за останні роки кількість студентів, які вступили на перший курс за рахунок бюджетних коштів зросла на чотири відсотки

Подальше **розширення доступу** дітей та молоді до якісної освіти є однією із провідних ідей проекту Національної доктрини розвитку освіти Мусимо визнати що ця ідея реалізовується в складних і суперечливих умовах

Якщо говорити про **дошкільну освіту і виховання**, то тут дуже скоротилась кількість дітей, що відвідують дитячі заклади Так, якщо у 1991 році цей показник становив 56 відсотків, то у 2000 році – 37 (а в селі лише 19 відсотків) Кризу зумовлюють різні причини – демографічні, економічний стан сім'ї зміна власників дошкільних закладів, недостатня зайнятість жінок на ринку праці

З ухваленням Закону «Про дошкільну освіту» з'явилися передумови для поліпшення

стану справ. Адже тепер кожна дитина п'ятого року життя має одержати обов'язкову дошкільну освіту через різні форми її здобуття за Базовим компонентом дошкільної освіти Вирівнюватиме доступ і запровадження багатоманітності форм одержання дошкільної освіти. надання дотацій держави на утримання дітей у дошкільних навчальних закладах соціально-педагогічний патронат сім'ї.

Треба перебороти ставлення до дошкілля лише як підготовчої ланки до успішного навчання в школі Це хибна позиція Дошкільна освіта повинна стати самодостатньою. І головна її мета – всебічний розвиток особистості дитини з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей.

Взагалі нам конче потрібно позбутися притаманній нашій ментальності схильності постійно готуватися до життя «в майбутньому» і перманентно «будувати» його замість того, щоб повноцінно жити вже сьогодні Це обмежує реалізацію особистісного потенціалу кожної людини. веде до викривлення сутності сьогодення та уявлення про майбутнє і шляхи його досягнення.

У сфері **загальної середньої освіти**, де навчається 68 мільонів дітей, необхідно подолати дитячу бездоглядність, залучити всіх дітей шкільного віку до навчання. забезпечити адресну соціально-економічну підтримку дітей-сиріт з багатодітних та неблагополучних сімей

Найскладнішим є доступ до якісної освіти у **сільській місцевості**. де функціонує понад 70 відсотків від загальної кількості шкіл, 12 відсотків, або 247 тисяч, учнів проживають за межею пішохідної доступності до школи.

З демографічних економічних, соціальних причин за попередні роки скорочено мережу сільських шкіл, переважно початкових. І нин: майже в 48 відсотках сільських населених пункт:в. де проживають діти шкільного віку немає шкіл Тому важливе завдання – оптимізувати шкільну мережу в сільській місцевості

Формування мережі необхідно розглянути **комплексно** зіставляючи прогноз демографічної ситуації з педагогічними економічними, соціальними, географічними факторами, що дасть змогу врахувати специфіку територій і реальні можливості для надання якісної освіти

Доступності до якісної освіти в сільській місцевості має сприяти програма **«Шкільний автобус»** – організація безплатного підвезення школярів та вчителів, що мешкають за межами пішохідної доступності до навчального закладу. Вже є добрий досвід у цій справі в Чернігівській області. Започаткування в державному бюджеті коштів для програми «Шкільний автобус» стало б поштовхом і для розвитку вітчизняного виробництва автобусів

Перспективним для управління якістю освіти в регіоні може бути створення навчально-виховних об'єднань **«Шкільний округ»**, коли навколо сильної середньої школи об'єднуються усі найближчі школи Такий експеримент успішно проводиться в Козятинському районі Вінницької області

На часі створення на базі сільської школи **культурно-освітніх центрів**, до яких входи тимуть школа. бібліотека сільський клуб спортивний комплекс. інформаційний центр

Перехід до 12–річної школи повинен забезпечити прорив до **якісно нової освіти** для всіх дітей шкільного віку Це потребує оновлення змісту і методик які формують світогляд, цінності культури. уміння самостійно вчитися, критично мислити. користуватися комп'ютером. здатність до самопізнання і самовираження життєві уміння : навички, необхідні для соціальної адаптації свідомого вибору здорового способу життя

Із введенням семестровості та переходом на багатобальну. позитивну систему оцінювання досягнень у навчанні з'явилися нові можливості для підвищення ефективності навчального процесу, орієнтації його на особистісний розвиток учня Надане випускникам школи право самостійно обирати предмети для складання іспитів – це рух до утвердження в майбутньому профільної старшої школи

Ще одна складова освітньої мережі – **інтернатні заклади** Соціально-економічні реалії призвели до збільшення кількості дисфункціональних сімей; набуває загрозливих масштабів проблема соціального сирітства Так. серед вихованців інтернатних закладів лише кожна восьма дитина є круглою сиротою, решта – сироти при живих батьках

Маємо визнати, що заклади інтернатного типу в теперішньому їх вигляді є певною мірою інструментом ізоляції знедолених дітей від решти суспільства Будучи

відстороненими від своїх однолітків, які проживають в сім'ях, ці діти позбавлені права вибору в спілкуванні. Закінчуючи школу, вони часто виявляються неспроможними адаптуватися в суспільстві, відчувають свою відчуженість і зайвість.

Необхідно, на нашу думку, поступово розмежувати місце проживання й утримання дитини і місце її навчання: проживати вона може в інтернаті, але навчатися повинна у звичайних навчальних закладах. Ці зміни треба здійснити з глибоким попереднім вивченням умов взаємодії інтернатів і загальноосвітніх шкіл.

На особливу увагу заслуговують питання освіти **дітей з особливостями психофізичного розвитку**. В Україні створено розгалужену мережу спеціальних навчально-виховних закладів. Але є й деякі нерозв'язані проблеми.

Необхідна рання корекційна допомога дітям з особливостями психофізичного розвитку, забезпечення варіативності здобуття відповідного рівня освіти з урахуванням індивідуальних можливостей учнів, підготовка нового змісту, випуск підручників нового покоління, запровадження нових компенсаторних технологій, більш досконалі форми адаптації цих дітей у суспільство.

Водночас із розвитком традиційної системи спеціального навчання (заклади інтернатного типу) треба розвивати мережу навчально-реабілітаційних центрів, спеціальних та інтегрованих класів при звичайних школах, відкривати спеціальні групи в системі профтехосвіти.

Важливою складовою системи неперервної освіти є **позашкільна освіта**. В умовах швидкого розвитку ринкових відносин, конкуренції, вільного вибору освіти її роль як джерела додаткової освіти, що сприяє більш раннім профорієнтації молоді, значно зростає.

В умовах економічної кризи в основному вдалося зберегти мережу позашкільних закладів. Але кількість дітей, що відвідують їх, особливо у сільській місцевості, стрімко зменшилась через скорочення фінансування.

Ухвалення Закону України «Про позашкільну освіту» дає змогу здійснити перехід від стадії виживання позашкільної освіти до створення **цілісної системи** закладів в кожній області, зміцнювати матеріально-технічну базу, **адаптувати їхню діяльність до роботи у нових економічних умовах**. Якісного оновлення потребує навчально-методичне наповнення позашкільної освіти з урахуванням змін, які нині відбуваються в загальній середній освіті.

Реалізація державної політики в галузі **професійно-технічної освіти** сприяла вдосконаленню підготовки робітничих кадрів, відкриттю нових типів навчальних закладів, їх входженню до навчально-науково-виробничих комплексів, розширенню спектра освітніх послуг.

Водночас згідно з перспективами розвитку економіки і соціальної сфери зростає потреба в підготовці кваліфікованих робітників з нових напрямів інтегрованих професій, зміні їхньої ролі, функцій, підвищенні вимог до компетентності, технологічної культури, якості праці. Тому треба переходити до моделі випереджувальної освіти, в якій цінностями є самостійність, професіоналізм, мобільність, підприємництво, комунікативність. Необхідно завершити розробку нового Переліку професій, впровадження державних стандартів, прискорити введення сучасних педагогічних і виробничих технологій.

З огляду на це, треба удосконалювати зв'язки між школами і закладами професійної освіти, аж до передачі останніми здійснення функції загальної освіти. На наш погляд, на часі – створення на базі ПТУ сучасних професійних та технічних ліцеїв.

Досі актуальна проблема участі роботодавців у підготовці кваліфікованих робітників. У сучасних умовах навчальні заклади повинні самі проявляти ініціативу в пошуках замовників кадрів, які б сприяли забезпеченню училищ сучасним обладнанням, матеріалами, робочими місцями для проходження учнями виробничої практики.

Другою ланкою в системі професійної освіти є вищі навчальні заклади I – II рівнів акредитації: технікуми, коледжі, училища. Стрімкий спад виробництва, що відбувався до останнього часу, втрата ринку праці, різке зменшення фінансової і матеріальної підтримки галузей господарства ставили під загрозу саме їх існування. Разом з тим, ця підгалузь освіти не тільки готує молодих спеціалістів. Для малих містечок і селищ технікуми, як і ПТУ, є своєрідними центрами освіти і культури. Тому, як свідчить досвід, обрана раніше стратегія їх укрупнення є правильною. Як і правильним є другий напрям розвитку: включення

цих заходів до структури університетів академій інститутів

На жаль, тільки в 1999 році нам вдалося подолати тенденцію до щорічного зниження держзамовлення для поповнення перших курсів технікумів. Вважаю, що надалі не можна знижувати обсяги прийому. Потрібно разом з місцевими органами та керівниками галузей працювати над проблемами оновлення номенклатури спеціальностей, змісту підготовки, матеріально-технічного забезпечення, зайнятості випускників цих навчальних закладів

Завершальною ланкою професійної ступеневої освіти є вищі навчальні заклади III – IV рівнів акредитації – університети, академії та інститути. Сьогодні їх кількість істотно зросла порівняно з 1991 роком і становить 223 заклади (1991 рік – 156). До цього треба додати і 92 акредитованих ВНЗ недержавної форми власності

Для збалансування освітніх потенціалів регіонів і наближення місця навчання до місця проживання в попередні роки було поновлено практику створення в регіонах позабазових інститутів, факультетів, центрів, які є структурними підрозділами вищих навчальних закладів. Сьогодні є 127 таких структурних підрозділів

На жаль, в багатьох випадках якість освітніх послуг в них через незадовільне кадрове і матеріально-методичне забезпечення не відповідає державним стандартам. Особливо це стосується підрозділів ВНЗ недержавної форми власності. Необхідно найближчим часом ретельно перевірити підрозділи ВНЗ усіх форм власності на предмет дотримання ліцензійних вимог. Ми не повинні дискредитувати саму ідею розширеного доступу до якісної освіти. При цьому єдиним критерієм має бути якість освіти, а не форма власності навчального закладу.

Як відомо, вища школа в Україні зосереджена в кількох міністерствах. В останній період зв'язки цих ВНЗ з Міністерством освіти і науки зміцніли. На наш погляд, доцільно й далі розвивати цю співпрацю задля цілісності національного освітнього простору. Тут добрим прикладом є інтеграція військових ВНЗ з цивільними, введення комбінованих форм підготовки «студент – курсант» тощо

Схвально сприйнято в суспільстві надання абітурієнтам права одночасно складати іспити в кілька вищих навчальних закладів, розмежування часу вступу до них, введення практики кредитування студентів державою

Украй назрілою є модернізація **післядипломної освіти**. Сьогодні більш-менш організованою є післядипломна освіта для вчителів і керівників шкіл. Значного поліпшення потребує науково-методичне забезпечення процесу освіти дорослих. Тут узагалі непочатий край роботи. Немає підручників, посібників, новітніх технологій

Невідкладними є розробка державних стандартів на всі форми післядипломного навчання, істотне оновлення матеріальної бази, концентрація у цих закладах основних галузевих надбань. Вища школа разом із тісно інтегрованою післядипломною освітою має постійно надавати можливість переміщення з однієї професійної сфери в іншу

Істотних змін потребують нормативні документи, що регулюють упорядкування та процедури перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, передусім встановлення безпосередньої залежності між якістю праці та її оплатою. Адже сьогодні професійне зростання фахівця в багатьох сферах майже не впливає на його добробут

Шановні делегати! **Розбудова національної системи освіти неможлива без взаємоузгодженого перегляду змісту освіти в усіх її ланках**. Тим паче, що перехід до 12-річного терміну навчання тягне за собою й зміни змісту в освіті професійно-технічній та вищій. Ми повинні чітко визначитись **які предмети** загальноосвітньої підготовки **і в якому обсязі** вивчати в кожній із цих ланок освіти, аби не допустити непотрібного дублювання. В основу реформування змісту шкільної освіти покладемо принцип доцільності та соціокультурної цінності знань про людину, природу і суспільство, підпорядковування його вимозі мінімальної достатності й необхідності для повноцінного, всебічного розвитку особистості учня. Ми розробили стандарти початкової школи, завершуємо розробку стандартів у вищій, починаємо їх створення для середньої загальноосвітньої школи, будемо все робити для їх взаємоузгодження

Визначення змісту освіти здійснюватимемо в тісній співпраці з НАН України, з якою у МОН і АПН встановлено тісні робочі контакти, за що ми щиро вдячні її президенту Борису Патону

Особливу роль у здобутті якісної освіти відіграє **мовна політика**. Конституцією України

законодавством про освіту закріплено державний статус української мови, визначено місце мов національних меншин, що є ознакою демократичної країни.

Однак визнання за українською мовою державного статусу не означає його набуття дефакто. Незважаючи на суттєві позитивні зміни, які відбулися в мережі дошкільних і середніх навчальних закладів з українською мовою виховання і навчання, а зазначу, що відсоток учнів, які навчаються українською мовою зріс за десять років з 50 до 70, загальна ситуація потребує істотних змін. Особливо це стосується переходу на викладання українською мовою у професійно-технічній і вищій школі.

У галузі освіти українська мова має в повному обсязі **забезпечувати інтеграційно-консолідуючу, організаційну та інформаційну функції**. Реалізація цієї вимоги потребує комплексного послідовного вжиття заходів **адміністративного, науково-методичного, роз'яснювально-пропагандиського характеру**. Українська мова в галузі освіти повинна реалізуватися, як навчальний предмет, як основний засіб комунікації і здобуття знань з інших (не мовних) сфер пізнання, як засіб розвитку та саморозвитку школяра і студента, творчого самовираження і утвердження особистості в суспільстві.

Володіння українською мовою треба вважати одним з **основних критеріїв оцінки професійної придатності викладачів, керівників навчальних закладів**. Дбаючи про належне забезпечення різних варіантів вивчення української мови, ми також повинні сприяти вивченню у наших школах **мов національних меншин**. В Україні, як відомо, діють школи з російською, угорською, румунською, польською, кримськотатарською, словацькою та деякими іншими мовами навчання. Окрім того, у школах з українською мовою навчання є можливість (за вибором учнів) вивчати мови національних меншин як окремі предмети чи факультативні курси. Саме так сьогодні вивчають не лише російську мову, а й ті мови, які в попередні десятиліття не вивчали. Це болгарська, новогрецька, кримськотатарська, іврит та інші.

Глобалізація супроводжується надзвичайною активізацією не тільки міждержавних, а й міжлюдських стосунків у світі. Без перейняття досвіду інших не може успішно розвиватися сьогодні будь-яка країна, без знання нового в світі в своїй професії не може бути конкурентоздатним будь-який фахівець. Ось чому першорядного значення в освіті набуває **вивчення іноземних мов**. В усіх ланках освіти важливо по-перше, розширити масштаби вивчення мов, а по-друге, так перебудувати це вивчення, щоб діти засвоювали не знання **про мову**, а саму **живу мову** і могли нею вільно спілкуватися.

Гострою проблемою залишається забезпечення навчальних закладів **підручниками і навчальними посібниками**. За роки незалежності нашої держави створено понад 500 назв нових і удосконалених підручників та навчальних посібників для різних типів навчальних закладів. Це наше велике досягнення. Однак актуальними залишаються питання: кількість виданих підручників, їхня якість, межа варіативності і їхня ціна.

Затвердження державних стандартів дає основу для створення якісних підручників, ставить чіткі вимоги до варіативності навчальних програм. Однозначно, ми не можемо повернутися до єдиної типової програми і єдиного підручника. Водночас держава неспроможна підтримувати всі видання. Сьогодні вступає в дію випробуваний механізм відбору – проведення державного конкурсу рукописів.

Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України пріоритетним завданням вважають створення нового навчального забезпечення для 12–річної школи.

Щодо справ із нинішнім фінансуванням видання підручників, то хоч воно і збільшилося, але все ж є недостатнім. Забезпеченість новими підручниками учнів шкіл у 2001 році становить від 70 до 75 відсотків. За 2000 – 2001 роки надруковано і надійшло до навчальних закладів більш як 21 мільйон примірників навчальної літератури. Проте для повного забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів необхідно надрукувати 42 мільйони примірників.

Вважаємо доцільним залучити до випуску шкільних підручників не тільки кошти центрального, а й місцевих бюджетів, інших джерел фінансування.

Значно гірша ситуація з навчальною літературою в системі професійної освіти, де немає підручників з багатьох дисциплін.

У вищих навчальних закладах для видання підручників використовують власні та спонсорські кошти. Проте це не дає змоги підійти системно до розв'язання проблеми

забезпечення україномовними підручниками циклу фундаментальної підготовки фахівців

Гостро стоїть питання щодо випуску книжок серії «Шкільна бібліотека». Цієї передбачено навчальними програмами літератури в шкільних бібліотеках практично немає. Актуальним залишається завдання подальшого зниження собівартості навчальної та наукової книжки з тим, щоб вона була доступною для пересічного громадянина України.

Настав час істотно підвищити **роль бібліотек**, забезпечити їх сучасним обладнанням, запровадити нові інформаційні технології обслуговування учнів і студентів.

Створення потужної інформаційної бази навчального процесу у вищих навчальних закладах дасть змогу перейти на нові педагогічні технології. Зокрема застосовувати роботу малими групами, систему кейсового навчання, інформатизацію, новітні засоби візуального супроводження, забезпечення навчального процесу дидактичними матеріалами нового покоління – лекції в Інтернеті, подання матеріалу на CD-ROM, дискетах, випереджуюче вивчення літератури для самостійного опрацювання студентами навчального матеріалу, що допоможе істотно скоротити аудиторне навантаження. Поки що студента молодших курсів в Україні мають до 36 годин аудиторного навантаження на тиждень, тоді як у розвинутих країнах – на третину менше. Міністерство рекомендує цього року знизити цей показник до 30 годин.

Надзвичайно важливі завдання перед освітою – **у сфері виховання**. Мусимо визнати, що, незважаючи на прийняття концептуальних документів з цієї проблеми, неподинокі приклади ефективної роботи, **становлення нової системи виховання – ще не відбулося**.

Ми нерідко є свідками безплідних дискусій заради дискусій щодо пріоритетності того чи іншого напряму виховання, замість конструктивної співпраці з налагодження системної роботи. При цьому забуваємо, що особистість за своєю природою має цілісний характер і для її формування та повноцінного функціонування важливе не унеможливлення того чи іншого напряму впливу, а їх органічне взаємодоповнення.

Особливо поширене протиставлення понять **національного і громадянського виховання**, що, на мій погляд, зовсім неправомірно. Не вдаючись до визначення цих дефініцій, хочу звернути увагу на те, що в проекті доктрини найперші позиції, як має забезпечувати система освіти, – це формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, зберігає і продовжує українські культурно-історичні традиції, шанобливо ставиться до рідних святинь, української мови, історії, а також до культури всіх національностей, які проживають в Україні, виявляє культуру міжетнічних і міжособистісних стосунків.

Отже, освіта утверджує й надалі утверджуватиме **українську національну ідею**, віссю якої є всезагальне визнання цінності власної держави. Як свідчить історичний досвід, без держави немає нації, немає мови, йдуть у небуття національна культура, історія, традиції, людина перетворюється на манкурта, розірваного в своїй свідомості й поведінці.

До того ж в умовах глобалізації, яку органічно супроводжує дедалі жорсткіша конкуренція, **бездержавна нація втрачає конкурентоспроможність**. І навпаки – нація, що об'єднала людей в загальнодержавному масштабі, домоглась усвідомлення ними важливості спільних національних інтересів і досягла ефективного захисту цих інтересів, зможе забезпечити гідні умови життя своїм громадянам.

Але цю загальнонаціональну єдність соціально активних громадян не можна мати без належної організації **громадянського виховання**. Воно, в свою чергу, передбачає формування громадянина через його політичну, правову, економічну освіченість, через практичну участь в суспільне значущих справах.

Наступними кроками вчених і практиків має стати створення комплексного навчально-методичного забезпечення, оволодіння педагогами якісними технологіями виховного процесу. На жаль, між теоретичними працями і педагогічними реаліями – значна дистанція. На практиці поширені старі підходи до організації виховного процесу як набору заходів масового впливу, натомість **треба утверджувати особистісно орієнтовані методики виховання**, стрижень яких – гуманні відносини між усіма учасниками навчально-виховного процесу, що сприяють природному становленню розвитку людини. Такі методики мають грунтуватися на нових філософії освіти, на принципах демократизму, дитиноцентризму, особистісного діалогу.

З огляду на потреби виховання, підготовки молоді до життя потрібно ширше

практикувати різноманітні форми студентського і учнівського **самоврядування** Позитивним прикладом у цій справі є «Хартія старшокласників м Києва» яка декларує таку організацію шкільного життя коли учні мають реальні права

Більше уваги необхідно приділяти формуванню здорового способу життя і **фізичному розвитку** дітей та молоді

Недоліки в організації і проведенні навчального й виховного процесів, перевантаження дітей шкідливо позначаються на стані їхнього здоров'я Сьогодні понад 50 відсотків учнів мають незадовільну фізичну підготовку зросли показники серцево-судинних та інших захворювань

Рішенням уряду в складі Міносвіти і науки створено Комітет з фізичної культури і спорту що дає змогу поліпшити умови для фізичного розвитку молоді Треба активізувати заняття спортом серед учнівства і студентства І тоді успіх нашої молоді на універсіаді в Пекіні де Україна стала п'ятою, буде не тільки повторений, а й примножений

Шановні делегати! Щоб закріпити прорив до нової гуманістичної, по-справжньому національної школи, державі, суспільству треба плекати **особистість учителя**

Гуманістична і гуманітарна природа вчительської праці її різнобічність потребують формування майбутнього педагога не як вузького предметника, а як **людину культури, яка має великий особистий виховний вплив**

Отже, **найважливіші цінності освіти** – не тільки дитина а й педагог здатний до розвитку задатків, таланту соціального захисту збереження індивідуальності дитини Тому особистісно орієнтована підготовка в університеті педагогічній освіті взаємопов'язана.

В ідеалі така підготовка передбачає **проектування індивідуальної траєкторії професійного становлення кожного студента протягом усіх років його навчання** Реалізувати це нині складно адже бракує сучасних засобів навчання, уніфікованою залишається організація навчального процесу Але рухатись у цьому напрямі конче потрібно Передусім необхідно змінити методологію підготовки – формувати майбутнього спеціаліста як особистість, здатну до самонавчання упродовж життя, до прийняття рішення в інтересах дитини. Цей процес передбачає створення варіативних навчальних планів і програм, введення нової системи контролю оцінювання, стимулювання, нової структури змісту і тривалості навчання Ми ніколи на будемо мати суспільства, що постійно навчається, якщо не буде постійно навчатися вчитель.

За будь-яких умов навчання треба дбати про **фундаментальність психологічної і педагогічної підготовки студентів** оволодіння ними набором нових педагогічних технологій за якими успішно досягається основна мета кожного рівня освіти

Нормативним документом без якого немислимо реформувати педагогічну освіту, є **державний стандарт** У ньому має закладатися нове розуміння змісту професійної підготовки майбутнього вчителя

У багатьох університетах викладачі напрацювали авторські курси Настав час серйозно вивчити наявні наробки в науково-методичних комісіях МОН доб згуртувати творчі колективи для завершення роботи над державними стандартами створення фундаментальних підручників з педагогіки і базових методик педагогічної освіти

Найважливішою і складною для розв'язання є **проблема соціального захисту педагогічних працівників**

За останній рік в цьому напрямі вдалося досягти певних зрушень Ми щиро вдячні Президенту України Леоніду Кучмі за те, що за його настійливим наполяганням уряд не тільки практично ліквідував заборгованість із заробітної плати, а й розпочав підвищення оплати праці педагогів. Зростання заробітної плати освітян вже цього року становило близько 50 відсотків Воно стало можливим і в результаті підтримки Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти та галузевої профспілки

Разом з тим, проблем тут ще багато, й рівень оплати праці освітян не відповідає важливості виконуваної ними функції та реальній складності праці

Тільки зміна системи пріоритетів у суспільстві утвердження цінності людського розвитку і самореалізації дасть змогу відповідно змінити статус педагога Поки ж ми спостерігаємо небажання молоді йти в середню школу і тому там працює необґрунтовано високий відсоток вчителів пенсійного та передпенсійного віку Спостерігається також серйозний відтік кадрів із вищої школи – тільки за останні два роки з ВНЗ III – IV рівнів акредитації вибуло

майже 1700 докторів і кандидатів наук 25 – 50 років

Розв'язання більшості з цих проблем неможливе без встановлення нових економічних відносин у всіх ланках освіти Ми всі повинні зрозуміти, що лише збільшення обсягів фінансування не дасть належного результату

Хоча і тут чимало проблем За останні роки зовсім **не виділялися** кошти на переобладнання навчального процесу і недостатньо – на енергозабезпечення навчальних закладів. Як приклад наведу ситуацію з ПТУ, обсяги виділених коштів на енергозабезпечення яких становили лише 40 - 50 відсотків від потреби. Щоденно близько ста профтехучилищ були позбавлені електро – або теплопостачання Ті самі проблеми є у технікумах

Тому паралельно із зусиллями щодо нарощування пріоритетності фінансування освітньої та наукової сфери при формуванні державного бюджету ми маємо **будувати нову економіку освіти**

Ідеться про запровадження нормативів витрат, що зумовить **персоніфікацію основних потоків фінансування**. В кінцевому підсумку це передбачає фінансування не навчальних закладів, а споживачів освіти, сприяє прозорості і підзвітності руху коштів.

На превеликий жаль, в умовах децентралізації управління диференціації регіонів за рівнем добробуту реальною стає **соціальна і територіальна нерівність у здобутті освіти**. Тому держава має передбачити акумулювання коштів на адресну підтримку тих, хто справді цього потребує Треба активно використовувати інструменти соціальної підтримки, стипендії за нормами прожиткового мінімуму, кредитування, фонд робочих місць з неповним робочим днем тощо

Принципово, щоб у стратегію економічного забезпечення освіти було закладено механізм постійного **перегляду нормативів** у міру зростання національного доходу країни

В інформаційному суспільстві освіта стає своєрідним виробником інтелектуального капіталу. У цих умовах вона повинна стати і прибутковою сферою, привабливою для інвестування Світовий досвід підтверджує, що інвестиції, вкладені в освіту, сторицею повернуться суспільству.

Треба подумати про більш демократичне використання коштів, що зароблені суб'єктами систем освіти за рахунок господарської, науково-технічної діяльності та платних послуг. Ці кошти для ВНЗ, наприклад, стали чи не єдиним засобом підтримки й оновлення матеріально-технічної бази

У свою чергу, навчальні заклади, передусім вищі, мають повною мірою усвідомити, що суб'єкти освіти в сучасному світі все більше стають суб'єктами ринку і треба активно відстоювати своє місце як на національному, так і світовому освітньому просторі.

Важливою умовою функціонування і засобом модернізації освіти є її наукове забезпечення Діяльність АПН України вчених педагогічних університетів інших колективів повинна активно розгортатись щонайменше у двох напрямах науковий супровід тих процесів, які вже розпочалися в освітянській діяльності, і розгортання комплексних глибоких досліджень з випереджаючими прогностичними функціями.

Саме Академія педагогічних наук має відіграти провідну роль у фундаментальних теоретичних дослідженнях, що неможливо зробити без тісної співпраці з НАМ та галузевими академіями, а також в розгортанні масштабних експериментів, які б істотно вплинули на освітянську практику

Запорукою прогресивних змін в освіті України має стати утвердження сучасного типу **управління освітою** перехід **до державно-громадської моделі управління середньою освітою**

Зацікавлена участь громадськості (батьків, місцевих громад, ділових кіл, недержавних організацій тощо) у прийнятті рішень не повинна зводитися лише до обговорення та схвалення чи, навпаки, критики пропонованих освітніх змін На нашу думку, громадськість має стати не лише рівноправною стороною у дискусіях про пріоритети освітньої політики, а насамперед дійовою особою на усіх щаблях впровадження цієї політики Саме такі функції покладаються на **піклувальні ради** та **ради навчальних закладів.** Поки що керівники навчальних закладів недостатньо використовують потенціал цих органів покладаючись за звичкою на адміністративні важелі управлінської діяльності

Шановні делегати! Система освіти в Україні безумовно відіграє головну роль в

підготовці нових поколінь до життя, розвитку особистості. Але тенденцією нашого часу є те, що своєрідним співвиконавцем цієї функції все більшою мірою виступають інші інституції суспільства та й суспільство в цілому. Власне, складається і все більш зміцнюється своєрідне **освітньо-педагогічне** поле, яке виявляється через діяльність ЗМІ, ефективно діючі просвітницькі організації, налагодженість інформаційних потоків як з використанням сучасних технологій, так і традиційних паперових носіїв тощо.

Оцінюючи ці складові, мусимо констатувати, що їхній позитивний освітньо-виховний потенціал поки що незначний. Можна було б навести багато прикладів і відверто негативного впливу.

Високі моральні, етичні й естетичні почуття, які завжди були окрасою людської душі, відсунуто на узбіччя професійного й громадського інтересу. Спеціальні дослідження і звичайні життєві спостереження засвідчують серйозні негаразди у цій справі. Освітяни знемагають у нерівній боротьбі за душі своїх вихованців з лавиною насилля, низькопробної ерзац-культури, поширенням наркоманії. Сексуальна вседозволеність, «еротизація» свідомості і поведінки підлітків зумовлюють прискорення початку статевого життя, ранні вагітності, невиліковні хвороби.

Створення сприятливого для виховання дітей, молоді та й усього **населення інформаційно-культурного простору – першорядна умова духовного оздоровлення, «очищення» виховної атмосфери суспільства**.

Крім доброї волі, це потребує реалізації конкретних довготривалих програм на телебаченні, радіо, доступної дитячої літератури, індустрії розвиваючих засобів, ефективних наукових досліджень. Настав час серйозно вивчити питання про створення повноцінного освітнього каналу на телебаченні.

Турботою освітянської громадськості повинно стати також істотне підвищення **педагогічної культури** в суспільстві і в кожній сім'ї зокрема. Поки що ми спостерігаємо, в багатьох сім'ях основний педагогічний арсенал у ставленні до дітей складається лише із власного дитячого досвіду нинішніх батьків. Далеко не завжди у сім'ях пошановують права дитини, сприяють вихованню вільної, самостійної, відповідальної і демократично орієнтованої особистості. Тому нагальним завданням є започаткування своєрідного **педагогічного всеобучу** в країні.

Наш з'їзд відбувається в перший рік нового століття. В сучасних історичних умовах це означає не просто формальний часовий рубіж, а й входження людства в багато в чому новий, незвичний спосіб життя. Головною його ознакою стане людиноцентризм. «Світ вступає в століття людини», – пророче писав видатний український педагог Василь Сухомлинський.

І саме від розвиненості кожної особистості буде залежати доля держави і нації. Наше з вами завдання – так модернізувати освіту, аби якомога повніше передати майбутнім поколінням культурні надбання і позитивний досвід попередників. Разом з тим як можна рішучіше відгородити їх від того, що віджило. І головне – створити найкращі умови для самопізнання, саморозвитку, а потім і самореалізації власної сутності кожною особистістю. У цьому – шлях до особистого щастя кожної людини, у цьому – єдиний спосіб ненасильницького динамічного прогресу суспільства, нації і держави.

Будемо гідними цієї великої місії.

Освіта України. – 2001 р. – 16 жовтня

НАЦІОНАЛЬНА ДОКТРИНА РОЗВИТКУ ОСВІТИ УКРАЇНИ В XXI СТОЛІТТІ

ВСТУП

Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є найбільш масштабною і людиномісткою сферою українського суспільства, визначальним чинником його політичної, соціально-економічної, культурної й наукової організації. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний і економічний потенціал народу, виховує патріота і громадянина України.

Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності української держави на міжнародній арені. Освіта і наука є найголовніщими умовами утвердження України на світовому ринку високих технологій.

За роки незалежності на основі Конституції України в державі визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, розпочато практичне реформування галузі згідно з Державною національною програмою «Освіта. Україна XXI століття».

Водночас темпи і глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби суспільства, держави й особистості. Актуальною є проблема доступності якісної освіти впродовж життя для всіх громадян, забезпечення національного характеру освіти. Потребують постійного оновлення зміст освіти та організація навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень. Критичним є стан фінансування освіти і науки. Потребує особливої підтримки освіта у сільській місцевості, навчання дітей з особливими потребами. Необхідно докорінно змінити і оновити матеріальну базу, здійснити комп'ютеризацію навчальних закладів, впровадити інформаційні технології, забезпечити сучасні підходи до підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, запровадити нові економічні та управлінські механізми розвитку освіти. Усі ці проблеми вимагають першочергового розв'язання.

XXI століття висуває до освіти нові вимоги. Глобалізація, швидка зміна технологій, утвердження пріоритетів сталого розвитку суспільства зумовлюють зростання ролі освіти. Людство помітно змінює орієнтації в напрямі розвитку демократії, піднесення гідності особистості й культури, національної самоідентифікації, толерантності, розвитку в умовах ринкових відносин, утверджує їх як ознаки нової світової динаміки. Нагальною потребою і передумовою прогресивного поступу людства є подолання згубних наслідків технократизму. Життя в умовах демократії, ринку, новітніх науково-інформаційних технологій стає реальністю. Все це зумовлює потребу радикальної модернізації освіти.

В Україні має стверджуватися стратегія прискореного, випереджувального інноваційного розвитку освіти і науки, повинні забезпечуватись умови для розвитку, самоствердження і самореалізації особистості впродовж життя.

Національна доктрина є державним документом, що визначає стратегію і основні напрями розвитку у першій чверті XXI століття.

МЕТА І ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

Головна мета української освіти – створити умови для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства, сприяти консолідації української нації, інтеграції України в європейський і світовий простір як конкурентоспроможної і процвітаючої держави.

Пріоритетами державної політики в розвитку освіти є:

– особистісна орієнтація освіти;

– формування національних та загальнолюдських цінностей.

– створення рівних можливостей для дітей і молоді у здобутті якісної освіти, постійного оновлення змісту освіти,

– розвиток системи неперервної освіти та освіти впродовж життя,

– формування через освіту здорового способу життя

– розвиток україномовного освітнього простору

– забезпечення освітніх запитів національних меншин,

– забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу,

– розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти в сільській місцевості,

– інтеграція освіти і науки, розвиток педагогічної та психологічної науки,

– розробка і запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій,

– створення індустрії навчальних засобів,

– створення ринку освітніх послуг,

– інтеграція української освіти у європейський та світовий освітній простір.

Система освіти має забезпечувати

– формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється

– збереження і продовження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до українських національних святинь, української мови, історії і культури всіх національностей, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин,

– виховання людини демократичного світогляду, яка поважає громадянські права і свободи, традиції народів і культур світу, національний, релігійний, мовний вибір кожної людини,

– формування у дітей і молоді цілісної наукової картини світу, сучасного світогляду, творчих здібностей і здатності до самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості,

– підготовку людей високої освіченості і моралі, кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукомістких та інформаційних технологій, мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці;

– розвитку обдарованих дітей і молоді, підтримка дітей і молоді з особливими потребами

– формування здорового способу життя, розвиток дитячого і юнацького спорту, туризму;

– етичне, естетичне та екологічне виховання;

– наступність і неперервність освіти

– інноваційний характер навчально-виховної діяльності,

– різноманітність типів навчальних закладів, варіативність навчальних програм, індивідуалізацію навчання й виховання

– моніторинг освітнього процесу, зростання якості освітніх послуг

– створення умов для ефективної професійної діяльності, підтримки працездатності та збереження здоров'я педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ОСВІТИ

Освіта України ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності. Вона розвивається на основі педагогічної спадщини Київської Русі доби українського козацтва, світоглядної парадигми Володимира Мономаха, Петра Могили, Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Я. Чепіги, С. Русової, Г. Ващенка, В. Сухомлинського та інших видатних українських мислителів. Її духовним джерелом є висока культура українського народу, його споконвічна мудрість, прагнення жити у процвітаючій Україні.

Освіта утверджує українську національну ідею, сприяє розвитку культури українського народу. Сучасна освіта підпорядкована ідеї консолідації українського народу в єдину політичну націю, яка прагне жити у співдружності з усіма народами і державами світу. Вона

спрямована на формування національних цінностей і водночас сприяє оволодінню особистістю багатствами світової культури вихованню поваги до народів світу Українська освіта має гуманістичний характер

НАЦІОНАЛЬНЕ І ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ

Національне і громадянське виховання є одним із головних пріоритетів і органічним компонентом розвитку освіти Воно має бути спрямоване на формування у дітей та молоді сучасного світогляду, ідей, поглядів, переконань, заснованих на найцінніших надбаннях вітчизняної і світової культури В основу національного і громадянського виховання мають бути покладені принципи гуманізму демократизму, єдності сім'ї і школи наступності та спадкоємності поколінь

Головна мета національного і громадянського виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин формування у молоді особистісних рис громадян української держави, розвиненої духовності фізичної досконалості моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури

Національне і громадянське виховання має здійснюватися впродовж усього процесу навчання дітей та молоді Воно має забезпечити всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості її здібностей і обдарувань збагачення на цій основі інтелектуального потенціал народу його духовності й культури формування громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності

РІВНИЙ ДОСТУП ДО ЯКІСНОЇ ОСВІТИ

Рівний доступ до якісної освіти забезпечується всім громадянам України, незалежно від національності, статі, соціального походження і майнового стану віросповідання, місця проживання та стану здоров'я

Реалізація цього права передбачає прозорість, наступність системи освіти всіх рівнів, її чутливість до демографічних соціальних, економічних змін. Освітня мережа підпорядкована задоволенню широкого діапазону індивідуальних освітніх потреб кожної людини відповідно до її здібностей а також цільових груп (соціальних, національних, територіальних)

Модернізація системи освіти спрямована на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки культури і соціальної практики

Якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки країни, дотримання міжнародних норм і національного законодавства щодо реалізації прав громадян на здобуття освіти

Забезпеченню якості освіти підпорядковані матеріальні фінансові, кадрові та наукові ресурси суспільства адресна підтримка учнів та студентів Висока якість освіти передбачає взаємозв'язок освіти і науки педагогічної теорії та практики

Якість визначається на основі вимог державних стандартів освіти, оцінкою громадськістю освітніх послуг

Держава здійснює перманентний моніторинг якості освіти, забезпечує його прозорість сприяє розвитку громадського контролю Рівний доступ до освіти забезпечується

у дошкільній освіті

– безоплатністю і доступністю дошкільної освіти у державних та комунальних навчальних закладах,

– дотаціями держави на утримання дітей у дошкільних навчальних закладах,

– розвитком матеріально-технічної бази

– широкою і різноманітною мережею дошкільних навчальних закладів різних типів, профілів та форм власності,

– збереженням та зміцненням фізичного і психічного здоров'я дитини розвитком її творчих здібностей, реалізацією потенційних можливостей особистості,

– соціально-педагогічним патронатом сім і

у загальній середній освіті

– обов'язковістю безоплатністю здобуття повної загальної середньої освіти в обсягах

державного стандарту загальноосвітньої підготовки;

– збереженням і розвитком єдиного освітнього простору;

– оптимізацією структури освітньої мережі для однозмінного навчання, створенням умов для профільного, екстернатного і дистанційного навчання;

– відповідальністю сім'ї, органів місцевого самоврядування за порушення прав дитини щодо обов'язковості навчання;

– адресною допомогою соціально незахищеним дітям;

– забезпеченням умов здобуття якісної освіти у сільській місцевості;

– визначенням та оцінкою особливостей дітей за допомогою об'єктивних методів та індивідуалізацією програм їх навчання.

в освіті дітей з особливими потребами:

– доступністю, безоплатністю освіти в державних і комунальних навчальних закладах для всіх дітей з особливими потребами.

– своєчасним виявленням і діагностикою дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку, врахуванням цих даних у структурі мережі закладів корекційної й реабілітаційної допомоги, зокрема в умовах сім'ї,

– забезпеченням варіативності здобуття якісної базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей дітей, зорієнтованої на їхню інтеграцію у соціально-економічне середовище;

– створенням системи допомоги батькам у догляді, навчанні й вихованні дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку

– розгортанням регіональної мережі спеціальних навчальних закладів усіх рівнів освіти громадян з особливостями психічного і фізичного розвитку, забезпеченням їхньої інтеграції у загальний освітній простір.

у позашкільній освіті

– безоплатністю і доступністю освіти у державних та комунальних позашкільних закладах

– створенням і розвитком цілісної міжгалузевої багаторівневої системи позашкільних закладів різних типів для забезпечення розвитку здібностей, талантів та обдарувань дітей і молоді, а також задоволенням потреб населення у додаткових культурно-освітніх, дослідницьких, спортивно-оздоровчих і розважальних послугах,

– оновленням змісту й методичного забезпечення, індивідуалізацією та диференціацією навчання обдарованої учнівської й студентської молоді;

– створенням системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів для позашкільної освіти.

у професійно-технічній освіті:

– безоплатністю професійної освіти у державних та комунальних навчальних закладах

– розвитком мережі професійних навчальних закладів різних форм власності з урахуванням демографічних прогнозів, регіональної специфіки та потреб ринку праці,

– поєднанням професійної, повної загальної середньої освіти, варіативністю і гнучкістю освітньо-професійних програм з урахуванням змін на ринку праці та попиту на нові професії

– здійсненням профільного професійного навчання учнів старшої школи, у тому числі на базі професійних технічних навчальних закладів,

– створенням умов для надання професійно-технічними навчальними закладами освітніх та інших послуг населенню, зокрема здобуття, підвищення робітничої кваліфікації та перепідготовки незайнятого населення.

– участю роботодавців у забезпеченні функціонування й розвитку професійної освіти;

– оновленням матеріально-технічної бази та впровадженням інформаційних технологій.

у вищій освіті

– створенням ефективної системи інформування громадськості, майбутніх студентів, батьків про можливості здобуття вищої освіти;

– безоплатністю освіти на конкурсних засадах у державних і комунальних навчальних закладах.

– створенням правових засад здобуття освіти за рахунок бюджетів усіх рівнів та коштів юридичних і фізичних осіб;

– розширенням можливостей здобуття вищої освіти через впровадження інди-

відуального кредитування,

– створенням умов для здобуття вищої освіти дітьми-сиротами та інвалідами;

– забезпеченням високої якості вищої освіти та мобільності випускників вищих навчальних закладів на ринку праці за рахунок інтеграції вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, наукових установ та підприємств, впровадження гнучких освітніх програм та інформаційних технологій навчання,

– дотриманням демократичності, прозорості та гласності у формуванні контингенту студентів зокрема шляхом залучення центрів об`єктивного тестування; створенням системи навчальних закладів для забезпечення освіти дорослих відповідно до потреб особистості та ринку праці;

– інтеграцією освіти, науки і виробництва.

ЗДОРОВ`Я НАЦІЇ ЧЕРЕЗ ОСВІТУ

Державна політика у галузі освіти спрямована на забезпечення здоров`я людини в усіх її складових: духовній, соціальній, психічній фізичній Пріоритетним завданням системи освіти – є навчання людини відповідальному ставленню до власного здоров`я і здоров`я оточуючих як до найвищих індивідуальних і суспільних цінностей Це здійснюється через розвиток ефективної валеологічної освіти повноцінне медичне обслуговування, оптимізацію режиму навчально-виховного процесу створення екологічно сприятливого життєвого простору залучення до фізичної культури і спорту всіх учасників навчально-виховного процесу

Держава спільно з громадськістю сприяє збереженню здоров`я учасників навчально-виховного процесу недопущення в навчальних закладах будь-яких форм насилля.

Держава сприяє розгортанню і впровадженню результатів міжгалузевих наукових досліджень з проблем зміцнення здоров`я, організації медичної допомоги дітям, учням і студентам; якісному медичному обслуговуванню працівників освіти, формуванню здорового способу життя та вихованню культури поведінки особистості.

НЕПЕРЕРВНІСТЬ ОСВІТИ – ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Державна політика щодо неперервної освіти здійснюється з урахуванням світових тенденцій розвитку освіти впродовж життя, соціально-економічних, технологічних та соціокультурних змін

Неперервна освіта реалізується шляхом

– забезпечення наступності змісту та координації навчально-виховної діяльності на різних ступенях освіти, які функціонують як продовження попередніх і передбачають підготовку осіб до можливого переходу до наступних ступенів;

– формування потреби й здатності особистості до самонавчання,

– оптимізації системи перепідготовки працівників і підвищення їхньої кваліфікації (модернізації системи післядипломної освіти на основі відповідних державних стандартів)

– створення інтегрованих навчальних планів та програм,

– формування й розвитку навчально-науково-виробничих комплексів ступеневої підготовки фахівців;

– розвитком і запровадженням дистанційної освіти;

– створенням системи навчальних закладів для забезпечення освіти дорослих відповідно до потреб особистості та ринку праці

Держава здійснює прогноз обсягів і напрямів професійної підготовки у навчальних закладах різного типу і форм власності, створює умови для професійного навчання безробітних з урахуванням змін на ринку праці

УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

Сучасна система управління сферою освіти утверджується як державно-громадська Вона має враховувати регіональні особливості тенденції до зростання автономності навчальних закладів конкурентності освітніх послуг орієнтації освіти не на відтворення, а на розвиток

Першочерговим є налагодження високопрофесійного, наукового, аналітичного і

прогностичного супроводу управлінських рішень, подолання фрагментарності статистики, підготовка всебічної інформації на основі результатів наукових досліджень (зміни в освітніх потребах різних прошарків населення і регіонів; моніторинг розвитку освіти, оцінювання ситуації споживачами освітніх послуг, динаміка соціокультурних орієнтацій учасників навчально-виховного процесу мобільності світоглядних очікувань і установок відповідно до загальної соціокультурної динаміки у країні і світі).

Нова модель управління має бути відкритою і демократичною У ній повинні органічно поєднуватися засоби державного управління з громадським впливом. Відкритість системи передбачає поширення впливу громадської думки на прийняття управлінських рішень. Вона змінює навантаження, функції, структуру й стиль центрального і регіонального управління освітою: пряме втручання у діяльність установ і навчальних закладів має поступитися місцем гнучкості, науково-методичним, прогностичним, експертним, інформаційним та іншим функціям

Модернізація управління освітою передбачає.

– оптимізацію організаційно-управлінських структур;

– ефективний перерозподіл функцій і повноважень між центральними органами державної влади, органами місцевого самоврядування та навчальними закладами,

– перехід від оперативного до програмно-цільового управління;

– поєднання державного і громадського контролю,

– впровадження нової етики управлінської діяльності взаємоповаги, позитивної мотивації;

– створення системи моніторингу ефективності управлінських рішень та їх впливу на якість освітніх послуг на всіх рівнях

– організацію експериментальної перевірки та експертизи освітніх інновацій;

– впровадження інформативно-управлінських комп"ютерних технологій;

– демократизацію процедури призначення керівників навчальних закладів, їхню атестацію:

– удосконалення процедури ліцензування атестації та акредитації закладів освіти:

– підготовку і підвищення компетентності управлінців усіх рівнів;

– більш широке залучення до управлінської діяльності талановитої молоді, жінок, а також виховання лідерів в освіті.

ЕКОНОМІКА ОСВІТИ

Сучасна економіка освіти має створити сталі передумови для розвитку усіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня народу України.

Досягнення цієї мети передбачає реалізацію таких завдань

– визначення фінансування освіти як пріоритетного напряму державних видатків;

– формування багатоканальної системи фінансового забезпечення освіти:

– всебічне стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток освіти;

– створення сучасної системи нормування та оплати праці в освіті:

– визначення пріоритетних напрямів фінансування освіти, і концентрація фінансових ресурсів для їх реалізації,

· забезпечення ефективності використання коштів на функціонування й розвиток освіти

Обсяг фінансування освіти і науки має задовольняти потреби суспільства і особистості у якісній освіті· Держава послідовно збільшує видатки на освіту відповідно до норм Закону «Про освіту»

Ефективність використання фінансових ресурсів забезпечується неухильним дотриманням таких базових принципів

– поступовий перехід до формування державних та місцевих бюджетів в галузі освіти на основі нормативів на особу, яка навчається;

– чітке розмежування використання бюджетного і позабюджетного фінансування діяльності навчальних закладів

·· введення прямої залежності між обсягами фінансування та рівнем освітніх послуг що надаються конкретним закладам.

- забезпечення підзвітності та прозорості у використанні коштів на фінансування освіти;

– виділення бюджетних асигнувань для навчальних закладів різних форм власності на конкурсній основі через державно-соціальне замовлення з урахуванням якості освітніх послуг.

– здійснення економічної діяльності закладів освіти на засадах неприбутковості

Основними джерелами фінансового забезпечення освіти є

– кошти державного та місцевих бюджетів.

– кошти юридичних та фізичних осіб, громадських організацій і фондів.

– спонсорські і доброчинні внески та пожертвування.

– плата за додаткові освітні послуги та інші послуги, що надаються навчальними закладами.

– гранти

– кредити для здобуття освіти.

– додаткові доходи від різноманітних послуг неосвітнього характеру

Отримання позабюджетних коштів не зменшує бюджетні асигнування на освіту

Важливим джерелом фінансового забезпечення галузі є організація економічної діяльності освітніх закладів

В системі дошкільної освіти це здійснюється за рахунок платних послуг на основі неприбуткової діяльності дошкільних закладів. За рахунок коштів державного та місцевого бюджетів фінансується розвиток інфраструктури, оплата праці працівників установ та виділяються цільові субсидії окремим сім'ям на оплату перебування їхніх дітей у дошкільних закладах.

У загальній середній освіті запроваджуватиметься розподіл навантаження і відповідальності між центральними і місцевими органами виконавчої влади та самоврядування, між державним і місцевими бюджетами з питань фінансування та розвитку матеріальних ресурсів. Плата з фізичних осіб може стягуватися тільки за надання додаткових освітніх послуг (понад базовий навчальний план).

Позашкільна освіта фінансується за рахунок коштів відповідних бюджетів та коштів фізичних і юридичних осіб.

Професійно-технічна освіта фінансується за рахунок коштів державного бюджету. Місцеві бюджети можуть фінансувати регіональні замовлення на підготовку фахівців для потреб регіону та утримання інфраструктури. Поступово має зростати частка коштів підприємств, для яких готуються кадри. Підготовка працівників для виробництва та сфери послуг фінансується також юридичними і фізичними особами.

Вища та післядипломна освіта фінансуються залежно від суспільних та індивідуальних потреб. Суспільні потреби забезпечуються через державно-соціальне замовлення з виділенням відповідних бюджетних асигнувань, які розподіляються на конкурсних засадах. Основою фінансування є річні витрати на підготовку фахівця відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня у формі національних нормативів. Індивідуальні потреби забезпечуються за рахунок платного навчання з використанням різноманітних джерел:

– плата юридичних і фізичних осіб (з вийняттям й від усіх видів оподаткування).

– державні стипендії найбільш обдарованим і талановитим дітям.

– стипендії і гранти різноманітних громадських, у т. ч. міжнародних фондів та організацій.

– кредити комерційних банків та інших кредитних установ платоспроможним громадянам;

– державні (муніципальні) кредити на навчання.

– оплата за рахунок різноманітних накопичувальних систем, у тому числі на основі запровадження спеціальних видів страхування.

Важливим додатковим джерелом фінансового забезпечення вищої освіти є ширше залучення до навчання іноземців. Для цього необхідно удосконалити правову й нормативну базу, розвинути інфраструктуру, піднести якість освіти до рівня провідних країн світу.

Основними заходами поетапного впровадження нової економіки освіти є

– удосконалення технології формування бюджету системи освіти

– зміна структури витрат та послуг.

– удосконалення системи кількісних та якісних показників для нормування бюджетних коштів.

– розробка стандартів інфраструктурного забезпечення закладів освіти

– розробка й впровадження диференційованих нормативів витрат на діяльність закладів освіти;

– широке запровадження процедури змішаного фінансування інноваційних проектів у сфері освіти, зокрема відпрацювання механізмів пільгового оподаткування доходів фізичних осіб, які спрямовують власні кошти на оплату навчання;

– створення правового підґрунтя для приватного фінансування діяльності закладів освіти;

– проведення регіональними державними адміністраціями постійного моніторингу ефективності інвестування закладів освіти,

– запровадження технології спільного державного й громадського контролю формування бюджетів і використання коштів освітніх закладів;

– застосування енерго – і теплозбережувальних технологій ощадливе використання і розподіл ресурсів освіти,

- модернізація мереж. навчальних закладів

ОСВІТА І НАУКА

Єдність освіти і науки є умовою модернізації освітньої системи, основним чинником її подальшого розвитку Вона забезпечується

– достатнім обсягом фінансування науки та підтримкою вітчизняних наукових видань;

– фундаменталізацією освіти, інтенсифікацією наукових досліджень у вищих навчальних закладах;

– формуванням змісту освіти на основі новітніх наукових і технологічних досягнень;

– інноваційною освітньою діяльністю у навчальних закладах усіх типів, рівнів акредитації та форм власності;

– правовим захистом освітніх інновацій та результатів науково-педагогічної діяльності як інтелектуальної власності,

– залученням до наукової діяльності учнівської та студентської обдарованої молоді педагогічних працівників;

– поглибленням співпраці і кооперації навчальних закладів і наукових установ широким залученням вчених НАН України та галузевих академій до навчально-виховного процесу та дослідницької роботи в навчальних закладах

– створенням науково-інформаційного простору для дітей, молоді і всього активного населення, використанням для цього можливостей нових комунікаційно-інформаційних засобів,

– запровадженням цільових програм, що сприяють інтеграції освіти і науки;

– випереджальним розвитком педагогіки та психології, внесенням цих наук до переліку пріоритетних напрямів розвитку науки в Україні.

ПЕДАГОГІЧНІ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ КАДРИ

Підготовка педагогічних та науково-педагогічних кадрів, їхнє професійне вдосконалення – важлива умова модернізації освіти. Для підтримки педагогічних і науково-педагогічних працівників, підвищення їхньої відповідальності за якість професійної діяльності держава забезпечує:

– розробку й вдосконалення нормативно-правової бази професійної діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників

– прогнозування та задоволення потреб суспільства у педагогічних і науково-педагогічних кадрах,

– створення конкурентоспроможної й гнучкої системи навчальних закладів підготовки та перепідготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів,

– розробку і впровадження державних стандартів педагогічної освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів державних стандартів післядипломної педагогічної освіти.

– впровадження і оланування педагогічними працівниками сучасних інформаційних технологій,

– постійне оновлення в системі підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів навчальних планів, програм, навчально-методичної літератури:

– впровадження системи цільового державного фінансування підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів та їхнього професійного вдосконалення,

– удосконалення системи стимулювання їхнього професійного росту.

– забезпечення умов для вільного володіння іноземними мовами всіх педагогічних і науково-педагогічних працівників

Державна політика у галузі підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів спрямована на вдосконалення професійного відбору та підготовки молоді, створення необхідних умов для свідомого обрання педагогічного фаху та запровадження системи професійного відбору молоді до вищих педагогічних навчальних закладів.

Держава забезпечує умови для піднесення престижу і соціального статусу педагогічних та науково-педагогічних працівників, їхнього професійного і культурного зростання

СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ УЧАСНИКАМ, НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Дітям і молоді, які навчаються у навчальних закладах, держава гарантує

– захист життя, збереження здоров'я, фізичне виховання

– безкоштовне підвезення до місць навчання і додому дітей дошкільного віку та учнів загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів сільської місцевості пільговий проїзд учнів та студентів у громадському транспорті

– адресне надання академічних і соціальних стипендій, а також законодавче визначено: допомоги:

– здійснення заходів щодо профілактики бездоглядності й правопорушень серед дітей учнівської та студентської молоді, їхньої соціальної реабілітації

Держава прогнозує потреби та сприяє працевлаштуванню випускників вищих навчальних закладів незалежно від форм їх власності.

Державна політика у галузі освіти спрямована на розширення системи кредитування навчання студентів, особливо з малозабезпечених сімей, заохочення спонсорства

Держава поступово збільшує соціальні витрати на систему освіти, заробітну плату і стипендії, на здійснення активної соціальної політики

Бюджетні ресурси концентруються для розв'язання першочергових соціальних завдань заробітна плата науково-педагогічних і педагогічних працівників, стипендії, соціальна підтримка студентів, пенсії працівникам освіти

Держава сприяє розширенню застосування договірного регулювання умов та оплати праці, надання додаткових соціальних гарантій на підставі норм генеральної, галузевої та територіальної угод і колективних договорів

Держава гарантує педагогічним і науково-педагогічним працівникам

– ефективне медичне обслуговування

– забезпечення соціального страхування

– встановлення і дотримання науково обґрунтованих норм навчального навантаження, тривалості робочого часу та основної щорічної відпустки,

– диференціацію заробітної плати відповідно до рівня професіоналізму, набутої кваліфікації, педагогічних категорій та звань, наукових ступенів та звань,

– можливості періодичного стажування у наукових центрах та навчальних закладах,

– надання пільгових кредитів на придбання чи будівництво житла;

– запровадження системи пільгового кредитування та надання одноразової доплати педагогічним працівникам, що призначаються вперше

Поетапно прирівняти систему пенсійного забезпечення педагогічних працівників до категорії науково-педагогічних працівників з збереженням пенсії за вислугу років. Для реалізації цих функцій буде створений державний Фонд соціальної підтримки та реабілітації педагогічних та науково-педагогічних працівників

СТРАТЕГІЯ МОВНОЇ ОСВІТИ

У державі створюється система неперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове опанування громадянами України державної мови, можливість знати рідну (національну) й вивчати іноземні мови. Освіта сприяє формуванню високої мовної культури та мовної компетентності громадян, поваги до державної мови та мов національних меншин Украї-

ни, толерантного ставлення до носіїв різних мов і культур

Реалізація мовної стратегії здійснюється комплексним і послідовним упровадженням адміністративних, науково-методичних роз'яснювально-пропагандистських заходів.

Освіта реалізує право національних меншин на задоволення своїх освітніх потреб рідною мовою, збереження й розвиток етнокультури, її підтримку та державний захист У навчальних закладах з мовами національних меншин створюються умови для належного опанування державної мови та багатокультурної освіти

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЗАСОБИ НАВЧАННЯ

Пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують подальше удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Це досягається:

– суцільною інформатизацією освіти, спрямованою на задоволення освітніх інформаційних, обчислювальних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу та основаною на створенні єдиної інформаційної структури;

– впровадженням дистанційного навчання із застосуванням у навчальному процесі та бібліотечній справі інформаційно-комунікаційних технологій разом із традиційними засобами навчання

– побудовою індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності, залежно від конкретних потреб випуском електронних підручників

– створенням в Україні індустрії сучасних засобів навчання, які відповідають світовому науково-технічному рівню і є передумовою для реалізації ефективних стратегій досягнення цілей освіти

Держава підтримує процес інформатизації освіти, застосування інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти, сприяє забезпеченню навчальних закладів комп'ютерами, сучасними засобами навчання, запровадженню глобальних інформаційно-освітніх мереж, створює асоціативну систему моніторингу якості освіти всіх рівнів.

ЗВ'ЯЗОК ОСВІТИ З РОЗВИТКОМ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Держава сприяє становленню демократичної системи навчання и виховання, налагодженню зв'язків між освітою й суспільством, посиленню ролі органів громадського самоврядування

Політика у галузі освіти спрямовується на піднесення ролі органів громадського самоврядування, активізацію участі професійних і громадських організацій у навчально-виховній, науково-методичній, підприємницькій діяльності навчальних закладів, у прогнозуванні їхнього розвитку оцінюванні якості освітніх послуг

Держава сприяє активізації діяльності батьківської громадськості, піклувальних рад, меценатів, громадських організацій різноманітних фондів залучаючи їх до прийняття та впровадження рішень в галузі освіти

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ ТА ІНТЕГРАЦІЯ У СФЕРІ ОСВІТИ

Стратегічним завданням державної освітньої політики є вихід української освіти на ринок світових освітніх послуг поглиблення міжнародної співпраці, розширення участі навчальних закладів педагогів і вчителів, учнів, студентів і науковців у проектах міжнародних організацій та співтовариств.

Держава сприяє розвитку співпраці навчальних закладів на дво – і багатосторонній основі із міжурядовими і неурядовими міжнародними організаціями та установами (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейським Союзом, Радою Європи) Світовим банком, зарубіжними освітянськими фондами, іншими міжнародними організаціями

Інтеграція освіти України у міжнародний освітній простір базується на таких принципах:

– пріоритет національних інтересів

– збереження і розвиток інтелектуального потенціалу нації,

– миротворча, людино – і культуротворча спрямованість міжнародної співпраці;
– орієнтація на національні, європейські і загальнолюдські фундаментальні цінност
– розвивальний, системний і взаємовигідний характер співпраці.
– толерантність в оцінюванні й сприйнятті зарубіжних систем освіти

Основні шляхи освоєння й використання зарубіжного досвіду в галузі освіти

– здійснення спільних наукових досліджень, співпраця з міжнародними фондами;
– проведення міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів, сприяння участі українських науковців та педагогічних працівників у відповідних заходах за кордоном.
– різноманітні форми освітніх і наукових обмінів, стажування й навчання за кордоном учнів, студентів, педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників.
– видання та поширення зарубіжної наукової і навчальної літератури.

Центральні та місцеві органи управління, АПН, а також навчальні заклади всіх рівнів сприяють міжнародній мобільності учасників навчально-виховного процесу, вдосконалюють підготовку фахівців для зарубіжних країн на компенсаційних засадах, створюють філії ВНЗ України, їхніх підготовчих факультетів і відділень за кордоном, забезпечують визнання за кордоном документів про освіту, що видаються в Україні

Реалізація зазначених завдань має здійснюватися такими шляхами

– забезпечення державного протекціонізму здійснюваних заходів.
– розробка та реалізація державної програми підготовки та закріплення кваліфікованих кадрів для здійснення міжнародної співпраці у галузі освіти, забезпечення їхнього постійного навчання й підвищення кваліфікації
– впровадження цільових інноваційних програм щодо розширення участі України у співпраці на міжнародному ринку освітніх послуг, залучення різних джерел фінансової та консультативної підтримки

Українська освіта є відкритим соціальним інститутом. Вона співпрацює з міжнародними інституціями і організаціями, які за родом своєї діяльності покликані залучати педагогів, дітей та молодь до формування соціальної компетентності й досвіду в сфері взаєморозуміння, толерантності, побудови спільного європейського дому, культурного розмаїття водночас із збереженням власних культурних надбань

Через такі організації, як Рада Європи, ЮНЕСКО, Європейський Союз, ЮНІСЕФ та інші, беручи участь у різних проектах, українська система освіти має не лише отримувати додаткову інформацію щодо шляхів, засобів і методів поширення та поглиблення гуманітарної сфери, а й демонструвати власні напрацювання

Неприпустимими у сфері міжнародної освітньої співпраці для України мають бути ізоляція чи нерівноправний обмін, утвердження неуваги до вивчення і сприйняття зарубіжжя, поширення теорій і поглядів зарубіжних авторів, що спрямовані на руйнацію української державності, приниження національної гідності особистості та загальнолюдських цінностей, а також пропаганда позанаукового знання

Держава сприяє залученню додаткових ресурсів до створення нових потужних каналів інформаційного обміну з розвиненими країнами світу, розширенню інформаційної бази національної системи освіти, забезпеченню можливості використання світових банків інформації

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Реалізація Доктрини забезпечить перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, що виходить з її пріоритетності для розвитку України. Це забезпечить відчутне зростання інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства та особистості, нації і народу, внаслідок чого відбудуться потужні позитивні зміни у системі матеріального і духовного виробництва, структурі політичних відносин, побуті і культурі

Зростуть самостійність і самодостатність особистості, її творча активність, що суттєво зміцнить демократичні основи громадянського суспільства, прискорить розвиток і духовно-моральну збалансованість ринкових відносин

Зміцняться самосвідомість особистості, національний характер, національна гідність людини. Зросте авторитет української національної культури. Активізуються процеси національної самоідентифікації особистості. Меншовартість поступиться місцем

громадянському авторитетові індивідуальності, зміцниться статус українця у міжнародному соціокультурному середовищі.

Українська освіта стане конкурентоспроможною в європейському і світовому освітньому просторі, людина – захищеною, мобільною на ринку праці і в контексті особистісного духовно-світоглядного вибору.

Зрослий освітній потенціал суспільства забезпечить впровадження нових і новітніх інформаційних технологій, що дасть змогу протягом наступних 10–15 років скоротити відставання у темпах розвитку, а з часом – суттєво наблизитися до рівня і способу організації життєдіяльності розвинутих країн світу.

Випереджувальний розвиток освіти, започаткований цією Доктриною, забезпечить вихід України з нинішнього стану, всебічне оновлення суспільства й держави, нації та народу, досягнення гідного рівня життя.

Освіта України. – 2001 р. – 12 квітня.

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський державний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРОГРАМА ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти та виступу на ньому Президента України Л.Д. Кучми

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Історичний факультет Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка визнали Українська держава та педагогічна громадськість Тернопільщини провідним колективом у підготовці фахівців-істориків для середніх навчальних закладів освіти

Отримавши сертифікат IV-го рівня акредитації, історичний факультет з потужним науково-педагогічним потенціалом, збагачений досвідом співробітництва з Інститутом історії України Національної Академії наук України, історичними факультетами ВНЗ нашої держави багатьма зарубіжними вищими навчальними закладами взяв на себе високу й відповідальну місію з оновлення змісту історичної освіти, форм та методів підготовки вчителів історії для загальноосвітніх шкіл і науково-педагогічних кадрів.

На факультеті працюють 4 кафедри: історії України, стародавньої і середньовічної історії, нової і новітньої історії та методики викладання історії, філософії та економічної теорії, наукові та методичні дослідження ведуться з 15 наукових напрямків, якими керують провідні професори і доценти, на факультеті навчаються майже 700 студентів і магістрантів різних форм отримання вищої історичної освіти.

У структурі факультету діють 6 спеціалізованих навчальних кабінетів: археологічно-етнографічний музей «Джерела» інформаційно-видавничий відділ «Літопис» комп'ютерно-інформаційний центр, науково-дослідна лабораторія з проблем археології

На факультеті зроблено вагомі кроки до кадрового і технічно-технологічного забезпечення навчального процесу та застосування у ньому сучасних інформаційних й програмно-контролюючих систем і програм розроблено нову навчально-правову базу історичної підготовки фахівців – навчальні плани і програми з урахуванням як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду, й оновлення змісту історичної освіти та варіативності викладання навчальних предметів на основі створення навчально-методичних комплексів дисциплін і комп'ютерних програм навчання

Студенти факультету впевнено заявили про себе і на державному рівні, увійшовши до першої трійки історичних факультетів на Всеукраїнських олімпіадах з історії впродовж 1997 – 2001 років, що є кращим показником серед факультетів нашого університету та історичних факультетів ВНЗ України

Разом з тим темпи і глибина перетворень у галузі історичної освіти в Україні ставлять перед факультетом нові, масштабніші завдання, зумовлені потребою в радикальній модернізації всіх напрямів і умов діяльності професорсько-педагогічного складу факультету студентства

З цією метою розроблена й ухвалена Програма подальшого розвитку історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира

Гнатюка у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти та виступу на ньому Президента України Л Д Кучми

МЕТА РОЗВИТКУ Й ДІЯЛЬНОСТІ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Стратегічною метою Програми є перетворення факультету на провідний науковий, теоретико-технологічний та дидактико-методичний Центр системи історичної освіти на Тернопільщині, що забезпечує

– здійснення спільних наукових досліджень, співпраці з навчальними закладами Тернопільської області всіх рівнів акредитації щодо розвитку історичної освіти;

– підготовку педагогічних кадрів зі спеціальностей, які нормативно закріпило за факультетом Міністерство освіти і науки України;

– створення сучасного покоління навчально-методичної літератури з дисциплін навчальних планів різних спеціальностей, навчально-методичних комплексів для студентів;

– розробку ефективних інформаційно-педагогічних технологій навчання студентів

– створення електронних варіантів навчальних посібників та методичного забезпечення для всіх навчальних курсів кафедр,

– створення і впровадження єдиних критеріїв та стандартів оцінювання якості підготовки вчительських кадрів з історії;

– підготовку магістрів історичної освіти, в тому числі для вищих навчальних закладів негедагогічного профілю.

–підготовку аспірантів та науково-педагогічних кадрів для ВНЗ;

–подальший розвиток досліджень із пріоритетних напрямків історичної науки

РОЗДІЛ І. ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ З ІСТОРІЇ

Головним є внесок історичного факультету в справу підготовки вчительських кадрів з історії для системи як середньої, так і вищої освіти України За період діяльності історичного факультету після його відродження у 1993 р підготовлено майже 500 фахівців-істориків для загальноосвітніх шкіл

В даний час факультет має кваліфіковані кадри професорсько-викладацького складу, серед яких 5 докторів наук професорів 35 кандидатів наук, доцентів, 1 заслужений працівник освіти України, 1 лауреат Всеукраїнської премії ім Братів Лепких На факультеті за сумісництвом працюють відомі вчені з вузів м Тернополя, Інституту національного відродження України, Державного архіву Тернопільської області й обласного краєзнавчого музею. Для читання лекцій з вітчизняної та зарубіжної історії запрошені зарубіжні професори Володимир Косик, Тарас Гунчак, Майкл Зубока, Микола Мушинка, Влодзімеш Бонусяк, Янис Ніколаїдіс та ін

В аспірантурі факультету за станом на 1 грудня 2001 року навчається 11 осіб, з них 8 – стаціонарної та 3 – заочної форм навчання, серед них цільових аспірантів – 5 Аспірантів готують на кафедрах історії України, нової і новітньої історії та методики викладання історії стародавньої та середньовічної історії У докторантурі факультету перебуває 1 особа Наукове керівництво аспірантами здійснюють 3 доктори наук, професори та 2 кандидати наук, доценти

Для складання кандидатських іспитів і отримання консультацій з тем дисертаційного дослідження до факультету співшукачами прикріплено 18 викладачів вищих навчальних закладів м Тернополя й області

Для подальшого розв'язання кадрового питання передбачено.

–розробити і реалізувати систему заходів на підвищення ефективності підготовки науково-педагогічних кадрів у всіх формах здійснення цього процесу;

–для підвищення наукової кваліфікації викладачів факультету повніше використовувати всі її форми;

–активізувати роботу з омолодження професорсько-викладацького складу факультету;

–упродовж 2002–2010 років підготувати 5 докторів наук, 12 кандидатів наук;

–активно залучати провідних викладачів ВНЗ України і відомих вчених з академічних установ для викладання історії України та всесвітньої історії

РОЗДІЛ II. РОЗВИТОК НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Науковий потенціал факультету служить для вдосконалення змісту освіти й змісту виховної роботи форм, методів і засобів навчання та виховання майбутніх вчителів, підвищення рівня кваліфікації вчительських кадрів з історії та викладацького складу залучення до наукової та творчої діяльності студентської молоді При цьому розробляються проблеми гуманітарно-суспільних наук та окремі техніко-технологічні питання які в цілому випливають з комплексної теми факультету "Україна (Тернопільщина) в контексті європейської історії". Викладачі та науковці кафедр беруть участь у виконанні Державної Національної програми "Освіта" співпрацюють з Інститутом історії України НАН України з метою поліпшення використання результатів наукових досліджень для потреб освіти та виховної роботи Основну частину науково-дослідних робіт становлять прикладні та фундаментальні дослідження На базі факультету проводяться науково-практичні конференції різного рівня та науково-практичні семінари Значна увага на факультеті приділена роботі студентських наукових гуртків, проблемних груп, студентському науковому товариству Вихованці факультету беруть активну участь у проведенні Всеукраїнських наукових конференцій, олімпіад та конкурсів

Разом з тим для повної реалізації принципу державної освітньої політики про єдність освіти й науки необхідно

–забезпечити дальший розвиток наукових досліджень в контексті загальнофакультетської комплексної теми "Україна в європейській історії".

–сприяти кооперації факультетських наукових досліджень і розробок науковців факультету зі вченими НАН України, а також ВНЗ України та їхнього впровадження у навчальний процес.

–удосконалювати науково-методичну роботу: розробити і впровадити програму написання навчально-методичних посібників, курсів лекцій, проведення наукових досліджень.

–активніше залучати професорсько-викладацький склад кафедр до участі в роботі науково-дослідних міжнародних проектів

–реалізувати системний підхід в організації та проведенні науково-дослідної і творчої роботи студентів, домагатися 50% залучення її до такої діяльності.

–створити в структурі факультету Центр з розвитку науково-дослідної і творчої роботи обдарованої учнівської і робітничої молоді, членів Малої Академії Наук, модернізувати інформаційно-видавничий центр "Літопис"

РОЗДІЛ III. РЕФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Функціонування факультету в останні роки характерне переходом на ступеневу систему підготовки вчительських кадрів, який виявився складним і суперечливим *Національно-державне відродження вимагає суттєвих змін історичної освіти, докорінних перетворень у методології та організації навчального процесу На нинішньому етапі особливої актуальності набуває запровадження Державного стандарту знань з історії Державні стандарти історичної освіти визначають стратегію в організації підготовки фахівців-істориків Ця стратегія деталізована в ряді навчально-методичних документів. Факультет вбачає своє завдання у визначенні структури та змісту освітніх програм які б забезпечили підготовку вчителів з історії на рівні сучасних вимог*

Створення на основі державних стандартів навчальних планів для підготовки вчителів за ступеневою освітою дасть змогу науково оптимізувати навчальний процес на факультеті, перевести його в якісно нову площину, а також забезпечить поліпшення якості викладання історичних дисциплін

Запровадження навчальних планів нового покоління та розроблених на їх основі навчальних програм забезпечить реалізацію змісту історичної освіти на новому освітньо-кваліфікаційному рівні відповідно до державних стандартів вищої історичної освіти

Розвиток сучасних систем поширення інформації, поліпшення доступу до дедалі більшої кількості джерел знову зміщує акценти навчального процесу в бік зменшення кількості аудиторних занять з метою заміни репродуктивних форм навчальної діяльності

на творчий самостійний пошук студентами нових знань.

Тому ключовим завданням професорсько-викладацького складу є розробка і запровадження науково обґрунтованої системи індивідуальної і самостійної роботи студентів, забезпечення можливостей вільного вибору спецкурсів і факультативів

Наступне завдання викладачів факультету – підготовка і видання навчальних посібників, курсів лекцій, інструктивно-методичних матеріалів з питань самостійної роботи при підготовці до семінарських занять, підготовки індивідуальних навчально-дослідних завдань, курсових, дипломних і магістерських робіт та проведення всіх видів практик студентами стаціонарної та заочної форм навчання

Подальше вдосконалення навчального процесу передбачає надання викладачам права впроваджувати авторські курси та робити зміни у рекомендованих типових програмах

Реалізація зазначених вище заходів з реформування навчального процесу на факультеті дасть змогу забезпечити підготовку високопрофесійних вчителів історії

РОЗДІЛ IV. ПРІОРИТЕТНІСТЬ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ

Розбудова незалежної Української держави вимагає докорінного поліпшення національного виховання. Сучасне реформування вищої освіти в Україні зумовлює створення і розвиток на науковій основі багатогранної, чіткої системи виховання свідомих громадян, активних учасників громадсько-політичного життя.

На історичному факультеті склалася й успішно функціонує протягом кількох років розгалужена система організації патріотичного виховання студентів, якому приділена належна увага. У 1997 році розроблена й опублікована у факультетському часописі "Сторінки літопису" (вип. 2) Програма національно-патріотичного виховання студентів історичного факультету, яка стала головною концепцією побудови структури виховання на факультеті. Пріоритетними аспектами цієї програми є орієнтація на національно-патріотичні традиції, загальнолюдські цінності й норми моралі, українську культуру, українську мову, демократичну ментальність і громадянсько-соціальну активність студентів. На факультеті наказом ректора призначений заступник декана з виховної роботи, постійно поновлюється склад наставників академічних груп та функціонують органи студентського самоуправління, керівники яких введені до складу Ради факультету для необхідного представництва в ній студентства й участі в управлінні організацією як виховного, так і навчального процесу. Широко використовуються матеріальні важелі в розгортанні студентського самоврядування та організації виховної роботи з допомогою студентського активу.

Історичний факультет усю свою діяльність у виховній роботі спрямовує на реалізацію Конституції України, законів про державний статус української мови, "Про освіту", Державної національної програми "Освіта. Україна XXI століття", Концепції виховання дітей та молоді в національній системі виховання" Міністерства освіти і науки України, інших державних та міжнародних документів, актів у галузі освіти й виховання молоді.

З метою утвердження нової парадигми освіти і виховання на історичному факультеті реалізуються такі основні підходи у системі виховної роботи:

– підпорядкування цілей, завдань, форм аудиторної і позааудиторної роботи зі студентами вихованню справжніх громадян, патріотів України, утвердження Української держави серед світової спільноти;

– поглиблення виховного потенціалу навчального процесу на основі органічного поєднання національної і світової культури, моралі загальнолюдських цінностей та ідеалів;

– гармонійне поєднання завдань виховання і самовиховання, самореалізації студентів, формування самобутнього духовного світу майбутніх вчителів.

Головною метою виховання є формування у майбутніх педагогів національної свідомості, наукового світогляду, високої загальної і політичної культури, гуманістичного мислення, виховання любові до рідної землі, до ідеалів свободи і незалежності, поваги до світочів національної історії, зокрема до запорізького лицарства, учасників національно-визвольних змагань, підготовки студентів до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру і злагоди між усіма народами,

етнічними, національними та релігійними групами, прищеплення їм почуття вірно служити українському народові, нести йому слова історичної правди, віддавати для його блага свої здібності й здобуті знання, присвятити все своє життя, сили, благородні пориви душі служінню для слави України.

Уся діяльність професорсько-викладацького складу у виховній роботі спрямована на виконання таких основних завдань:

–забезпечення підготовки фахівців-істориків нового покоління, які у подальшому зможуть гармонійно поєднувати фахову майстерність, компетентність, якості культурно-громадських діячів,

–формування готовності та вміння оволодівати новими технологіями, надбаннями національної та світової культури, мистецтва, науки, виробляти власні підходи, методи і прийоми організації навчально-виховного процесу;

–любові до історичних знань та наукової істини

–виховання розвиненої особистості з рисами самостійності, ініціативності, здатності компетентно вирішувати проблеми в своїй майбутній професійній діяльності

–сприяння відродженню традицій національної духовності, їх історичних коренів, народних звичаїв і обрядів тісної співпраці з Тернопільським краєзнавчим музеєм, Державним архівом Тернопільської області, музеями Тернопілля.

–забезпечення активної участі у створенні та діяльності молодіжних організацій і товариств України

–формування в студентів потреби духовно вдосконалюватися шляхом участі в аналітично-дискусійних клубах, художніх гуртках, самодіяльних колективах, КВК, Днях факультету тощо

РОЗДІЛ V. МОДЕРНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-МАТЕРІАЛЬНОЇ БАЗИ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ФАКУЛЬТЕТУ

Реалізація завдань високоякісної та своєчасної підготовки вчительських кадрів, готових до роботи в умовах інформаційно насиченого навчання, неможлива без розвитку сучасної навчально-матеріальної бази та інформатизації навчального процесу.

У зв'язку з цим головними завданнями у згаданій важливій сфері життєдіяльності факультету є:

–забезпечення дальшого оснащення факультету сучасною комп'ютерною технікою навчальним обладнанням, устаткуванням та новітніми технічними засобами навчання.

–своєчасне і повне видання навчально-методичної літератури

–доукомплектація факультету комп'ютерними класами, обладнання лекційних аудиторій сучасними мультимедійними засобами

–комп'ютерна підтримка навчального процесу на кожній кафедрі (один під'єднаний до мережі комп'ютер)

–розробка електронних варіантів навчальних посібників та методичного забезпечення до всіх навчальних курсів кафедр, а також кафедральної і деканатської документації з метою її внесення до інформаційної системи ІС;

–забезпечення наявності науково-педагогічних кадрів, підготовлених до ефективного використання комп'ютерно орієнтованих систем навчання у навчально-виховному процесі при викладанні всіх навчальних дисциплін

– створення необхідних умов для роботи і відпочинку в гуртожитках університету, забезпечення соціального захисту студентів, які належать до пільгових категорій через профбюро студентів та інші органи студентського самоврядування.

Реалізація Програми подальшого розвитку історичного факультету у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти та виступу на ньому Президента України Л.Д.Кучми сприятиме переходу факультету в принципово нову якість, створить умови зростання науково-педагогічного складу, зміцнення його творчого потенціалу та ролі у навчально-виховному процесі, що закономірно втілиться у підготовці висококваліфікованих учительських кадрів з історії для загальноосвітніх шкіл в доповідно до нових потреб Української держави.

Програма обговорена й ухвалена на засіданні Ради історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка 4 грудня 2001 року (Протокол № 5).

РОЗДІЛ 2

МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО
СИМПОЗІУМУ
У СВІТЛІ РІШЕНЬ
ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З`ЇЗДУ
ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ
ТА ВИСТУПУ НА НЬОМУ
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
Л.Д.КУЧМИ

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА: РОЗВИТОК І ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 373.44

Володимир Кравець

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті мова йде про актуальні проблеми розвитку вищої педагогічної школи в сучасних умовах реформування національної освіти.

За роки незалежності України зроблено серйозні кроки у розбудові й розвитку вищої педагогічної школи реформуванні національної освіти Тому що «освіта – основа розвитку особистості суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України Вона є найбільш масштабною і людиномісткою сферою українського суспільства, визначальним чинником його політичної соціально-економічної культурної й наукової організації Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний духовний і економічний потенціал народу виховує патріота і громадянина України» [1 3]

Історичний досвід переконує, що лише високоосвічена людина здатна орієнтуватися у реаліях сучасного життя, забезпечувати оптимальну віддачу свого фаху для себе і суспільства, тому гостра й нагальна проблема породила потребу реформування національної освіти. «Її духовним джерелом є висока культура українського народу, його споконвічна мудрість, прагнення жити у процвітаючій Україні» [1 6].

Зрозуміло, що розвиток освіти, а тим більше її реформування, не позбавлене суперечностей і труднощів, але основним при цьому залишається стійка тенденція до її осучаснення і постійного динамізму. Як зазначалося у виступі Президента України Л Д Кучми на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 року, «освіта, як жодна інша сфера, залежить від загального стану суспільства, віддзеркалює його і так само великою, якщо не вирішальною мірою його визначає» [2, 3]

Зберігаючи й продовжуючи кращі традиції національної школи, українська освіта робить впевнені кроки щодо входження у європейський і світовий простір Однак перетворення, темпи їхнього зростання не повною мірою можуть задовольнити потреби суспільства, держави й особистості зокрема Тим більше, що зміст освіти і організація навчально-виховного процесу вимагають постійного й всебічного вдосконалення відповідно до ринкових вимог та сучасних науково-технічних досягнень

У зв'язку з цим реформування національної освіти потребує докорінної зміни і оновлення матеріальної бази, комп'ютеризації, впровадження інформаційних технологій, забезпечення сучасних підходів до підготовки й підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, запровадження нових управлінських механізмів освіти. Тому «головна мета української освіти – створити умови для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства, сприяти консолідації української нації, інтеграції України в європейський і світовий простір як конкурентоспроможної і процвітаючої держави» [1 4].

Домінуючим фактором розвитку й реформування національної освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують подальше

вдосконалення навчально-виховного процесу, доступність і ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства **Це досягається:**

– суцільною інформатизацією освіти, спрямованою на задоволення освітніх, інформаційних, обчислювальних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу та основаною на створенні єдиної інформаційної структури;

– впровадженням дистанційного навчання із застосуванням у навчальному процесі та бібліотечній справі інформаційно-комунікаційних технологій разом із традиційними засобами навчання,

– побудовою індивідуальних, модульних навчальних програм різних рівнів складності, залежно від конкретних потреб, випуском електронних підручників

– створенням в Україні індустрії сучасних засобів навчання, які відповідають світовому науково-технічному рівню і є передумовою для реалізації ефективних стратегій досягнення цілей освіти [1 20]

Перш за все система сучасної освіти в Україні повинна базуватися на особистісно орієнтованому навчанні Використання нових підходів прогресивних технологій є засобами досягнення єдиної мети – розвитку і самореалізації особистості [3 1]. У доповіді міністра освіти і науки України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти, зокрема зазначалося, що «першим завданням має стати утвердження і в громадській думці, і в суспільній практиці **справжньої пріоритетності сфери освіти** як необхідної умови національного розвитку і національної безпеки .

Другим ключовим завданням має стати **модернізація освіти** відповідно до викликів XXI століття і вимог української державності» [4 4].

Темпи і глибина реформування національної освіти ставлять перед вищими навчальними закладами України, і перед нашим університетом, зокрема, нові більш масштабні завдання зумовлені потребою в радикальній модернізації всіх напрямків діяльності науково-педагогічного персоналу, студентства

Наш педагогічний університет із його потужним науково-педагогічним потенціалом, багатим досвідом та історією, взяв на себе відповідальну місію в оновленні змісту вищої освіти форм і методів підготовки учительських і науково-педагогічних кадрів В його стінах працює 397 викладачів, із них 3 академіки АНВШ України 1 член-кореспондент АПН України, 3 члени-кореспонденти Української екологічної Академії наук, 37 докторів наук професорів 221 кандидат наук доцент На дванадцяти факультетах навчається 8456 студент в в тому числі 4845 на денній і 3611 на заочній формах навчання Університет готує вчителів з 29 спеціальностей [5 4]

Отже, стратегічною метою реформування є перетворення нашого університету в унікальний, провідний, науковий та дидактично-методичний центр педагогічної освіти, **що забезпечує:**

– здійснення спільних наукових досліджень, співпраці з навчальними закладами всіх рівнів акредитації у галузі освітньої діяльності,

– підготовку науково-педагогічних кадрів цільового призначення зі спеціальностей, нормативно закріплених за університетом ВАК України,

– створення сучасного покоління навчально-методичної літератури з дисциплін навчальних планів різних спеціальностей, навчально-методичних комплексів для студентів,

– розвиток наукових досліджень,

– пріоритетність виховної роботи в системі підготовки національних педагогічних кадрів,

– реформування навчального процесу;

– інформатизація університету;

– модернізація навчально-матеріальної бази.

Таким чином, реформування національної освіти стосується усіх її сторін Воно покликане, з одного боку, підняти на новий вищий рівень національну систему освіти, адаптувати її до існуючих умов у тому числі і до ринкових, з іншого боку, новації у системі освіти враховують світові тенденції в освітній сфері в цілому, в тому числі й у вищій школі а тому забезпечують її розвиток в умовах глобалізації. Однак реформуючи систему

національної освіти, потрібно зберегти фундаментальність і науковість вищої школи, що є основою національної освіти в Україні

Тільки зміна системи пріоритетів у суспільстві, утвердження цінності людського розвитку і самореалізації дасть змогу відповідно позитивно реформувати і сферу вищої школи. Головне – створити найкращі умови для самопізнання, саморозвитку, а потім і самореалізації власної сутності кожною особистістю.

Список використаних джерел

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Проект. – К.: Шкільний світ, 2001. – 24 с. 2. Освіченість, інтелект, творчий потенціал особистості – наріжний камінь прогресу цивілізації. Виступ Президента України Леоніда Кучми на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 року // Освіта України. – 2001. – 16 жовтня. 3.Актуальне інтерв'ю. Освіта – рушій прогресу // Історик. Орган колективу історичного факультету ТДПУ ім. В. Гнатюка. – № 6. – 2001. 4. Освіта в Україні. Доповідь міністра освіти і науки України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти // Освіта України. – 2001. – 12 жовтня. 5. Володимир Кравець. Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка: історія і сучасність // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 10. – Тернопіль, 2000. – 328 с.

Volodymyr Kravets

ACTUAL PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE HIGHER PEDAGOGICAL SCHOOL IN MODERN CONDITIONS OF REFORMING OF NATIONAL EDUCATION

The paper analyses the actual problems of development of the higher pedagogical school in modern conditions of reforming of national education

УДК 304.44

Василь Грубінко

ГУМАНІЗАЦІЯ ТА ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті подано історико-філософський огляд формування понять гуманізація та гуманітаризація і їх переломлення в освітньому полі вищого навчального закладу та сучасне розуміння тенденцій організації і змісту гуманізації навчально-виховного процесу і гуманітаризації освіти у педагогічному університеті.

Метою університетської освіти є підготовка висококваліфікованих спеціалістів та формування людини, з одного боку, здатної забезпечувати соціально-економічний розвиток суспільства, з іншого – активно, усвідомлено і творчо сприймати та враховувати в професійній діяльності і суспільній поведінці науково-технічні та соціальні здобутки цього суспільства. Універсальність підходу до її вирішення проголошена на Всесвітній конференції ЮНЕСКО з вищої освіти (Париж 5–9 жовтня 1998 р.) і полягає в доступності освіти для всіх, хто має необхідні можливості, мотивацію і відповідну підготовку у різноманітності форм навчання, що задовольняють освітні потреби і нарешті, в тому, що вища школа покликана не тільки давати знання, але і, насамперед, сприяти розвитку можливостей людини [2]. В національній доктрині розвитку

освіти України одним з найголовніших пріоритетів визначено «особистісну орієнтацію освіти», в зв'язку з чим «потребують постійного оновлення зміст освіти та організація навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки сучасних науково-технічних досягнень»[4]

Виходячи з цього головне призначення вищої освіти – підготовка і виховання людей у довгостроковій перспективі а не адаптація робочої сили до потреб ринку, на що освіта орієнтувалася донедавна. Підвищення внеску випускників університету в соціально-економічний добробут суспільства можливе в тому випадку, якщо освіта сприяє утвердженню гуманістичних цінностей а також формує в майбутніх спеціалістів мотивацію і вміння створювати можливості для самореалізації

Для фахової підготовки студентів педагогічних університетів це питання набуває особливої значимості тому що істотна зміна мети освітнього процесу на рубежі XX і XXI ст вимагає зміни місії вчителя яка в даний час полягає не тільки в передачі учням накопичених знань, але й у формуванні в них готовності до творчої самореалізації (методологія інтеракційності). Реалізація даної мети можлива тільки шляхом конструювання освіти за формою та за змістом на основі нових принципів. Якщо донедавна організації змісту освіти були паритаманні догматичність, абсолютизм закритість, мілітарна детермінованість то домінуючими принципами сучасної освіти суспільною думкою та законодавчими актами про освіту визначено фундаментализацію, гуманітаризацію, гуманізацію, інвайронменталізацію, інваріантність, інформатизацію. Кожний з цих принципів значною мірою визначає структуру і наповнення освіти одчак базовими є ті, які в першу чергу визначають не технологію а відображення в освітньому процесі суспільних явищ і в свою чергу, формують суспільну орієнтацію освіти – гуманізація та гуманітаризація

Історико-філософська традиція понять

Терміни «гуманістичний» і «гуманітарний» є близькими за значенням в буденному використанні, однак їх розрізняють при обговоренні питання гуманізації та гуманітаризації освіти [3].

Гуманізм (від лат humanus – людський) – «історично змінювана система поглядів яка визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя розвиток і реалізацію своїх здібностей вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості людськості бажаною нормою між людьми, у вузькому розумінні – культурний напрямок епохи Відродження» [1]

Отже, «гуманізм» в широкому розумінні означає систему цінностей, які звеличують особистість ставлять в основу будь-якої дії благо і щастя людини, її права на достойне життя. Вузьке значення характеризує культурний напрямок епохи Відродження (XIV – XVI ст.) Саме в межах цього напрямку і з'являється термін «гуманізм», що спочатку розумівся його представниками як визначений вид інтелектуальних занять філологічного плану, тобто як вивчення риторики грамматики, поезії етики філософії. У центрі уваги гуманістів епохи Відродження стояло «слово», мудре слово яке вони шукали насамперед в античних текстах, а метою їхніх занять було звеличення людської особистості через пізнання античної мудрості

Слово «гуманітарний» зводом закріплюється за комплексом наук (гуманітарні науки), що мають своїм предметом ті або інші прояви людської духовності, тобто за філологією, етикою, філософією, історією, естетикою юриспруденцією і т.д. Відповідно представників цих наук стали називати гуманітаріями на відміну від гуманістів, тобто тих людей (незалежно від роду їхніх занять) що керуються у своїй діяльності гуманістичними ідеалами

Принципова різниця між гуманітарними і природничими науками особливо була підкреслена баденською школою неокантианців (особливо Г. Ріккертом) [9], які вважали, що натуралісти пізнають об'єктивні предмети і їхньою метою є опис загального типового універсального (тобто пошук законів природи), а гуманітарні науки вивчають прояв людського духу, суб'єктивність і унікальність людського життя. Ріккерт зазначав [9] що в гуманітарних дослідженнях на перше місце виходять цінності людського життя (значимі історичні події, життя великих діячів, геніальні літературні твори і т.п.). Це протиставлення гуманітарних і природничих наук було підтримано також представниками феноменологічної герменевтики, які вважали, що в природознавстві прагнуть до пояснення подій (природи), а в гуманітарній сфері можливо лише розуміння феноменів людського життя

Історична традиція трактує термін «гуманістичний» як характеристику системи цінностей, що возвеличує людину, тобто про гуманізм, гуманне, гуманістичне можна говорити лише тоді, коли через діяльність, навчання соціальні інститути, вчинки возвеличується людина та є сприяння її благу, щастю, свободі, справедливості. Відповідно, термін «гуманітарний» співвідноситься з визначеними фаховими заняттями, спрямованими на розуміння і тлумачення поведінки людини, її духовного життя, світу людської культури. Всі ці заняття об'єднуються терміном «гуманітарні науки».

Водночас загальне кореневе слово (Homo), що лежить в основі зазначених термінів, говорить про їхню смислоутворюючу єдність. Якщо звернутися до вихідної традиції трактування гуманітарних наук, що виходять від великих гуманістів Відродження, то відомо, що під гуманітарними заняттями вони мали на увазі не просто вивчення поезії, риторики, античної філософії (ця інтенція завжди існувала в історії), а щось більш високе – пізнання мудрості через слово, що возвеличує людину. Іншими словами, гуманітарні науки лише тоді відповідають своїй споконвічній функції, коли відкривають в людині особистість, її неповторність і унікальність, її вищу самоцінність, коли вони служать гуманістичним ідеалам.

Освітня проекція понять

Спроектуємо наші терміни на завдання навчально-виховного процесу. Гуманізація освіти означає створення такої освітньої соціальної системи, яка відповідає гуманістичним цінностям і ідеалам. Гуманітаризація освіти в такому випадку означатиме наповнення або доповнення навчальної програми гуманітарним змістом, тобто вимагає включення в навчальний процес циклу гуманітарних дисциплін.

Отже, концепти «гуманізація освіти» і «гуманітаризація освіти» характеризують різні вектори в реформуванні вищої школи. Якщо «гуманізація освіти «в широкому розумінні означає створення в суспільстві гуманної системи освіти, наповненої гуманістичними ідеалами (насамперед особистісною свободою, соціальною справедливістю і людською гідністю), то «гуманітаризацію освіти» пов'язують з навчально-методичним змістом викладання у ВНЗ. Треба, звичайно, мати на увазі, що гуманітаризація аж ніяк не зводиться лише до задачі розширення інформаційного змісту гуманітарних дисциплін порівняно з фаховим блоком, але в принципі повинна відповідати більш високій меті: прилученню молодих людей до гуманістичних цінностей. У дискусіях, присвячених реформам вищої освіти, можна вичленити два проблемних поля, дві реально існуючі задачі.

Першу задачу, найбільше важку в плані практичного втілення, можна кваліфікувати як соціальне конструювання системи освіти, яка б відповідала гуманістичним нормам і ідеалам. Практично це означає, що держава повинна гарантувати своїм громадянам реалізацію гуманістичних прав і свобод в одержанні освіти і гідний спосіб життя на основі отриманої професії.

Друга задача пов'язана з прилученням особистості до багатства гуманітарної культури в рамках навчального процесу і позанавчальних форм студентської діяльності. Вона спрямована на подолання одномірності особистості, її частковості (партикулярності), яка задається фаховою спеціалізацією.

Детермінація гуманізації і гуманітаризації освіти

Соціально-економічні чинники

Сформований в даний час спосіб життя сучасної людини є пов'язаним із функціонуванням різноманітної техніки: авто-, теле-, відео- ЕОМ і т.д. Ця безпрецендентна залежність людини від техніки різко підвищує цінність людських знань. Гуманітарним знанням, за винятком, мабуть іноземних мов, які, до речі, використовуються також і в якості технічного засобу (переклад і т.д.), відводиться другорядна роль.

Тому, гуманітаризація освіти в XXI ст. – це боротьба за зберігання власне людського в супертехнізованому житті, засіб гармонізації реального (натурального) і віртуального типів людського спілкування, а надалі можливо, і віртуального, і натурального типів людського існування. Гуманітаризація освіти під цим кутом зору повинна зіграти роль свого роду імунітету проти можливого нового типу супертехногенного поділу людей, орієнтацій їх на поворот від натурального у віртуальне.

У зв'язку з цим сутність гуманітаризації освіти повинна полягати в створенні нової програми формування і розвитку цілісного духовного світу людини в умовах супертехногенної цивілізації XXI ст. Ця програма повинна містити в собі, з одного боку,

«класичні» етико-естетичні цінності апробовані історією людської цивілізації З іншого боку, вона повинна асимілювати в собі ментальні структури, що відбивають процеси і реалії супертехногенного світу

Політичні(ідеологічні) та культурологічні чинники

Ми живемо в епоху духовної деформації Здійснюється спроба створити нову цивілізацію, відповідно змінюється і система освіти, яка в даний час також переживає системну кризу тому що совністю залежить від ідеалів і норм нового часу Гуманізація освіти є одним із чинників розв'язання цієї кризи «Гуманітаристи» виходять з того, що освіта, особливо гуманітарна, неодмінно облагороджує, просвіщає і звільняє людину (наприклад, від забобонів). Не можна стверджувати, що процес формування світогляду підвладний гуманітаризації Найбільше, що можуть зробити гуманітарні науки, – це запропонувати певні світоглядні системи Ще одна мета гуманітаризації вищої освіти – виховання інтелігенції Хоча вища школа готує професіоналів, гуманітаристи виступають за те, щоб вона була кузнею інтелігентів

Ми вважаємо, що вища школа повинна виховувати насамперед особистість яка б об єднала у собі інтелект і інтелігентність тому що спроможність інтелекту висувати ідею, а інтелектуала доводити її до наукового рівня доповнюють один одного Система вищої освіти підніметься на ще більш високий рівень якщо її зміст буде полягати не тільки у відпрацьовуванні понять і в приучанні до культури, але й у формуванні людини як особистості

Насамперед треба враховувати що за самими поняттями «гуманізм», «гуманний» «гуманістичний» завжди стоїть визначена система цінностей Як розуміти гуманістичні ідеали – добро щастя справедливість свободу гідність людини, благо возвеличення людської особистості? Треба також усвідомлювати те, що ідеали – це аж ніяк не об єктивна реальність яку можна безпристрастно аналізуватися, як ми аналізуємо в науці атом, космос живу клітину або людський організм Ідеали виражають людський потяг до досконалості котрий немає межі, за ними завжди стоять людські мотиви та інтереси Людський ідеал – це уява бажаного майбутнього Достатньо звернутися до історії філософської думки щоб побачити, що за суспільними ідеалами завжди стояли певні суспільні групи, їхнє розуміння цінностей людського життя та соціального устрою Починаючи з античного протистояння гедонізму і стоїцизму і закінчуючи сучасними версіями лібералізму і патерналізму, ми постійно зіштовхуємося з опозиціями ідеалів громадського життя

Гуманізм – це визначене св тобачення що не тільки історично еволюціонує, але і в даний час (тобто в синхронному аспекті) по різному розуміється різноманітними суспільними групами і тим більше неоднаково оцінюється в різноманітних типах культур (наприклад у європейській і східній) Взагалі за гуманізмом історично тягнеться шлейф західно-європейської культури і в гуманістичних ідеалах домінують цінності західної цивілізації Більшість практичних проблем що виникають в цьому зв язку, стосуються взаємовідносин між інтересами особистості і суспільства між правами підростаючого покоління на освіту і реальними можливостями держави До цього ж аспекту відносяться і гарантії випускникам вузу на одержання гідної роботи відповідно до одержаної освіти, відповідальність вузу за якість підготовки спеціалістів, внутрішньовузівська регламентація відносин «студент-викладач» «студент-адміністрація» До гуманістичних аспектів системи освіти слід віднести і створення творчої атмосфери в навчанні спеціаліста, забезпечення можливостей загальнокультурного розвитку студентів, матеріальні аспекти студентського життя, організацію дозвілля студентів тощо тобто таку систему внутрішньовузівської суспільної організації, яка була б орієнтована на пріоритетність інтересів особистості перед державою, студента перед адміністрацією Іншими словами, якщо ми дійсно бажаємо реалізувати ідеали гуманізму в системі вищої освіти, то ми повинні виходити з пріоритету особистості перед будь-якими надособистісними інститутами.

Візьмемо наприклад, гостросучасну проблему «чабсру» студентів Ще в недавні часи тут чітко здійснювався принцип пріоритетності державних інтересів у кількості і якості підготовки спеціалістів Держава створювала номенклатуру спеціальностей, кількість вузів, що здійснюють навчання за ними, їхню регіональну потребу і, звісно, плановий набір контингенту абітурієнтів Сьогодні в рамках чинної Конституції (і це корелює з гуманістичними принципами) проголошено право кожного громадянина на вільний вибір

бажаної форми, рівня освіти, профілю одержуваного фаху. Але підкріпити це право економічними гарантіями держава поки що не може. Як і раніше, при відкритті нових спеціальностей від вузу вимагають економічного обґрунтування, регіональної підтримки, гарантій зайнятості майбутніх спеціалістів.

Однак, чи можлива в даний час повна відмова від державного регулювання цих процесів? Часто проголошується ідея, що усе відрегулює ринок. Насправді ринок виступає природним регулятором суспільних інтересів і особистісних устремлінь у стабільному і економічно розвиненому суспільстві. У країні, де поки що панує нецивілізований ринок, відношення попиту і пропозиції на ринку послуг носять деформований характер. І тут часто виникає гостре соціальне протиріччя між проголошуваними гуманістичними правами на свободу вибору і реальною економічною гарантованістю цих прав суспільством. Молода людина, яка одержала вищу освіту за професією, соціально непотребувану суспільством, швидко втрачає впевненість у житті, стає ущемленою її людська гідність.

Сувора правда життя переконує нас у тому, що гуманізм є розкішшю високорозвиненого економічно і живучого за демократичними принципами суспільства. Гуманістичний проект вищої освіти може бути, очевидно, реалізований у гуманістичному суспільстві, де інтереси держави й особистості гармонійно збалансовані. Реально завжди існує неминуча різниця між гуманістичними ідеалами і їхнім практичним втіленням у життя. Втім, така доля всіх ідеалів.

Ніхто не заперечує проти возвеличення людської гідності, збільшення благ, свободи особи і т.п. Але кожен розуміє ці цінності по своєму, під своїм кутом зору. При бажанні у доперебудовному гаслі з недавнього минулого «все в ім'я людини, все для блага людини» можна побачити бажаний гуманістичний ідеал. Однак, що може бути абсурднішим, ніж сполучення комуністичної ідеології і гуманістичного ідеалу? Перша виходить із пріоритету державних інтересів, колективістської психології, соціальної зрівняльності, планової рознарядки, заборони на інакомислення. Гуманістичний ідеал найвище ставить особистість, гідність конкретної людини, свободу її переконань. Гуманізм, вирощений на європейському грунті, у даний час усе більше зв'язується з цінностями ліберальної демократії. Інша справа, чи є вона ідеальною?

Розглянемо проблему гуманітаризації вищої освіти. Гуманітаризація припускає насамперед прилучення молодої людини до гуманітарної культури людства. Іншими словами, гуманітаризація звичайно розглядається як додатковий і необхідний компонент фахової освіти. Гуманітаризація освіти ставить два основних і взаємозалежних завдання: по-перше, із її допомогою намагаються уникнути однобічності розвитку людини (молодого спеціаліста), яка задається фаховою підготовкою; по-друге, за допомогою гуманітаризації намагаються закласти в молодого спеціаліста основи гуманістичного світогляду. Іншими словами, гуманітаризація розглядається як засіб прилучення молодої людини до духовних цінностей цивілізованого світу, як його окультурення в широкому змісті слова.

Хоча необхідність гуманітаризації в даний час ніким не заперечується, гострі сутички спостерігаються саме в питанні гармонізації гуманітаризації і професіоналізації, у їхньому збалансованому співвідношенні в рамках навчального процесу. Тут дуже непродуктивною є постановка питання: «Що важливіше для студента, гуманітаризація або професіоналізація?» Без якісної професіоналізації не може бути сформований спеціаліст, професіонал своєї справи, а отже, навчання у вузі взагалі втрачає свій споконвічний зміст. Проте без гуманітаризації не може бути сформована повноцінна особистість. Професія допомагає людині функціонально включитися в соціум, у розгалужену систему суспільної діяльності з боку його навичок і умінь. Проте крім цієї функціональної адаптації до соціуму через професію людина повинна ще вписатися в простір культури, засвоїти її зміст і цінності. У цьому освоєнні або вірніше прилученні до змісту і цінностей гуманітарної культури формується духовність людини, її світогляд, розуміння місця і ролі в суспільстві. Поза цією духовністю ми маємо збіднену людину, функціонера в заданій системі суспільного поділу праці, «вченого-гвинтика» в гігантській машині держави.

Особистість – це завжди індивідуальність, що формується в культурі і на основі культури. Вона – спадкоємиця й одночасно творець культури. Поза культурою існують лише відщепенці, маргінали і технічні найманці. Професія знаходить людський зміст для особистості лише тоді, коли за нею виявляється щось більш високе і самоцінне, як-от

знаходження своєї індивідуальності в багатогранному і суперечливому світі культури

Соціально-психологічні чинники

В даний час відбувається інтенсивний пошук принципів побудови освітніх і виховних систем, адекватних найбільше високому рівню світових стандартів і вимог. Одним із найбільше важливих принципів гуманістичних систем навчання і виховання виступає *принцип особистості* [8]. При достатньо великій розмаїтості методологічних підходів до теорії і практики освіти та виховання принцип особистості за загальним визнанням розглядається як головний і визначальний принцип *гуманістичної* педагогіки. Відповідно до цього принципу, основне завдання всякої гуманістичної системи – створення комплексу сприятливих умов для становлення і цілісного саморозвитку особистості як учня, так і вчителя. Разом з тим, у тлумаченні поняття «особистість» і розумінні принципу особистості існує надзвичайно великий і багато в чому дискусійний спектр думок, підходів, точок зору концепцій. Ця обставина, з одного боку, свідчить про підвищену увагу до проблеми особистості в науці і соціальній практиці, а також відбиває ступінь розробки даної проблеми. З іншого боку, у такій ситуації відчувається постійна потреба в систематизації й узагальненні різноманітних аспектів теми особистості, у пошуку фундаментальних методологічних підходів до розуміння принципу особистості.

Актуальність методологічного дослідження принципу особистості особливо суттєва у вітчизняній педагогіці, що веде напружений пошук нових теоретичних основ світської концепції навчання і виховання. Зміна ідеологічних орієнтацій виявилася перед необхідністю глибокого переосмислення і радикальної переоцінки методологічних основ теорії особистості.

Одним із центральних у теорії і практиці сучасного виховання стає поняття моральної культури особистості. Тим часом відсутнє строге визначення моральної культури особистості; слабко досліджена об'єктивна структура моральної культури; не виявлено закономірностей морального розвитку і саморозвитку особистості, не позначені перспективи емпіричного дослідження важких і суперечливих процесів становлення морального характеру, педагогічна теорія відірвана від реальної практики виховання і мало продуктивна в частині конкретних рекомендацій педагогу про форми впливу на моральну особистість учня. Спостерігається цілком невиправданий етичний нігілізм, тобто явна недооцінка етичної освіти у проектуванні сучасних виховних систем.

З метою подолання зазначених вище протиріч і труднощів на шляху теоретичного обґрунтування, модельного проектування і практичної реалізації сучасних виховних систем необхідний методологічний аналіз проблеми особистості з акцентом на етичних, моральних аспектах цієї комплексної і багатоплянової теми.

Методологічне розуміння принципу особистості у філософії та педагогічній теорії і практиці вимагає: з'ясування найбільше загальних, філософських, підходів до розуміння особистості в євразійській філософській думці, виявлення позитивного змісту дискусій по проблемі особистості у вітчизняній науці XX ст.; визначення етичної сутності особистості; аналізу поняття і структури моральної культури особистості; створення проектів програми дослідження і тезаурусу основних етичних цінностей морального виховання особистості. Об'єктом дослідження повинний стати людина як етична особистість, а предметом дослідження – наукова методологія пізнання, розуміння і дослідження морального характеру особистості у світській гуманістичній концепції особистості.

Зміст гуманізації і гуманітаризації освіти

Нова парадигма викладання гуманітарних дисциплін повинна виходити із пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, партійними, конфесійними, національними та іншими корпоративними інтересами. На практиці це означає, що *навчальний процес повинен бути максимально деідеологізований і деполітизований. Університетська кафедра не може бути використана для політичних баталій і політичної агітації.*

Далі, ми повинні чітко усвідомити, що в гуманітарній сфері не існує «єдино правильного» навчання, і ніхто не володіє абсолютною істиною. Тому викладач повинний прагнути до того, щоб донести до студентів уявлення про багатомірність і багатство гуманітарних концепцій, сформувати в них розуміння різноманіття людських культур, складності і неоднозначності гуманістичної перспективи людства. Нова парадигма викладання гуманітарних дисциплін грунтується на трьох основних принципах: *плюралізмі*

репрезентативності, дистанціюванні.

Плюралізм виходить із визнання різноманіття і багатогранності світової гуманітарної і суспільно-політичної думки, багатомірності існуючих точок зору. Він виключає догматизм і претензії якогось автора на абсолютність і закінченість досягнутої істини.

Принцип **репрезентативності** націлює нас на трансляцію в навчальному процесі тих досягнень світової суспільної думки, які вже одержали загальне визнання, стали класикою у відповідних напрямках гуманітарних досліджень. Репрезентативність припускає дбайливе відношення до класичних авторів і першоджерел, до класичного тексту. Викладач повинний викладати не свою власну концепцію (на це він має право в наукових публікаціях) з обговорюваного питання, а транслювати існуючі у світовій думці концепції. Безумовно, така трансляція не є простим переказом цих концепцій, а припускає володіння мистецтвом інтерпретації, що вводить студента в складний світ гуманітарної культури.

Принцип **дистанціювання** вимагає від викладача збалансованого, об'єктивного, безстороннього викладення досліджуваних концепцій. Він забороняє будь-яку політичну, національну або класову заангажованість лектора як ключової фігури навчального процесу. Потрібно погодитися з думкою М. Вебера про те, що професор на університетській кафедрі не повинний брати на себе роль політика, керманича, пророка. Свої політичні амбіції викладач, як і будь-який громадянин, може відстоювати в привселюдних місцях, але не в стінах навчального закладу, де в професора завжди існує перевага перед студентами. *Викладач – усього лише посередник між світовою суспільною думкою і підростаючим поколінням.* В цьому полягає його найбільша культурно-викладацька роль і висока моральна відповідальність.

Згідно з цим система гуманізації та гуманітаризації освіти, які поєднані між собою, забезпечується за умови виконання наступних змістовно-організаційних вимог:

орієнтація діяльності університету на створення умов для духовного, морального і культурного саморозвитку особистості;

глибока фундаментальна і методологічна підготовка студентів у сфері гуманітарного знання, духовного життя людини і суспільства;

освоєння студентами методології пізнання і творчості, практичної діяльності, соціальної поведінки і саморозвитку особистості як вирішальних умов досягнення успіху на життєвому шляху;

створення передумов для органічного включення студентів в економічні, соціальні і культурні процеси розвитку світової цивілізації;

освоєння студентами майбутньої фахової діяльності як єдності фізичних, економічних, соціальних, соціально-психологічних і ноосферних закономірностей і оцінки корисності створюваних штучних середовищ із позицій історизму, пріоритету загальнолюдських цінностей, гуманізму, загальноцивілізаційного підходу;

органічний зв'язок навчального процесу з позанавчальною роботою, сферою дозвілля і відпочинку студентів, широке залучення до викладання у вузі діячів науки і культури, мистецтва і релігії, політики, права й інших сфер громадського життя;

демократизація всієї системи університетської життєдіяльності, політичний і ідеологічний плюралізм, сполучення базового і варіативного компонентів навчального процесу, індивідуалізація навчання відповідно до потреб особистості студента;

інтернаціоналізація освіти за організацією та змістом.

Надзадача системи освіти полягає в тому, щоб створити умови відродження єдиної природничонаукової та гуманітарної культури пізнання і діяльності.

Виходячи з цього в діючому стандарті повинна бути реалізованою система заходів, орієнтована на вирішення проблем гуманізації життєдіяльності університету і гуманітаризації освіти.

Реалізація принципів гуманізації і гуманітаризації освіти

Отже, гуманізація навчально виховного процесу вимагає змін у свідомості студентів та викладачів, перегляду організації та управління освітою. Разом з тим, базовою вимогою до гуманітаризації освіти є визначення та запровадження особистістьформуючих чинників навчальних дисциплін, перегляд змісту освіти з точки зору нових методологічних підходів, що вимагає використання нових освітніх технологій. Як тільки ми переведемо проблему

гуманітарної освіти в практичне русло, то відразу виникає три важливих питання. По перше, яким повинно бути співвідношення дисциплін фахового та гуманітарного циклів. По-друге, що варто викладати студентам, тобто як повинна виглядати дисциплінарна матриця гуманітарного блоку. І, по-третє, як потрібно викладати гуманітарні дисципліни.

Вирішуючи перше питання, відразу зіштовхуємося з проявом корпоративних інтересів гуманітаріїв і професіоналів. Професіонали, вказуючи на обвальний ріст сучасної наукової інформації, намагаються стиснути гуманітарний блок до мінімальних розмірів, а гуманітарії в свою чергу, посилаючись на невичерпне багатство гуманітарної культури, вимагають введення нових курсів і спецкурсів. Сперечатися тут можна дуже довго, однак очевидно, що конструктивною є позиція розумної збалансованості. Сучасні стандарти вищої освіти визначають розмір гуманітарного блоку приблизно у чверть від загального погодинного обсягу всього навчального навантаження у вузі. І, очевидно, цього цілком достатньо, якщо ефективно використовувати надану можливість. Питанням залишається те, наскільки ефективно використовуються ресурси гуманітарного блоку.

Вирішуючи друге питаннями, неминуче вступаємо в корпоративні протиріччя між представниками гуманітарних наук. Однозначного рішення тут не існує. Гуманітарну матрицю навчальних планів повинні скласти науки (і, можливо, мистецтва), у центрі яких знаходиться людина, її світ культури, гуманістичні ідеї й ідеали, концепції соціального, політичного, правового устрою людського життя, які визнані світовим досвідом.

Дуже часто за рахунок гуманітарного блоку намагаються виправити дефекти шкільної освіти, забуваючи про споконвічну задачу гуманітаризації.

Багато питань виникає з викладанням історичних дисциплін. За останні роки програми цього курсу у школі та вузі неодноразово переглядалися. Історія завжди складала основу гуманітарної освіти. Знання історії своєї країни вважається обов'язковим для справжнього громадянина. Однак історія (і вітчизняна і всесвітня) досить грунтовно вивчається в середній школі. Не повторювати ж її знову у вузі! На наш погляд, розроблювачі програми з історії в рамках гуманітарного блоку, повинні з одного боку знайти такий ракурс історичної дисципліни, щоб вона вийшла за межі шкільної програми, а з іншого – ця дисципліна повинна бути націлена на розкриття гуманістичної перспективи в історичному розвитку людства. Наприклад, історичні курси у вузі могли б бути присвячені історії розвитку демократій, боротьби за фундаментальні права і свободи людини, взаємовпливу культур і цивілізацій, сучасної вітчизняної історії і т.п.

Гуманітарна матриця повинна бути компаративістською з включенням філософії, історії і теорії культури, історій західних цивілізацій і України в контексті їх дотичності в розвитку, правознавства (фундаментальні права і свободи людини), історію вільнодумства і релігії.

Крім дискусійного питання про те, що включати в гуманітарний блок, тобто що викладати, існує не менше серйозне питання, як викладати гуманітарні дисципліни. Достатньо пригадати наше недавнє минуле, щоб зрозуміти, наскільки принциповим є питання про стиль і методи викладання гуманітарних і соціально-економічних дисциплін. Адже ще недавно викладання гуманітарних наук проходило в ціннісному аранжуванні державної ідеології, тобто знаходилося під пресом комуністичної ідеології з її жорсткою декларацією права на абсолютну істину. Тотального тиску зазнали всі гуманітарні науки: історія з її «класовим підходом» і «роллю народних мас», літературознавство, що орієнтувалося на «соціалістичний реалізм» і «народність мистецтва», релігієзнавство, що виходило з безапеляційної тези «релігія - опіум для народу» і т.д. В основі сучасної гуманітаризації освіти повинна лежати гуманістична система цінностей і технологій їх розвитку.

Щодо гуманізації освіти, то її розвиток у вузі, здійснюваний на основі гуманітаризації, досягається за умови існування певної «культурної обстановки» в вузі – *гуманітарного середовища*. Під *гуманітарним середовищем* ми розуміємо створення таких умов у вузі, при яких освіта, структура та методи навчання і виховання в сукупності відбивали б процеси, що відбуваються на рівні культури в цілому. Ці умови припускають використання історичного досвіду, багатих духовних і загальнокультурних традицій, досягнень світової науки і техніки. Адже саме середовище здійснює вирішальний вплив на формування і розвиток особистості самодостатнього типу, яка усвідомлює зміст своєї діяльності, своє призначення, прагне жити в згоді із самою собою, оточуючою природою, готової до рішучих дій.

С.І. Ожегов дає таке визначення: *«Середовище* – навколишні соціально-побутові умови, обстановка, а також сукупність людей, пов'язаних спільністю цих умов «[5:660]. У.П. Рогонова ми знаходимо визначення *культурного середовища вузу*: *«Культурне середовище вузу* – це сукупність освітньо-виховних, духовно-моральних, інформаційних, кадрових, матеріальних умов організації дозвілля і відпочинку студентської молоді» [7:59].

При розгляді питання іновацій (нововведень, що не виникають самі по собі, а є результатом наукових пошуків, передового педагогічного досвіду окремих вчителів і цілих колективів) В.А. Сластьонін дає визначення *іноваційного середовища* [5:492]. Воно звучить так: *«Іноваційне середовище* – визначена морально-психологічна обстановка, підкріплена комплексом заходів організаційного, методичного, психологічного характеру, що забезпечують введення іновацій в освітній процес» [6:498].

Отже, багато дослідників піднімають проблему і вказують на необхідність створення *гуманітарного середовища у вузі*. На основі проведеного аналізу ми приходимо до такого визначення: *Гуманітарне середовище – визначена морально-психологічна обстановка, підкріплена комплексом заходів організаційного, методичного, психологічного характеру, що забезпечують наявність та розвиток єдиної гуманітарної культури.*

У сконцентрованому варіанті реалізація нових технологій реалізації принципів гуманізації та гуманітаризації здійснюється через:

включення до навчальних планів нових дисциплін, що формують духовно-моральну і соціально-психологічну культуру особистості, зміст і структура яких визначаються вимогами розвитку людини;

перебудова змісту природничонаукових, економічних, загально – і спеціально – фахових дисциплін в антропологічному напрямку;

– **застосування** нових технологій викладання навчальних дисциплін на основі інтерактивних методик, комп'ютерних технологій, електронних інформаційних систем;

перебудова системи фізичного виховання у вузі в напрямку вивчення фізіології, механіки життєдіяльності людського організму, гармонійного розвитку його форм і функцій, зміцнення здоров'я, сприяння розвитку інтелекту і забезпечення творчого довголіття;

створення у вузі інфраструктури з високою організаційно-методичною ефективністю самопізнання соціально-психологічних якостей, можливості соціально-психологічного консультування і самопланування розвитку особистості і системи реалізації планів саморозвитку;

культивування у стінах вузу повноцінного середовища інтелектуального, творчого спілкування, атмосфери цінності морального і фізичного самовдосконалення як викладачів так і студентів;

організація матеріально-технічних умов та методичного забезпечення для здійснення самостійної навчальної та розвиваючої діяльності, створення естетично цінного і розвиваючого внутрішнього середовища для самонавчання, самовиховання та саморозвитку (формуюча функція середовища).

З усього вищезазначеного випливає, що людина не просто повинна знайти в процесі навчання умови і засоби для забезпечення свого розвитку і удосконалення, але і прилучається до змісту свого буття в соціум.

Система вищої освіти підніметься на вищий рівень, якщо організація, зміст і технології освіти будуть полягати не тільки у відпрацюванні понять і в прилученні до культури, але й у самоствердженні людини як особистості.

Список використаних джерел

1. Болотова А. Гуманистическая ориентация высшего педагогического образования в Германии // Высшее образование в России. – 1996. – № 3. – С. 119–129. 2. Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры // Вестник высшей школы. – 1998. – № 11. – С. 3–10. 3. Кравец А.С. Гуманизация и гуманитаризация высшего образования // Вестник ВГУ. – «Проблемы высшего образования». – Воронеж, 2000. – № 1. – С. 31–38. 4. Національна доктрина розвитку освіти України. – Київ, 2001. – С. 1. 5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Под. ред. докт. филол. наук, проф. Н.Ю. Шведовой. – 16-е изд. испр. – М.: Рус. яз., 1984. – 797 с. 6. Педагогика. Учебное пособие / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. – М.: Школа-

Пресс, 1997. 512 с. 7. Рогонов П. Не знанием единым (о духовно-нравственной подготовке студентов) // Высшее образование в России. 1996. № 4. С.58 65. 8. Саракина Л.Е. Формирование гуманитарного целеполагания личности студента в вузе. Дисс. ...канд. пед. наук. Красноярск: КГПУ. 1994. 176 с. 9. Философский энциклопедический словарь. М., 1983 С.130.

Vasyl Grubinko

HUMANIZATION AND HUMANITARISATION OF HIGHER EDUCATION

In clauses the historico-philosophical review of formation of concepts and their refraction in an educational field of a higher educational institution and modern understanding of the tendency of the organization and teaching and educational process formations at pedagogical university is submitted

УДК 37.012

Григорій Терещук

НАУКОВИЙ ФАКТОР У СИСТЕМІ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито роль науки у підготовці сучасних вчительських кадрів.

В умовах пошуку шляхів модернізації української освіти як провідної сфери загальносуспільного поступу, актуальним є питання наукового забезпечення цього процесу Скажімо, прийнята на II Всеукраїнському з'їзді освітян Національна Доктрина розвитку освіти України у XXI столітті є, окрім того, що політичним водночас, і науковим документом, в якому держава і суспільство окреслюють тривалі пріоритети і гарантії щодо освіти, визначають основні шляхи їх досягнення

На державному рівні визнано, що в Україні має стверджуватися стратегія прискореного, випереджувального інноваційного розвитку освіти і науки [1] Водночас, підкреслимо, що основним чинником подальшого розвитку освітньої системи є, власне, інтеграція, єдність освіти та науки розвиток педагогічної та психологічної наук Адже, саме наукові дослідження, новітні технологічні досягнення, розробки науково-педагогічних проектів служать теоретичною базою, першоосновою функціонування освітньої системи. На думку міністра освіти і науки України В.Кременя, діяльність Академії педагогічних наук України, вчених університетів, інших колективів повинна активно розгортатись щонайменше у двох напрямках науковий супровід тих процесів, які вже розпочалися в освітянській діяльності, і розгортання комплексних, глибоких досліджень з випереджаючими, прогностичними функціями [2]. Хоча, звичайно, одним з основних завдань вчених, науково-педагогічних працівників є також вивчення вітчизняної і світової історико-культурної спадщини та розробка механізмів використання позитивного досвіду минулого в сучасних умовах, у модерному українсько-освітньому процесі.

Водночас, зауважимо що реформування педагогічної освіти неможливе без такого нормативного документа, як державний стандарт І саме тепер настав час серйозно вивчити напрацьований досвід вузівських вчених у науково-методичних комісіях МОН України, щоб завершити роботу над державними стандартами створення фундаментальних підручників з педагогіки і базових методик педагогічної освіти [2] Бо, взагалі-то, відсутність державних стандартів, конкретної прогресивної концепції змісту навчання, чітких механізмів розв'язання нагальних освітніх проблем гальмує процес української освіти

У своєму виступі на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 року Президент

України Леонід Кучма констатував, що педагогічна наука не виконує свого основного призначення – втрачаються школи і напрями, апробовані життям традиції, наука недостатньо синхронізується з потребами педагогічної практики [3]. Спостерігається негативна тенденція пов'язана з проблемою науково-педагогічних кадрів («не можна не помічати сповільнення природного процесу кадрового оновлення факультетів і кафедр, а відтак порушення принципу зв'язку і наступності поколінь», «прикро дивитися, як серйозні, маститі вчені дозволяють ставити на одну дошку із собою спритникам і невігласам у науці» [3]).

А для того, щоб виправити такий стан речей, варто здійснити інтенсифікацію та оптимізацію науково-професійної підготовки освітян, вчених.

Звичайно, інтелектуально-виховне зростання молодої особистості розпочинається з учнівської, студентської лави; відповідно, якісна освіта повинна забезпечити найвищий професіоналізм підростаючого покоління. Сьогодні основною метою стратегічних перетворень в освітній галузі є переорієнтувати освітній процес на формування в учнів та студентів бажання і вміння самостійно здобувати знання з різних джерел інформації, застосовувати їх на практиці, вміти критично мислити тощо. Отже мова йде про виховання молодих дослідників – науковців, які не лише відтворюють матеріал лекції, підручника, а самі спираючись на джерела, аналізують інформацію, порівнюють різні точки зору, роблять власні висновки -- тобто, творчо працюють. І тільки такі вихованці у майбутньому зможуть справді компетентно вирішувати професійні завдання, оскільки володітимуть навичками дослідницької, наукової роботи. До речі, окремими формами забезпечення єдності освіти і науки (у світлі Національної Доктрини розвитку освіти України у XXI ст.) є залучення до наукової діяльності учнівської та студентської обдарованої молоді педагогічних працівників; поглиблення співпраці та кооперації навчальних закладів і наукових установ, широке залучення вчених НАН України та галузевих академій до навчально-виховного процесу та дослідницької роботи в навчальних закладах, створення інформаційно-наукового простору для дітей, молоді і всього активного населення, використання для цього можливостей нових комунікаційно-інформаційних засобів [1]. До того ж, згідно Указу Президента України від 9 жовтня 2001 року №941/2001 «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні», Міністерство освіти та науки повинно розробити разом з Національною Академією Наук України, галузевими академіями наук комплексні програми залучення обдарованої учнівської та студентської молоді до наукових досліджень [4].

Зазначений підхід стосується і конкретно педагогічно-вузівського середовища. Зміна методології підготовки вчителя повинна передбачати формування майбутнього спеціаліста як особистість, здатну до самонавчання упродовж життя, до прийняття рішення в інтересах дитини. Проте, зрозуміло, що окрім констатації необхідності модернізувати навчально-виховний процес у вузі, треба здійснювати реальне методично-практичне розв'язання відповідних проблем. І у цьому випадку без допомоги науковців аж ніяк не обійтися.

Скажімо, Президент України видав уже згадуваний Указ, у якому передбачено затвердити до 1 лютого 2002 року цільову комплексну програму наукових досліджень у галузі освіти щодо розроблення, виробництва і впровадження у навчальний процес сучасних засобів і технологій навчання з метою першочергового забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів новими зразками техніки, обладнання та навчально-наочними посібниками, модернізації та зміцнення матеріально-технічної бази цих закладів [4].

Звичайно, модерні засоби навчання є необхідною умовою освітнього поступу, так само як важливим для цього є створення новітніх наукових досліджень, освітніх інновацій.

Відповідно, основна частина діяльності вчених, у тому числі і нашого університету, спрямовується на дослідження актуальних проблем різних галузей науки (і особливо педагогічної) та видання результатів своєї інтелектуальної праці. Відтак можемо констатувати про низку наших наукових досягнень, хоча, зауважимо, що і у цій сфері існують певні проблеми.

ТДПУ ім. В.Гнатюка має власні фахові видання, в яких викладачі, аспіранти можуть публікуваати свої праці. Це Наукові записки майже двадцяти серій. Уже вийшло тринадцять випусків історичних "Наукових записок" (під загальною редакцією професора Алексієвця М.М.), у яких представлено наукові роботи з актуальних проблем національної та світової історії, релігієзнавства, історії та теорії культури, методики викладання історії.

застосування новітніх інформаційних технологій у процесі вивчення історії тощо. Найактивнішою щодо кількості фахових видань є кафедра філософії та економічної теорії (завідувач – доцент Григорук А.А., історичний факультет). Ця кафедра випускає два збірники (філософії та економіки), що є рекордом для університету.

За обсягом публікацій у вузі на першому місці психолого-педагогічний факультет і далі історичний, філологічний, географічний, фізмат. У числі перших історичний факультет і за питомою вагою обсягу публікацій на одного викладача.

Вагомим показником фундаментальності і високого наукового рівня досліджень є монографії. За обсягом перше місце займають посібники Трофим'яка Б.Є. і Фіцули М.М. Авторами посібників, які недавно вийшли, є Дідук Г.І., Козак М.В., Цимбал Н.М., Чайка В.М., Поліщук Ю.Й. та інші. Найбільше одноосібних публікацій мають: Алексієвець Л.М., Гушулей Й.М., Панцьо С.Є., Дідук Г.І.

І хоча активно організовують наукові та науково-практичні конференції історичний, філологічний, географічний, факультет фізвиховання та музично-педагогічний факультет, все ж мусимо визнати, що останнім часом різко зменшилось число опублікованих тез конференцій. Це засвідчує, по-перше, про недооцінку нашими авторами апробації результатів дослідження, а, по-друге, про наявність об'єктивних причин (здебільшого фінансового характеру) – перешкод для участі наших працівників у конференціях, симпозіумах. Настав час кардинально змінити ставлення наукового відділу, ректорату щодо участі викладачів, аспірантів у наукових форумах. Адже, саме цим способом можна перевірити рівень своєї наукової діяльності, встановити її відповідність сучасним вимогам у процесі публічного обговорення отримати схвалення чи іншу оцінку свої результатів.

Важливою залишається наукова діяльність університету у рамках функціонування науково-дослідного сектора. Одним з напрямків роботи працівників цього сектора є проблематика нового змісту освіти та методики навчання і виховання.

Починаючи з 2000 року у складі НДС виконується новий науковий проект під керівництвом Кравця В.П. «Психолого-педагогічні основи підготовки майбутніх педагогів до статевого виховання дітей та юнацтва як передумови формування особистості сім'янина». Вже за цей один рік отримано вагомі результати, захищено кандидатську дисертацію, опубліковано монографію і низку статей у фахових виданнях. Організовано проведення всеукраїнської конференції, налагоджено тісну співпрацю з Академією педагогічних наук України.

Безумовно, нашим найважливішим завданням є підготовка молодого покоління вчених науково-педагогічних працівників. Особливо активну роботу у сфері наукових досліджень поряд з іншими здійснюють студенти історичного факультету, які публікують свої праці, зокрема, у Студентському науковому віснику. Навички наукового дослідництва вони удосконалюють у перманентному процесі написання наукових статей, повідомлень, курсових та дипломних робіт (кількість останніх досягає максимальної позначки).

В українській освітньо-науковій сфері існує низка проблем, суттєвих недопрацювань, тому треба щоби кожен власною працею сприяв реалізації спільної мети – своїм високим рівнем національної свідомості, освіченості, налаштуванням на постійний рух і самовдосконалення забезпечити умови для гідного співіснування України у динамічному, жорстоко-прагматичному світі.

Тусім (урядовцям, науковцям, студентам) варто пам'ятати, що наука – це завжди пошук, через який знаходимо ключ до вирішення існуючих проблем. Подбаймо разом про наше майбутнє.

Список використаних джерел

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К.: Шкільний світ, 2001. – 24 с. 2. Освіта в Україні: Доповідь міністра освіти і науки України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти // Освіта України. – 2001. – 12 жовтня. 3. Освіченість, інтелект, творчий потенціал особистості – наріжний камінь прогресу цивілізації: Виступ Президента України Л.Кучми на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 року // Освіта України. – 2001. – 16 жовтня. 4. Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні: Указ Президента України від 9 жовтня 2001 р. №941/2001 // Освіта України. – 2001. – 16 жовтня.

Grigory Tereshchuk

THE SCIENTIFIC FACTOR IN SYSTEM OF MODERN UKRAINIAN EDUCATION

To clause the role of a science in training of the modern teachers staff is opened

УДК 930.10

Микола Алексієвець

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

У статті висвітлено досвід колективу історичного факультету університету з розвитку основ теорії, змісту і методики викладання історії, визначені основні напрямки дальшого становлення історичної освіти відповідно до нових потреб країни.

Сучасний етап національно-духовного відродження України об'єктивно характерний зростанням інтересу до минулого народу до історичних знань Разом з тим в зв'язку з утвердженням у суспільному житті нових соціально-політичних, економічних та ідеологічних реалій виникла гостра потреба в будівництві нового змісту системи освіти та виховання. Це безумовно вимагає від викладачів переосмислення цілей, завдань, принципів, змісту, форм і методів як освіти в цілому, так і окремих предметів і перш за все історії Зміст історичної освіти має охоплювати не лише знання, а й способи практичної діяльності, творчий досвід, ціннісні орієнтації особистості.

Час становлення факультету з повним правом можна вважати періодом такого переосмислення і нового становлення історичної освіти в нашому університеті Завданням його було вийти за межі провінційного факультету, що зумовлювало, з одного боку, добір і виховання професорсько-викладацького складу а з другого – нагромадження науково-освітніх традицій й перебудову змісту історичної освіти на нових методологічних та методичних засадах у нових умовах незалежної держави Цілком очевидно, що вже сам факт проведення такого насиченого науково-методичного семінару, який вийшов за межі факультету, засвідчує значний досвід і об'єктивну готовність викладачів і студентів до сприйняття принципово нового розуміння статусу, ролі й покликання історичної освіти в українському суспільстві. Але так само очевидно й те, що між цим розумінням, нашим скромним досвідом і такими завданнями, які висунуті самим життям і потребами країни у високопрофесійних вчителях-істориках, поки що у нас існує розрив, хоча головною, на наш погляд, є тенденція до динамізму й осучаснення

Реалістична оцінка нами сьогодні процесів перебудови в усіх напрямах навчально-виховного процесу у світлі рішень II-го Всеукраїнського з'їзду працівників освіти України, положень, висунутих на ньому у виступі Президента України Л Кучми міністра освіти і науки В.Кременя та Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, сподіваюсь, стали рубіжним етапом у справі докорінного оновлення історичної освіти на нових теоретико-методологічних засадах з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду. І дуже важливо, критично оцінити вже досягнуте, здобути уроки з того що реалізовано на практиці.

Останнім часом, як і до речі завжди, історія продовжує викликати великий суспільний інтерес, який пояснюється природною потребою людини, тим більше на переломних етапах.

коли вивчення історії стає життєвою необхідністю. «Щасливий той народ, що має значну історію, – писав М Грушевський, – але двічі щасливий той народ, який після тривалого небуття врешті відкриває своє минуле»[1 17]. Ті зміни, що сталися в світі, демократичні перетворення, що відбуваються в суспільно-політичному житті України, духовне відродження українського народу, його історико-культурних і національних традицій значно посилили роль історичної освіти і науки. Нині, на початку нового тисячоліття, ми намагаємось осмислити подоланий Україною шлях, оцінити зайняті рубежі й заглянути у майбутнє. Зростання демократії, терпимості, соціальні зміни закономірно потребують як розуміння минулого, так і бачення шляхів вирішення завдань на перспективу. У зв'язку з цим історична освіта розглядається як важливий чинник утвердження національної державності, виховання громадян, які вміють поважати людей іншої культури, релігії, мови. В цій ситуації велике навантаження мають саме вузівські історики, котрі повинні вести науково-дослідницьку роботу і виконувати соціальний запит держави – готувати вчителів з історії нового покоління, здатних працювати по-новому в сучасних умовах. Благо – що з проголошенням незалежності України відкрилися для істориків вузів справді необмежені можливості, знято табу на окремі тематичні ніші, вивільнено їх від ідеологічного диктату, творчої розробки авторських курсів викладання історичних дисциплін. Це не могло не позначитися на розвитку вузівської історичної освіти, її перебудови на нових методологічних і методичних основах, а і, відповідно, підготовки справжніх фахівців-істориків.

За час становлення історичного факультету, а він співпадає з часом здобуття незалежності Україною, зроблено суттєві кроки в розбудові історичної освіти за її науково-методичного забезпечення. У ній сталися значні зміни. Зберігаючи кращі традиції попередніх років, вузівська історична освіта впевнено набуває нових рис, хоча цей розвиток не позбавлений суперечностей і труднощів, при цьому толерантне розв'язання яких ми розглядаємо як фактор просування вперед у цій важливій справі.

За роки незалежності у розвитку історичної освіти і підготовки кваліфікованих фахівців-істориків у нас є певні досягнення. Це перш за все:

– отримання нашим факультетом статусу найвищого рівня акредитації і ліцензії на освітянську діяльність з підготовки магістрів історії, а також права підготовки науково-педагогічних кадрів найвищої кваліфікації в аспірантурі та докторантурі, відкриття поряд з основним фахом – історія додаткової спеціальності з основ правознавства.

– розробка нової навчально-правової бази історичної підготовки кадрів – навчальних планів і програм з врахуванням, як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду, й оновлення змісту історичної освіти та варіативності викладання навчальних предметів на основі створення навчально-методичних комплексів дисциплін й комп'ютерних програм навчання.

– зроблено вагомі кроки до кадрової і технічно-технологічної забезпеченості навчального процесу та застосування у ньому сучасних інформаційних й програмно-контролюючих систем й програм.

– ми впевнено заявили себе і на державному рівні, увійшовши до першої трійки історичних факультетів на Всеукраїнських олімпіадах з історії упродовж 1997 – 2001 рр., що є кращим показником серед факультетів нашого університету та історичних факультетів ВНЗ України.

– важливим засобом модернізації історичної освіти став розвиток наукових досліджень у розрізі цілісної комплексної факультетської теми «Україна в контексті європейської історії». За короткий час – 1993–2001 рр. викладачі факультету опублікували понад 20 монографій, більше 1 тис. статей та навчально-методичних посібників, проведено 12 міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференцій, захищено 3 докторських і 16 кандидатських дисертацій, плідно працює аспірантура. На факультеті виходить 3 фахових ваківських наукових збірники: «Наукові записки» з історії, з філософії і економіки. Пріоритетною проблематикою стали дослідження національної історії та культури, вивчення української державності, української політичної та економічної думки, а також всесвітньої історії й джерелознавства та історіографії. Семирічний досвід видання «Наукових записок» Серія "Історія" а вийшло їх уже 14 випусків, найбільш віддзеркалює історію становлення історичної науки й освіти, концептуальні основи змісту освіти і викладання окремих дисциплін, відіграли важливу роль у підготовці педагогічних кадрів вищої кваліфікації, у створенні системи науково-теоретичних знань, у формуванні національно-громадської

свідомості студентів

Принципово нові вимоги до історичної освіти молоді висувають прискорена інтеграція України у світове співтовариство, пошук нею власного місця в культурно-цивілізаційному розмаїтті сучасного світу, а також процеси інтернаціоналізації й глобалізації; насамперед в інформаційній та економічних сферах. Ці та багато інших проблем зумовили скоригувати навчальні програми й обсяг матеріалу, який вивчають студенти упродовж 5 років навчання, внести докорінні зміни в підходи до складання навчальних планів, щоб забезпечити стабільність й надійність засвоєння студентами вітчизняної і світової історії. Визначаючи цілісність історичного виховання наших випускників, ми грунтувалися тільки на наукових критеріях з розробкою двох блоків діалектично взаємопов'язаних проблем в історії України і всесвітньої історії з урахуванням особливостей України, які мають бути вписані в контекст один одного. Саме на такому двоблоковому підході до історичної освіти й побудований наш навчальний план підготовки фахівців з історії. В плані цілісного підходу до вивчення як національної так і світової історії, ми у своїй діяльності щодо вироблення освітньо-професійної програми і навчальних планів спираємося на 4 таких основних аспекти: діалектику історії України та всесвітньої історії; впливи домінуючих націй на розвиток української історичної науки в XIX-XX ст.; українська історична наука XIX-XX ст. у всесвітньо-історичному контексті; основні концепції та періодизація, схеми української і всесвітньої історії в XIX-XX ст. – зміни світобачення. Відповідно до навчального плану викладання історії України та всесвітньої історії здійснюємо паралельно та синхронно. Саме такий підхід передбачає розвиток історичної свідомості студентів, насамперед створення цілісного сприйняття світу, системи історичних знань, розуміння закономірностей історичного розвитку. Таке вивчення вітчизняної та всесвітньої історії формує у студентів розуміння багатовимірності навколишнього світу; значимості загальнолюдських моральних цінностей, ролі України в загальноісторичному процесі; вміння врегульовувати конфліктні ситуації, толерантно ставитися до історії та традицій інших народів. Істотної оптимізації органічне поєднання національної і світової історії набуло в навчальних програмах з окремих дисциплін.

Звичайно, що структурні зміни, подальші пошуки та впровадження нових форм і методів оцінювання навчальної діяльності студентів не вичерпують усі можливості вдосконалення історичної освіти. Вона розвивається у процесі поглиблення, як уже було відзначено, наукового змісту освіти, впровадження нових методів навчання. Як відомо, історична наука забезпечує узагальнення, систематизацію та нагромадження знань, а історична освіта – їх застосування. На наш погляд, основними шляхами динамічної системи «знання-наука-освіта» є фундаменталізація і логізація змісту історичної освіти. Перша сприяє вдосконаленню знань, концентрації їх обсягу, систематизації, вивченню та оволодінню закономірностями історичної науки. Разом з тим, фундаменталізація передбачає опанування методологією систематизації та застосування історичних знань для вирішення конкретних і практичних завдань. Що стосується логізації, то вона має орієнтувати на розглядання навчального матеріалу як суворо внутрішньої та закономірної системи. Як відомо, логічне осмислення історичного знання пов'язано з узагальненням цього матеріалу. При цьому логіка історичної науки віддзеркалена в «навчальній логіці», через цілі освіти, в яких зафіксовано науковий рівень знань. Дослідження історичних явищ шляхом логізації історичних знань забезпечує перехід до розуміння їх системної сутності.

Разом з тим, для фундаменталізації і логізації історичної освіти необхідно: по-перше, використання певної методологічної теорії світового історичного процесу; по-друге, створення методичних критеріїв та принципів формування структурування та реалізації змісту історичної освіти. Тобто, перш за все необхідно напрацювати нові методологічні підходи[2: 189]. Разом з тим необхідно врахувати, що попередня марксистська інтерпретація історії, в основу якої було покладено вчення про суспільно-економічні формації, перестала бути офіційною, але альтернативна теорія народжується з величезними труднощами. Саме тому важливим нашим кроком у перебудові історичної освіти є перехід від формаційного до цивілізаційного принципу викладу матеріалу, на періодизацію історії, прийняту в світі. Хоча, на наш погляд, не варто категорично відкидати засади формаційного підходу. Історичний процес необхідно вивчати в його багатогранності, взаємозв'язках та взаємозумовленості. Треба більше відмовитися від спроб нав'язування однозначності у трактуванні історії «офіційної точки зору», ідеологічних догм, власної точки зору викладача.

У цих умовах на порядок денний постали завдання по-перше, визначити узагальнюючий зміст уявлень та розуміння світового історичного процесу (вони повинні формуватися в самосвідомості студентів) по-друге, напрацювати відповідно нового методологічного підходу принципи структурування навчального змісту; по-третє, обґрунтувати критерії відбору нагромаджених, систематизованих та узагальнених історичних знань; по-четверте, відібрати та систематизувати відповідні особистісно-орієнтовані методи навчання[2:190] При структуруванні та відборі історичного матеріалу в процесі навчання необхідно виходити з того що сама історія є процесом розвитку та самореалізації і орієнтиром такої самореалізації, в остаточному підсумку виступають духовні, гуманітарні цінності, передусім, морально-етичні, релігійні, естетичні Саме навчання історії покликане не тільки ознайомити студентів з досвідом пошуку і знаходження духовних цінностей, й дати їм змогу знаходити крихти цього досвіду, виробляючи свої оцінки, особисте ставлення та емоційно-ціннісні орієнтації до подій навколишньо-громадсько-політичного життя [3].

Таке розуміння змісту навчання змушує відмовитися від традиційних критеріїв добору навчального історичного матеріалу. Ядром і основною частиною змісту, на погляд відомих істориків М Бур'яна і Г Фреймана, стає історія духовно-практичного досвіду людства[2:191] Конкретна історична ситуація в цих обставинах розглядається як така, яка визначає історичні умови духовної самореалізації людини, конкретної нації, всього людства у певну історичну епоху. Політична історія в таких умовах, висвітлюється у зв'язку з аналізом діяльності видатних особистостей, спонукальних мотивів конкретних вчинків, особливостей їх світогляду духовності, рівня культури і т.д Такий підхід до змісту історичного матеріалу дає змогу виявити джерела сучасної західної цивілізації ринкової економіки, демократії, прав і свобод особи віротерпимості і т.д Він допомагає викладачеві створити у процесі навчання перед студентами образ людини яка уособлює сукупність біопсихологічної та соціально-духовної сфер особистості, й показати історію як взаємодію конкретних людей з їх інтересами, здібностями, мораллю тощо Разом з тим такий підхід не викликає врахування принципів синхронічно і хронологічно послідовного викладу історичних подій, які зберігають специфіку історичної науки та полегшують сприйняття матеріалу На мою думку зміст історичної освіти має формуватися на засадах єдності цивілізаційного і хронологічного підходів А формування змісту історичної освіти має будуватися насамперед на таких принципах: науковість, що передбачає ознайомлення студентів із сучасним історіографічним процесом врахування об'єктивних закономірностей історичного процесу, вироблення у студентів цілісного наукового світогляду; конкретно-історичний підхід; гуманізація та особистісна орієнтація; органічне поєднання національних і загальнолюдських елементів, системність, комплексність, культуровідповідність, що передбачає органічну єдність історичної освіти, культури мови, традицій і звичаїв народу які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь аксіологічний (ціннісний) підхід, що передбачає засвоєння духовних цінностей народів і людства в цілому, вироблення особистісної системи сприймання історичних подій діячів явищ тощо альтернативно-проблемний підхід, що передбачає використання різноманітних історичних джерел, ознайомлення з різними точками зору на історичні події явища, генералізація навчального матеріалу що передбачає виділення головного суттєвого, ключових і перспективних тенденцій світового розвитку, добір матеріалу, що має вирішальне значення для освіти і виховання студентів: демократизація системи викладання, відмова від авторитарної педагогіки запровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій, захист вихованців від психічного насильства

Далі зупинюся на деяких проблемах, що стосуються нашого колективу і в цілому проблем розвитку національної історичної освіти. На жаль, у сучасній вузівській історичній освіті існує низка проблем що послаблює практичну значущість підготовки фахівців з історії, негативно впливає на формування в них історичного мислення.

По-перше, інформаційний вибух кінця 1980-х років висвітлив проблему обсягу інформації, яку засвоюють студенти, який, до речі, постійно зростає. З іншого боку, темпи змін у світовому співтоваристві такі, що зі 100% відомих нам сьогодні знань лише 10% будуть потрібними через 10 років. У зв'язку з цим дедалі стає необхіднішим не стільки вкласти у студентів певний обсяг навчального матеріалу скільки сформувати вміння його аналізувати, узагальнювати активно використовувати у позанавчальній ситуації За такого підходу істотно змінюється доля викладача, котрий з ретранслятора навчальної інформації перетворюється

в організатора та керівника пізнавальної діяльності студентів, розвитку у них історичного мислення та історичної свідомості. Звідси висновок: ми повинні переорієнтувати навчальний процес на формування в студентів бажання і уміння самостійно оволодівати знаннями з різних джерел інформації; не менш важливо навчити застосовувати набуті знання для практичного життя, виробити уміння критично мислити. Не можна сказати, що з такими підходами і методиками ми не обізнані. Кожен з нас має певні здобутки у цій справі. Але нашим завданням, як наголосив на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти міністр освіти і науки В. Кремінь, – зробити інноваційний тип освіти визначальним [3], а над цим ще треба нам усім багато попрацювати. Досягнення цієї мети є особливо актуальним у зв'язку з тими суспільно-політичними та світоглядними зрушеннями, що відбулися в Україні. Зміна парадигми історичної пам'яті, призвела до того, що студенти й викладачі, батьки і діти, навіть викладачі різних поколінь виявилися залученими до культурно-ціннісних систем, які суттєво відрізняються між собою. В результаті те, що актуальне для одних, менш цікаве для інших, і те, у чому переконані одні, викликає сумнів у інших. Тому для розгляду суперечливих питань багато можливостей дасть постійне звернення до методології історії, яка представляє різноманітність поглядів і запрошує розглядати ситуацію з різних точок зору.

По-друге. Для позитивного розв'язання зазначених та багатьох інших проблем необхідне є прийняття Державного стандарту знань з історії. Незважаючи на те, що на сьогодні створена певна нормативно-правова база вищої школи, гостро відчувається потреба у державних освітньо-професійних програмах з різних спеціальностей, без яких навчальні плани із спеціальності «Історія» відрізняються на 60-70 % різних вузів країни. Це стосується і навчальних програм з основних нормативних курсів, які, на наш погляд, повинні бути типовими. Йдеться про розробку єдиних державних стандартів базової історичної освіти і створення відповідно до них навчальних програм. Звичайно, під кожну програму мало б бути запрограмоване централізоване відповідне навчально-методичне забезпечення: підручниками, посібниками, хрестоматіями, картами, електронними варіантами курсів лекцій тощо.

По-третє, одна з причин повільної перебудови вузівської історичної освіти зв'язана з недосконалим управлінням цими процесами з боку Міністерства освіти і науки України і координації наукових досліджень у масштабах країни. Держава не забезпечує коштами багато цікавих і перспективних науково-освітніх тем та програм, практично периферійному науковцеві не можна «вибити» відрядження до столиці, де основні архівосховища і бібліотеки. Не проводяться на державному рівні наради, з'їзди вузівських істориків. Хоча у минулому на сторінках наукової періодики час від часу виникали дискусії навколо вузлових проблем, в яких брали участь історики – представники різних регіонів.

Сьогодні єдине профільне видання істориків України – «Історичний український журнал» давно перестало бути ареною наукової полеміки, тим більше змісту історичної освіти у вищих навчальних закладах [5; 36]. Спостерігається, на жаль, ще одна тривожна тенденція, пов'язана з відірваністю вітчизняної історичної науки й освіти від міжнародних програм, мізерною кількістю міждержавних проектів. Як і раніше, нашим історикам внаслідок різних причин важко отримати гранти, дістати кошти для наукової роботи за кордоном.

І, по-четверте, поширення комп'ютерно-інформаційних технологій не обійшло стороною історичну науку й освіту, давши поштовх й апробацію нових методичних підходів до вивчення джерел, систематизації фактографічного матеріалу, моделювання суспільних процесів, створення електронних варіантів курсів лекцій і програмно-контролюючих систем знань студентів.

Проте треба з почуттям жалю констатувати, що в цьому плані вузівська історична наука й освіта вимагають ще технічного забезпечення, комп'ютеризації як наукової, так і навчально-методичної діяльності. Скажімо, на заході всі навчальні заклади є користувачами мережі Інтернет. А наш факультет, хоч уже майже рік маючи добротний комп'ютерний клас та інформаційно-видавничий центр, не підключений до Інтернету. То як ми будемо з ними конкурувати в майбутньому? Адже комп'ютер, під'єднаний до Інтернету, – це можливість, як зазначив міністр освіти і науки України В. Кремінь на II Всеукраїнському з'їзді працівників

освіти – спілкуватися зі світом, формувати планетарну свідомість, що так важливо для повноцінного життя у дедалі глобалізованішому світі [3]. Тому ключовим нашим завданням має стати модернізація історичного освіти в нашому університеті відповідно до викликів XXI століття і вимог української державності. На виконання рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти й Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті з метою визначення стратегічних напрямів розвитку історичної освіти і науки в нашому університеті необхідно сьогодні ухвалити Програму подальшого розвитку історичного факультету, в якій окреслити пріоритети та гаранті щодо історичної освіти та визначити основні шляхи їх досягнення.

На закінчення наголосимо на тому, що значна частина сьогоднішніх проблем вузівської історичної освіти носить тимчасовий характер. Це проблеми перехідного періоду, проблеми становлення нашої молодої держави, але ми впевнені, що вони будуть розв'язані і працюємо над їх розв'язанням.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. На порозі Нової України. Гадки і мрії. – К. 1991. – 120 с. 2. Бур'ян М., Фрейман Г. Шляхи перебудови змісту освіти на нових методологічних та методичних засадах// Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія. Історія. Вип.12. – Тернопіль. – 2001. – С.188–194. 3. Освіта в Україні. Доповідь міністра освіти і науки України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти// Освіта України. – 2001. – 12 жовтня. 4. Освіченість, інтелект, творчий потенціал і особистості-наріжний камінь прогресу цивілізації. Виступ Президента України Л. Кучми на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 р. // Освіта України. – 2001. – 16 жовтня. 5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К. Шкільний світ, 2001. – 24 с. 6. Реєнт О. Концептуальні проблеми розвитку сучасної історичної науки в Україні // Міжнародний Науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття». Чернівці, 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення // Українське історичне товариство. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Відп. ред.: Л.Винар, Ю.Макар. – Чернівці: Рута, 2001. – Е.Е. – С. 34–37. 7. Алексієвець М. Місце і роль у навчальному процесі наукових праць з історії викладачів ТДПУ ім. В.Гнатюка // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія. Історія. Вип. 12. – Тернопіль. – 2001. – С. 185–188.

Mykola Alexiyevets

SOME ASPECTS OF DEVELOPMENT OF HISTORICAL EDUCATION AT THE TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

The article elucidates the experience of the collective of the university's History Department on the development of the bases of theory, content, and methods of teaching History, determines the main tendencies of further formation of historical education according to the new needs of the country.

УДК 37.025

Олександр Клименюк

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАУКОВИХ ПРИНЦИПІВ

Стаття присвячена методологічним особливостям функціонування наукових принципів.

Наукові принципи є найважливішим методологічним інструментом дослідницької праці. Вони використовуються науковцями для рефлексії щодо теоретичних дій та умовиводів, здійснюваних під час проведення дослідження, а також слугують критерієм адекватності отриманих результатів

Процеси висування та використання наукових принципів ґрунтуються на досить складній сукупності або системі логіко-розумових процедур, уявлення про які надає методологія досліджень. У загальному вигляді зазначені методологічні уявлення сформовані досить повно. Проте, конкретні результати розгляду ряду найбільш важливих питань проблеми функціонування наукових принципів відображені в розрізнених та до останнього часу не узагальнених методологічних джерелах, що значно ускладнює дослідникові процес самостійного оволодіння потрібним знанням.

Цим, у першу чергу, і зумовлена актуальність викладених нами нижче результатів систематизації й теоретичного узагальнення існуючих методологічних знань та обґрунтування доцільної формалізації процедур висування, перевірки й використання наукових принципів.

Відомо, що **науковим принципом** *прийнято вважати основний заключний результат теоретичного або експериментального дослідження, підтверджений практикою і покладений в основу нової подібної теорії або вчення* [1:9].

Звідси стає очевидним, що з функціональної точки зору принцип як методологічний засіб наукового пізнання виконує роль вихідного елемента нової теорії. У цій ролі науковий принцип, будучи апробований на практиці, звільняє дослідника від необхідності окремої багатократної його емпіричної перевірки, тобто дозволяє значно скорочувати обсяг експериментів. Такі особливості функціонування роблять його найважливішим вихідним методологічним інструментом, здатним уніфікувати й акумулювати здобуті теоретичні й практичні знання, об'єктивовані експериментом, та забезпечувати за рахунок цього адекватність подальшого розвитку наукового знання в цілому

Сукупність наукових принципів як засобів теоретичної ідеалізації слугує основою моделювання досліджуваного об'єкта.

Зрозумілим із наведеного вище визначення є й те, що принципи можуть висуватися лише на основі певної системи попередніх знань. Проте, як відомо, у перебізі історичного часу, завдяки безперервному накопиченню знань, відбуваються зміни відображуваних ними світоглядних систем. Це викликає необхідність періодичного перегляду, уточнення та оновлення певних теоретико-пізнавальних принципів як методологічного інструменту, що забезпечує загальний розвиток наукового знання. При цьому слід відмітити, що перегляду не можуть підлягати всезагальні принципи, зміна яких призведе до неминучого руйнування існуючої системи знань. Така виняткова ортодоксальність всезагальних принципів забезпечується високим ступенем абстрагованих ними ідей і слугує головним підґрунтям безперервного розвитку наукового знання.

Важливою методологічною властивістю вихідних наукових принципів є те, що від визначення їхньої сутності значною мірою залежить характер подальших теоретичних

суджень методів і засобів дослідження, оскільки саме сукупність принципів використовується в науковій праці для утворення абстрактно-системної моделі досліджуваного об'єкта (предмета, процесу чи явища навколишньої дійсності). Отже, виходячи навіть з однієї здатності принципів слугувати основою утворення безлічі моделей і об'єктів, що досліджуються різними науками, неважко уявити ту величезну кількість загальних та диференційних ознак, використання якої необхідне для здійснення повної класифікації відомих на даний час наукових принципів або вичерпного опису кожного з них. До таких ознак класифікації ми маємо відносити приналежність принципів до конкретної сфери наукового знання або окремої науки, межі чи області розповсюдження дій самих принципів, умови їх функціонування, їх співвіднесеність із конкретним явищем, процесом або предметом оточуючого світу тощо. Проте, виходячи з мети започаткованого викладу достатньо обмежитися розглядом відомих найбільш загальних методологічних ознак, що входять до складу сформованої нами і зображеної на рис. 1 класифікації.

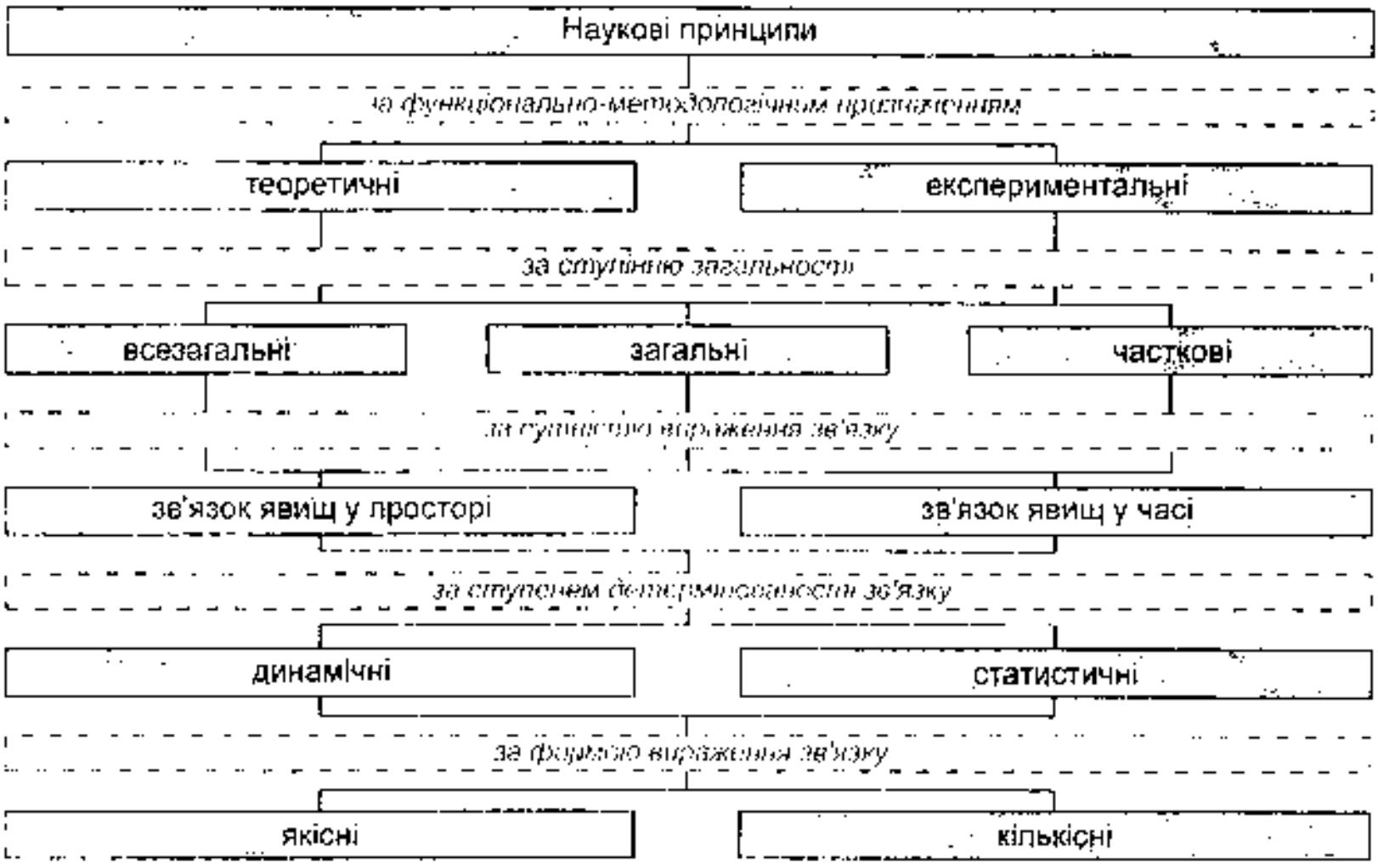

Рис.1. Класифікація наукових принципів за їх методологічними ознаками

Наведена класифікація показує, що за функціонально-методологічним призначенням або гносеологічними ознаками наукові принципи прийнято поділяти на теоретичні та емпіричні. При цьому слід звернути увагу на те, що ***теоретичні наукові принципи*** висуваються у формі зв'язків між науковими поняттями, які відображають ті чи інші властивості об'єктів, а самі поняття формуються на основі ряду послідовно здійснюваних дослідником розумових процедур: абстрагування (виділення істотних властивостей кожного окремого об'єкта) –» ототожнення (виявлення спільної властивості всіх аналізованих об'єктів) » ідеалізації (відсторонення від принципової неможливості емпіричного встановлення крайнього ступеня прояву даної властивості) -» вербалізації (позначення виділеної властивості певним науковим поняттям).

> Теоретичним науковим принципом є вихідне положення будь-якої теорії, науки, світогляду, що виражає необхідний характер істотних властивостей та зв'язків явищ навколишнього світу

На відміну від цього, ***емпіричні наукові***

принципи встановлюють на основі спостережень та експериментів, у ході яких виявляються факти повторюваності і регулярності певних істотних зв`язків, у межах явища, процесу або предмету, що досліджується. Як бачимо, науку цікавлять не будь-які повторювані зв`язки об`єктів дослідження, а лише такі, які мають у той же час суттєвий характер, тобто за допомогою принципів наука встановлює **суттєві повторювані зв`язки**.

> Емпіричний науковий принцип відбиває результати узагальнення фактів повторюваності та регулярності певних істотних зв'язків об'єкту, що досліджується експериментально.

Спираючись на викладене, ми маємо змогу з`ясувати дещо детальніше сутність відмінності функціонування вихідних теоретичних принципів науки в процесах їх висування та трансформування в нову теорію або закон, а також редукування їх у нові емпіричні чи експериментальні принципи Так, за логікою методологічної схеми (рис.2) вихідний теоретичний науковий принцип висувається дослідником у вигляді певного нового щодо існуючої теорії або вчення положення чи ідеї, яка має сутність наукового припущення.

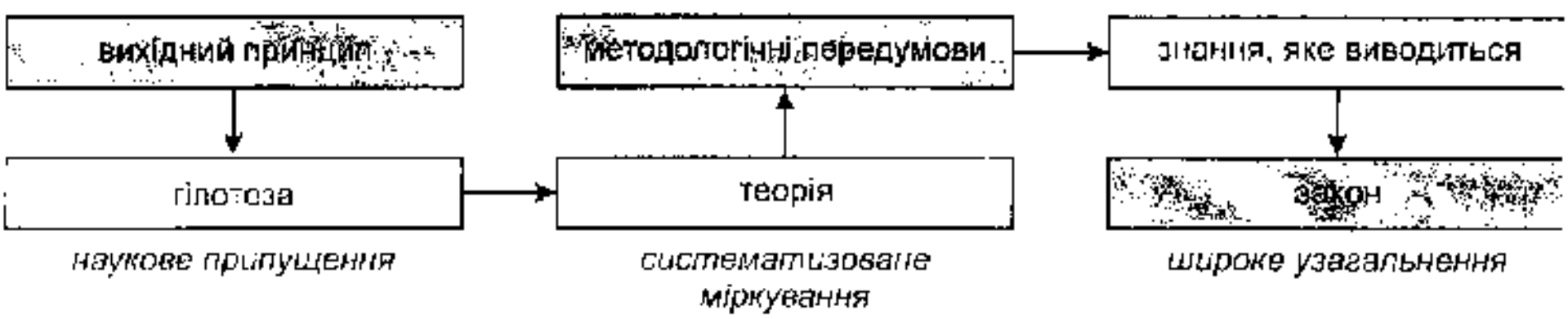

Рис. 2. Методологічна схема трансформування вихідного наукового принципу в нову теорію або закон

На наступному кроці дослідник, використовуючи суттєву основу цього припущення, за правилами діалектичної логіки формулює його у вигляді нової гіпотези. На цьому перший етап – етап формування гіпотетичної сутності нового принципу – завершується. Варто зауважити, що глибинним підґрунтям виконання першого етапу, як правило, слугує евристичне мислення дослідника.

Другий етап складається з процедур розробки нової теорії та обґрунтування методологічних передумов її перевірки. При цьому здійснюється аналіз основних ідей, що існують у даній галузі наукового знання, під кутом зору зіставлення їх з гіпотетично новим науковим принципом, який пропонується дослідником для створення нової теорії або встановлення нового закону. Проте, на цій стадії навіть у випадку адекватного віддзеркалення досліджуваної реальності (суттєвих властивостей чи зв`язків об`єкта) нова теорія носить суто гіпотетичний характер та має функціонувати як центральна ідея, навколо якої дослідник систематизує несуперечливі щодо існуючого знання міркування. На підставі таких міркувань, викладених у формі нової теорії, і реалізується наступна процедура – розробка методологічних передумов перевірки запропонованого нового принципу. Зазначимо, що під час виконання цього етапу дослідник має використовувати здебільшого філософсько-методологічні та методологічні знання, які базуються на принципах діалектичної логіки, а також мати глибокі професійні навички використання методів теоретичних досліджень.

> Методологічно об'єктивовані вихідні наукові принципи, як правило, трансформуються в новий закон чи теорію або редукуються в нові емпіричні принципи.

Третій етап охоплює процедури обґрунтування нового знання та його узагальнення у вигляді нового закону. Зазначене обґрунтування здійснюється на підставі основних положень запропонованої дослідником нової теорії та відповідних теоретичних передумов здобуття шуканого нового знання. Цей процес включає вироблення нового понятійного апарату, розробку нових моделей та методів аналізу, а також формування адекватних

критеріїв оцінки, необхідних для здійснення наукового опису обґрунтованого таким чином знання. Останнім кроком аналізу стає процедура узагальнення виявлених закономірностей шляхом встановлення найбільш суттєвої з них та надання їй форми універсального загального або специфічного наукового закону. Зауважимо, що під час виконання даного етапу дослідник змушений використовувати і вже існуючі, і нові теоретичні методи та відповідні методологічні прийоми проведення аналітичних досліджень.

Дещо іншим чином здійснюється зведення вихідних теоретичних принципів в експериментальні (рис. 3).

Рис. 3. Методологічна схема редукування вихідних теоретичних наукових принципів в експериментальні

У даному випадку на основі вихідного положення певної теорії висувається відповідний емпіричний або експериментальний науковий принцип, що формулюється дослідником у вигляді нової гіпотези конкретної наукової праці. На другому етапі виконується обґрунтування теоретичних та методологічних передумов, які відображають загальні положення щодо можливості емпіричної перевірки висунутого принципу. Сутність третього етапу складає розробка методики відповідного експериментального дослідження. На цьому етапі дослідник, як правило, змушений шукати нові методи та засоби проведення експериментів або відштовхуючись від суттєвої основи вихідного гіпотетичного принципу, здійснювати їх запозичення з арсеналу суміжних галузей експериментальних досліджень.

> Вихідний емпіричний науковий принцип, редукований з певного теоретичного принципу та підтверджений експериментальною практикою, здатен набувати статусу відповідного експериментального закону або емпіричного принципу

Четвертий етап процесу редукування вихідних теоретичних принципів в експериментальні охоплює процедури аналізу та узагальнення емпіричних фактів. Для його виконання дослідник має використовувати, вже існуючі методи обробки експериментальних даних, і нові, які він створює відповідно до специфіки досліджуваного об'єкта і які зумовлені сутністю нового принципу, що перевіряється емпірично. П'ятий етап передбачає реалізацію процесу формулювання експериментальних принципів чи законів, у які за об'єктивних умов здатен редукуватися вихідний науковий теоретичний принцип.

Тут, на наш погляд, незайво згадати про відомий в науці парадокс, що отримав назву «кола Еддінгтона». Його сутність зводиться до того, що між фактами та їх теоретичними поясненнями неминуче виникає замкнене коло: факти виділяють і встановлюють за допомогою теоретичних принципів, теоретичні принципи перевіряються емпірично за допомогою виділених і встановлених фактів. Проте, як відомо, аналізуючи зазначений парадокс, І.Герасимов [2:218–221] довів, що необхідно розмежовувати об'єктивні системи, які підлягають дослідженню від систем пізнавальних дій та логіко-мовленнєвих засобів, оскільки, для пошуку та відкриття фактів можуть застосовуватися одні принципи, а отримані на їх основі факти можуть узагальнюватися у формі інших принципів. Отже, виявлення фактів неможна розглядати як логічно однозначний висновок із застосованих принципів, хоча б тому, що під час дослідження має місце прийнята за вибором дослідника алгоритмічна послідовність емпіричних і логічних кроків, у вигляді того чи іншого способу узгодження

результатів, одержаних за допомогою різних методів

При цьому, зрозуміло, що ніякі принципи неможливо ні формулювати, ні емпірично перевіряти, обминаючи зазначені алгоритмізацію чи узгодження. Крім того, за цим алгоритмом теоретичні принципи повинні отримувати перевірку чи обґрунтування логічними засобами методології, а факти, які їх підтверджують, можуть бути виявлені та узагальнені вже на основі їх цілеспрямованого, усвідомленого з теоретичних уявлень пошуку, що здійснюється у відповідності зі спеціально обґрунтованою методикою експерименту. Як бачимо, не лише зміст, а й функції наукових принципів у системі пізнавальних дій, що їх вивчає методологія дослідження, і в системі дійсності, яка з метою пізнання моделюється об'єкт-предметною структурою дослідження, істотно відрізняються.

Зазначимо, що між теоріями навіть однієї науки не завжди існує логічна неперервність, оскільки вони будуються або щонайменше можуть бути побудовані на різних для пояснення кожної кочкретної предметної області принципах. Тому дуже часто на експериментальному рівні має місце помилкове тлумачення теоретичних принципів, яке здійснюється без їх критичного аналізу та дотримування відповідних вимог методології їхньої трансформації в загальну систему ієрархічно зв'язаних принципів конкретно-наукового дослідження. Існують також теоретичні принципи, що як методологічний інструмент виконують функцію узгодження двох чи декількох теорій. Такі принципи можуть бути і конкуруючими, і компромісними, і спекулятивними за суттю, оскільки вони використовуються як тимчасовий елемент розвитку певної теоретичної системи. Проте, їх пряме підтвердження експериментальною практикою не має сенсу, тобто, такі принципи недоцільно зіставляти з експериментальними фактами. Для їх підтвердження або спростування необхідно спиратися на критерії або знання, що виробляються у сфері методології науки, а також на особливі методи аналізу, які дозволяють дослідникові здійснювати перехід від старої системи знання до нової.

> Принцип відіграє роль основного методологічного елемента, що забезпечує логічний зв'язок між теоретичним та експериментальним знанням

Вище ми відмічали, що у природі й суспільних відносинах існують зв'язки, які визначають характер тих чи інших явищ та їхню поведінку за певних умов. Науковий опис зазначених істотних зв'язків у ролі об'єктів дослідження ґрунтується на відповідних філософських принципах, які прийнято визначати як об'єктивні. При цьому завдяки всезагальності таких принципів вони набувають двох важливих рис: здатності розповсюджуватися на всі об'єкти, предмети і явища оточуючої дійсності та необхідного – на відміну від випадкового – характеру.

> Наукові принципи мовою науки віддзеркалюють об'єктивні закономірності та зв'язки об'єктів та явищ навколишнього світу, тобто вони є ідеальними (понятійними, вербальними математичними) моделями принципів природи

Отже, головними методологічними ознаками об'єктивності ієрархічної безлічі відомих загальнонаукових та кочкретно наукових принципів, що безпосередньо витікають з обмеженої кількості всезагальних (філософських) принципів, слід вважати по-перше те, що об'єктивні принципи, як правило, відносяться не до окремого об'єкта, а до сукупності об'єктів, що складає їх певний клас, вид, множину – об'єктну сферу, характер поведінки (функціонування, розвитку) якої вони визначають чи описують, по-друге, те, що вони за своєю сутністю є вираженням необхідного характеру істотних зв'язків у навколишньому світі.

Заслуговує на увагу й те, що більш загальні теоретичні наукові принципи (рис. 1), будучи одночасно й найбільш простими, дозволяють не лише пояснювати чи передбачати величезну кількість експериментальних фактів, які відносяться до певної предметної області навколишньої реальності, але й максимально економічно, компактно, стисло виразити її сутність. Цілком очевидно також, що потенційно більш загальний принцип є одночасно інформативно більш містким, здатним передавати малою кількістю знакових засобів найбільші обсяги інформації. Часткові (специфічні) наукові принципи у зіставленні із

загальними мають більш вузьку сферу дії, яка може відноситися до будь-якої окремої науки (соціологія, лінгвістика, біологія, фізика, математика тощо) або до одного з розділів конкретної науки (наприклад, принцип віддзеркалення в оптиці). Такі принципи доцільно оцінювати за ступенем інваріантності відносно явищ, що ними описуються, та характеризуються стабільністю їх повторюваності по відношенню до змінних явищ.

Підкреслимо окремо, що за своєю сутністю наукові принципи відображають закономірності розвитку зовнішнього світу у свідомості людини, а, оскільки, вони виражаються людською мовою, то стають об'єктивними за своїм змістом і суб'єктивними за своєю формою. У зв'язку з цим, методологічна наука змушена постійно виробляти численні й досить конкретні критерії ідентифікування, логічної перевірки та класифікування функціонуючих у її арсеналі принципів як засобів проведення теоретичних та експериментальних досліджень. Разом з тим, відомо, що в методології й логіці науки не існує жорстко ортодоксальних правил введення узагальнень різних рівнів, висунення нових ідей, принципів, гіпотез, конструктивних рішень, методів тощо, як не існує і чітких правил вирішення пізнавальних завдань на різних етапах наукового дослідження. Тому процедури висування та перевірки наукових принципів базуються у своїй основі на творчості дослідника як найбільш ефективному методологічному інструментарію приросщення нового знання. Це цілком природно, оскільки сприймання науковцем нового явища чи об'єкта дослідження потребує висування нових принципів його пізнання, які забезпечують можливість оцінювати нові факти в їх новому розумінні. Саме таке розуміння і відіграє головну роль у побудові нових систем знання.

Розкриваючи сутність наукової творчості, І.Г.Герасимов [2, 232–237] зазначає, що розуміння дозволяє розмежовувати відоме й невідоме, осмислену інформацію і беззмістовний набір знаків і т.п., проявляється в координації різних видів інформації з метою розв'язання завдання, у контролі за ходом їх розв'язання і в самоконтролі за необхідними при цьому діями, зв'язує у свідомості або координує велику кількість фактів (знання проблеми), уміння виділяти конкретні цілі як етапи на шляху до її розв'язання, здатність формулювати пізнавальні завдання, як доводиться розв'язувати на кожному з таких етапів, навички з використання методів і засобів пізнання і т.п.), передбачає уміння виділяти і розумно враховувати різноманітні й великі складні організаційні, соціально-психологічні, комунікативні, емоційні та інші фактори навколишнього середовища, допомагає дослідникові усвідомлювати приналежність до наукової школи, яка шукає свої шляхи розв'язання проблеми, а також рівень науково-дослідницької діяльності, стимулює подальше дослідження, сильніше, ніж дотримання чи недотримання окремих формальних вимог.

Як бачимо, наукова творчість щодо висування принципів неможлива без вираження дослідником того чи іншого розуміння сутності закономірностей існування певної частини реального світу, яку він обрав об'єктом пізнання. У свою чергу, розуміння набувається дослідником здебільшого під час розв'язання конкретних пізнавальних завдань, а отже і принципи, що ним висовуються, не можуть виходити за межі його пізнавального досвіду, який виникає на ґрунті того чи іншого світогляду, системи знань або наукової школи. Така діалектика набуття розуміння і зумовила історичну необхідність вироблення методологічних вимог до висування та перевірки наукових принципів. Розглянемо стисло найважливіші з цих вимог.

> Наукові принципи не можуть виходити за межі системи знань на підставі яких вони висуваються

По-перше, для кожного наукового принципу необхідно визначити межі його застосування. Так загальновідомий методологічний принцип «нескінченної подільності» процесу чи об'єкту, що досліджується, може бути застосованим як принцип будь-якої конкретно-наукової теорії лише за умов його теоретичного обмеження. З цього приводу не зайво нагадати, що на принципі нескінченної подільності ґрунтується метод наукового аналізу, який за своєю сутністю [3, 18] є зведенням складних понять або уявлень про об'єкт до більш простих, тобто є процедурою уявного поділу об'єкта, що вивчається, на його окремі більш доступні для пізнання частини. Типовим прикладом аналізу може слугувати класифікація розподілу множини властивостей або відношень предметів чи елементів, що

складають нерозчленований об'єкт дослідження, на відповідні їх класи та ієрархічно супідрядні підкласи. Сутність критичного обмеження будь-якої класифікації [4], а отже і окреслення меж застосування будь-якого принципу як системної моделі, полягає у визначенні конкретної кількості елементів кожного горизонтального рівня та неприпустимості поглиблення їх ієрархічного розподілу за межу втрати елементами нижчого рівня якостей, визначених самим принципом.

Звернемо також увагу і на широко вживаний у науковій практиці принцип «суперпозицій», тобто незалежності дій, який може розповсюджуватися на час і простір у фізиці, тепло- і масообмін у термодинаміці, інтонаційну й граматичну структури речень у лінгвістиці тощо. Проте, межі застосування цього принципу визначаються переважно його розповсюдженням на методологічні основи та методику обробки й узагальнення результатів експериментальних досліджень, оскільки в будь-якій теорії здебільшого функціонують саме принципи, які безпосередньо виводяться з діалектичного принципу всесвітнього або всезагального, універсального зв'язку [3, 15–17]. Звідси стає зрозумілим, що некоректно введені принципи можуть призвести до помилкових результатів і в теоретичних міркуваннях, і в узагальненні даних експериментальних досліджень.

По-друге, незалежно від функціонально-методологічного призначення наукового принципу, він повинен мати казуальну сутність, оскільки в основі будь-якого систематичного або цілеспрямованого теоретичного и експериментального дослідження обов'язково лежить та чи інша детермінованість. Це цілком природно тому, що принцип як форма наукового передбачення є вихідним пунктом формування усвідомленого знання про закономірності причинно-наслідкового зв'язку у породженні структури або у функціонуванні об'єкта чи явища, що вивчається.

Відомо, що відношення між причиною та наслідком можуть виступати і двох формах необхідності та випадковості. При цьому необхідність виражає неминучість настання того чи іншого наслідку завдяки внутрішньому зв'язку між умовами функціонування об'єкта. Випадковість же не виражає такої неминучості та, будучи залежною від зовнішніх відносно аналізованого об'єкта умов, не може бути пояснена на основі внутрішніх умов його існування. Отже, динамічні наукові принципи (рис. 1) покликані давати підстави для бачення того, що цілком визначені причини в адекватних умовах породжують однакові наслідки. У свою чергу, при використанні статистичних наукових принципів необхідно чітко з'ясовувати, що вірогідність перетворення можливості на дійсність залежить від того, чи зв'язана дана можливість із закономірністю, із тенденцією, із сутністю процесу чи явища або – від випадковості, а також від того, на якому ступені розвитку (зародження, розквіт, відмирання) перебуває явище, описуване цими принципами.

По-третє, принципи мають бути сформульованими у такому вигляді, який дозволяє здійснити їх емпіричну перевірку, тобто їхній зміст повинен у відомих межах задавати характер необхідних науково-пізнавальних дій. При цьому методологічні (рис. 2) та теоретичні (рис. 3) передумови, що розробляються на підставі висунутого в межах нової теорії принципу відіграють роль перехідної ланки в методології організації експериментальної перевірки нових сторін об'єкту.

> За методологічними вимогами науковий принцип повинен мати казуальну сутність, визначені межі застосування, можливість здійснення його перевірки та лаконічне формулювання.

Цілком зрозуміло, що, окрім емпіричної перевірки, ніяк інакше не можна встановити чи є нова система понять об'єктивно істинною теорією, чи спекулятивною системою (теологічною, об'єктивно-ідеалістичною, натурфілософською і т.д.). Проте, слід чітко уявляти, що емпірична перевірка можлива лише коли розроблена система знань відноситься до специфічної предметної області, тобто має реальний об'єкт, включений в наукове дослідження у вигляді точно встановлених фактів. Саме встановлені факти у кінцевому рахунку й визначають міру вивченості об'єкта, тобто дозволяють позначити межі частин об'єкта (його предметів, виділених у межах об'єкта з нескінченно можливої їх множини), зміст яких уже відомий, на відміну від передбачуваного змісту його інших частин, виявлених і позначених лише гіпотетично.

Зазначимо також і специфічні особливості використання наукою окремого типу

теоретичних принципів, емпірична перевірка яких не є можливою. До них слід віднести принципи, які за сучасного стану науки ще не підлягають емпіричній перевірці (наприклад принцип відносності) та спекулятивні принципи. На відміну від перших, спекулятивні принципи висуваються здебільшого для пізнання уявно створюваних об'єктів, які не існують у реальному світі. Як було показано вище, ці два типи теоретичних принципів висуваються апріорно, тобто не ґрунтуються на точно встановлених фактах та не виводяться з інших теорій. Проте, саме вони відіграють роль проміжних гіпотетичних конструктів, без яких не може здійснюватися розвиток самої науки.

> Науковий принцип має задавати характер необхідних науково-пізнавальних дій та загальні уявлення про наслідки його використання

По-четверте, науковий принцип повинен мати лаконічне формулювання. Тут доцільно згадати математику як найбільш високу форму абстрактної формалізації, завдяки якій більшість конкретних наук будують теорії своїх окремих напрямів на системі досить лаконічних її апріорних принципів неперервності, гомогенності, нескінченої подільності однаковості, імовірності, симетрії і таке інше. Подібного поширення набув і відомий з фізики загальний принцип збереження, який різними науками трансформовано у відповідні закони збереження (матерії, заряду, імпульсу, енергії тощо). На цій основі ґрунтується також методологічна вимога мінімізації кількості принципів як вихідних положень будь-якої наукової теорії.

Згідно зі своєю головною функцією, наукові принципи виконують роль методологічного засобу відкриття нових законів чи принципів. Таке відкриття може здійснюватися у двох формах: поглиблення вже існуючого наукового знання у межах супідрядних наук та їх окремих напрямів і запозичення одними науками принципів інших наук.

При цьому, особливу роль у процесі методологічної інтеграції наук відіграє друга форма, завдяки якій принципи одних наук, висунуті для дослідження одних об'єктів, стають найбільш продуктивними в інших науках чи під час вивчення інших об'єктів. Використання методологічного прийому запозичення принципів дає найбільший ефект на стиках наук або в міжнаукових дослідженнях з фізхімії, соціальної психології тощо.

Звернемо увагу на те, що при переносі чи трансформації принципів до об'єктів інших наук або використання їх у межах одного об'єкта різних наук необхідно проводити ретельний аналіз самих принципів під кутом зору їх співвіднесення з існуючими принципами (теоріями, законами, гіпотезами, ідеями, експериментальними методами) науки, в яку вони переносяться. Такий аналіз і приводить до нового формулювання проблеми, а, отже, через виділення нових основних предметів або предмету, що вивчається, - до нового розуміння цілей дослідження, пізнавальних завдань, методів їх розв'язання й засобів.

Важливо також усвідомлювати методологічний смисл і логіку використання принципів у процесі конкретного наукового дослідження. Так, прийнявши який-небудь принцип чи їх певну систему як вихідний пункт теорії, дослідник має право описувати предметну область свого дослідження виняткова в поняттях і термінах цієї теорії. При цьому і в описі результатів експериментальних досліджень необхідно користуватися поняттями й термінами однієї конкретної теорії, а вводити нові поняття припустимо лише на основі їхнього вираження через відомі в даній теорії.

На підставі цих вимог перша частина наукової роботи «Аналіз стану проблеми дослідження» присвячується критичному аналізу або розбору принципів і положень, що складають вихідні пункти чи моменти певної теорії, а також виробленню на їх основі наукової мови в обсязі даного дослідження. При цьому, порівнюючи чи зіставляючи вихідні елементи знань, дослідник повинен критично диференціювати принципи, що в них входять, на гіпотетичні та об'єктивно істинні з точки зору вивченості стану об'єктної сфери або конкретного об'єкта, тобто відокремлювати можливі логічні побудови чи висновки від наслідків, що перевіряються емпірично. Така обов'язкова умова дозволяє здійснити логічно обґрунтоване розмежування теоретичних пізнавальних завдань дослідження та його емпіричних завдань, чітка постановка яких дає змогу виконувати планування та реалізацію

експериментальної частини дослідження. З погляду цього розмежування і здійснюється відоме диференціювання теоретичного значення і практичної цінності результатів проведеного дослідження.

> Створення теорії на основі висування нового наукового принципу найчастіше стає об'єктивною причиною необхідності введення в мову науки нових понять, термінів або категорій та їх відповідних визначень.

На основі описаної процедури здійснюється виділення та обґрунтування певної теорії як вихідного пункту подальших досліджень. У випадках, коли об'єкт, що вивчається, уже одержав пояснення за допомогою декількох відмінних теорій, виникає необхідність: а) прийняти за вихідну яку-небудь одну теорію; б) запропонувати нову теорію (у теоретичній праці); в) синтезувати інтегральну теорію (але не компілятивну чи спекулятивну за відомими методологічними критеріями, а таку, яку можна експериментально перевірити); г) обґрунтувати теоретичні передумови до використання (чи проведення додаткової перевірки) теорії, яка, на думку дослідника, найбільш адекватна природі досліджуваного об'єкта.

Зважаючи на викладене, не буде перебільшенням констатувати, що вміння висувати, обґрунтовувати та емпірично перевіряти наукові принципи і є, очевидно, тим критерієм, за яким можна судити про методологічну, а отже, і творчу зрілість ученого, у протилежному випадку йому лишається підтверджувати відомі принципи наукової школи, до якої він належить. Це цілком справедливо, оскільки наука розвивається там, де вдається знайти нові методи розв'язання проблеми, а нові методи, як було показано вище, можуть випливати лише з нових принципів, на основі яких нова теорія по-новому розглядає відомий об'єкт або виділяє в ньому нові предмети. Тобто, саме з огляду на головну функцію наукових принципів як визначального методологічного інструменту не варто очікувати принципово нових результатів, на будь-якому рівні наукового пізнання, працюючи у напрямі підтвердження вже відомих принципів та теорій, що з них випливають.

Список використаних джерел

1. Шут М.І., Бережний П.В., Касперський А.В. «Мова» фізики. Довідковий навчальний посібник. – К.: НПУ, 2000. – 37 с. 2. Герасимов И.Г. Научное исследование (Над чем работают, о чем спорят философы). – М.: Политиздат, 1972. – 279с. 3. Клименюк А.В., Калита А.А., Бережная Э.П. Методология и методика педагогического исследования. Постановка цели и задач исследования. Учеб. пособие. – К.: Киевский государственный педагогический университет им. А.М.Горького; НИИ педагогики УССР, 1988. – 99с. 4. Клименюк А.В. Методологічні проблеми обґрунтування об'єкт-предметної стуктури наукового дослідження // Studia methodologica. Серія: Філософія. Філологія. – 2000. – Вип.8. – Тернопіль: ТДПУ ім. В.Гнатюка. – С.3-12.

Alexander Klimeniuk

METHODOLOGICAL PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF SCIENTIFIC PRINCIPLES

The paper deals with the methodological peculiarities of functioning of scientific principles.

УДК 930.1

Павло Коріненко

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

В статті аналізуються основні шляхи оптимізації вивчення історичних дисциплін на історичному факультеті Тернопільського державного педагогічного університету. Автор акцентує увагу на значимості до підвищення ефективності підготовки молодих істориків таких сучасних засобів, як модульна система оцінки знань студентів, комп'ютеризація навчального процесу.

Вся багатовікова історія України спресувалась і натягнулась як струна. До неї звертаються всі. У ній шукають відповідей про причини багатьох трагічних подій минулого, проблем нинішніх та перспектив нашого розвитку. І саме тому так небезпечна некомпетентність, верхоглядство, штучна акцентуація уваги на малозначимих історичних подіях і замовчування дійсно доленосних явищ. До того ж обсяг історичних знань зростає швидкими темпами, вони накопичуються у різних наукових установах, ними володіють окремі науковці, ними хочуть і повинні оволодіти студенти, учні, усі, хто не байдуже ставиться до нашого минулого, сьогодення та майбутнього. За таких обставин пошук шляхів оптимізації вивчення історичних дисциплін в ході підготовки у вузах вчителів історії є вкрай необхідним [1]. За великим рахунком це має стати турботою держави, історичних кафедр педагогічних університетів, навчально-методичних кабінетів управлінь освіти. Це набуло надзвичайної актуальності ще й тому, що згідно з вимогами Міністерства освіти та науки України вчена рада університету затвердила нову сітку аудиторних та поза аудиторних годин для вивчення студентами обов'язкових навчальних предметів. Це призвело до того, що у нинішньому навчальному році відбулось скорочення аудиторних годин на 15 %. Відкриття на історичному факультеті спеціалізації з правознавства і суспільствознавства також призвело до скорочення аудиторних годин на фахові дисципліни. Саме тому кафедри історичного факультету внесли корективи в обсяг лекційного матеріалу і в методику проведення семінарських занять. Лекції викладачів та семінарські заняття студентів, залишаючись важливими напрямками в організації навчального процесу, стали більш насиченими за змістом, посилилась акцентуація викладачів на їх окремі складові. Викладачі концентрують увагу, перш за все, на таких питаннях, як історіографія та джерельна база, аналізують різні точки зору науковців з окремих проблем, знаходять можливості зв'язку історичного матеріалу та сьогодення, достатньо багато уваги приділяють обґрунтуванню висновків по темі лекції. Вважається, що лекція викладача досягла бажаного результату, якщо під час лекції відбувається зворотній зв'язок, тобто студенти ставлять запитання до викладача, а викладач дає на них відповіді. Зауважимо, що викладачі уникають простого переліку фактів, подій, керуються при цьому тим, що багато важливих історичних подій студентам відомі із програми середньої школи.

Лекції викладачів все більше спонукають студентів до роботи з першоджерелами, пошуку в них додаткових відомостей на багато складних історичних проблем. Це є основне завдання студента при підготовці до семінарського заняття. Разом з тим слід зауважити, що рівень множинних технічних засобів в університеті дозволяє студентам за короткий час мати у своєму розпорядженні конкретні документи та матеріали. І тут ми зустрічаємось з небажаною ситуацією. Мова йде про випадки поверхового засвоєння студентами текстів документів і матеріалів, у деяких із них слабко формуються навички логічного мислення, втрачається потреба пошуку взаємозв'язку документів та інформації, що в них міститься.

з різних історичних джерел.

В останні роки кафедри історичного факультету, виконуючи рекомендацію Міністерства освіти та науки України, вченої ради університету, здійснили активний пошук нових форм і методів викладання історичних дисциплін, які у своїй сукупності ведуть до оптимізації всього навчального процесу на факультеті. Достатньо активно використовуються індивідуальні навчально-дослідні завдання студента (надалі ІНДЗ). ІНДЗ є видом позааудиторної самостійної роботи студента навчального, чи навчально-дослідницького характеру, яке виконується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується із складанням підсумкового іспиту із конкретної навчальної дисципліни. Метою ІНДЗ є самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи. В основі змісту ІНДЗ лежить завершена теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, одержаних в процесі лекційних та семінарських занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому. Звіт про виконання ІНДЗ подається викладачеві з даної дисципліни за два тижні до іспиту (об'ємом до 10 аркушів). Оцінка за ІНДЗ виставляється на заключному занятті (практичному, семінарському) з курсу на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ. Оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом іспитової оцінки з навчального курсу. Питома вага ІНДЗ у загальній оцінці з дисципліни, залежно від складності та змісту завдання, може становити від 30 % до 50 % [2]

Не заперечуючи позитивного значення ІНДЗ, як одного із шлях в вивчення історичних дисциплін, варто активніше звертатися до використання модульної системи оцінки знань студентів. Вона дозволяє викладачеві і студентові співпрацювати необмежено в часі і головне активізувати увагу на засвоєнні дійсно значимих проблем з історичних дисциплін.

Кожен викладач мріє і намагається робити все можливе, щоб під час лекції дати студентам найвагомішу інформацію. Але про це варто говорити в минулому часі. Так було

В сучасних умовах організації навчального процесу у вузі, який передбачає підготовку студентами навчально-пошукових завдань, так уже не може бути. Тут виникає питання: а чи не звужуємо ми інформаційне поле, чим збіднюємо сам процес підготовки фахівця з історії. Думається, що ні, не збіднюємо. Тому, що ми запровадивши ІНДЗ, модульну систему оцінки знань студентів досягли того, що учбова інформація і навантаження для студента немов би розширюється в часі. Адже студент окрім того, що працює під час лекції, а тим самим засвоює певну кількість інформації, має можливість самостійно поповнювати свої знання під час виконання ІНДЗ і модулів.

Важливим засобом вивчення історичних дисциплін у нас стала підготовка викладачами кафедр робочих зошитів студентів з усіх основних дисциплін. В них викладачі пропонують студентам робочі програми з курсів, плани семінарських занять та літературу до них, модулі перевірки знань студентів, індивідуальні навчально-дослідні завдання студента та екзаменаційні питання. Усі ці матеріали дають можливість зосередити увагу студентів на послідовності у виконанні обов'язкових завдань з конкретної історичної дисципліни, передбачають визначення їх строків, дозволяють студентам самостійно оцінювати рівень засвоєння матеріалу на кожному конкретному етапі, знати обсяг матеріалу, що виноситься на екзамен. Це дійсно напружений робочий процес, який вимагає від студента систематичної роботи і дозволяє викладачеві не тільки контролювати, але й періодично її оцінювати. В кінцевому рахунку, це є результативний засіб для забезпечення безперервності фахової підготовки молодого історика.

II з'їзд працівників освіти України поставив перед освітянами завдання перейти у найближчі роки до освіти інноваційного, гуманітарного типу, оскільки інформаційне суспільство, в якому ми живемо, вимагає саме таких змін в освіті. По суті своїй це проблема навчально-методичного забезпечення освіти, це одержання і засвоєння нових знань, умінь, це обов'язок студента і педагога, це рішучий крок до переорієнтації навчального процесу на самостійне оволодіння студентами знань з різних джерел інформації[3].

За роки незалежної України викладачі провідних вузів підготували і опублікували чимало підручників з історичних дисциплін, з історії України зокрема. Це дозволило суттєво розширити історичне поле, наші знання, уяви про багато складних і маловідомих проблем,

пробудило у студентів інтерес до їх поглибленого вивчення. Викладачі історичного факультету також працюють в цьому напрямку. Це можна підтвердити тим, що на кафедрах ведеться активна робота по підготовці Опорних конспектів [4], авторських підручників з історії України, новітньої історії країн Європи та Америки, країн Азії та Африки. Вважаємо за доцільне наголосити на тому, що авторську підручники готуються з фундаментальних історичних дисциплін, і перш за все, тих, що вивчаються учнями в середній школі. Ми виходимо із того, що між нинішнім студентом і завтрашнім вчителем історії не повинно бути розриву в його фаховій і методичній підготовці. Авторські підручники викладачів історичного факультету мають виконати роль тієї ланки, яка дозволить молодому вчителеві звіряти свою теоретичну частину уроку з тим, як це робили викладачі в університеті.

Комп'ютеризація навчального процесу в Тернопільському педагогічному університеті в останні роки здійснюється досить оперативно. І це виправдано, оскільки саме комп'ютеризація веде до нового рівня грамотності майбутніх вчителів історії, забезпечує необмежений простір для пізнання, створює оптимальні умови для дистанційної освіти, розширює національний освітній рівень [5]. Для підготовки фахівця з історії це вкрай необхідно, адже це самий перспективний шлях до регуляції і оптимізації змісту освіти. На цьому шляху викладачі історичного факультету апробують свої інтелектуальну можливості, розуміючи, що комп'ютерна грамотність сьогодні це уже не мода, а нагальна потреба оптимізації навчального процесу. Слід зауважити, що студенти історичного факультету проявляють здатність і бажання працювати в комп'ютерному класі. В порядок денний постало питання про підготовку викладачами комп'ютерних програм навчання. І в цьому плані уже маємо перші позитивні результати.

Зрозуміло, що лише в сукупності вищеназвані шляхи вивчення історичних дисциплін сприяють оптимізації вивчення історичних дисциплін. Потрібен певний час, аби нові шляхи оптимізації вивчення історичних дисциплін стали такими ж звичними і загальновживаними, як лекції та семінарські заняття. Накопичений на сьогодні досвід підтверджує, що саме новітні шляхи оптимізації вивчення історичних дисциплін забезпечують творче і глибоке засвоєння студентами історичного матеріалу.

Список використаних джерел

1. Кремінь В. Освіта в Україні. Доповідь міністра освіти і науки України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 12 жовтня 2001 р.//Освіта України. – 2001. – 16 жовтня. 2. Положення про індивідуальне навчально-дослідне завдання студента Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. – Тернопіль, 1999. 3. Кремінь В. Освіта в Україні. Доповідь міністра освіти і науки України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 12 жовтня 2001р.//Освіта. – 2001. – 16 жовтня. 4. Корінєнко П. Інноваційні технології в процесі викладання історичних дисциплін. – Наукові записки ТДПУ. Серія: Історія. Випуск 12. – Тернопіль, 2001. 5. Кремінь В. Освіта в Україні. Доповідь міністра освіти і науки України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 12 жовтня 2001 р.//Освіта. – 2001. – 16 жовтня.

Pavlo Korinenko

OPTIMIZATION WAYS STUDYING THE HISTORICAL DISCIPLINES

The article analyses the main optimization ways of studying historical disciplines at History Department of Ternopil State Pedagogical University. The authr accents on the importance of an absolute value of the estimation of student's knowledge and coputerization of educational process in order to increase the efficiency of teaching young historians.

УДК 37.013.75

Романишина Людмила

ІННОВАЦІЙНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ШКОЛІ

Стаття розглядає проблему підготовки студентів педагогічних університетів до професійної діяльності в школі. Цей процес пропонується проводити на основі педагогічної моделі, яка передбачає модульну організацію навчання із змістовним насиченням блоків, мотиваційним і методичним забезпеченням навчальної і виховної діяльності студентів.

Докорінні перетворення у суспільстві створили умови для оновлення вищої школи. Проблема нововведень в галузі освіти розкрита в працях К.Ангеловські, Н В.Горбунової, М В Кларіна, М М. Поташніка, Т.І Шамової, П Юцявічене На Україні цією проблемою займаються А М Алексюк, В І Бондар С І Гончаренко, М І.Жалдак В А Козаков, Н Г Ничкало

Слово "інновація" має латинське походження Поняття "нововведення" визначається як нове і як процес введення цього нового в практику

За визначенням В О Сластеніна [2] нововведення є динамічна система, яка характеризується як внутрішньою логікою, так і закономірним розвитком в часі, взаємодією з зовнішнім середовищем В свою чергу, від динамічних характеристик нововведень залежить кінцевий результат — довершеність та ефективність. Нова педагогічна модель, з такої точки зору, повинна забезпечувати запланований результат Тільки тоді нововведення вважається ефективним

Однією з нерозв'язаних проблем вищої школи є пошук різних форм методичної реалізації навчання студентів протягом всіх років перебування у ВНЗ, а це вимагає створення нової педагогічної моделі Педагогічна модель передбачає оволодіння теоретичною базою, практичними вміннями вільного користування професійними знаннями, розвинутим педагогічним мисленням здатністю знаходити вихід з конкретних ситуацій.

Основні вимоги до вдосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів в стінах педагогічних університетів, повинні визначитись в якісно новій побудові навчального процесу, яка відповідала б вимогам часу.

Формування нової моделі навчального процесу відбувається у контексті вдосконалення змісту спеціальних і психолого-педагогічних предметів. В основу такої моделі потрібно покласти макромодулі, які відповідають спеціальним і педагогічним дисциплінам. В модулях повинні знайти своє відображення необхідні майбутньому вчителю знання, вміння і навички, якими повинен оволодіти студент під час навчання. Тому значна увага повинна бути приділена змісту спеціальних і педагогічних дисциплін, вдосконаленню навчальних планів, програм, пошуку нових освітніх технологій.

Для функціонування моделі підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності, необхідно, щоб така модель забезпечувалась сукупністю внутрішніх і зовнішніх педагогічних умов До таких умов, як показано в працях Ж М Володченко [1], необхідно віднести.

1. Змістовне насичення блоків (макромодулів що включають спеціальні та психолого-педагогічні дисципліни)

2. Мотиваційне забезпечення навчальної і виховної діяльності майбутніх дисциплін.

3 Теоретичне і методичне забезпечення комплексу вмінь і навичок які покладено в основу комунікативних емоційних дій

Анкетування, яке було проведено з вчителями на курсах підвищення кваліфікації в Тернопільському обласному інституті післядипломної освіти, виявило

1 Однією з самих важких ділянок роботи вчителя є педагогічна діяльність

2 Вчителі важко долають бар єри що пов'язані з вивченням психології учнів.

Опитування студентів IV-V курсів після проходження ними педагогічної практики показало що їх хвилює не стільки методика проведення уроків, скільки робота з учнями у ролі класних керівників, робота з батьками, проведення позаурочних заходи. Студенти психолого—педагогічного факультету також скаржаться на те, що самою важкою частиною роботи, як соціальних працівників і психологів є вміння спілкуватися з людьми

На нашу думку, основний недолік у підготовці студентів до педагогічної діяльності пов'язаний з відсутністю цілісної системи педагогічних знань Кожна педагогічна і психологічна дисципліна викладається як окремий предмет І це має своє пояснення у вищій школі не відпрацьовані позиції взаємозалежності взаємопов'язаності підпорядкованості між дисциплінами А тому і недостатня мотивація кожного предмета з звідси і менша зацікавленість у студентів Значення педагогічних предметів для становлення їх як майбутніх вчителів вони оцінюють під час педагогічної практики, коли вже практично закінчили вивчення дисциплін педагогічного циклу

Ми вважаємо що підвищити рівень знань студентів із психолого-педагогічних дисциплін можна за умови створення педагогічної моделі в якій психолого-педагогічні дисципліни будуть об'єднані в єдиний цикл

З цією метою необхідно

1) узгодити робочі програми з психолого-педагогічних дисциплін кафедри;

2) пов язати між собою робочі програми з подібних дисциплін різних педагогічних кафедр та кафедр методики викладання фахових дисциплін

Для такого узгодження в темах кожної дисципліни виділяють теми, які є:

1) обов'язковими, ключовими для даного предмета,

2) перехідними з однієї дисципліни в іншу

Обґрунтовується значення перехідних тем для дисциплін, щоб визначити їх положення в циклі психолого-педагогічних предметів На базі такого розподілу вносять корективи у робочі програми щоб усунути дублювання спільних означень і понять та створити стартову основу для наступного предмета Вхідний контроль буде аргументований і виявить рівень підготовки до кожної наступної дисципліни

Одночасно це усуне дублювання основних педагогічних понять у курсах методики викладання фахових дисциплін

Починаючи з курсу «Вступ до спеціальності» кожний наступний предмет базується на попередньому Це ж стосується і дисциплін психологічного циклу Адже, вікова педагогічна соціальна психологія базується на матеріалі загально: психології

Таке узгодження програм дасть можливість

— за рахунок перенесення певних тем звільнити в кожній дисципліні години для вивчення основних понять

— усунути дублювання в планах дисциплін,

— зв язати дисципліни між собою у єдиний цикл за горизонталлю.

Щоб цикл став завершеним, необхідно зробити такий зв'язок і по вертикалі.

У вертикальне з'єднання необхідно включити дисципліни різних кафедр Тоді в цикл будуть входити.

— психологія—педагогіка—методика—педагогічна майстерність—освітні технології Тобто Для цілеспрямованого формування у майбутніх вчителів як професійних так інтелектуальних умінь, особистісних якостей вчителів, необхідний цільний та інтегративний підхід до вивчення дисциплін педагогічного циклу.

Список використаних джерел

1 Воловченко Ж М Инновационные компоненты системы подготовки учителя //Наука и образование на пороге III тысячелетия Минск 2000 С 303 304 2 Сластенин В А Подымова Л С Педагогика инновационная деятельность М Магистр, 1997 - 305 с

Lyudmyla Romanyshyna

INNOVATORY BASIS OF TRAINING FUTURE TEACHERS IN PROFESSIONAL SCHOOL ACTIVITY

The article deals with the problem of training students of pedagogical universities to professional activity at school. This process is suggested to be provided on the basis of pedagogical model, which stipulates modulus organisation of learning process with substantial block saturation, motivational and methodical maintenance of students educational activity.

УДК 378. 930. 477

Тетяна Гонтар

ПІДГОТОВКА ІСТОРИКІВ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТРАДИЦІЙ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

В статті розглянута проблема існування різноманітних підходів і оцінок історичних явищ як в науковій літературі, так і в процесі викладання історичних дисциплін у вищих навчальних закладах як складова частина загальноєвропейського плюралізму наукового пошуку та історичної освіти.

Набуття Україною незалежності стрімко збільшило потяг в суспільстві до історичних знань. Вже кінець 80-х років, коли тоталітарний режим в СРСР переживав гостру кризу, знаменувався висвітленням раніше маловідомих сторінок минулого, зняттям заборон на дослідження історії національно-визвольного руху, публікацією раніше не відомих широкому загалу документів та увагою до історичних постатей, які в свій час були позначені ярликами буржуазних націоналістів чи з інших, визначених ідеологічними мотивами причин, не вивчалися і не вважалися гідними уваги.

Потяг до історії, до усвідомлення місця України в історичному процесі, в світі не втратив актуальності й зараз. Але й сьогодні, через десятиліття самостійного історичного розвитку країни, він, природно, втрачає ознаки політичної сенсаційності, стабілізується. Історичні праці все більше відходять від притаманної їм в період політичних змін публіцистичної спрямованості. Хоча ряд авторів усе ще зберігають прагнення викривати злочини минулого режиму чи доводити пріоритети українського народу, особливо у порівнянні зі східним сусідом, в суспільстві існують вже й інші запити – зрозуміти, як розвивалось в Україні підприємництво, виробництво, як співвідносяться суспільно-політичні процеси в країні зі світовими. Та й історичні постаті сприймаються менш однозначно, в динаміці, порівнянні. Критично сприймаються спрощені, примітивізовані виклади подій минулого.

Всі ці зміни в суспільстві безпосередньо позначаються на змісті історичної освіти – як визначеному навчальними програмами, так і реальному, визначеному не тільки навчальними курсами, а й усім тим масивом історичної літератури, яка формує світогляд і професійні знання історика.

З першої половини XIX ст. історичні знання в Україні, як і в Європі в цілому, стали навчальним предметом, а отже, й елементом освіти. Їх відбір, конкретний зміст змінювались. На середину 80-х років XX століття у підготовці істориків в університетах та педагогічних інститутах склалась чітка система, що передбачала конкретний зміст навчання, визначений державними програмами, аудиторний час та форми занять, зазначені в державному навчальному плані, та підручники, рекомендовані міністерством. Централізована

визначеність змісту и форм навчання була характерною для тоталітарного суспільства. З початком реформаційних процесів у суспільстві вона почала змінюватись все більшою самостійністю вузів у визначенні змісту й форм занять

Нинішній етап у розвитку вузівської підготовки істориків-професіоналів характеризується багатоманітністю навчальних планів у яких є дисципліни, що складають обов'язковий компонент освіти є дисципліни за вибором факультету і є спецкурси наявність яких залежить від науково-викладацьких кадрів факультету, сфери їх дослідницьких інтересів

Якщо перелік історичних дисциплін ще підлягає міністерському державному контролю, то зміст історичної освіти залишається поза всякою увагою Не секрет, що наявність навчальних планів ще не є достатньо достовірним свідченням наповнення процесу викладання задекларованим у них змістом, оскільки не останню роль відіграють підручники та методична література, історичні оцінки, що побутують в суспільстві, ступінь наукової розробки проблем та позанаукові чинники

Багатоманітність історичних шкіл та течій також привносить свою диференціацію в процес фахової підготовки історика-педагога Якщо до цього додати цілком закономірні відмінності особистостей викладачів, стає зрозумілим, наскільки строката й неоднозначна картина набуття молодими людьми професійних історичних знань у вищих навчальних закладах України

Відхід від точної визначеності змісту навчання неоднозначно сприймається у професорсько-викладацькому середовищі Його оцінки коливаються від повного несприйняття вимог державних програм до тверджень, що автономія вузів у визначенні форм і змісту навчання існує в усьому світі до чого Україна власне і прийшла. Дійсно, в європейських країнах існує пріоритет вузу у виборі дисциплін при наявності фахового мінімуму Та й багатоманітність наукових підходів також складає європейську традицію підготовки спеціалістів Отже, не вважаючи існуючу багатоманітність варіантів змісту історичної освіти недоліком, зауважимо лише, що реально існує необхідність не в детальному регламентуванні навчальних програм, а у визначенні в них того змістового мінімуму, який буде підставою для одержання випускником історичного факультету диплома державного взірця

Крім змісту історичних дисциплін, котрі засвоює майбутній історик, для його професійного становлення важливими виявляються ті методологічні та концептуальні засади, на яких здійснюється їх викладання Ставлення до існування різних оцінок історичних явищ, особливо в підручниках та лекційних курсах, також не є однозначним Вважаємо, однак що таке явище цілком відповідає нинішньому періоду в розвитку вітчизняної історичної науки, де оцінки явищ залежать від світоглядної, а іноді й політичної позиції авторів професійної компетенції та особистості історика

В інших європейських країнах існує подібна багатоманітність, можливо менше позначена ярликами політичних пристрастей більше визначена кон'юнктурою книжкового ринку, інтересами молоді, належністю до наукових шкіл або й просто пошуком оригінального нетрадиційного бачення минулого.

Нові концептуальні підходи до історії в європейських країнах, при достатньо великій різноманітності тих, що вже цілком склалися і є загальновизнаними яскраво виявляються у викладанні та вивченні історичних дисциплін. В основі їх власне також лежать наукові школи та напрями досліджень, наукові концепції

Цивілізаційний підхід посилений інтерес до якого спостерігається з 60х років у зв'язку з публікацією праць Арнольда Тойнбі, Робіна Коллінгвуда визначається розглядом у минулому появи, розвитку і згасання соціально-культурних спільнот – цивілізацій При цьому їх число географічні та часові рамки тлумачаться досить різноманітно Є навіть праці де даний підхід не позбавлений політичних міркувань, як, наприклад «Історія англомовних народів» Уінстона Черчілля [1]

Другий підхід характеризується посиленою увагою до розширення кола джерел, в основному усних, літературних, мемуарних, тощо У Великій Британії в цьому відношенні показовою є праця Нормана Девіса «The Isles» («Острови») [2], де використані раніше не проаналізовані джерела – від народних легенд до предметів побуту різних епох.

В польській історіографії у тематиці досліджень посилюється краєзнавчий напрям, що цілком узгоджується з увагою до історичних деталей та дослідження історії не лише

державності, але й окремих земель, характерною для багатьох польських істориків Показовою в цьому відношенні є передмова Ядвіги Шумчак-Гофф до її книги «Zycie towarzyskie i kulturalne Rzeszowa w dobie autonomii Galicji», де авторка наводить слова Тадеуша Бой-Желянського перефразовуючи їх стосовно історії «.. не вміємо жити з історією просто, як з приятелем, як з коханкою, обціловуємо їх руки як мадонні або єпископу» [3:5]. Характерним для такого підходу є розширенням кола джерел, серед яких фотографії з сімейних альбомів, замальовки і плани давніх будівель, старі карти, особисті документи позначена праця Міхала Мазура про співжиття народів на землі дрогобицькій [4]

Продовжуючи традиції засновника семінарів з аналізу джерел в кінці XIX ст. Е Ранке, історики вдаються і зараз до детального висвітлення процесу пошуку джерел, їх нового прочитання. В цьому відношенні показовою є праця Міхаеля Байгента та Річарда Лея присвячена рукописам Мертвого моря – сенсаційній знахідці 50-х років, яка породила безліч дискусій про основи християнства, істинність та фальсифікацію джерел, добросовісність та професіоналізм у їх тлумаченні [5]

Характерним для нашого часу є поширення комерційної книги та сенсаційних публікацій, здатних привернути увагу покупця навіть з мінімальним інтересом до історії Цьому явищу відповідає і достатньо серйозний напрямок історичних досліджень та відповідний підхід до викладання історії орієнтований на запити молоді багато в чому сформовані ринком науково-популярної літератури Спецкурси з історії злочинів, піратства, тероризму поруч з публікаціями з історії інтимних стосунків є звичайно даниною інтересу суспільства, але зовсім не обов'язково свідченням поверховості в дослідженнях і викладах Підтвердженням цього є «Інтимна історія людства» Теодора Зелдіна [6].

Ці та інші загальні підходи вже з'являються і неминуче будуть мати ще значне поширення й на теренах України. Повз увагу всіх, хто цікавиться історією, а тим більше студентів-істориків не пройшли публікації російських авторів Фоменка та Носовського «Нова хронологія», що репрезентують течію комерційної парадоксальної історії [7] та полеміка, що розгорнулася навколо них [8] Професійна критика, а ніяк не ігнорування літератури такого плану також є елементом сучасної історичної освіти.

В Україні останнє десятиліття стало часом публікації багатьох праць істориків минулого, що має велике пізнавальне та історіографічне значення Так вихід у світ праці Д І Дорошенка «Огляд української історіографії» збагачує уявлення про державницьку та народницьку школи в українській історії є історіографічною розвідкою, яка знайомить з іменами багатьох істориків – дослідників, популяризаторів, політиків, правознавців [9].

Разом з тим спостерігається, часто з політичних міркувань, ігнорування, або поверхова, заперечувальна критика дуже багатьох праць радянського періоду. Вона більш помітна саме у викладанні, ніж у друкованих працях Можна передбачити, що з часом цей шар наукової історичної літератури, хай і не позбавленої оцінок та недоліків своєї епохи, стане новим відкриттям у суспільстві, предметом для історіографічного аналізу

При значному і закономірному розширенні та поглибленні інтересу до вітчизняної історії, до зв'язків України зі світом, нове бачення процесів європейської та всесвітньої історії зараз базується здебільшого на працях зарубіжних авторів. Це серйозний недолік у підготовці спеціалістів з історії Фундаментальних праць з важливих питань всесвітньої історії майже немає, як немає українських вузівських підручників з історії середніх віків, нової історії, обмаль монографічних праць та статей українською мовою, саме з цих історичних дисциплін, а також з історії стародавнього світу Власні історичні світила в цих галузях не з'являються в один рік, але недоліки в глибокому і цікавому ознайомленні з проблемами цих наук не сприяють їх появі.

Нині загальносвітовою тенденцією стало використання нових інформаційних технологій Якісний науковий вітчизняний продукт з історії – значно більша рідкість ніж з політології, техніки природознавства Це теж реалія, що впливає на фахову підготовку.

Пропозиції по удосконаленню змісту професійної підготовки істориків можуть бути кінцево зведені до трьох

Державні програми з історичних дисциплін повинні визначити основний фактологічний та історіографічний мінімум не будучи обмеженнями щодо концептуальних можливостей викладу матеріалу згідно з особливостями регіону вузу, наукової позиції викладача.

Вивчення історії України та всесвітньої історії повинно поєднувати фактологічний

матеріал з історіографічним аналізом дослідження проблем

Вивчення основних періодів всесвітньої історії вимагає поглиблення, а це в свою чергу немислиме без появи масиву сучасної аналітичної навчальної історичної літератури та інформаційного продукту українською мовою. Відрив вітчизняної історії від світової веде до поверхового і спрощеного розуміння історичних процесів.

Список використаних джерел

1.Winston S. Churchill. A Histori of the English Speaking Peoples. V.I. 4. Mc Clelland and Stewart. The Canadian Publihers. 1983. 2. Davies Norman. The Isles. A History. Papermac. 2000. 1078 s. (www. Macmillan. com. uk.) 3. Szymczak-Hoff Jadwiga. Zycie towarzyskie i Kulturalne Rzeszowa w dobie autonomii Galicji. Rzeszow. 1993. 254 s. 4. Mazur Michal. Wspolzycie narodowosci na ziemi drohobryckiej. Warszawa-Poznan. 1998. 216 s. 5. Baigent Michael, Leigh Richard. The Dead Sea Scrolls deception. Corgi Books, 1997. 384 s. 6. Zeldin Theodore. An Intimate History of Humanity. Vintage, 1994. 488 s. 7. Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Реконструкция всеобщей истории / Новая хронология. М.: ФИЛ «Деловой экспресс», 1999. 736 с. 8. История и антиистория / Критика «новой хронологии» академика А.Т.Фоменко. М.: Языки русской культуры. 2000. 524 с. 9. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії / Державна школа. Історія. Політологія. Право. К., 1996. 256 с.

Tetiana Hontar

INSTRUCTION OF PROFESSIONAL HISTORIANS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN TRADITIONS OF UNIVERSITY EDUCATION

The article deals with the diversity of approaches towards teaching history in Ukraine

УДК 94(477)

Олег Полянський

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 1921 – 1991 РР.

В статті аналізуються концептуальні проблеми історії українського національно-визвольного руху, зроблено спробу його періодизації, визначення характерних особливостей на кожному з етапів, порівняння теоретичної платформи руху з практикою його реалізації

Історія українського національно-визвольного руху є важливою складовою частиною історії України взагалі і боротьби за незалежність зокрема. Виникнення українського національно-визвольного руху пов'язано із загарбанням українських земель іноземними державами, їх намаганням нав'язати українському народові свої форми політичного устрою, соціально-економічних відносин, чужу мову, культуру, релігію, що мало, в кінцевому підсумку, привести до повної асиміляції українців та зникнення їх, як окремого етносу. Впродовж століть, на різних етапах, український національно-визвольний рух мав свої особливості, проявлявся у різних формах, відбувався з неоднаковою інтенсивністю у різних регіонах України, але не припинявся ніколи [1]

Його кульмінацією стали три українські національні революції середини XVII ст., 1917–1921 рр. та кінця 80 – середини 90-х років.

Окремої уваги та детального наукового вивчення

заслуговують концептуальні проблеми історії українського національно-визвольного руху 1921–1991 рр. Практично недослідженим є Рух Опору на радянській Україні у 1921–1939 рр. та питання місця і ролі української еміграції в національно-визвольних змаганнях. Нового концептуального осмислення потребують проблеми створення та діяльності Організації Українських Націоналістів, українського національно-визвольного руху в період Другої світової війни, продовження боротьби ОУН та УПА до середини 50-х рр. Окремої уваги заслуговують проблеми дослідження Руху Опору в Радянській Україні в середині 50-х – початку 90-х рр. та суспільно-політична думка українського національно-визвольного руху.

Наукове дослідження питань Руху Опору в радянській Україні повинно відбуватися насамперед в напрямку з'ясування таких питань, як продовження збройної боротьби проти радянської влади у 1921–1930-х років, включаючи різні форми опору колективізації; духовний опір української інтелігенції, що знайшов свій вияв під час т. зв. «українізації»; в появі такої політичної течії як український націонал-комунізм, представлений передовсім іменами С. Мазлаха, В. Шахрая, М. Скрипника, О. Шумського, М. Хвильового, М. Волобуєва, рух Опору серед українських партійних, комсомольських та військових кадрів. Тому, політичні процеси сфабриковані більшовицьким, тоталітарним режимом, починаючи від т. зв. «шахтинської справи» СВУ, масові політичні арешти та репресії, шалений опір українського селянства колективізації, і, як наслідок, застосування щодо нього страхітливого голодомору, свідчили, що національно-визвольний рух українців продовжувався, у міжвоєнний період навіть в радянській Україні.

А в Західній Україні його очолила Організація Українських Націоналістів, яка з моменту виникнення, повела безкомпромісну боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу [2]

Поразка української національної революції 1917–1921 рр., в результаті якої не була створена незалежна соборна українська держава, ще більше загострила українське питання у міжвоєнній Європі. Його невирішеність з одного боку, давала можливість європейським державам розігрувати «українську карту» в своїх інтересах, а з другого – саме це стало активним стимулятором українського національно-визвольного руху. Розділена кордонами держав-поневолювачів на чотири частини Україна зазнавала жорстокого асиміляційного тиску. При цьому, в кожній з окупованих частин України була своя специфіка політичного, соціально-економічного та духовно-культурного становища.

Як зазначають сучасні дослідники цього питання, та частина українців, що проживала в межах СРСР, знекровлена голодомором та репресіями, була поставлена перед проблемою фізичного виживання. У Північній Буковині румунський уряд проводив послідовну політику повної асиміляції українців. Відкидаючи будь-які прояви державотворчих прагнень українців у межах Польщі, Варшава не тільки не надала українським землям автономію, яку гарантувала версальська система, а й теж проводила політику асиміляції. Лише українці Закарпаття, яке входило до складу Чехословаччини, мали певні сприятливі умови для політичного й культурного розвитку. В міру загострення міжнародних відносин наприкінці 30-х років розчленована Україна використовувалась європейськими державами як важливий чинник реалізації власних геополітичних устремлінь [Н. Ю. Свідерська. Українське питання в політиці держав Європи напередодні Другої світової війни (вересень 1938 – вересень 1939 рр.) // Автореферат дисертації. – Львів, 2001. – С. 6–7]

Отже, невирішеність українського питання, яке найбільш виразно проявлялося у відсутності незалежної соборної української держави, намагання дошукатися причин поразки української національної революції 1917–1921 рр. і знайти нові шляхи боротьби за незалежність, об'єктивно привели у 20–30-х рр. до активізації українського національного руху й до переростання його у рух націоналістичний.

Варто зауважити, що український націоналістичний рух став виявом певної загальносвітової тенденції. Український націоналізм вписується в загальний контекст європейської історії, хоча й має свої специфічні риси. Як зазначає Г. Касьянов, український націоналізм зародившись на зламі XVIII–XIX ст. на соціально-психологічному рівні як суміш станових амбіцій нащадків козацько-шляхетської еліти та культурницьких інтересів нової «різночинської» інтелігенції, він під впливом зовнішніх чинників оформився в нову форму етнічної, а згодом національної ідентичності інтелектуальної еліти українського суспільства

Наприкінці XIX ст. почалося оформлення українського націоналізму в ідеологію і політичний рух [Г.В. Касьянов. Теорія нації та націоналізму. – Київ, 1999. – С. 306].

Видатними теоретиками націоналізму стали М. Міхновський, Д. Донцов, М. Сціборський, Ю. Вассиян, В. Мартинець, Д. Андрієвський, Д. Мирон-Орлик, П. Полтава, О. Дяків-Горновий та ін.

Коли у 20-х рр. XX ст. націоналістична ідеологічна течія оформилася в організований політичний рух, поняття націоналізму набрало партійного забарвлення, хоча і тоді, і тепер націоналісти підкреслювали, що вони стоять понад партіями, тобто є поза-, чи радше понадпартійною організацією.

Таким чином, перш ніж оформитися організаційно, націоналістичний рух виробив ідеологічну платформу, суть якої визначалася трьома принципами: незалежність, державність і соборність української нації.

Важливою віхою на шляху організаційного оформлення націоналістичного руху стало створення і боротьба Української Військової Організації, яка розпочала широку революційну діяльність, що проходила в різних формах – від пасивного опору окупаційним режимам до збройної боротьби, включаючи й акти індивідуального терору.

Але вже наприкінці 20-х рр. ставало зрозуміло, що для здобуття незалежної соборної української держави є недостатніми ні одні, ні ті методи боротьби, які вона використовувала. Все більш очевидною стає необхідність об'єднання всіх націоналістичних рухів і груп в одну організацію, сконсолідовану єдиною ідеологією, статутом, програмою, стратегією і тактикою боротьби. Адже крім УВО на західноукраїнських землях діяли «Група української державницької молоді», «Союз української націоналістичної молоді», а в еміграції – «Група української національної молоді», «Українське національне об'єднання», «Легія українських націоналістів» та ін.

На шляху до їх об'єднання було проведено дві конференції українських націоналістів – 1927 р. в Берліні та 1928 р. в Празі, на яких було розроблено теоретичну платформу єдиної націоналістичної організації, намічено практичні заходи щодо об'єднавчого процесу, створено Провід Українських Націоналістів на чолі з Є. Коновальцем.

В січні-лютому 1929 р. у Відні відбувся Перший Конгрес Українських Націоналістів, в якому взяли участь 30 делегатів. На ньому було проголошено створення Організації Українських Націоналістів, обрано Провід Українських Націоналістів: Є. Коновалець – голова, а членами стали – М. Сціборський, В. Мартинець, П. Кожевников, Д. Андрієвський, Ю. Вассиян, М. Капустянський, Д. Демчук, Л. Костарів.

Були прийняті «Постанови Великого Збору Організації Українських Націоналістів», які, по-суті, стали першою програмою ОУН, головна мета якої – побудова Української Самостійної Соборної Держави. В 30-х рр. ОУН стала наймасовішою, найвпливовішою, і найрадикальнішою політичною силою в західноукраїнському політикумі, яка повела безкомпромісну боротьбу за здійснення своєї стратегічної мети – побудову УССД.

Визначаючи місце і роль ОУН в історії українського національно-визвольного руху взагалі і в період Другої світової війни зокрема, можна погодитись з думкою А. Кентія, який зазначав, що особливості її організаційної структури, політики і стратегії пояснювались насамперед умовами її існування та часом діяльності. «Чи могла бути іншою в своїх формах і методах роботи Організація, девізом якої було: «Здобудеш Українську державу або загинеш в боротьбі за неї» – пише він. – Звичайно ні. При цьому слід врахувати, що за польського і радянського режимів, які панували на українських землях, будь-яка пропаганда ідеї самостійної України, спроби використання парламентської боротьби за її досягнення виглядали безперспективними [А. В. Кентій. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – Київ, 1998. – С. 15].

Тому залишалися тільки нелегальна політична і пропагандистська робота, диверсійно-підривна діяльність, які мали розхитувати окупаційні режими і за сприятливих міжнародних обставин привести до відродження української державності. Звичайно, що в тих екстремальних умовах, в яких діяла ОУН, в арсеналі її боротьби були й такі методи, які з погляду сьогодення не завжди можна виправдати. Але такий був час, такою була ситуація і саме вони диктували тоталітарні методи боротьби з тоталітарними окупаційними режимами.

Під цим кутом зору цікавими є зауваження С. Кульчицького, який наголошує: «За

абстрактно-теоретичного відходу до проблеми тоталітаризму можна з певністю твердити, що ліворадикальні політичні сили для кожної окремо взятої країни набагато небезпечніші, ніж праворадикальні, коли встановлюють свою диктатуру Пояснення цьому суто технічне: ліворадикали з їхнім, класовим підходом до управління знаходять ворогів здебільшого всередині власної країни а праворадикали з їхнім культом нації – переважно за кордоном Тому кількість жертв нацистського режиму безпосередньо в Німеччині на порядок менша, ніж жертв у Радянському Союзі Що ж до українських націоналістів, яким не вдалося побудувати державу й встановити свою диктатуру, то порівняння їх із нацистами на основі ідеологічно, подібності взагалі не є коректним На відміну од нацизму... український націоналізм не мав ознак расизму. Його провідний елемент становила любов до нації. ... Український націоналізм був поняттям, адекватним патріотизмові.. Екстремізм українських націоналістів стосувався не стільки ідеології скільки методів боротьби. Він диктувався готочасними обставинами життя й діяльності українських політичних сил.. » [В Кульчицький. Україна між двома війнами (1921–1939рр.) – Київ. 1998. – С. 303–304; 308]

Ці обставини стали ще складнішими в період Другої світової війни коли українське питання стало розмінною монетою у взаємовідносинах Німеччини, СРСР. Польщі. Чехословаччини. Угорщини, Румунії та інших європейських держав

ОУН головною стратегічною метою визначила здобуття і розбудову Української Самостійної Соборної Держави В залежності від обставин змінювалася тактична лінія боротьби. До осені 1941 р лідери ОУН прихильно ставлячись, до фашистської Німеччини, сподівалися на її підтримку ідеї створення незалежної української держави

У зв'язку з цим варто навести думку відомого спеціаліста з проблем Другої світової війни М Коваля, який зауважує « .союз «ОУН-нації». відповідав практиці, що склалася на міжнародній арені в другій половині 30-х рр Адже з Гітлером і рейхом який щодень набирав сили, прагнули порозумітися уряди багатьох країн Європи. З цього погляду, очевидно, немає правових підстав тлумачити як колаборацію зговір оунівських провідників із нацистськими проводирями.. А питання, чи зраджували вони свій народ, ідучи заради власних ідеалів на союз із нацистами, однаковою мірою стосується й Сталіна з Молотовим, які уклали сумнозвісний пакт із Гітлером й діяли при цьому відповідно до зовнішньополітичного курсу своєї партії» [М. Коваль Україна в Другій світовій війні і Великій вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – Київ, 1999. – С.147]

Негативне ставлення Німеччини до Акту відновлення Української державності 30 червня 1941 року, арешти та розстріли восени ц р заставили ОУН-Б змінити тактику. Вони розробляють концепцію т зв двофронтової боротьби – проти Німеччини і Радянського Союзу, але фактично з кінця 1941 р до середини 1943 р ОУН-Б змушена була боротися на три фронти проти радянських партизанів, німецьких окупаційних органів влади та польських колоністів

На зламі 1942–1943 рр керівники національно-визвольного руху прийшли, до розуміння необхідності об'єднання збройних сил усіх течій українського руху Опору під проводом Української Повстанської Армії Але процес її становлення проходив дуже складний і неоднозначний шлях

Становлення УПА відбувалося в першій половині 1943 року Лише в рішеннях лютневої Конференції ОУН-Б 1943 року бандерівці однозначно заявили про своє негативне ставлення до будь-якої співпраці з німцями. Фактично з цього часу спостерігається їх активне включення в збройну боротьбу проти фашистських окупантів. Якщо в 1941–1942 рр. лідери ОУН-Б виступали категорично проти самої ідеї співпраці, з іншими українськими військово-політичними угрупуваннями, то вже в лютому 1943 р. вони ініціюють переговорний процес, мета якого – об'єднання українських самостійницьких сил в одне ціле. На жаль, через суб'єктивні причини, такого об'єднання не відбулося.

Але впродовж першої половини 1943 р. ОУН-Б зуміла зміцнити свої військово-політичні позиції й відтіснила на другий план ОУН-М та Поліську Січ Т Бульби-Боровця. Фактично з цього часу лідерство в українському національно-визвольному русі (хоча й силовими методами) захопила ОУН-Б. Саме під її керівництвом протягом квітня-травня 1943 р. проходить попередня структуризація УПА, боротьба якої була складовою частиною

широкого українського національно-визвольного руху, в якому брали участь і Дружини українських націоналістів (батальйони «Роланд» і «Нахтігаль»), і похідні групи ОУН-Б і ОУН-М, і Буковинський курінь, і українська дивізія «Галичина», і Українська Національна Армія [3].

Отже, підсумовуючи проблему створення і боротьби Української Повстанської Армії, вважаємо за доцільне зробити такі висновки. Створена у 1942 р. на Волині і Поліссі УПА майже протягом п'ятнадцяти років вела безкомпромісну боротьбу за реалізацію основного гасла ОУН – Українська Самостійна Соборна Держава. Починаючи з 1943 р. ареал дій УПА поширився на Галичину, Буковину, Закарпаття, т. зв. Закерзонський край, Житомирську, Кам'янець-Подільську, Київську, Вінницьку області, а окремі бойовики діяли на Чернігівщині, Кіровоградщині та в ін. областях.

Цифровий діапазон чисельності УПА надзвичайно широкий. Різні джерела подають цифру від 20 до 200 тис. чоловік. Тому на сьогодні прийнятним є висновок, що участь у збройній боротьбі за УССД брали десятки тисяч, а в різних інших формах Руху Опору – сотні тисяч українців.

В історії створення і боротьби УПА можна виділити кілька періодів, які, в основному, складаються в тогочасну військову доктрину ОУН. Першим був початково-підготовчий – 1941–1942 рр., коли виникли збройні відділи УПА – «Поліська Січ» Т. Бульби-Боровця. Другий, охоплює 1942–1943 рр., коли створенням УПА зайнялася ОУН-Б і вона діяла в період німецької окупації. Структура УПА на цьому етапі будувалася на зразок регулярної армії. Наступний третій період боротьби УПА – це зима 1943–1944 рр., коли лінія радянсько-німецького фронту проходила через терени діяльності УПА і головне завдання полягало в збереженні сил для подальшої боротьби. Четвертий період тривав до закінчення Другої світової війни, коли УПА, в основному, довелося вести боротьбу з репресивно-каральними органами НКВС-МДБ. П'ятий період боротьби УПА розпочався після закінчення німецько-радянської та Другої світової війни, коли радянська система кинула на розгром УПА всі сили, в тому числі частини червоної армії. В цьому періоді можна виділити ще кілька етапів. Це 1946 р. – рік так званої «Великої блокади», коли УПА було завдано важких ударів і з 1947 р. вона змушена була розформувати великі відділи й перейти на такі форми боротьби як збройне підпілля ОУН та УПА. З цього часу розпочинається поступовий, але невпинний процес затухання боротьби. Переломною віхою в ньому стала, загибель в березні 1950 р. ГК УПА Романа Шухевича. Після цієї втрати боротьбою УПА до травня 1954 р. керував Василь Кук, але це вже були некоординовані дії окремих, майже не зв'язаних між собою, відділів. Окремі бойовики УПА протрималися до середини 50-х років, свідченням чого є амністія радянської влади у 1956 р.

Для кожного з цих етапів боротьби УПА була характерною різна тактика, але стратегічна мета залишилася незмінною – боротьба за Українську Самостійну Соборну Державу.

Досягти цієї мети ОУН та УПА не вдалося. Повстансько-підпільна боротьба не переросла у всенародне повстання і національну революцію, яка мала розвалити СРСР. Боротьба ОУН та УПА, хоча й мала прояви поза межами Західної України, але основною базою Руху залишався західний регіон.

Наскільки реальними були ці програми, плани ОУН та УПА? Якою ціною робилися спроби їх досягнути? Яке співвідношення між теоретичними ідеями і їх практичною реалізацією? Чи виправданими були величезні жертви з обох сторін? Це тільки невелика частина питань, на які історики ще мають дати відповіді.

Але вже сьогодні можна стверджувати наступне. По-перше, український національно-визвольний рух, очолюваний ОУН, матеріалізований в УПА, був рухом широких верств західноукраїнського населення – користувався його всебічною підтримкою і завдяки цьому, в екстремальних умовах зміг протриматися понад десять років.

По-друге, незважаючи на поразку УПА, український національно-визвольний рух не був подоланим, він набрав інших, мирних форм і тривав до проголошення незалежності України у 1991 р.

По-третє, завдяки боротьбі ОУН та УПА в свідомості кількох поколінь західних українців збереглися ідеали безкомпромісної боротьби за національне визволення і незалежну державу.

По-четверте, досвід боротьби ОУН та УПА засвідчує, що на перемогу можуть розраховувати ті політичні сили, які користуються підтримкою більшості населення всієї України, а не якоїсь її частини.

По-п'яте, для перемоги УПА потрібні були не лише внутрішні передумови, а сприятлива міжнародна кон'юктура. Ні першого, ні другого, на жаль, в 40–50-х рр. для України не існувало [4].

З середини 50-х рр., коли збройний опір ОУН та УПА було придушено, розпочався новий етап українського національно-визвольного руху, найхарактернішою рисою якого був поступовий перехід від збройної боротьби до мирних форм опору радянському режимові. В різних формах з неоднаковою інтенсивністю він відбувався практично у всіх регіонах України. Численні документи засвідчують, що поруч з нелегальними використовувались легальні форми, мирні засоби поєднувались з традиціями збройної боротьби.

За своєю природою український національно-визвольний рух цього періоду мав антитоталітарний та антикомуністичний характер. До середини 60-х рр. у ньому в основному брала участь молоді робітники й колгоспники, а пізніше інтелігенція. Вони входили до ряду підпільних організацій, брали участь в дисидентському, правозахисному рухах. Своєрідним виявом Руху Опору було шістдесятництво та український самвидав [5].

Як зазначав дослідник цих процесів А. Русначенко: «... з кінця 50-х до середини 1960-х років, слід вважати етап підпільних, перехідних груп. Наступний етап, і поява легальної течії руху пов'язані з наслідками лібералізації режиму, культурно-національним відродженням – він тривав від початку 60-х до початку 70-х років. Третій етап визвольного руху, коли рух переходить до оборони, слід датувати, серединою 70-х років і аж до середини 80-х років. Четвертий етап національного руху, коли він стає всенародним, коли ідеї переборюють силу, тривав з другої половини 80х років і мав логічне завершення у здобутті незалежності Україною». [Анатолій Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років. – Київ, 1998. – С.295]

Важливим фактором активізації українського національно-визвольного руху з другої половини 80х років стали екологічні проблеми, зокрема Чорнобильська катастрофа, становище української мови, освіти та культури. На хвилі лібералізації радянського режиму виникли та розпочали свою діяльність численні т. зв. «неформальні» організації і товариства, почався випуск різномачітної напівлегальної непідцензурної преси.

Переломним моментом в українському національно-визвольному русі цього періоду стало створення у 1989 році Народного Руху України, який знаменував собою виникнення поважної опозиційної сили компартійному режимові. [6]. В подальшому відбувся процес політизації українського національно-визвольного руху, стратегічна мета якого – створення незалежної української держави, була досягнута в серпні 1991 р. Конституційне оформлення цієї держави завершилося в червні 1996 р. Прийняття Конституції незалежної української держави символізує завершення третьої української національної революції.

Таким чином, український національно-визвольний рух 1921–1991 рр., був логічним продовженням попередніх етапів боротьби українського народу за національну державність. Розвиваючись у надзвичайно несприятливих умовах територіальної розчленованості українських земель і загарбання їх іноземними державами, пройшовши через горнило двох світових воєн, трьох голодоморів і масових репресій, він наприкінці XX ст. досягнув своєї головної мети – проголошення незалежної української держави.

Список використаних джерел

1. Полянський О. Чи українці державна нація? //Освітянин, 1996. – № 8-10. – С. 18-20; Полянський О. Концептуальні проблеми історії України// Наукові записки ТДПУ. Вип. VI: Серія: Історія. – Тернопіль, 1997. – С. 4-15. Полянський О. Історія України: проблеми, пошуки, перспективи// Наукові записки ТКМ. Кн. II, ч. I. – Тернопіль, 1997. – С. 5-16; Полянський О. Український національно-визвольний рух в час революції 1848 року? Освітянин, 1998. – №2. – С.4-6, №5. – С.30-32. 2. Полянський О. Організація Українських Націоналістів: шлях від теоретичних ідей до організаційної практики// Наукові записки ТДПУ ім. В.Гнатюка. Серія: Історія. Вип.X. – Тернопіль, 2000. – С.7-18. 3. Полянський О.

До питання про причини, характер і наслідки Другої світової війни для України// Мандрівець. 1995. №3. С.73-78; Полянський О., Герета І. З історії українського війська// Науковий збірник історичного факультету Тернопільського педінституту. Вип.II, ч.I. Тернопіль,1995. С.13-20. 4. Полянський О. Деякі питання термінології, чисельності і періодизації боротьби УПА// Наукові записки ТДПУ ім. В.Гнатюка. Серія: Історія. Вип. XI. Тернопіль, 2000. С.114-122; Вип. XIII. Тернопіль, 2001. С. 5. Полянський О. З історії українського національно-визвольного руху 1956-1991рр.// Тернопілля-95. Регіональний річник. Тернопілля, 1995. С. 80-89. 6. Полянський О. Іван Драч і українська інтелігенція в національно-визвольному русі 1960-1990рр.// Історичні силуети. Тернопіль, 1998. С. 111-124.

Oleg Polyanskyj

CONCEPTUAL PROBLEMS OF A HISTORY OF THE UKRAINIAN NATIONAL-LIBERATION MOVEMENT 1921–1991

Conceptual problems of the history of Ukrainian national liberating movement are analyzed in the article, an attempt of its dividing into periods was done, characteristic peculiarities of each of stages are determined, theoretical platforms of the movement were compared with practice of its realization.

УДК 330.1

Анатолій Григорук, Любов Литвин

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В статті розглядається необхідність економічної освіти для молоді в сучасних умовах. Основи призначення економічної освіти дає можливість сформувати в молоді економічне мислення, працьовитість, дисциплінованість, підприємливість, діловитість.

Ринкові перетворення завжди належали до найактуальніших проблем у всьому світі, поняття ринкова економіка сьогодні знаходиться в центрі уваги. Україна, як молода незалежна держава, відкриває для себе шлях переходу до економіки, що регулюється ринком. Він є новим для нас. Ринкова економіка пройшла довгий шлях еволюції, перш ніж набрала сучасного вигляду.

Кардинальні зміни соціально-економічного устрою суспільства висувають на перший план принципово нові завдання перед системою освіти. Це стосується, насамперед, необхідності формування в сучасної молоді економічного способу мислення, підготовки їх до адаптації та інтеграції в умовах ринкової економіки.

Пожвавлення інтересу до економічних знань, оновлення змісту масової економічної освіти – одна з суттєвих прикмет вітчизняної вищої та середньої школи. І все ж потреба в ґрунтовних економічних знаннях, у висококваліфікованих спеціалістах в Україні загострюється. Адже економічні реалії змінюються, і це потребує вищої інтелектуальної мобільності, адаптованості до нових умов.

Економіка – це складний і загадковий світ. Він характеризується своїми законами і проблемами, драмами і суперечностями, а головне – відкритий для кожного, хто хоче ввійти в нього активним учасником.

Оволодіти ринковим механізмом, особливо після багатьох десятиліть панування «командної економіки», дуже непросто. Нині важливо необхідно формувати ринкове економічне мислення, виховувати підприємливість, діловитість і тому роль економічної освіти стає надзвичайно високою.

Бути поза економікою неможливо, подібно до біострумів, економічні відносини пронизують життя кожної людини. І якими б «абстрактними» не здавалися питання устрою суспільства, саме від них залежить повсякденне життя людей: якщо це розумний устрій, то люди вільні і багаті, а праця їх плідна, якщо ж економічний устрій бездарний – то залежні і бідні, бо підневільна праця – завжди безплідна. Що ж розуміти під «розумним економічним устроєм суспільства?» Відповідь на це питання не проста. Пошуками її людство зайняте до цього часу.

Економічна наука не завжди здатна передбачати кожний хід розвитку подій, однак вона здатна відкрити їх економічну логіку і в пізнанні цієї логіки – її практична цінність. Економічна освіта є засобом спасіння від соціальної сумірності і повторення уже раніше зроблених помилок.

Вивчення економічної науки важливе також тим, що воно формує основи інтелігентності – те, без чого, як тепер виявилося, нам уже не обійтися.

Економіка оперує багатьма абстрактними поняттями і моделями, тому її пізнання виховує і культуру соціально-абстрактного мислення. Сучасна економічна наука залучає до високої етики економічних відносин, тому що розумна і ефективна економіка може бути тільки моральною, такою, в яки цінаться порядність, професіоналізм і громадські почуття, тоді як лжеекономіка не може бути ні ефективною, ні моральною, бо вона здатна лише породжувати злочинні дії.

Сучасна економіка – це суспільство незалежних людей, які прагнуть до економічної самостійності і готові власними зусиллями будувати свій матеріальний достаток. З бажання стати такими людьми починається перехід до цивілізованої ринкової економіки. Саме така економічна революція в суспільній свідомості нам сьогодні більш всього необхідна.

Курс «Економічної теорії» повинен забезпечити наступні основні завдання:

• формування в молодих людей загального розуміння економічних законів життя сучасного суспільства, причин, які породжують різноманітні тенденції в розвитку ринкової економіки, а також найважливіших механізмів її регулювання.

• роз'яснення молоді, як здійснюється найпростіша підприємницька діяльність, тобто, поступове засвоєння учнями правових, організаційних, економічних, соціально-психологічних та інших знань, які складають основи підприємницької діяльності.

• формування таких якостей особистості, як працелюбність, ініціативність, винахідливість, відповідне ставлення до праці та власності.

• розвиток економічного мислення, формування стійких професійних інтересів, необхідних при виборі майбутньої професії.

Ефективність вивчення економіки залежить від багатьох умов, серед яких провідне місце належить змісту навчальних курсів та форма подачі навчального матеріалу.

Економіка у вищій школі охоплює багато важливих тем, які потрібно викласти студентам упродовж порівняно малої кількості навчальних годин.

Є чимало варіантів добротного викладання економіки в середній школі, можна використати різні педагогічні прийоми і методи та навести тисячі прикладів з реального життя, проблем економічної політики. Мабуть, немає єдиного, найпридатнішого для всіх, способу викладання економіки. Проте, напевно, є один найкращий спосіб викладання економіки певним викладачем для його студентів, беручи до уваги конкретні умови, інтереси викладача і вміння його студентів.

Необхідно доступно, переконливо донести до кожного школяра ту непросту, але дуже важливу істину – життя не прощає неосвіченості, особливо не терпить її економічне життя. Думається, що про появу нового типу економічного мислення можна буде говорити тільки тоді, коли у кожної людини, починаючи з шкільного віку, з'явиться розуміння такого факту, що ринкові економічні закони діють щоденно і ставлять до нашої поведінки певні вимоги.

І всі ми повинні з цим рахуватися. Жити в умовах ринку доводиться і тим, хто наділений підприємницькою жилкою, й на свій страх і ризик намагається організувати якусь справу. І домогосподаркам, і вчителям, і лікарям, і артистам, які, на перший погляд, здавалося б, безпосередньо економічно з ринком не зв'язані. Але це не так.

Отже, правильно пише відомий професор Поль Самуельсон: «Не може бути однієї економічної теорії для республіканців й іншої – для демократів, однієї – для робітників й іншої для підприємців» [8:20]. Ринок для всіх один і від усіх вимагає нового рівня знань.

Сьогодні спеціалісту будь-якого профілю життєво необхідно грамотно економічно мислити, що не можливо без вивчення основ економіки. Поль Самуельсон у відомому всьому світу підручнику «Економіка» писав, що людина, яка систематично не вивчала економічну теорію, подібна до глухого, який старається дати свою оцінку музичному твору. Саме вивчення основ економіки дозволяє проникнути в таємниці економічного життя, зрозуміти його рушійні сили. Без глибокого знання економіки в сучасних умовах не можна свідомо і компетентно, вдумливо і творчо сприймати дійсність, розбиратись у найзаплутаніших перипетіях суспільного життя, вміти вирішувати найскладніші завдання господарської практики, знати об'єктивні економічні залежності, принципи управління виробництвом, методи і важелі господарювання.

На жаль, у школах та вищих навчальних закладах доводиться зустрічатися з фактом, коли соціально-економічні дисципліни відносяться до числа «другорядних», або й зовсім відсутні. В сьогоднішніх умовах соціально-екочомічна підготовка юнаків та дівчат в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах повинна стати пріоритетною.

У посібниках, які рекомендуються для вивчення курсу «Основи економіки» та «Основи економічної теорії» у школах та вузах [1,2,4.5,6,7] у доступній формі розкрито основні економічні закони і механізм їх функціонування, висвітлено роль і місце людини у сучасній економіці. Особливу увагу приділено питанням обмеженості ресурсів, ринковому механізмові, попиту і пропозиції, розподілу доходів, грошам та монетарній політиці. Для закріплення теоретичного матеріалу широко застосовуються таблиці, графіки, схеми, діаграми, що полегшують сприйняття багатьох економічних понять та термінів.

Підняти ефективність навчального процесу, забезпечити системність у вивченні курсу допоможуть використання вправ та розв'язання економічних задач. Використання тестових творчих практичних завдань надасть можливість:

зацікавити молодь, завдяки оригінальній постановці тестових завдань, введенню елементів гри;

– аналізувати проблеми та питання, а не просто говорити чи сперечатися про них без жодної надії дійти якихось висновків чи нічого не взяти з такого обговорення;

– розвивати вміння вникати в суть явищ, які вивчаються,

– забезпечити суцільний контроль знань учнів з кожної теми;

– домогтися ефективного самоконтролю знань.

Підсумком навчання повинно бути формування у молодих людей чіткого уявлення про зміст основних соціально-економічних ролей для того, щоб вони могли свідомо – з врахуванням власних нахилів і особливостей характеру – прийняти рішення про вибір життєвого шляху.

Цей навчальний предмет дасть можливість кожній молодій людині зорієнтуватись у виборі своєї кар'єри, визначитись у напрямках і характеристиках її росту, підвищенні ефективності підприємницької роботи.

Економічна освіта сьогодні стає важливою і невід'ємною частиною складного процесу формування сучасного типу особистості. Економічна освіченість молоді дає можливість вільно володіти економічними поняттями і категоріями, вміти прогнозувати розвиток об'єктивних економічних процесів, вибирати за результатами аналізу найбільш ефективні способи вирішення проблем і приймати управлінські рішення, по-новому сприймати економічне зростання через такі економічні категорії, як попит, пропозиція, конкуренція, підприємництво, маркетинг, менеджмент та ін.

Отже, економічна освіта необхідна не сама по собі, а як засіб підготовки молоді до вирішення практичних завдань. Людина, її вміння грамотно, вміло господарювати є умовою високоефективної економіки і її результату.

Таким чином, основне призначення економічної освіти молоді полягає в тому, щоб

сформувати в неї сучасне економічне мислення, розвивати такі якості, як працьовитість, дисциплінованість, організованість, діловитість, ощадливість, підприємливість і т.п.

Список використаних джерел

1 Економіка для старших класів. Навчально-методичний посібник. М.Уотте, С.Маккоркл, Б.Мезарос, Р.Ф.Сміт, Р.Дж.Хайемі / Пер. з англ. О.Ватаманюка, І. Шевцівського, за ред. С.Панчишина . Львів, 1999.-216 с. 2. Кириленко Л.М., Крупська Л.Н., Пархоменко І.М., Тимченко. І.С. Моя економіка. / Експериментальний посібник . К., 2000. 240 с. 3.Основи економічної теорії: Підручник: У 2 кн. /За ред. Ю.В.Ніколенка. К.: Либідь, 1998. 272 с. 4.Основи економічної теорії /За ред. С.В.Мочерного. К.: ВЦ «Академія», 1997. 464 с. 5.Основи економічної теорії: політекономічний аспект/ Посібник А.А.Григорук, М.С.Пацюх, Т.Д.Літвінова, Л.М.Литвин/ За ред. А.А.Григорука, М.С.Пацюха. Тернопіль, 1999. 252 с. 6. Прикладна економіка: Посібник для загальноосвітніх навчальних закладів (10-11 класи). К.: Артек, 2000. 224 с. 7. Самуельсон П. Економіка -Львів: Світ, 1993.

Anatoliy Grygoruk, Liubov Lytvin

ECONOMIC FORMATION OF STUDENTS AND STUDENT'S YOUTH IN MODERN CONDITIONS

The subject matter of economic education is providing students with basic knowledge of economics and development of economic thinking skills and habits. The basic principles of economic education of young people consist in forming modern economic thinking, bringing up industries, disciplined, organized, business-like, economical and entrepreneurial people

УДК 37.017.4

Богдан Буяк

НОВИЙ ПІДХІД ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У СВІТЛІ РІШЕНЬ II ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ

У даній статті піднімаються актуальні питання громадянського виховання студентської молоді у сучасному суспільстві. Виходячи із національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти визначено основні завдання та напрямки реалізації громадянського виховання студентів у Тернопільському державному педагогічному університеті

Громадянське виховання – це процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною. Громадянськість – це реальна можливість втілення в життя сукупності прав людини, її інтеграція у соціальні і культурні структури суспільства

Актуальність громадянського виховання особистості в сучасному українському суспільстві великою мірою зумовлюється потребою державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості. Для України

яка є поліетнічною державою громадянське виховання відіграє особливо важливу роль ще й тому, що воно покликане сприяти формуванню соборності держави Процес розбудови та утвердження суверенної правової демократичної соціально орієнтовної держави передбачає істотну трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості народу ***Особливості*** громадянського виховання в Україні на сучасному етапі зумовлюються недостатністю відповідної правової та юридичної бази тому морально-етичні імперативи і цінності виступають головним критерієм його ефективності [1]

Громадянське виховання ***поєднує суспільну і приватну сфери*** Культура громадянськості належить до сфери взаємодії населення, з одного боку, та влади – з іншого, а не до сфери протистояння.

Як наголошував у своїй доповіді на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти Міністр освіти і науки України В Кремінь, ***неправомірним є протиставлення понять громадянського та національного виховання*** [2]

Національний характер виховання полягає у формуванні молодої людини як *громадянина* України незалежно від її етнічної приналежності Головна **мета національного виховання** – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин формування у молоді незалежно від національності рис ***громадянина*** Української держави розвиненої духовності, моральної художньо-естетичної правової трудової, екологічної культури [3]

У проекті доктрини [4] основні позиції, які має забезпечувати система освіти, – це формування особистості яка усвідомлює свою належність до українського народу, зберігає родовий код українських культурно-історичних традицій, шанобливо ставиться до рідних святинь української мови історії а також до культури всіх національностей, які проживають в Україні, виявляє культуру міжетнічних та міжособистісних стосунків [3]

Національне виховання і виховання громадянське набувають, таким чином, багатьох ***спільних рис.*** Так у національному і громадянському вихованні провідними і ***спільними є такі принципи:***

– єдність національного і загальнолюдського (культуровідповідність та інтеркультурність),
– безперервність і наступність,
– гуманізація,
– демократизація
– самоактивність і творчість
– інтегрованість навчальних дисциплін та виховного процесу тощо

Освіта утверджує українську національну ідею в основі якої є всезагальне визнання цінності власної держави Без держави немає нації немає мови йдуть у небуття національна культура історія традиції, людина перетворюється на манкурта, розірваного у своїй свідомості і поведінці Бездержавна нація втрачає конкурентоспроможність

Нація це об'єднала людей у загальнодержавному масштабі домоглася усвідомлення ними важливості спільних національних інтересів і досягла їх ефективного захисту, зможе забезпечити гідні умови життя своїх громадян

Загальнонаціональну єдність соціально-активних громадян не можна мати без належної організації громадянського виховання яке передбачає політичну правову, економічну освіченість через активну участь у суспільнозначущих справах

Тому ***громадянське виховання студентів*** має бути спрямоване, перш за все, на підготовку свідомої національної інтелігенції, створення необхідних умов для розвитку особистості студента, його мислення і загальної культури шляхом залучення до різноманітних видів творчої діяльності (науково-дослідної технічної, культурно-просвітницької, громадської, оздоровчо-спортивної, правоохоронної тощо) [3]

Ідеалом виховання сьогоднішніх студентів (завтрашніх педагогів і науковців-дослідників) має бути гармонійно розвинена високоосвічена, творча юридично обізнана соціально активна й національно свідома людина що наділена глибокою **громадянською відповідальністю**, високими духовними якостями, родинними і патріотичними почуттями **вихована** в кращих українських традиціях яка є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку і самовдосконалення

У системі виховних завдань сучасної вищої школи особливої актуальності набувають

– формування національної свідомості і людської гідності, любові до рідної землі, родини, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;

– виховання правової культури, поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки, знання та дотримання законів;

– формування соціальної активності та відповідальності особистості через включення вихованців у процес державотворення, реформування суспільних стосунків;

– прищеплення глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;

– спонукання вихованців до активної протидії правопорушенням, проявам аморальності, бездуховності, антигромадській діяльності [4]

Національно-патріотичне та громадянське виховання студентської молоді покликане

– формувати громадянина-патріота;

– виробляти глибоке розуміння громадянського обов'язку;

– формувати національну свідомість, людську гідність, любов до рідної землі, родини, народу

- бажання працювати для процвітання свого народу

– формувати мовну культуру;

– вивчати правдиві сторінки історії українського народу

Концептуальними напрямами, що цементуватимуть систему національно-патріотичного та громадянського виховання у Тернопільському державному педагогічному університеті є:

– вивчення (історії, традицій, досягнень мистецтва тощо).

– впровадження (виставки, конференції, благочинність, тематичні вечори).

-- відповідальність (контроль та самоконтроль) [5].

Становлення системи національно-патріотичного і громадянського виховання та її реалізація на практиці здійснюється через такі шляхи та заходи:

єдність навчально-виховного процесу

– реформування змісту виховання, наповнення його культурно-історичними надбаннями українського народу,

– впровадження нових підходів, виховних систем, форм і методів виховання, які відповідали б потребам розвитку особистості, сприяли розкриттю її талантів, духовно-емоційних, розумових і фізичних здібностей

- розробка теоретико-методологічних аспектів національної системи виховання з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду, інтеграція у міжнародний освітянський простір

– об'єднання зусиль державних і громадських інституцій у вихованні молоді, сприяння діяльності молодіжних організацій,

– організація родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу;

– широке використання в навчально-виховному процесі високохудожніх творів літератури і мистецтва.

Ефективність виховання у дусі громадянськості залежатиме від повноти реалізації усіх його складових. Отже, загальні завдання з реалізації громадянського виховання українських студентів такі:

- включення проблематики громадянського виховання до дослідницьких програм і планів, проведення науково-практичних конференцій та семінарів, нарад з актуальних проблем громадянського виховання й освіти;

– підвищення професійної кваліфікації професорсько-викладацького складу, керівників підрозділів.

– опрацювання вітчизняних та зарубіжних виховних інновацій, вивчення і поширення передового досвіду, в т.ч. через засоби масової інформації;

– корегування й узгодження навчальних планів і програм з метою орієнтації на цінності громадянської культури вже існуючих дисциплін соціально-гуманітарного циклу, повне використання їх навчально-виховного потенціалу, запровадження нових курсів, що сприятимуть формуванню політичної, правової культури та рис активного, творчого і

відповідального громадянина Української держави;

– розробка та видання посібників, методичних матеріалів, просвітницьких розробок, у т.ч. із застосуванням сучасних інформаційних технологій.

– координація та інтеграція зусиль з реалізації завдань громадянського виховання, що здійснюватиметься у нерозривній єдності з національними потребами і загальнолюдськими цінностями, забезпечить формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, духовної, національно свідомої молоді, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, прагне саморозвитку і вдосконалення як особистого обов'язку перед Українською державою і майбутніми поколіннями.

Список використаних джерел

1.Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (Проект) / У кн. "Робоча книга вихователя. Випуск 1". Тернопіль, 2000. С.98 – 111. 2.Доповідь міністра освіти і науки на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти. "Освіта в Україні". 2001 р. 12 жовтня. 3. Концепція національного виховання дітей та молоді у національній системі освіти / У кн. "Робоча книга вихователя. Випуск 1". Тернопіль, 2000. С.59 – 71. 4. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст.. Проект//Освіта. 2001. 24-31 жовтня. С. 2 – 4. 5. Концепція виховної роботи. Тернопіль, 2001. С. 9.

Bogdan Buyak

THE NEW APPROACH TO CIVIL EDUCATION OF THE STUDENTS IN LIGHT OF THE SOLUTION OF THE SECOND ALL-UKRAINIAN CONGRESS OF THE WORKERS OF EDUCATION

This article deach with the urgent questions of civil education of student's youth in modern society. Taking into consideration the national doctrine of development of education of Ukraine in XXI-century and of the solutions of the second All-Ukrainian congress of the workers of education, the fundamental tasks and directions of implementation of civil education of the students in Ternopil State Pedagogical University are determined.

УДК 621.391

Микола Бармак, Володимир Брославський

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ ІНФОРМАТИКИ

У статті йдеться про народження і розвиток нової дисципліни "історичної інформатики". Показано цілі та методи її застосування, важливість у розвитку історії загалом.

Ще якихось десять років назад винесення в заголовок поняття *"історична інформатика"* викликало тільки однозначну реакцію – заперечення та скептичні посмішки. Останнім часом

створені всі умови праці на історичному факультеті ми можемо всерйоз говорити по початок народження нових методів в системі історичних дослідних – за допомогою нових комп'ютерних технологій, а точніше максимальне використання можливостей комп'ютера, створення нових методик співпраці "людина-комп'ютер" Значна частина сучасних істориків (а звідси і студентів-істориків) використовують комп'ютер і його можливості переважно як "друкарську машинку" і тільки в кращому випадку – як можливість отримати інформацію через мережу "Internet". Однак наші "сусіди" в багатьох питаннях пішли далеко вперед, в тому числі і у розробці питань комп'ютерної інформатики Так, в Москві з початку 90-х років виходить спеціальна наукова збірка яке присвячене розгляду питань історичної інформатики – "Круг идей"[1] На Україні лідером з розвитку цих питань є Дніпропетровський державний університет[2]

Що ж таке історична інформатика? Це практичне застосування методів *обчислення, аналізу та обробки історичних матеріалів* (в першу чергу архівних) за допомогою новітніх комп'ютерних технологій, створення спеціальних комп'ютерних програм та використання вже існуючих Власне тільки опрацювавши величезні масиви архівних документів можна як найповніше описати буденне життя, турботи та проблеми пересічної людини того чи іншого історичного періоду, подивитися як себе "вели" в той чи інший час державна машина та громадянин

Можливість дослідження проблем "маленької людини" з'явилася не лише внаслідок зміни політичної ситуації на теренах колишнього СРСР, але й завдяки розвиткові пізнавальних можливостей історичної науки, зокрема – пов'язаних з появою комп'ютерних технологій і залученням до її теоретико-методологічного арсеналу здобутків загальнонаукового досвіду Йдеться про опрацювання математично-статистичними методами реалізованими за допомогою комп'ютерів, величезних за обсягом пластів масових джерел Саме вони (наприклад, матеріали діловодства, державних та громадських установ, результати переписів населення різноманітні анкети, заяви, скарги, клопотання тощо) і містять у собі інформацію про так званих "маленьких людей" Ця своєрідна "демократизація" проблематики історичних досліджень спричинена значною мірою якраз залученню масових джерел та їх аналізу за допомогою комп'ютерних технологій, може розглядатися як певна тенденція, властива розвиткові історичної науки загалом.

Цікавою в плані показу практичного застосування можливостей комп'ютерної техніки та нових методик дослідження є монографія російських вчених В Тихонова, В Тяжельнікова та І Юшина[3], яка присвячена новим методам архівної обробки документів Виданню цієї колективної монографії передувала велика попередня робота над величезним масивом архівних матеріалів. В їх колективній праці досліджується питання позбавлення виборчих прав в Москві в 20-30 роки йдеться про так званих "лишенцев" - осіб, які з точки зору тогочасного законодавства вважалися експлуататорськими або нетрудовими прошарками суспільства, а відтак позбавлялися політичних прав - передовсім права обирати й бути обраними до органів радянської влади "На перший погляд, це не така вже й велика втрата, бо багато людей і зараз (щоправда, за власним бажанням!) не голосують на виборах і нікуди не обираються, але, попри це, живуть довго й щасливо Проте коли б згадані обмеження стосувалися лише виборчих прав, то може, так би й було" – слушно також зазначає В.Підгаєцький у своїй рецензії на цю монографію[4] Насправді ж, як - як переконливо це доводять автори - "лишенцы" втрачали будь-які шанси просування по соціальній драбині радянського суспільства їх не брали на роботу до державних установ і підприємств, їм обмежували доступ до навчальних закладів забороняли служити в армії, вступати до громадських організацій, профспілок та кооперативів. А найголовніше, такі громадяни втрачали право на соціальну підтримку держави пенсійне забезпечення, субсидії, соціальне страхування, а з кінця 1928 р., коли була введена карткова система, не одержували і їх для отримання продуктів. Людина, яка втрачала політичні права, ставала жертвою системи, викидалася за межі суспільства і була змушена вести виснажливу боротьбу не лише за більш-менш пристойне існування, а й часто-густо - за виживання взагалі.

На основі обробки величезного статистичного матеріалу авторам вдалося запропонувати власну соціальну типологія "лишенцев"[5], яка дає можливість побачити, ким же були люди що невдовзі перетворяться на «ворогів народу» Це:

1 селяни-"отходники" середньо віку - чорноробі, які намагалися прогодувати сім'ї, що

мешкали по селах.

2. городяни середнього віку, почасти з вищою та середньою освітою - колишні чиновники, змушені займатися дрібною торгівлею чи ремеслом.

3. працівники кустарних і ремісничих артілей

4. робітники, що підробляли дрібною торгівлею і кустарним промислом,

5. молоді люди, які мали освіту чи здобували професійну освіту, але не мали роботи,

6. вдови віком до 60 років, які доти не працювали, бо жили на утриманні чоловіків, а тепер - хворі, неписьменні й самотні - залишилися без засобів прожитку.

7. одинокі жінки, які колись мали сім'ї, а тепер змушені були шукати незалежне джерело для існування

8. заміжні домогосподарки, котрі допомагали чоловікам у веденні дрібного приватного господарства.

9. дрібні крамарі, що торгували чи прийдеться, не маючи ні постійних занять, ні освіта, ні фаху

10. кустарі й ремісники

Позбавлені прав на життя, з розчавленою гідністю, ці люди змушені були виправдовуватися. Так починався, за визначенням авторів, двобій людини з державною машиною, у котрому обидві сторони мусили використовувати (й використовували) всі дозволені й заборонені прийоми задля досягнення мети

Насамкінець, маю надію, що і на історичному факультеті в навчальному процесі гідне місце займе ново народжувана дисципліна "ІСТОРИЧНА ІНФОРМАТИКА"

Список використаних джерел

1. Круг идей: Новое в исторической информатике. – М., 1994. Круг идей: Развитие исторической информатики. – М., 1995. Круг идей: Модели и технологии исторической информатики. – М., 1996. Круг идей: Традиции и тенденции исторической информатики. – М., 1997. Круг идей: Макро- и микроподходы в исторической информатике. – Минск, 1998. 2. Підгаєцький В. В. Теорія і методологія джерелознавства історії України XX століття. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет, 1996. – С.3-5. Подгаецкий В.В. Клиометрика: axiomata minora (Версия 3: предметное пространство) // Круг идей: Развитие исторической информатики. – М., 1995. – С.477. Тихонов В.И. Кто достоин избирательных прав? // Круг идей: Макро- и микроподходы в исторической информатике. – Минск, 1998. – Т.2. – С.140-177. Тихонов В.И. Проблемы категоризации при контекст анализе // Круг идей: Модели и технологии исторической информатики. – М., 1996. – С.278-289. Тихонов В.И., Тяжельникова В.С., Юшин И.Ф. Методика оценки информационного потенциала комплексов массовых источников // Круг идей: Новое в исторической информатике. – М., 1994. – С.24-38. 2. Тяжельникова В., Левермани А. Источнико-ориентированная обработка данных КЛЕИО. Руководство для пользователя. – М., 1995. Юшин И.Ф. Кодирование занятий и принципы интегральной социальной классификации общества // Круг идей: Развитие исторической информатики. – М., 1995. – С.257-293. Юшин И.Ф. Социальная политика как социальная гигиена// Круг идей: Традиции и тенденции исторической информатики. – М., 1997. – С.266-283. 3. Тихонов В.И., Тяжельникова В.С., Юшин И.Ф. Лишение избирательных прав в Москве в 1920 – 1930 годы. Новые архивные материалы и методы обработки. – М., Мосгорархив, 1998. 4. Підгаєцький В. Двобій людини з державною машиною у світлі Клиометрики // Український гуманітарний огляд. Вип.1 (за ред. Н.Яковенко). – К., Критика, 1999. – С.70-88. 5. Тихонов В.И., Тяжельникова В.С., Юшин И.Ф. Лишение избирательных прав в Москве в 1920-1930 годы. Новые архивные материалы и методы обработки. – М., Мосгорархив, 1998. – С.153-175.

Mykola Barmak, Volodymyr Broslavskyj

HISTORICAL THEORY OF INFORMATION

The article deals with the origin and development of the new subject «Historical Theory of Information». The author demonstrates the ways and methods of its use, as well as its importance in the development of history

УДК 373(43)

Руслана Краснопольська

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ

У цій статті піднімаються деякі проблеми шкільної історичної освіти та висвітлено думки щодо їх вирішення в процесі створення проекту концепції історичної освіти середньої загальноосвітньої 12-річної школи.

Відрадно, що на початку ІІІ тисячоліття наша держава особливого значення надає розвитку освіти. Та й не могло бути інакше. Бо кожна освічена людина добре розуміє, що від стану освіти залежить і майбутнє суспільства, нації, України. В Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті чітко визначається "головна мета української освіти - створити умови для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства, сприяти консолідації української нації, інтеграції України в європейський і світовий простір як конкурентноспроможної і процвітаючої держави" [1, 4]. Кожен з нас розуміє, що досягнення цієї мети значною мірою залежить від якості викладання саме історичної науки. Адже історія як наука і навчальна дисципліна відіграє велику роль у формуванні уявлень кожної людини про минуле людської спільноти, закономірності та проблеми сучасного життя і перспектив для дітей та онуків. Дуже актуально звучить сьогодні запитання англійського філософа історії Р. Дж. Коллінгвуда "Для чого потрібна історія?" і його ж відповідь, "що наука історія служить справі людського самопізнання. Людині важливо пізнати себе, оскільки уявлення про власні можливості можна скласти лише на основі минулої життєдіяльності. Завдяки історії ми дізнаємося, що та чи інша людська спільнота зробила, що вона собою являє і на що здатна в майбутньому" [3: 29].

Отож цілком закономірно, що всі люди так чи інакше пов'язані з історичною наукою, зацікавлені у створенні її нової Концепції, що стане відображенням сумарних поглядів науковців і фахівців, причетних до створення цього документа. Звичайно, що в рамках створення Концепції велика увага приділяється проблемам історичної освіти середньої загальноосвітньої 12-річної школи. І це зрозуміло. Адже саме в школі формується початкова база історичних знань учнів, їх історичне мислення та історичну свідомість. Ми, вчителі, з цікавістю слідкували за публікаціями проектів у журналі "Історія в школах України". Я дозволю собі висловити деякі власні думки з приводу тих проблем, які існують сьогодні в шкільній історичній науці, а також свої погляди щодо створення вищезгаданого документа.

Почну з того, що, як писав французький історіософ М. Блок: "... є лише одна наука про людей у часі, наука, в якій слід беззупинно пов'язувати вивчення мертвих і вивчення живих" [2: 39]. Продовжу і розвинчу цю думку стосовно до завдань історичної освіти. В першу чергу вона повинна виховувати широту мислення і світогляду, сприяти формуванню особистої точки зору, вчити цінувати і поважати думку інших, вільно пересуватися в історичному просторі, розвивати творчу уяву, озброювати знаннями історичного досвіду, готувати до самостійного життя. Чи можливо це в сучасній школі? Повною мірою - ні. І це пов'язане в першу чергу з тим, що наявні підручники не відповідають сучасним вимогам. Вони або переобтяжені фактами і датами, які є не важливими і тільки утруднюють вивчення матеріалу, або ж обмежуються згадками про окремі, важливі на їх думку, історичні факти та загальними судженнями. Деякі автори практикують в кінці параграфа розміщення величезних висновків, які абсолютно не сприяють широті мислення учнів, а, навпаки, ставлять їх у певні рамки

Тому умовою успішної реалізації концепції є створення науково-обґрунтованого комплексу навчально-методичних матеріалів. Здійснення завдань історичної освіти, утвердження контроверсійного принципу викладання, що дає можливість використовувати різноманітні історичні джерела, ознайомлюватись з різними точками зору на історичні події та явища, оцінити роль особистостей в історії. Адже ми не повинні забувати, що, за словами французького історика М. Ферре "завжди існують і існуватимуть паралельно як "історія" так "контоісторія" які в залежності від обставин можуть змінюватися місцями, але не можуть досягти остаточної перемоги одна над одною". Ми розуміємо це, тож даймо зрозуміти це і нашим дітям.

Тепер щодо змісту і структури історичної освіти. Безперечно, що зміст має формуватись на засадах єдності цивілізаційного і культурологічного підходів [3; 10]. Не варто повністю відкидати і засад формаційного підходу. Вважаю, що історія повинна бути поза пропагандою, поза упередженими поглядами. І вже зовсім неприпустимо для вчителя нав'язувати свою власну точку зору.

Погоджуюсь і з тим, що історична освіта є і має бути безперервною, як безперервним є сам розвиток людства [4; 7]. На даному етапі, вважаю, необхідним зберегти самостійні курси історії України та всесвітньої історії і вивчати їх паралельно і синхронно. Я не проти інтегрованих курсів. Більше того, безумовно, за ними майбутнє. Але їх час ще не настав. Вони матимуть право на існування тоді, коли в Україні, а з нею і нам вдасться "звільнитися від запаморочливого стану неусвідомленості свого місця, коли ми "ні там, ні тут", позбавитися роздвоєності, як то кажуть французи, "між собакою і вовком", від уявлення про себе як про вічний гібрид, вічну проміжну стадію, вічне пограниччя" [2; 15].

Пріоритет у вивченні безперечно потрібно віддати національній історії, як практикується у більшості європейських держав. Тим більше, що за "Національною доктриною" "освіта утверджує українську національну ідею, сприяє розвитку культури українського народу. Вона спрямована на формування національних цінностей і водночас сприяє оволодінню особистістю багатствами світової культури, вихованню поваги до народів світу" [1; 6]. Вивчення історії у 12-річній школі доцільно, на мою думку, розпочинати з четвертого класу. Це має бути пропедевтичний курс, але обов'язково з історії рідного краю. Наприклад, "Видатні події та історичні постаті мого краю". Важливо розпочати вивчення саме з історії своєї малої Батьківщини, щоб дитині крок за кроком було легше усвідомлювати часточку свого народу, а також і всієї світової спільноти. У середній школі (5-9 класи) раціональним залишається синхронне вивчення відповідних періодів всесвітньої історії з історією України. При цьому більшу увагу варто приділити вивченню історії тих держав, з якими тісно пов'язана доля України. Набагато складнішим і відповідальнішим є формування структури історичної освіти у старшій школі. Звичайно, тут повинен бути більший вибір різноманітних курсів, факультативних занять. Але багато моїх колег і я також, сходимось на думці, що в старшій школі необхідне повернення до часів античності, хоча б через призму курсу "Історія світової культури" або ж "Історія цивілізації". Серед курсів, які обов'язково повинні бути в старшій школі - "Основи філософії". Цей курс дозволить старшокласникам пізнати і усвідомити себе як людину, суспільного індивідума, а також своє місце в складному сучасному світі. Проекти концепцій пропонують широке коло інших історичних і суспільних дисциплін, про доцільність введення яких будуть вир'шувати фахівці. Та й інших проблем у тих, хто працює над створенням Концепції досить. І все ж перший крок зроблено і це великий позитив. Будемо сподіватися, що документ, який ми отримаємо в кінцевому результаті задовільнить своїм змістом вчителів і принесе користь учням, сприятиме полегшенню процесу входження молодих людей у суспільство як його повноцінних членів.

Список використаних джерел

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К.: Шкільний світ, 2001. – С. 4, 6. 2. Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна: альтернативи освітніх (критика історичного досвіду). – К.: "ARC-UKRAINE", 1996. – С. 15, 39. 3. Історія в школах України. – 2/2001. – К.: "Педагогічна преса". – С. 10. 4. Історія в школах України. – 3/2001. – К.: "Педагогічна преса". – С. 7.

Ruslana Krasnopolska

THE CONCEPTUAL BASIC OF DEVELOMPENT OF HISTORICAL EDUCATION IN COMPREHENSIVE SCHOOLS

In this article the author describes several problems of historical education at school and the ways of their solution while creating the project of conception of historical education in the secondery comprehensive 12-year school.

РОЗДІЛ 3

ІСТОРИЧНА ОСВІТА: ЗМІСТ, ФОРМИ, МЕТОДИ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА, ДОСВІД

УДК 94.519.683

Іван Зуляк

КОМП'ЮТЕРНІ ПРОГРАМНО-КОНТРОЛЮЮЧІ СИСТЕМИ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті основна увага приділена комп'ютерним програмно-контролюючим системам і їх використанню у викладанні історичних дисциплін.

На межі тисячоліть історична освіта перетворюється в одне з основних джерел, що визначає загальний рівень розвитку суспільства. Широке впровадження у навчальний процес нових інформаційних технологій навчання (НІТН), що базуються на комп'ютерній підтримці навчально-пізнавальної діяльності студентів, включає:

– розробку і практичне використання науково-методичного забезпечення;

– ефективне застосування інструментальних засобів та систем комп'ютерного навчання й контролю знань;

– системну інтеграцію цих технологій у навчальні дисципліни зокрема, історичного циклу.

В навчальному процесі інформатизація освітньої сфери означає непросто наповнення комп'ютерною технікою вищих навчальних закладів. Цей процес не можна зводити і до встановлення потрібного апаратного й програмного забезпечення. Лише комплексна інформатизація освіти повинна розглядатися як першочергова й основна умова викладання історичних дисциплін.

Це дасть змогу розширити та поглибити теоретичну базу знань студентів і надати результатам навчання практичної значущості, інтеграції навчальних предметів і збільшення питомої ваги самостійної роботи дослідницького характеру студентів.

Мова йде про поступове впровадження НІТН у навчальні історичні дисципліни, у діючі дидактичні системи, у гармонійне поєднання традиційних та комплексних орієнтованих методичних та контролюючих систем навчання. На сучасному етапі пошуку нових і вдосконалення існуючих методів навчання з історичних дисциплін найперспективнішим, на нашу думку, є застосування у навчальному процесі комп'ютерних програмно-контролюючих систем знань студентів.

Саме на заняттях з історичних дисциплін дана програмно-контролююча система знань студентів виступає гарантом ефективного використання часу всіма студентами. З іншого боку, вдале використання контролюючих програм пробуджує здоровий інтерес до самостійної навчальної діяльності студентів. Інший аспект проблеми полягає у тому, що в силу використання особистої підготовки кожен студент зможе реалізувати свої знання й отримати оцінку, залежно від результатів самостійної підготовки.

Використання програмно-контролюючих систем із метою узагальнення та систематизації знань не тільки допомагає створити конкретне уявлення про предмет, подію чи явище, які вивчаються, а й доповнити відоме новими знаннями. Таким чином, відбувається не лише процес пізнання, відтворення та уточнення відомого матеріалу, але й поглиблення знань студентами.

Якість будь-якої навчальної контролюючої програми можна розглядати в таких основних аспектах: 1) дидактичному, 2) технічному. Перш за все звернемо увагу на критерії дидактичного рівня. Вони полягають у тому, що:

– навчальна програмно-контролююча система повинна містити логічну наукову основу понять, визначень і категорій. Спрощення допустиме лише тоді, коли воно не впливає на жодне з завдань того, що подано у програмі;

– системність викладу матеріалу передбачає відсутність протиріч між різними

підходами до того чи іншого питання. Системність також передбачає і врахування методики організації пізнавальної діяльності студентів. Необхідно, щоб у роботі з програмно-контролюючою системою виробилася певна методика пошуку правильної відповіді на те чи інше питання.

Характерним критерієм якості навчальної програмно-контролюючої системи, таким що суттєво відрізняється від інших навчальних засобів є здатність активізувати самостійну навчальну діяльність студентів при вивченні історичних дисциплін. Важливими факторами які складають таку здатність є

– інтерактивність, що виступає свого роду регулятором діяльності студентів, тому система запитань і завдань повинна організовувати стимулювати навчальну роботу студентів;

– мультимедійність, яка виступає в даному випадку розширеним поняттям наочності

– гіпертекстовість, тобто зручність і стислість викладу подання матеріалу з використанням гіпертексту сприяє раціональній і ефективній методиці навчання. Тому гіпертекст повинен зацікавити студента тим, що розкривається перед ним у процесі його використання

Тому наскільки логічно, раціонально й методично правильно побудовані названі характеристики, які є складовими програми, настільки результативно вони впливатимуть на самостійну навчальну діяльність студентів. Якщо ефективність програми полягає у її реальній віддачі за умови вмілого користування нею, то якість програми не залежить від такого вміння. Вона проявляється лише у дії, тоді як ефективність визначають не відношенням позитивного результату її використання до затрачених зусиль.

Створення навчальних програмно-контролюючих систем оцінки знань студентів проходить ряд таких послідовностей

– визначення тематики комп'ютерної програми та узгодження з діючою навчальною програмою курсів,

– змістове наповнення поданого матеріалу

– визначення структури побудови;

– комп'ютерна реалізація.

Практичне впровадження такої контролюючої програми створить саме ті сприятливі умови, які і будуть моделювати самостійну роботу студентів при вивченні історичних дисциплін

У процес викладання історичних дисциплін дана програма дасть змогу вирішувати такі проблеми

– оптимізувати процес навчання і самостійну підготовку студента;

– дозволить за мінімум часу донести значний об'єм інформації, наповнити теоретичні знання історичними фактами й подіями

Отже, використання програмно-контролюючих систем у навчально-виховному процесі сприяє урізноманітненню форм і методів навчання. Саме контролююча функція даної програми виступає основною і полягає у перевірці знань, умінь і навичок студентів. Широке впровадження нових інформаційних технологій відкриває перспективи щодо гуманізації освіти, розширює і поглиблює теоретичні знання студентів, надає результатам навчання практичної значущості, збільшення питомої ваги самостійної навчальної діяльності приводить до зменшення навчального навантаження й розширення можливостей сучасного навчального процесу.

Список використаних джерел

1. Інформатика. – 2001. – № 13 – 24. 2. VI Всемирная конференция ЮНЕСКО «Компьютеры в образовании» (WCCE – 95) // Информатика и образование. – 1996. – № 1. – С. 33 – 36. 3. Вертлиб А. Ф., Тверезовська Л. О. Основні напрямки застосування інформаційних технологій у сучасній школі // Сучасні інформаційні технології в навчальному процесі. – Київ: КНУ ім. М. П. Драгоманова. – 1997. – С. 22 – 38. 4. Жалдак М. І. Проблеми інформатизації навчального процесу в школі й вузі // «Сучасна інформаційні технології в навчальному процесі». Збірник наукових праць. – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 1991. – С. 3 – 16.

Ivan Zuljak

COMPUTER SUPERVISING SYSTEMS DURING TEACHING HISTORICAL DISCIPLINES

In clauses the basic attention is given computer supervising systems and their use in teaching historical disciplines

УДК 908 (477)

Олександр Петровський

КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЧИННИК ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ

Краєзнавство відіграє важливу роль у підготовці вчителів історії. Історичне краєзнавство є водночас і принципом, і методом, і засобом навчання та виховання підростаючих поколінь історії.

Сучасний стан системи освіти характеризується як кризовий. На порядку денному гостро постала проблема визначення державних пріоритетів і стандартів у цій галузі життєдіяльності суспільства. При формуванні мети освіти необхідно враховувати не лише реалії нинішнього дня, але й потреби суспільства у віддаленій перспективі. Важливу роль у цьому процесі відіграє історична освіта, без якої неможливе усвідомлення економічного, соціального, політичного досвіду тисяч поколінь людей в минулому і передача його майбутнім мешканцям планети. Справедливою є думка про те, що історична наука забезпечує узагальнення, систематизацію та нагромадження знань, а історична освіта – їх застосування [4: 188]

Сучасна українська школа потребує висококваліфікованих вчителів, обізнаних у своєму та суміжних навчальних предметах фахівців. Звідси випливає необхідність комплексної підготовки вчителів історії. Основу її професійної діяльності становлять спеціальні знання з історії та методична підготовка. Важливим є визначення стрижневої основи формування історика. Таким стрижнем можна вважати краєзнавство, в якому інтегруються знання, уміння та досвід учителя, охоплюючи й методику навчальної та виховної роботи в школі [9: 21].

Важливою складовою краєзнавства є історичне краєзнавство, яке вже стало загальнопедагогічним принципом [5: 3]. Воно дозволяє наблизити історичний матеріал до учня, збудити в ньому емоції, і, таким чином допомагає, кращому розумінню загальноісторичних процесів і тенденцій. Учневі, студентові стають ближчими події що відбувалися не тільки десь, далеко, але й в рідному селі, місті, районі, області. Стають зрозумілими процеси, пов'язані з політичними змінами в суспільстві, в країні. Наприклад, учні з цікавістю сприймають розповіді про те, як в рідному краї відбувалися події, пов'язані з розпадом СРСР, утворенням осередків Народного Руху за Перебудову, участь земляків у цих процесах. Чи залишать байдужими учнів розповіді про тих земляків, що взяли на себе сміливість ще до офіційної ухвали Верховною Радою нових державних символів України підняти національний синьо-жовтий прапор над виборчими дільницями в день Всенародного референдуму 1 грудня 1991 року? – Багато ще питань потребують відповіді, дослідження та передачі молодим поколінням як приклади патріотизму.

Зрештою, краєзнавство завжди використовувалося з метою ідеологічного впливу на свідомість підростаючих поколінь як засіб їх виховання у відповідному дусі. Так було за царизму, за СРСР, це залишається актуальним і сьогодні. Значення історичного

краєзнавства для виховання молоді в дусі патріотизму і любові до рідної землі добре висвітлено у працях Мілонова Н П [6], Матюшина Г Н. [5], Борисова Н С. [8], Кацюби Д В [7] та інших

Одним з головних напрямів історичного краєзнавства є археологічне краєзнавство, яке дедалі більше набуває характеру відкриття і дослідження першоджерел вітчизняної історії. Вивчення першовитоків українського народу та його стародавньої історії має надзвичайне велике значення для об'єктивного висвітлення таких проблем, як заселення території України, шляхи та час формування українського етносу становлення та розвиток української культури

Археологічне краєзнавство спирається на вивчення різних джерел зокрема і писемних, усних, лінгвістичних, антропологічних тощо Але головними були і залишаються речові джерела, які часто виступають в ролі єдиного джерела про спосіб життя, заняття, побут, вірування, традиції давніх людей

Стоянки доби каменю, селища і городища епохи палеометалів і раннього періоду залізного віку, могильники, скарби знахідки окремих знарядь праці, предметів побуту, ремісництва і мистецтва тощо виступають у ролі "німих" свідків минулих подій природних і соціальних явищ. Археологи витягають на світ білий все нові й нові шматочки інформації які складаються у насичену різними барвами мозаїку, або й тм'яні візерунки історичного процесу.

Історія країни є історією її регіонів, областей, міст і містечок, селищ, установ, родин окремих осіб тощо Загальна історична картина формується з подій фактів, явищ, що відбувалися в певних місцях та у певний час Тому-то історичне краєзнавство загалом і археологічне зокрема відіграють важливу роль у вивченні історії України шляхом дослідження її частин – території в їх історичному економічному, політичному, соціальному, культурному розвитку

Процес історичного пізнання повинен відбуватися на основі тісного спілкування з історією краю з розумінням подій в історичному часі та просторі Найкраще така можливість надається в археологічному краєзнавстві яке, спираючись на результати дослідження археологічних пам'яток зіставлення їх з етнографічним матеріалом, даними антропології, сприяє збереженню історичної пам'яті кращому розумінню закономірностей історичного процесу ролі та значення природних чинників у формуванні культурно-історичних, соціальних явищ за доби первіснообщинного ладу та в період розпаду останнього і формування ранньосередньовічного суспільства

Чи можна вважати повними уявлення учнівської молоді про давні періоди історії України, якщо крім загальної схеми вони не знають конкретного матеріалу з історії рідного краю? Мабуть, ні. А от завдяки краєзнавчому археологічному матеріалу давня історіz України стає ближчою, збагачується емоційними переживаннями учнів, дозволяє їм краще зрозуміти перебіг історичних подій які відбувалися й тут, на рідній землі І сторичне краєзнавство, загалом дає можливість кожному з краян відчути себе нащадками тих людей, що вперше оселилися на цій землі, пустили тут родові коріння

Археологічне краєзнавство вимагає від тих хто ним займається, знань і умінь, навиків роботи не лише з археологічними, але и архівними матеріалами - звітами науковців про археологічні розвідки і розкопки, з музейними колекціями та експонатами з географічними картами.

Підготовка фахівця-історика передбачає формування практичних навичок дослідження і засвоєння різних методів археологічного вивчення краю Серед останніх є методи інших наук Так стратиграфічний метод завдяки якому визначається послідовність залягання культурних шарів і артефактів у цих шарах, запозичений з геології Картографічний метод, за допомогою якого з'ясовується топографія пам'яток, характер і масштаби поширення певних археологічних ознак на визначених територіях тощо, взятий з арсеналу географічної науки Археологія користується методами математики, фізики, хімії біології тощо. Засвоєння всього арсеналу методів археологічного дослідження сприяє формуванню широкої ерудиції учителя історії.

У контексті нашої теми треба сказати і про те, що профільній підготовці фахівця-історика сприяє вивчення таких дисциплін, як археологія, історія первісного суспільства, історія стародавнього світу, історія середніх віків, етнографія, антропологія, спеціальні історичн

дисципліни зокрема джерелознавство історична географія та інші

Спеціальні знання та навички дослідницького характеру студенти отримують, слухаючи курси Архівознавство Музеєзнавство Основи української нумізматики тощо

Важливе значення для методичної освіти студентів-істориків має навчальний курс "Історичне краєзнавство" (54 год) який знайомить їх з основними завданнями принципами методами краєзнавчих досліджень розкриває форми організації краєзнавчої роботи в школі озброює методикою використання краєзнавчих матеріалів у процесі викладання історії на уроках і факультативних заняттях та у виховній роботі вчителя А спецкурс "Історія рідного краю" (54 год) доповнює теорію краєзнавства цікавим викладом історії Тернопілля від найдавніших часів до сьогодення Не залишає байдужим слухачів і спецкурс "Видатні діячі науки і культури в історії краю" (24 год) Корисним для майбутніх істориків є спецкурс "Організація обліку та методика охорони пам'яток археології та історії" (24 год)

Майбутній вчитель історії – організатор краєзнавчої роботи в школі, повинен знати. Що? Де? і Як? він збирається шукати на дослідження яких пам'яток буде спрямовувати ентузіазм і енергію учнів Він має оволодіти методикою проведення археологічних (а у широкому контексті – будь-яких краєзнавчих) досліджень Так, наприклад, історик мусить знати про типи і види археологічних пам'яток закономірності їх розташування на місцевості методику пошуку та попереднього вивчення Останнє як правило, здійснюється під час археологічної розвідки Археолог-розвідник повинен знати не лише про свої права і обов'язки але й про те які підготовчі роботи мають здійснюватися до проведення розвідки Учитель історик має оволодіти, принаймні загальними прийомами ведення археологічної розвідки з учнями

Тому-то, важливим елементом підготовки кваліфікованого фахівця-історика є навчальні та виробничі практики Вони сприяють закріпленню теоретичних знань і переведенню останніх у площину практичного застосування

Під час польової археологічної практики студенти засвоюють методику дослідження речових джерел, проведення археологічних розвідок і розкопок, вчаться оформляти польову документацію, систематизувати знахідки та науково їх описувати До того ж, студенти збагачуються досвідом спілкування вироблення оптимальної лінії поведінки у незвичних умовах цілодобового перебування в колективі, вчаться організовувати експедиційне життя, роботу та власне дозвілля тощо Романтика польової археологічної практики залишається в душі кожного історика на все життя А практичний досвід у майбутньому допомагатиме в організації краєзнавчих походів і археологічних досліджень з учнями

Матеріали здобуті під час польових досліджень, студенти використовують для виконання індивідуальних науково-дослідних завдань, курсових дипломних і магістерських робіт краєзнавчого спрямування Так за останні п'ять років лише з проблем археологічного краєзнавства на історичному факультеті підготовлено десять дипломних і понад п'ятдесят курсових робіт Що ж до інших напрямків історично-краєзнавчих досліджень, то тут результати ще вагоміші дипломних робіт – близько п'ятдесяти, а курсових – понад сто Більше того краєзнавчі матеріали лягли в основу 12 магістерських робіт і 4-х кандидатських дисертацій

Досвід накопичений на історичному факультеті ТДПУ ім В Гнатюка, переконує нас в тому, що виконання ІНДЗ на основі краєзнавчих матеріалів значно підвищує рівень самостійності у розробці оригінальної проблеми (студент не має можливості списати або "витягти" за допомогою "Internet" уже готову роботу), а відтак досягається кращий навчальний ефект. Студент працює з першоджерелами, документами Науковці відзначають чималу роль ІНДЗ з нормативних курсів [3], і зокрема, археології та спеціальних історичних дисциплін у системі фахової підготовки історика (12)

У системі підготовки фахівців-істориків значну роль відіграють краєзнавчі музеї. Ознайомитися з археологічними матеріалами різних епох студенти можуть і відвідуючи археологічно-краєзнавчий музей "Джерела" на історичному факультеті Про його роль у підготовці істориків ми вже писали [11]. Наголосимо на тому, що музей став своєрідним науковим і навчально-методичним центром При музеї працюють археологічний гурток "Аргуста" та Музейна рада, що складається із студентів і викладачів факультету та наукових працівників обласної інспекції охорони пам'яток археології історії та культури

Активна співпраця історичного факультету з обласним краєзнавчим музеєм з

обласними товариством та інспекцією з охорони пам'яток дозволили накопичити значний потенціал для створення науково-дослідної лабораторії з проблем археології Тернопілля. Все це стало можливим завдяки всебічній підтримці і допомозі з боку ректорату університету, який надав приміщення для розгортання експозиції, зберігання фондових матеріалів музею та лабораторії. В складних умовах вишукується можливість фінансування їх діяльності та забезпечення необхідними технічними і матеріальними ресурсами.

Узагальнення результатів археологічних досліджень в Тернопільській області дозволило підготувати низку публікацій. Були випущені збірники наукових і науково-популярних праць з археології та давньої історії краю. Вони допомагають студентам зрозуміти загальні закономірності історичного процесу і побачити певні особливості перебігу подій у різні часи саме на території Західного Поділля, на Тернопіллі. З археологічної краєзнавчої літератури можна дізнатися, наприклад, про унікальні зразки ранньопалеолітичного мистецтва [14] або прояви вірувань і традицій, зокрема поховальних, висоцької [2] чи, наприклад черняхівської [15] культур, цікавинки з історії скарбошукацтва [10], спорудження так званих Траянових валів тощо [13], пам'ятки слов'ян [16] та інших культур на території області. Ці та інші дані активно використовуються вчителями історії, зокрема у сільській місцевості. Тим більше, що вже й підготовлені відповідні методичні розробки [1].

Таким чином, археологічне краєзнавство, історичне краєзнавство дають майбутнім історикам широкі можливості для підготовки до професійної діяльності в якості вчителя історії, сприяють розширенню кругозору, створюють умови для наукового та емоційного пізнання, як давньої, так і сучасної історії краю, формують навики наукового дослідження, виховують патріотичні почуття, прищеплюють молоді інтерес до вітчизняної історії.

Список використаних джерел

1. Бармак М., Бармак О. Наш край – Тернопільщина (на допомогу вчителю історії та учням)/ Вид. друге, доповн. і виправл. – Тернопіль, 1998. – 168 с. 2. Бандрівський М., Петровський О. Особливості поховального обряду могильника в Петриках поблизу Тернополя // Україна на шляху до незалежності і демократії: Тематичний збірник праць викладачів, студентів, аспірантів історичного факультету. – Тернопіль, 1996. – С. 3-6. 3. Боровська І. До питання про самостійне вивчення історичних дисциплін в нових умовах планування навчального процесу//Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 12. – Тернопіль, 2001. – С.206-207. 4. Бур'ян М., Фрейман Г. Шляхи перебудови змісту історичної освіти на нових методологічних та методичних засадах//Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 12. – Тернопіль, 2001. – С.188-193. 5. Историческое краеведение. Пособие для учителей/ Ашурков Г.В., Кацюба Д.В., Матюшин Г.Н. Под ред. Матюшина Г.Н. – М.: Просвещение, 1980. – 206 с. 6. Историческое краеведение/ Н.П.Милонов, А.И.Разгон, А.С.Завдье., Под ред. М.П.Милонова. – М.: Просвещение, 1969. – 282 с. 7. Кацюба Д.В. Про краеведение в воспитании учащихся. – М.: Просвещение, 1965. 8. Методика историко-краеведческой работы в школе: Пособие для учителей/Н.С.Борисов, В.В.Дранишников, П.В.Иванов, Д.В.Кацюба; Под ред. Н.С.Борисова. – М.: Просвещение, 1982. – 223 с. 9. Петровський О. Археологічне краєзнавство у системі підготовки учителя історії// Матеріали науково-методичної конференції: "Краєзнавство в системі підготовки сучасного вчителя". – Тернопіль, 2001. – С.21-25. 10. Петровський О.М. Археологічні пам'ятки епохи бронзи та раннього залізного часу на території Борщівського району (Спроба каталогізації)// Літопис Борщівщини. – Борщів, 1993. – Вип. 1. – С.8-13. 11. Петровський Олександр. Краєзнавчий музей у навчально-виховному процесі // Освітянські музеї, як осередки національного відродження. Збірник матеріалів наради-семінару керівників музеїв при закладах освіти Тернопільської області, 2000. – С.20-25. 12. Петровський О. Роль і місце індивідуальних навчально-дослідних завдань з археології та спеціальних історичних дисциплін у системі фахової підготовки історика // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 12. – Тернопіль, 2001. – С.213-216. 13. Петровський О.М. Тернопілля за доби бронзи та раннього залізного часу//Тернопілля:

сторінки історії. Тернопіль, 1995. С. 25-44 14. Ситник О.С. Нам'ятки кам'яної та мідно-кам'яної доби на Тернопільщині// Тернопільщина: сторінки історії. Тернопіль, 1995. С. 5-24. 15. Стротень Б.С. Тернопільщина в першій половині І тисячоліття н.е. Липицька культура// Тернопільщина: сторінки історії. Тернопіль, 1995. С. 45-16. Ягодинська М.О. Слов'яни (VI-X ст. н.е.)// Тернопільщина: сторінки історії. Тернопіль, 1995. С. 57-68.

Olexandr Petrovskyy

COUNTRY STUDIES AS A FAKTOR OF TRAINING OF THE TEACHERS OF HISTORY

Country studies play an important role in the training of the teachers of History. The historical country studies are at the same time a principle, a method, and a means of teaching and upbringing the future generation of the teachers of History.

УДК 8.373.49

Микола Бармак

НОВІТНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У ПОЛІПШЕННІ ВИКЛАДАННЯ «ПРАВОЗНАВСТВА»

В статті розкрито новітні інформаційні технології, їх використання у викладанні «Правознавство».

На кафедрі історії України підготовлена комплексна програма, яка спрямована на ефективне освоєння курсу «*Основи правознавства*» студентами всіх факультетів університету.

Віртуальний курс «Основи правознавства» написаний у HTML-форматі і розрахований для роботи в Internet Explorer чи Netscape Navigator. Завдяки цій програмі студент має можливість отримати весь пакет необхідної навчально-методичної літератури в окремому комп'ютерному класі. Передбачена також можливість запису цієї програми на CD-ROM носіях, або копіювання необхідних студенту матеріалів на дискету. Важливим є також і те, що цю програму можна вільно розповсюджувати в мережі Internet. Давайте коротко переглянемо основні Web-сторінки віртуального курсу «Основи правознавства»

Центральна сторінка проекту дає можливість студенту вибрати необхідний напрямок для ознайомлення з навчально-методичним матеріалом програми (див. мал.1, 2). Вона має таку структуру: ✓ **програма курсу;** ✓ **лекційний курс;** ✓ **семінарські заняття;** ✓ **модулі перевірки знань;** ✓ **індивідуальні навчально-дослідні завдання;** ✓ **терміни, які повинен засвоїти студент у ході вивчення курсу;** ✓ **хрестоматія;** ✓ **рекомендована література;** ✓ **екзаменаційні питання.**

Для роз'яснення завдань курсу і його структури студенту пропонується *Пояснювальна записка*. Студенту, який не знає як працювати з *«Віртуальним курсом Основи правознавства»*, допоможе зорієнтуватися «Допомога», що містить оперативну інформацію та дружні поради (наприклад, як скопіювати той чи інший розділ програми чи надрукувати сторінку тексту).

Велике смислове навантаження несе підрозділ «Лекційний курс». Тут автор проекту розташував сітку годин та план кожної лекції, пропонованої слухачам. В цьому ж підрозділі є також короткий конспект усіх лекцій курсу «Основи правознавства» (див. мал. 3, 4, 5).

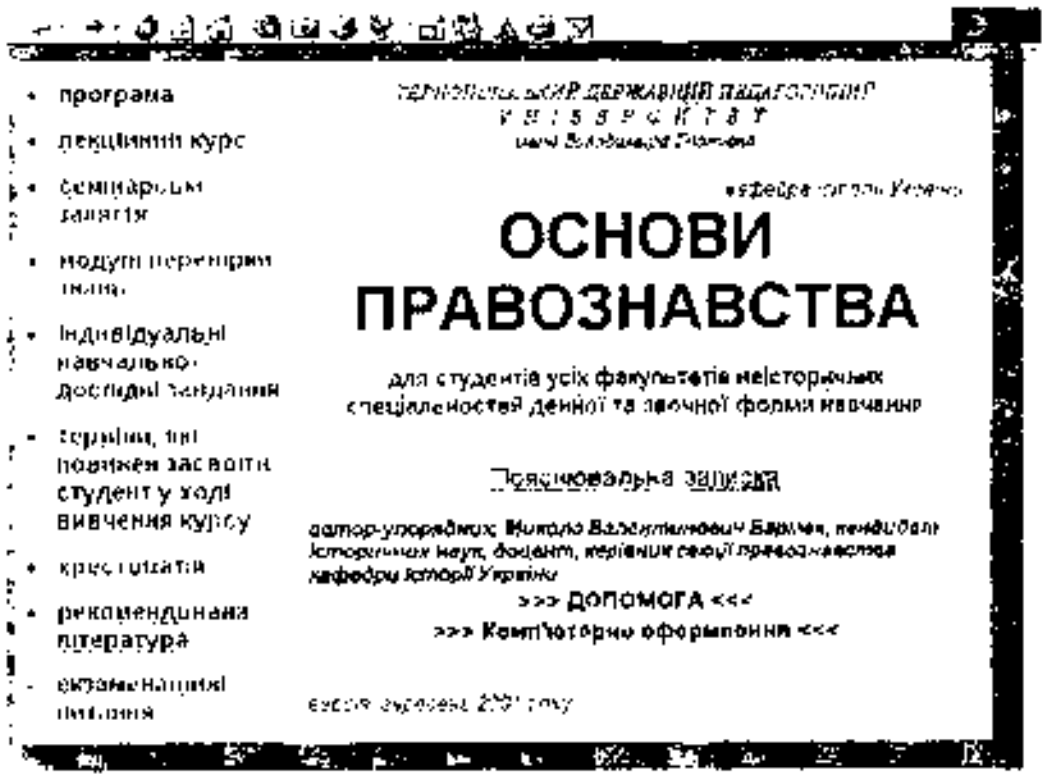

Малюнок 1

При потребі студент може легко знайти теми та плани всіх семінарських занять, які виносяться для вивчення в курсі «Основи правознавства» (мал. 6). В цьому підрозділі програми студенту пропонується перелік питань, які необхідно опрацювати (тобто, план семінарського заняття), теми рефератів та перелік рекомендованої для опрацювання літератури по конкретному семінарському заняттю.

Чільне місце в пакеті навчально-методичної комп'ютерної програми з курсу *«Основи правознавства»* відведено не тільки пасивному засвоєнню пропонованого матеріалу, а й різноманітним системам контролю знань студента. Так програма передбачає самостійне виконання студентом цілісної системи тестових завдань. Весь курс *«Основи правознавства»* поділений на чотири великі модулі, де зібрані запитання та тестові завдання, що допоможуть студентові більш глибше засвоїти пропонований матеріал (мал.7, 8). Ці завдання студент виконує в спеціально підготовленому *«Робочому зошиті з курсу «Основи правознавства»*.

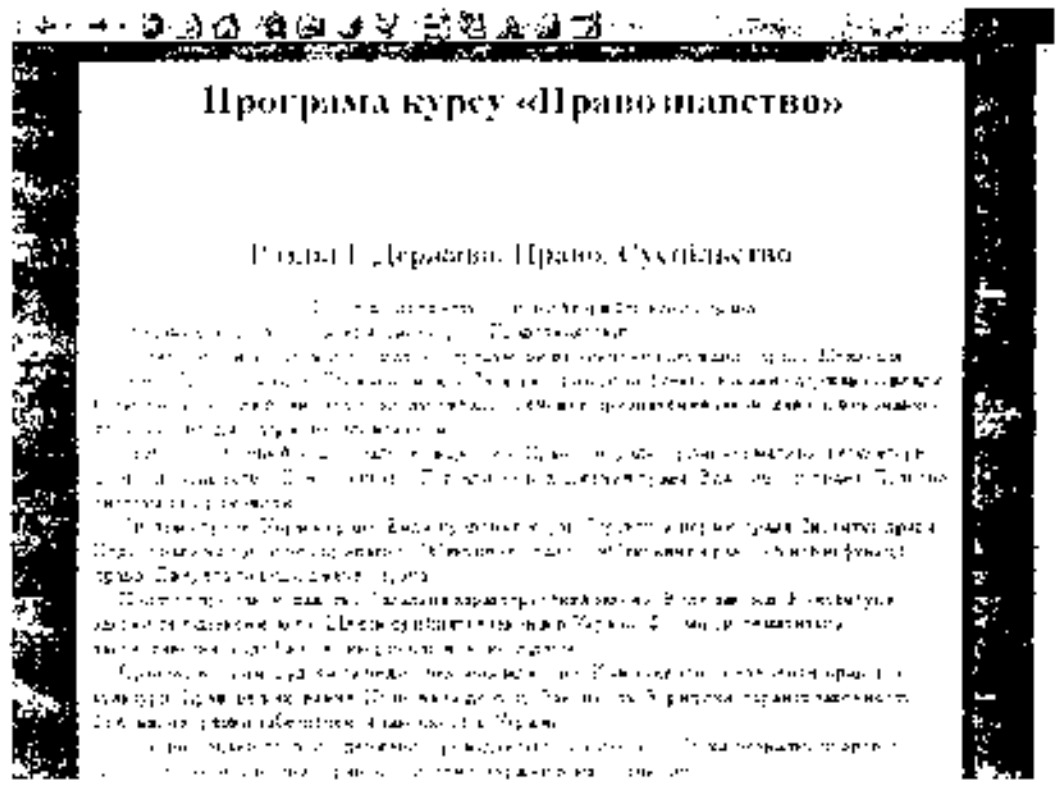

Малюнок 2

В навчальний пакет включено також і комп'ютерний варіант перевірки знань студента, створений при допомозі програми Test Office. Система комп'ютерних тестів із курсу «Правознавство» надає можливість кожному студентові самостійно перевірити свої знання з навчального предмету. Крім того, викладач при потребі може використати аналогічні тестові завдання при екзаменаційному опитуванні. Це певною мірою зручно як для студента, так і для викладача – студент отримує об'єктивну, не зіпсовану «особистісним підходом» оцінку, яку генерує на основі правильних відповідей комп'ютерна тестова програма. Крім того, така форма здачі екзамену суттєво економить час (тестування групи студентів в комп'ютерному класі з 15 робочими місцями може займати всього 20–30 хв.). Викладачу залишається тільки проекзаменувати тих студентів, які не згідні з результатами

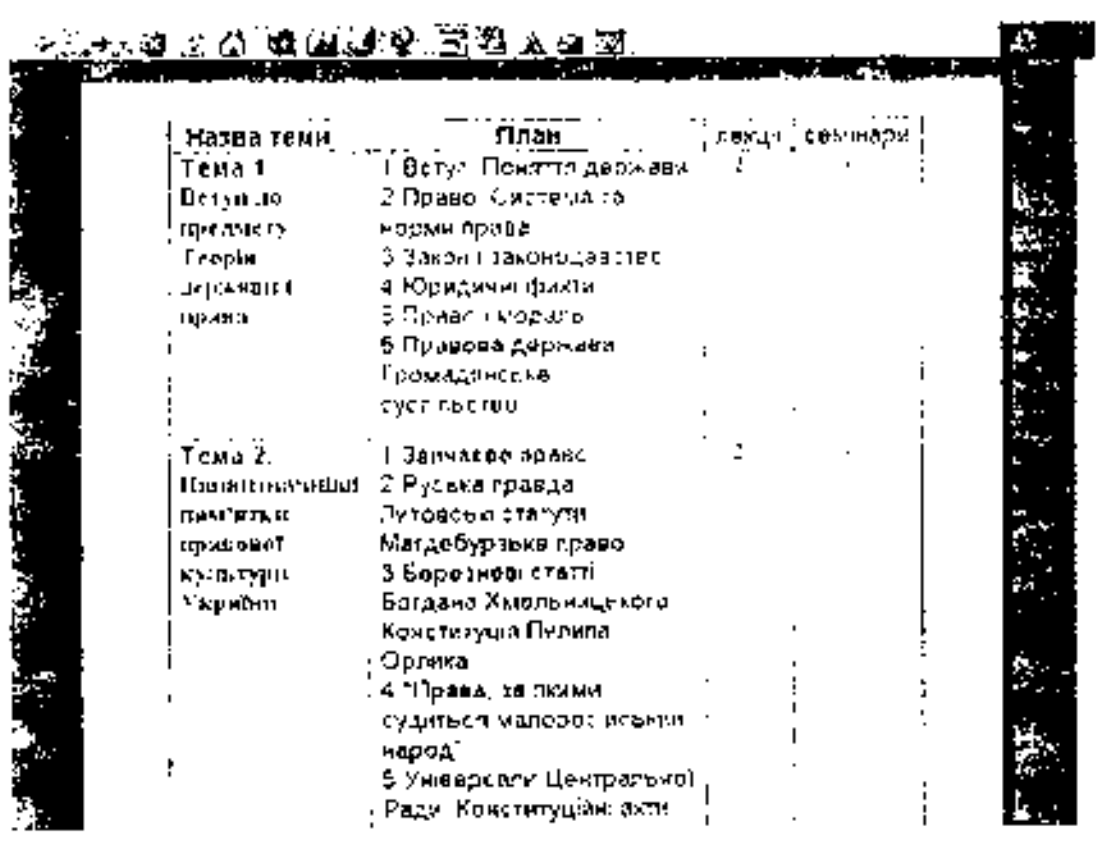

Малюнок 3

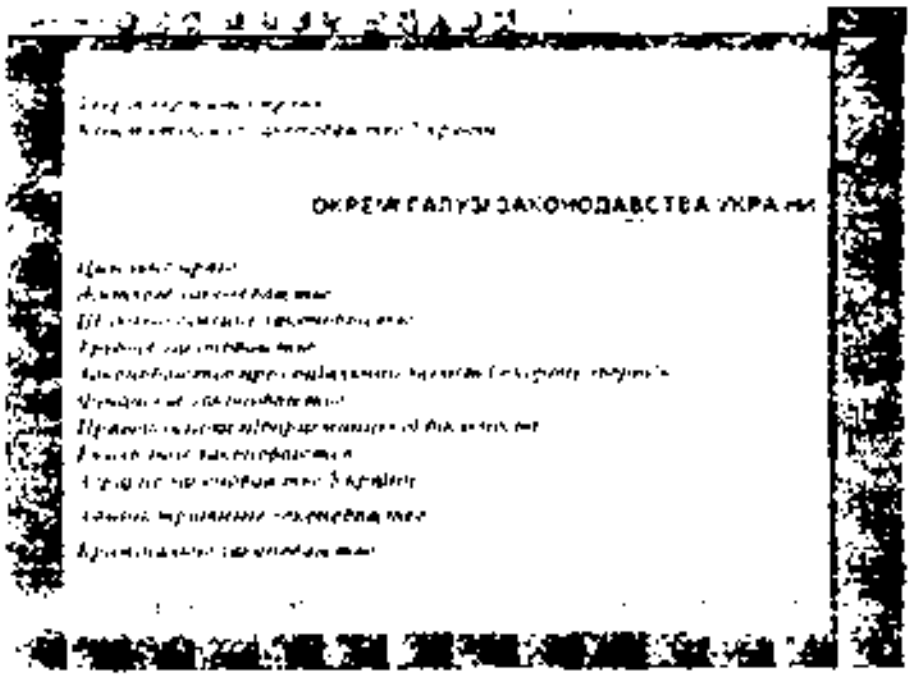

Малюнок 4

виконання об єму та термінів представлення на перевірку викладачев индивидуального навчально-дослідного завдання (мал 9 10.

Ефективність освоєння будь-якого навчального курсу залежить не тільки від того, чи студент відвідав (прочитав чи прослухав) курс лекцій а й його самостійна робота з першоджерелами Такими в навчальному курсі «Основи правознавства» є закони укази розпорядження органів влади тощо Однак в силу різних причин (в першу чергу об єктивних) студенту недоступні ці законодавчі акти Напевне ні одна з наук сьогодні так не змінюється швидко як правознавство – практично щотижня приймаються нові законодавчі акти які інколи суттєво змінюють правову базу держави Тільки цього року Верховна Рада України прийняла Кримінальний, Бюджетний Митний Земельний, Сімейний кодекси На черзі ряд інших законів і кодексів, особливо тих які будуть впроваджувати судову реформу в Україні регулювати цивільні правовідносини Тут на допомогу і викладачу і студенту приходить Internet У Віртуальному курсі «Основи правознавства» подано не тільки перелік основних законодавчих комп ютерного тестування і виставити оцінки в залікову книжку та відомість

Важливим елементом стимулювання пошукової діяльності студента у ході вивчення курсу «Основи правознавства» є індивідуальні навчально-дослідні завдання Користувачам віртуального курсу пропонується для вибору перелік із більш як 100 таких завдань Це надає реальну можливість студентам вибрати індивідуальні навчально-дослідне завдання за своїм уподобанням а не нав язане йому викладачем Для тих студентів, які не знають як виконувати такі завдання дається роз яснення щодо порядку

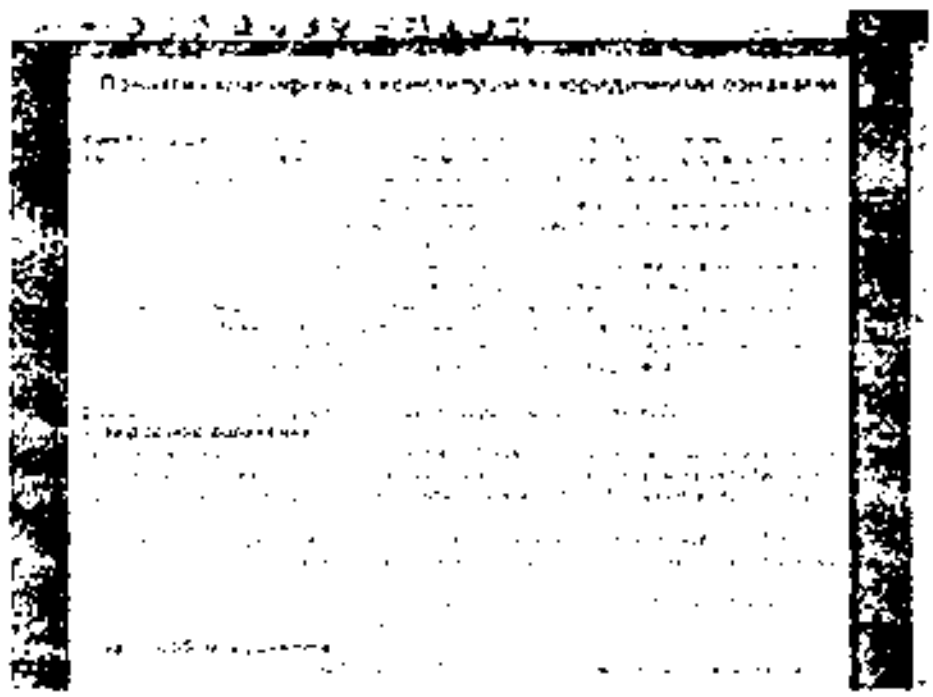

Малюнок 5

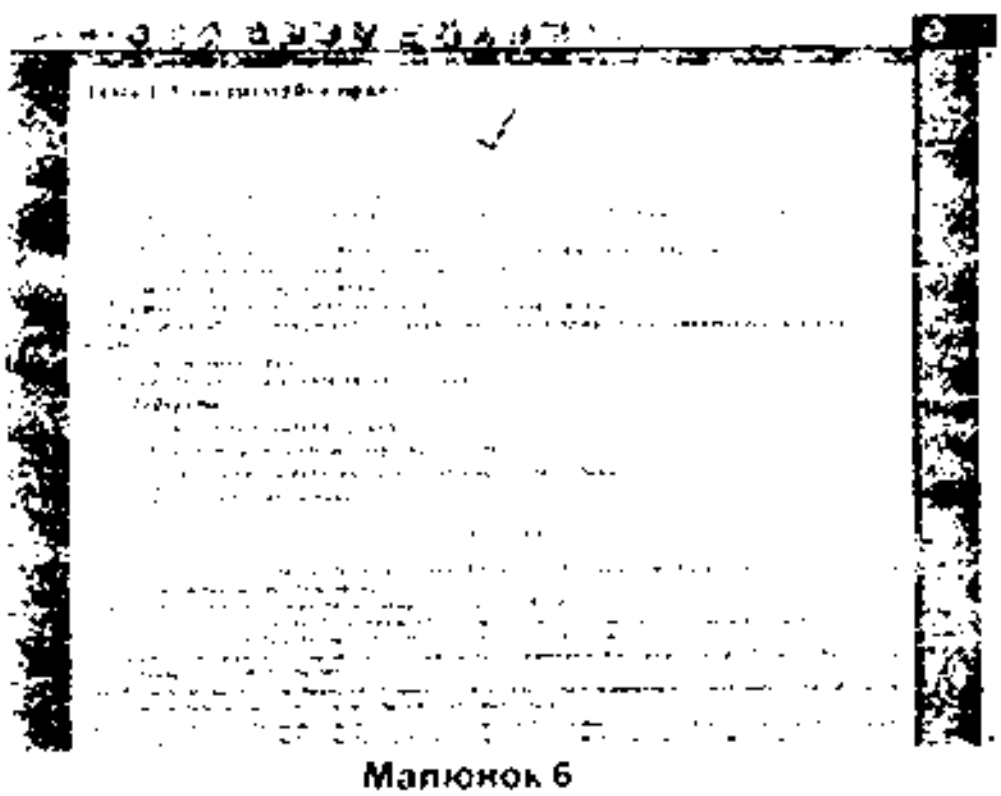

Малюнок 6

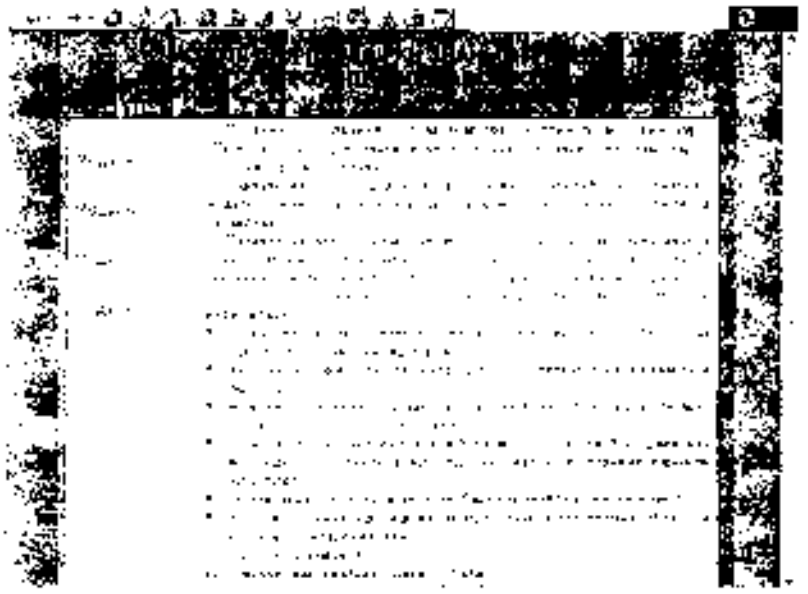

Малюнок 7

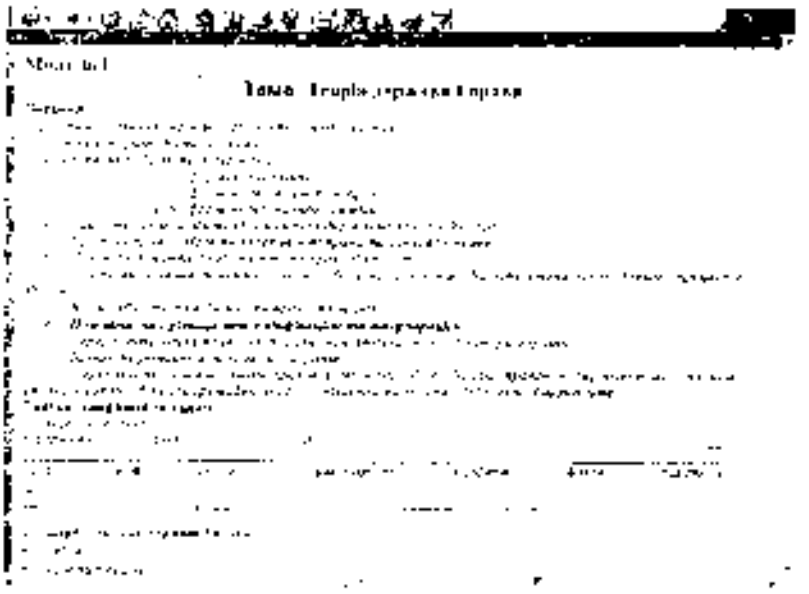

Малюнок 8

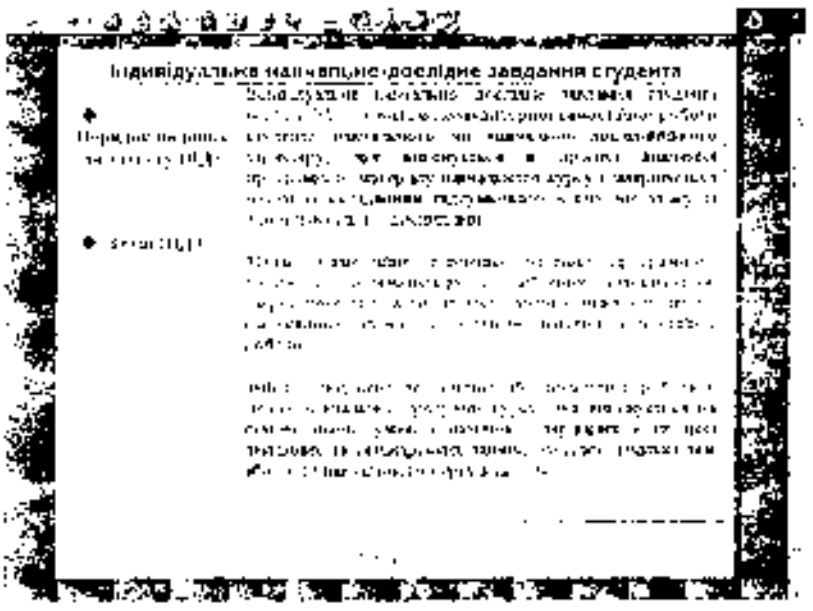

Малюнок 9

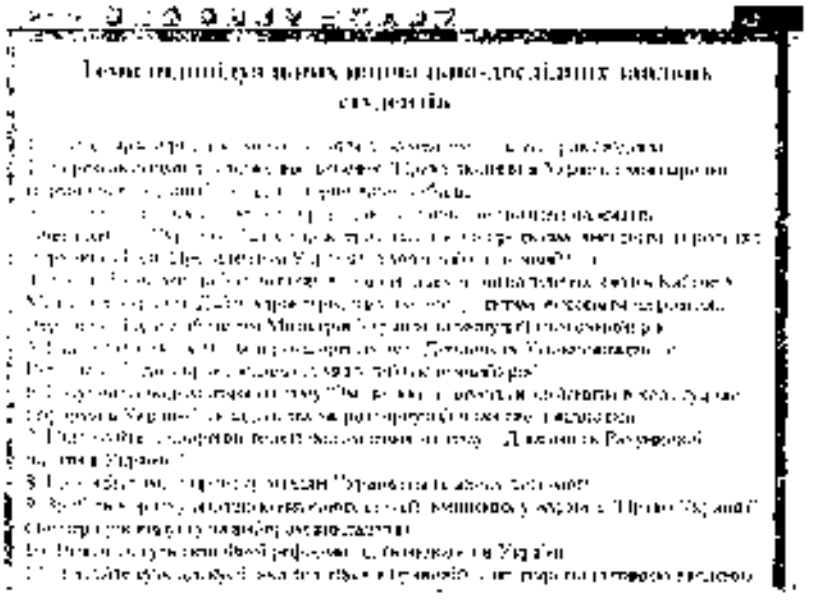

Малюнок 10

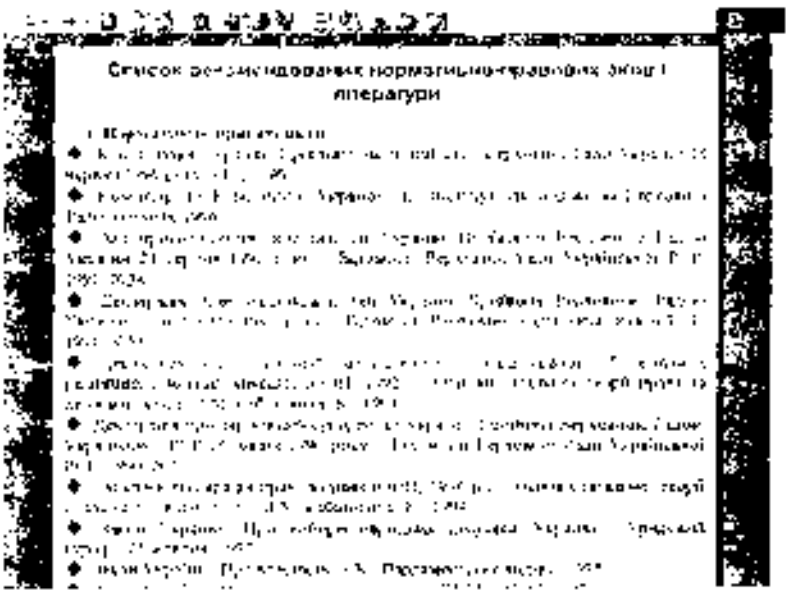

Малюнок 11

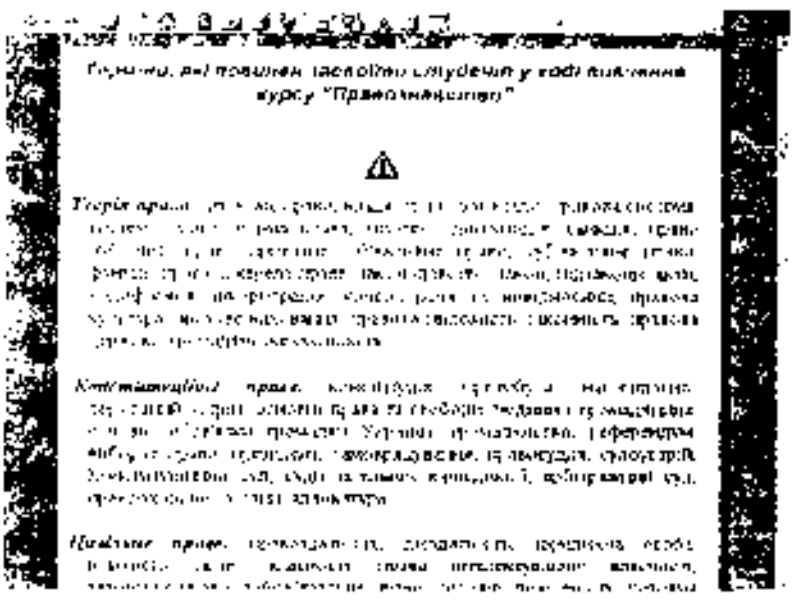

Малюнок 12

актів, які потрібно опрацювати студенту, а також їхні тексти, взяті з офіційного сайту Верховної Ради України. Таким чином, не відходячи від комп'ютера, студент одним натиском клавіші миші може викликати і опрацювати будь-який текст закону, який рекомендує викладач (мал. 11).

Завершують програму сторінки, присвячені переліку термінів, які потрібно засвоїти

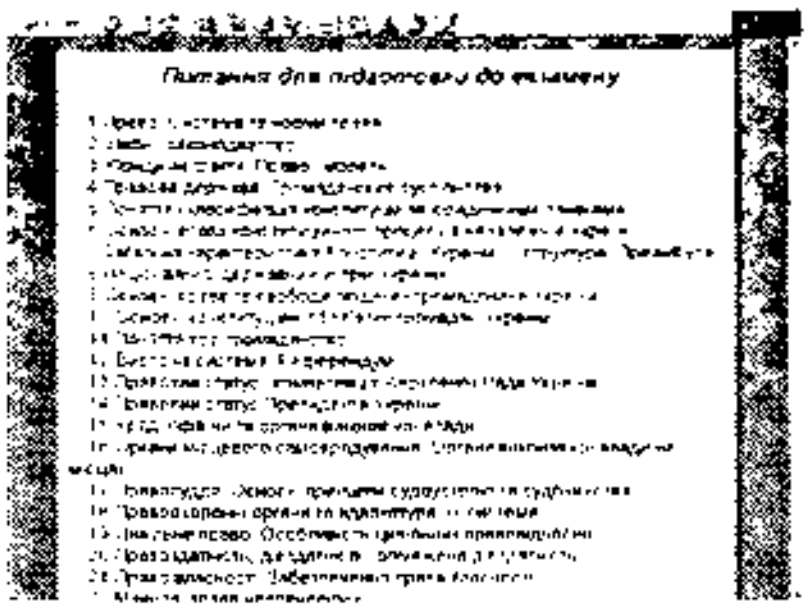

Малюнок 11

студенту під час вивчення навчального курсу та перелік контрольних запитань, які винесені на опитування при здачі студентом усного екзамену (мал. 12, 13).

На закінчення, хочемо зазначити, що ні одна комп'ютерна програма, яка б вона досконалою не була, не може замінити живого спілкування, особистісного підходу до студента. Такі комп'ютерні програми можна розглядати лише як допоміжні у ході вивчення будь-якого курсу, в тому числі і «Правознавства». Вони лише поглиблюють, стимулюють і зацікавлюють студента, роблять процес навчання «не обов'язком», а цікавим, корисним та пізнавальним.

Mykola Barmak

NEW INFORMATION TECHNOLOGIES AND THEIR ROLE IN MAKING THE TECHING OF "LAW ISSUES" MORE EFFECTIVE

In the article the author describes new information technologies and their asage while teaching «Law Issues».

УДК 373.52

Леся Алексієвець

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті показано виховний потенціал історичної освіти, проаналізовано форми і засоби виховання історією.

Утвердження суверенної незалежної Української держави вимагає докорінного поліпшення національно-громадянського виховання молоді. "Воно має бути - підкреслюється у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, - спрямоване на формування у дітей та молоді сучасного світогляду, ідей, поглядів, переконань, заснованих на найцінніших надбаннях вітчизняної і світової культури. В основу національного і громадянського виховання мають бути покладені принципи гуманізму і демократизму, єдності сім'ї та школи, наступності та спадкоємності поколінь" [1:6]. Головною метою національного і громадянського виховання є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, моральної художньо-естетичної культури.

Патріотичне виховання має здійснюватися впродовж усього процесу навчання студентської молоді. Воно має забезпечити всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, її здібностей і обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури, формування громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності. І саме від розвиненості кожної

особистості буде залежати доля держави і нації [2].

Успішній реалізації зазначених вище завдань у справі національного виховання студентів сприяє історична освіта. На жаль, останнім часом викладачі вузів недостатню увагу приділяють використанню національно-патріотичного потенціалу історії для громадянського виховання студентської молоді. У цій статті зроблено спробу показати багатий виховний потенціал історичної освіти, проаналізувати основні форми і засоби виховання історією.

Виховання історією є чудовою школою виховання громадянськості, поваги до пам'яті світочів національної історії, любові до рідної землі запорізького лицарства, учасників національно-визвольних змагань, до ідеалів свободи і незалежності підготовки молоді на уроках минулого до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру й злагоди між усіма народами, етнічними, національними та релігійними групами, прищеплення їм почуттів вірно служити українському народові, нести йому слова історичної правди [3:17]. Живе, образне і яскраве відображення історії українського народу, його славетної і самобутньої минувшини, національно-визвольної боротьби на всіх етапах Української держави має не тільки пізнавально-освітню цінність, але і несе у собі могутній патріотично-виховний потенціал Конкретні факти і події історії нашої країни - країни з давніми традиціями і національно-духовними цінностями, допомагають формуванню у студентів любові до рідного краю рідної мови, культури, свого народу, пошани до його історичного минулого, глибокого усвідомлення своєї національної приналежності і здатності на подвижництво, героїчні справи в ім'я свободи і незалежності України Історія сприяє вихованню об'єктивного розуміння явищ громадсько-політичного життя, допомагає вироблянню критеріїв для оцінки справ і вчинків сучасників [4:3].

В сучасних умовах роль історичної освіти і науки все більше зростає, бо вивчення вітчизняної і всесвітньої історії стає настійною необхідністю для кожного громадянина Української держави. Це пояснюється тим, що побудова нової, вільної, незалежної і демократичної України можлива за умови поваги до національної історії, повернення із забуття сотень й тисяч історичних фактів, подій, імен видатних людей, налівзабутих сторінок історії українського народу, його гуманістичної культури Творення сучасної національної державності змушує нас звертатися до свого славного минулого, збагнути безцінність утраченого, фатальну шкідливість десятиліттями насаджуваної псевдодержавності, що викорінювала з національного ґрунту традиції українського державотворення.

Історія України, як і інших країн, переконливо свідчить, що найголовнішими критеріями їхнього поступального розвитку є рівень розвитку духовних і душевних інтелектуальних сил, можливостей всіх представників суспільства, здатність об'єднати їхні зусилля в ім'я досягнення спільних загальнонаціональних, загальнодержавних цілей Історичні фактори, що стосуються минулого і сучасного нашого народу, у духовному світі молоді трансформуються і відображаються в її патріотичних переживаннях і почуттях, поглядах, переконаннях та ідеалах діяльності і поведінці. Саме патріотизм, який споконвіку плекає кожен народ, кожну націю, і є однією з найпотужніших духовних сил кожної людини. В наукових працях і у виховній роботі останнім часом ще нерідко має місце звужений, спрощений підхід до розуміння патріотизму і шляхів його формування. У трактуванні патріотизму мають бути відображені багатокомпонентність, багатовимірність, різноплановість його складових. Патріотизм є могутньою духовною силою, без нього не може бути повноцінної особистості, активного громадянина, демократичного і гуманного суспільства, незалежної держави. Покликання української національної системи історичної освіти є пробуджувати в кожної молодої людини патріотичні якості і цінності, любов до українського народу, шанобливе ставлення до батьківщини, збереження і примноження національних ідеалів і святинь. Любов до Батьківщини-України є могутнім духовним потенціалом, глибинною основою для пробудження і формування багатьох позитивних почуттів, національно-громадянського виховання студентської молоді Любов до рідної землі скроплено кров'ю предків, до свого народу. Батьківщини одухотворяє і облагороджує людину, робить її гуманною і відповідальною, мужньою і самовідданою у справі служіння рідному народові, боротьби за його ідеали, які є найвищим досягненням національного духу В історії, національній свідомості українців ідеал людини має глибокий розмаїтий духовний світ Нав'язані нам політичними силами держав-імперій чужі, антинаукові й антиукраїнські ідеали повністю дискредитували себе відійшли в минуле. Національними

ж ідеалами за роки незалежності України наша молодь ще не встигла глибоко оволодіти, що свідчить про недостатнє використання історичного освітньо-виховного потенціалу Високі моральні етичні й естетичні почуття, які завжди були окрасою людської душі, відсунуто на узбіччя професійного й громадського інтересу Спеціальні дослідження і звичайні життєві спостереження засвідчують серйозні негаразди у цій справі Як зазначив на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти В Кремінь "Освітяни змагають у мужній боротьбі за душі своїх вихованців з лавиною насилля, низькопробної ерзац-культури, поширенням наркоманії" [2] У цих умовах ще більше актуалізується виховання студентів історією Історія як інтегрована система наукових знань про Україну, її народ та інші народи й країни відіграє надзвичайно велику роль у формуванні патріота-громадянина його історичної пам'яті національної свідомості і самосвідомості почуттів та ідеалів

В історичному аспекті основними українськими виховними ідеалами є орач, сівач землероб, хлібороб, богатир, витязь, воїн-дружинник козак, людина-лицар, борець проти неправди і зла, повстанець проти чужоземного гніту, воїн-борець за свободу і незалежність України (січовий стрілець вояк УПА), палкий патріот, народний маестро - "золоті руки" невтомний працелюб, високий професіонал, творець національних цінностей, активний громадський політичний і державний діяч, справжній громадянин незалежної України [5] В історичній свідомості і самосвідомості нашого народу найвищий статус мають люди-ідеали які боронили свободу як найдорожчу цінність попередніх поколінь Вони героїчно захищали свою національну гідність і честь самовіддано служили рідній Батьківщині, народу Саме національно-громадянські ідеали надають життю високого покликання змісту і смислу, трансформуються в діла та вчинки, надихають людей на героїчні звершення, зміцнення Української держави

Духовно-виховний потенціал історії зароджувався і примножувався історично починаючи з найбільш ранніх етапів розвитку нашого народу Кожен попередній етап ставав необхідною сходинкою національного поступу до наступного Визначний внесок у становлення зробили уже далекі трипільці гуманістичні традиції і патріотичні цінності яких стали стійкою основою культури духовного світу наших предків в епоху Київської Русі-України Історія переконливо свідчить що русичам властиві гуманістичні цінності природна щирість і доброзичливість, їх діяльність була пройнята патріотичними почуттями добротворчими справами. Народне виховання Києво-Руської держави прищеплювало у підростаючих поколінь любов до рідної землі, Вітчизни, формувало риси готовності боротися за інтереси свого народу, захищати його від ворогів Молоді русичі захоплювалися патріотичними якостями, стійким характером силою волі і духу звитяжних богатирів київоруських витязів Добрині Микитича Іллі Муромця Олеся Поповича, Дуная Івановича та ін Високими взірцями любові до рідної землі подвижницької діяльності, мужності і відданості були князі Святослав Хоробрий, Володимир Великий Ярослав Мудрий Володимир Мономах звитяжні державотворці Данило і Роман Галицькі митрополити Іларіон і Смолятич та ін Підростаюче покоління необхідно виховуаати на героїчних традиціях народної духовної мудрості на прикладах звитяжних справ дідів і прадідів на високих зразках вітчизняного лицарства діяннях патріотично настроєних князів бояр дружинників, релігійних і культурних діячів доби Київської Русі

У нову Козацьку добу духовно-патріотичний потенціал проявився у потужних формах у всеукраїнському масштабі У процесі довготривалої боротьби українців з польсько-шляхетськими, турецько-татарськими і російсько-імперськими загарбниками пробуджувалися патріотичні почуття української молоді, всього народу до рідної мови, культури, прагнення розвивати свої національні цінності На теренах України виникла нова самобутня суспільна верства - козацтво, глибока любов якого до волі і свободи, ненависть до чужоземного гніту, будь-якого насилля зміцнювали духовні засади рідного народу, поглиблювали патріотизм на героїчний чин Українське козацтво досягло багатьох національних пріоритетів у всіх галузях життя та побуту, військовій і державницькій діяльності Славнозвісна Запорізька Січ стала для всього світу найвищим символом величі, невичерпності і незнищенності українського козацько-лицарського духу Нині в українців пробуджується гордість за історичний факт що Козацька Запорізька Січ була серед сусідніх деспотичних і тоталітарних режимів єдиним "островом" свободи на якому творчо продовжувалися українські етнічно-державницькі традиції Києво-Руської доби і реалізовувалися найпередовіші на той час національно-січові цінності загальнолюдського характеру і змісту Кервавні національно-

патріотичними почуттями, святим обов'язком перед Україною, її честь і славу примножували такі визначні козацькі гетьмани, кошові отамани, полководці як Д. Байда-Вишневецький, С. Наливайко, П. Сагайдачний, Б. Хмельницький, І. Виговський, С. Кішка, П. Дорошенко, І. Богун, І. Мазепа, П. Орлик, І. Сірко та ін. Козацька доба вельми багата на сузір'я яскравих індивідуальностей, героїчних імен, високодуховних особистостей, які стали високим взірцем для наслідування, ідеалами людей-патріотів, що в битвах захищали національні інтереси України.

Для майбутніх поколінь українців взірцями видатних вчених, культурних діячів стали виховані наступною історичною добою Г. Сковорода, М. Максимович, О. Духнович, В. Антонович, М. Грушевський, Ф. Вовк, П. Куліш, О. Потебня, К. Ушинський та ін. Духовний потенціал української історії примножили М. Драгоманов, Д. Донцов, В. Липинський, М. Міхновський, Ю. Липа, Д. Чижевський, В. Вернадський, І. Пулюй, М. Кордуба. Глибинні патріотичні почуття, гуманістичні цінності розкриті у художніх творах Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Олега Ольжича, Олени Теліги, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ліни Костенко та багатьох подвижників національної культури.

Патріотичну гордість у сучасної молоді викликають перші десятиліття XX ст., коли боротьба за національну волю і свободу, гідність і честь, державотворення увінчалися успіхами. На ґрунті широкого січового руху зародився стрілецький рух, який став ядром Української Галицької армії. У роки радянського тоталітаризму фундаментальні національні почуття, цінності та ідеали були сфальсифіковані, глибока повага і любов до України вважалися "українським буржуазним націоналізмом" і заборонялися, переслідувалися та каралися.

Десять років тому українці вибороли свою незалежність, свободу і волю, нині борються за розвиток Української держави, її історії і культури, духовності свого народу. Вони поступово очищають духовний потенціал від нездорових, заполітизованих нашарувань попередніх років і перетворюють його в потужну націотворчу і животворчу потугу "формування національної свідомості, патріотизму" [6]. Покликаний продовжувати і зміцнювати наступність і спадкоємність поколінь та увіковічувати свій народ, патріотично-духовний потенціал української історії постійно відтворює самобутні вітчизняні ідеї, цінності, ідеали в окремих особистостях. Для здійснення накреслених ІІ Всеукраїнським з'їздом працівників освіти рішень та завдань, визначених на ньому у виступі Президента України Л. Д. Кучми у справі національно-громадянського виховання студентської молоді треба творчо використовувати духовні підвалини національної історичної освіти і науки, героїчні традиції і звичаї, неоцінений досвід історії України її народу та інших країн і народів у навчальному процесі та позаурочній діяльності. Тільки на основі широкого врахування історичного досвіду можна забезпечити створення і функціонування цілісної розгалуженої системи і збагатити форми і методи національно-громадянського виховання підростаючого покоління в сучасних умовах національного відродження.

Список використаних джерел

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. — К.: Шкільний світ, 2001. — 24 с. 2. Освіта в Україні: Доповідь Міністра освіти і науки України Василя Кременя на ІІ Всеукраїнському з'їзді працівників освіти // Освіта України. — 2001. — 12 жовтня. 3. Напівна національно-патріотичне виховання студентів історичного факультету // Сторінки літопису. — 1997. — Вип. 2. — С. 17. 4. Колодний Анатолій. Вчимо і пишемо історію. — К.: Політвидат України, 1988. — 215 с. 5. Руденко Ю. Патріотичне виховання учнів // Освіта України. — 2001. — 17 вересня. 6. Освіченість, інтелект, творчий потенціал — наріжний камінь прогресу цивілізації: Виступ Президента України Леоніда Кучми на ІІ Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 року // Освіта України. — 2001. — 17 жовтня.

Lesya Alexiyevets

EDUCATIONAL POTENTIAL OF HISTORICAL EDUCATION OF THE STUDENTS

The paper deals with the Educational Potential of Historical Education, analyses forms and means of bringing up with a help of history.

УДК 373(43)

Олена Рега, Ольга Кобельська, Віталій Лесняк

РОЛЬ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ ІСТОРИКІВ НОВОЇ ДОБИ

У статті автори подають власне бачення ролі студентського самоврядування у підготовці істориків нової доби. Основна увага акцентується на проблемах інтелектуально-громадянського виховання студентів, формування їх правосвідомості, особистісно-світоглядного зростання майбутніх істориків.

Самоврядування – це самостійна громадська діяльність студентів, спрямована на реалізацію функцій управління вищим закладом освіти, що визначається ректоратом деканатами і здійснюється студентами у відповідності з метою і завданнями, які стоять перед студентськими колективами. На сьогоднішній день студентське самоврядування є однією з найважливіших ланок суспільного життя, яка безпосередньо веде до його демократизації, оновлення, модернізації. Власне, студентське самоврядування за наявних політичних та соціальних умов надає студентам самостійності, підвищує рівень їх свідомості та відповідальності за високу якість навчання сприяє зростанню соціальної активності, ініціативи.

Стратегічною метою роботи органів студентського самоврядування є сприяння вихованню свідомих громадян України, всебічно розвинутих особистостей, представників високоінтелектуальної національної еліти [1].

Принагідно зазначимо, що специфіка діяльності студентських самоврядних органів на історичному факультеті сьогодні пов'язана із підготовкою істориків нової доби. Це зовсім не суперечить, а суттєво доповнює і конкретизує вищезгадану ідеологічну стратегію інституту українського студентського самоврядування.

Але, перед тим, як визначати роль студентського самоврядування у реалізації зазначеної мети, варто з'ясувати – яким, власне, повинен бути історик нової доби, історик, чиє мислення і діяльність спрямовані у майбутнє... Відповімо лаконічно: історик у прогресивно-модерному розумінні – це громадський, культурний, державний, політичний діяч, вихователь і мозок нації мислитель – аналітик збирач старих і генератор нових ідей, рушій суспільно-духовного поступу, еліта (з правом реалізувати своє покликання та обов'язком спрямувати це на загальне благо) Відповідно, стати справжнім істориком можна за умов масштабної, всебічної повноцінної інтелектуально-виховної підготовки Оскільки, учасниками студентського самоврядування є самі студенти (котрі найкраще знають свою специфіку, потреби і проблеми) ефективність роботи органів студентського самоврядування по підготовці істориків нової доби повинна бути особливо високою Водночас зрозуміло,

до високими є ті вимоги, які лежать в основі діяльності студентського самоврядування на історичному факультеті. Адже мова йде про оптимізацію розумового, морального громадянського виховання "історичного студентства", формування його духовних цінностей й, загалом, життєвої позиції. І сьогодні, коли головним виміром якості функціонування освітньої системи має бути здатність молодого покоління повноцінно жити й активно діяти у новому світі, постійно самовдосконалюватися, адекватно реагувати на зміни [2] – окреслені завдання набувають принципового значення.

На нашу думку, програма органів студентського самоврядування на історичному факультеті повинна передбачати такі напрямки діяльності:

– залучення студентів до участі у профільних гуртках, проблемних групах (на історичному факультеті існують археологічний, правознавчий гуртки, Студентське наукове товариство);

– організація (співорганізація) науково-практичних конференцій, круглих столів, зустрічей з визначними особистостями (як правило, присутній науково-історичний громадсько-політичний ракурс), залучення студентів до науково-дослідницької діяльності [3], та безпосередньої участі у зазначених та інших подібних заходах;

– ініціювання та проведення зусиллями студентів урочистих академій, присвячених історичним подіям, постатям – задля виховання пошани до національної та світової історії.

– організація інтелектуальних вікторин, творчих конкурсів, спортивних змагань студентів з метою стимулювання їхньої ділової активності;

– залучення студентів до культурно-просвітницької роботи (напр., зустрічі з школярами, де б студенти вчилися популяризувати вітчизняну історію).

– інформування студентів про молодіжні громадські організації (особливо спортивно-патріотичного, культурно-просвітницького, морально-вольового характеру), співпраця з молодіжними товариствами (напр., ДІК "Аргумент", Пласт, СУМ, НПТ "Обереги", ТУСК "Обнова");

– залучення студентів до суспільно-громадських акцій, спрямованих на пошанування української історичної пам'яті, відстоювання прав та інтересів українства;

– співучасть в організації навчального процесу (ініціювання проведення "цікавих" нестандартних семінарів, спільних консультативних засідань для обговорення(й вирішення) навчальних, наукових, суспільно-політичних та інших актуальних проблем).

Власне на останній аспект хотілося б звернути особливу увагу. Йдеться про потребу в розвитку цивілізованої комунікативності студентів. Проведення круглих столів, культурно-мистецьких вечорів, консультативних засідань з одного боку – сприяло б вирішенню відповідних питань громадянського, естетичного, розумового виховання студентів, з іншого боку – допомагало студентству вчитися спілкуватись, вільно мислити, висловлювати нові ідеї.

Зауважимо, що на даний момент для студентства реально важливим є подолати бар'єр закомплексованості (у плані творчої, ділової, організаційної самореалізації), яка обумовлена психологічно-виховними та, ймовірно, іншими чинниками. Тому наскрізною ідеєю роботи студентського самоврядування є організація і активізація розвитку конструктивної ініціативи студента, його зростання як комунікабельної, розвинутої, вільно мислячої особистості.

Зрозуміло, що усі згадані високі ідеали, цінності, пріоритети, на які орієнтується національна історична освіта та інститут студентського самоврядування, є основоположними принципами нашої діяльності. Водночас актуальною є проблема механізмів реалізації окреслених завдань. А ще точніше – робота із пересічними студентами, майбутніми істориками, які, можливо, усі й не стануть великими лідерами, визначними героями і т. п., проте повинні виробити, здобути для себе індивідуально необхідний мінімум інформації, вмінь, знань, можливостей – щоб нормально жити і працювати в соціумі.

Так, ось, на наш (проектно-пропозиційну) думку, кожен (середньостатистичний, пересічний, класичний) студент буде вчити історію, коли, зокрема, проводитимуться цікаві інтелектуальні конкурси (по-шкільному банально, але реально виправдано). Студент буде цікавитись громадсько-організаційними справами, коли побачить зацікавлення своєю особою. У цьому плані треба залучати студентів до роботи проблемних груп, "круглих

столів", консультативних засідань, на яких пануватиме демократичний підхід, невимушена доброзичлива атмосфера – і кожен зможе висловитись, послухати, відчути себе вартісною і повноцінною особистістю, впевненою і відкритою для інтелектуально-світоглядного зростання). Усе це зможе посприяти тому, що студенти активніше виступатимуть ініціаторами цікавих заходів, справ, змін, побачать реальну потребу самонавчатися, самовиховуватися, вчитися жити. Адже сама зміна методології підготовки вчителя, загалом, повинна передбачати формування майбутнього спеціаліста як особистість, здатну до самонавчання упродовж всього життя, до прийняття рішення в інтересах дитини [4].

Сьогодні доволі гостро постає питання захисту органами студентського самоврядування соціальних, культурних, освітніх, громадських прав студентів. Тому, на нашу думку, одним із реально вагомих завдань студентського самоврядування є формування правосвідомості нашого студентства.

Правосвідомість являє собою зумовлену рівнем розвитку суспільства сукупність уявлень про існуючі та бажані правові явища. Наша молода держава здійснює перехід від тоталітаризму до демократії, а тому проблема зміни уявлень про правові явища та цінності громадян України стоїть досить гостро. Реформування правосвідомості, яка все ще містить значний домішок пережитків тоталітаризму, можливе завдяки впровадженню широкомасштабних та результативних процесів правового виховання та правової освіти.

Поки що, заходи, які здійснюються керівництвом держави з метою формування у населення належних демократичних цінностей, є малоефективними. Тому необхідно формувати в Україні міцне, зорганізоване громадянське суспільство, яке стало б визначальним фактором утвердження системи демократичних, загальноєвропейських цінностей і уявлень. Особливо важливо працювати у цьому напрямку з молоддю.

У цей час, коли формується наша демократична правова держава, усвідомлення студентством, як майбутньою елітою суспільства своїх прав та обов'язків, сутності правовідносин у державі є дуже вагомою умовою подальшого розвитку України.

Важливу роль у цьому процесі можуть і повинні відіграти органи студентського самоврядування – одна з характерних інституцій громадянського суспільства. Завдання їх діяльності в галузі правового виховання та освіти передбачають насамперед:

- захист інтересів та прав студентства в університеті;
- громадський контроль за діями адміністративних органів у питаннях впорядкування студентського життя;
- проведення інтенсивної інформаційної політики, що стосується роз'яснення прав та обов'язків студентства як в університеті так і загалом, у державі;
- реалізація права голосу від імені студентства на засіданнях керівництва університету з метою відстоювання інтересів студентства.

Проте роль студентського самоврядування у формуванні правосвідомості студентства не обмежується лише здійсненням цих завдань. Правовий вплив проводиться на багатьох рівнях: виборах до складу Студентської ради, Профспілкового комітету, залученні студентів до діяльності різних товариств, системи старостатів тощо. Так, зокрема, в ТДПУ ім. В. Гнатюка органи студентського самоврядування активно сприяють підвищенню правосвідомості студентства.

- функціонує Наукове правознавче товариство, члени якого займаються вивченням на теоретичному рівні різних правових проблем, у тому числі й тих, що стосуються студентства;
- діє інформаційно-правовий сектор при студентській раді, завданням якого є поширювати правову інформацію серед студентства в університеті. Так, ним організовано ряд семінарів для студентства з метою роз'яснення їх прав та обов'язків у періоди навчання, заліково-екзаменаційних сесій, дозвілля.

Таким чином, значення студентського самоврядування у формуванні правосвідомості студентства є суттєвим. Однак можливості цього впливу використовуються не в повній мірі. Це, на нашу думку, зумовлено такими причинами:

- недостатньою ініціативністю значної частини студентів;
- відсутністю належних матеріальних стимулів діяльності студентів-активістів.

Ми намагалися представити своє бачення ролі студентського самоврядування у підготовці студентів-істориків нової доби. Можливо, варто прислухатись і до думки міністра

освіти і науки України В Кременя, який, зокрема, підкреслив З огляду на потреби виховання, підготовки молоді до життя потрібно ширше практикувати різноманітні форми студентського самоврядування' [4] Та мабуть, і ці різноманітні альтернативні форми самоврядування треба виробляти власним позитивним досвідом Як кажуть залишається одна, стала і незмінна істина – сумлінно з совістю і душею працювати

Список використаних джерел

1 Статут Студентської ради ТДПУ ім В.Гнатюка. Прийнято установчими зборами Студентської ради ТДПУ 1997 року. 2. Освіченість, інтелект, творчий потенціал особистості – пріоритетні напрями прогресу цивілізації. Виступ Президента України Л Кучми на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 року//Освіта України. 2001. 16 жовтня. 3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті К.: Шкільний світ. 2001. 24с. 4. Освіта в Україні. Доповідь міністра освіти і науки України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти//Освіта України 2001. 12 жовтня

Olena Rega, Olga Kobelska, Vitaliy Lesnyak

THE ROLE OF STUDENTS SELF-GOVERMENT IN PREPARATION OF MODERN HISTORIANS

In this article authors presents their own view to the role of students self-govermen in training of new age

УДК 911.3

Марія Алексієвець

ОПТИМІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У ВИЩИХ ГУМАНІТАРНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті дається аналіз оптимізації екологічних знань у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю, висвітлюється досвід екологічної освіти і виховання студентів-істориків у Тернопільському державному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка.

На всіх етапах розвитку людина перебувала в найтіснішому взаємозв язку з природою І в наш час цей зв'язок не тільки не послабився, а и зміцнів і набуває нових рис На перших етапах свого становлення люди користувалися благами природи не змінюючи помітно природного середовища Протягом останніх століть вплив їх на довкілля значно посилився Інтенсивний розвиток економіки і науки в кінці XX століття призвів до погіршення екологічної обстановки на планеті Людство поступово приходить до усвідомлення того що індустріалізація якщо й здійснювати без урахування природних законів і принципів, породжує явища руйнівний потенціал яких можна зіставити з наслідками застосування ядерної зброї Екологічний фронт проходить передусім краєм боротьби за виживання людства нарівні з регулюванням регіональних конфліктів подоланням економічної відсталості тощо Тому у XX ст гостро постали питання екологічної безпеки під якою розуміємо такий стан міждержавних відношень, при якому забезпечується цілісність, раціональне використання відтворення і підвищення якості навколишнього середовища в інтересах стійкого і безпечного розвитку всіх держав й створення сприятливих умов для життя кожної людини Нин, настав час серйозного переосмислення людством

ставлення до природи, час об єднання зусиль націй і народів у боротьбі за врятування біосфери планети, здійснення регіональних і міжнародних програм подальшого розвитку та виживання які повинні базуватися на глибоких екологічних знаннях і підвищеній загальнолюдській екологічній свідомості. Питання екологічної безпеки тісно зв'язані з проблемами поглиблення екологічних знань у населення особливо учнівської та студентської молоді. Тому сьогодні екологічні знання треба прищеплювати з дитячих і дошкільних років а також забезпечувати викладання дисциплін з екологічного циклу у вищих навчальних закладах. Викладаючи на історичному факультеті нашого університету основи соціоекології, ми набули певного досвіду в оптимізації екологічних знань у майбутніх істориків. Вагомим доповненням до набуття студентами знань з екології є також викладання спецкурсу "Екологічний рух в Україні" який передбачає вивчення таких проблем, як: історико-географічні передумови і природоохоронні традиції виникнення екологічного руху в Україні, основні тенденції розвитку екологічного руху в Україні в епоху індустріалізації, його протиріччя в 50-х – першій половині 80-х років; наростання кризових явищ в економіці і загострення екологічного стану в Україні у 80 х – на початку 90-х років особливості нового етапу у розвитку екологічного руху в контексті національно-державного відродження України [1]. Оптимізації екологічних знань студентів сприяють також заходи з екологічної проблематики в позанавчальний час. Під оптимізацією екологічних знань у вищих гуманітарних навчальних закладах розуміється сукупність екологічної освіти і екологічного виховання студентської молоді за допомогою вузівського телебачення преси кіно, природоохоронних товариств та інших засобів залучення студентів до моніторингу довкілля і разом з відповідними екологічними організаціями комплексних програм з охорони природи в межах нашого регіону на базі моніторингових екологічних даних проведення незалежних науково-комплексних екологічних експертиз з метою складання екологічного прогнозу та вироблення рекомендацій локального масштабу: створення системи моральних і економічних стимулів студентів для проведення екологічних заходів врахування громадської думки під час вирішення народногосподарських питань, залучення студентів до правоохоронних і природоохоронних органів захист і підвищення прав останніх а також активна пропаганда передового вітчизняного та зарубіжного досвіду у навчально-виховному процесі.

Важливі при цьому психологічні дослідження, які відіграватимуть важливу роль у поглибленні екологічної освіти, підвищенні загальної екоконверсії нації вирішенні ряду соціально-економічних проблем пов'язаних з визначенням спеціальних пільг й дотацій з переселенням людей, необхідністю зміни їх професій, способу життя через екологічні причини. Кінцевим завданням цієї науки є розробка форм і методів корекції екологічної свідомості людей, травмованої різного роду екологічними катастрофами, допомога людям у нормалізації психічної діяльності проведення відповідної роз'яснювальної та виховної роботи з метою подолання тривог і страхів які скорочують людям життя й зменшують їх працездатність [2 274].

Все більше дослідників схиляється до думки що екологічна криза носить світоглядний характер і є філософсько-ідеологічною кризою у свідомості кожної людини. З цієї точки зору вирішення екологічних проблем неможливе без зміни пануючої екологічної свідомості як сукупності уявлень про взаємозв'язки у світі "людина - природа" існуючого відношення до природи а також відповідної поведінки і дій людини у навколишньому середовищі. Саме тип екологічної свідомості, який склався і визначає взаємодії людей з довкіллям.

Одним з першорядних завдань сучасності є перетворення і трансформація свідомості у широких верств населення щодо відношення до природи і користування природніми ресурсами, тобто поступова заміна антропоцентричної екологічної свідомості (людина над природою) на екоцентричну (людина – частина природи) [2 275]. Курси з соціоекології та екологічного духу в Україні є важливими кроками в освоєнні нової світоглядної концепції. Їх актуальність визначається значним досвідом українського народу щодо пізнання навколишнього природного середовища, адаптації до природно-кліматичних умов, нагромадження ним соціально цінної практики гармонійних відносин з природою.

закріплення і передача досвіду з покоління в покоління через систему народних природоохоронних традицій, екологічного руху в Україні. Формування екосвідомості в зумовлене і актуалізується дальшим загостренням екологічної ситуації, яка загрожує довкіллю, здоров'ю, життю людини, існуванню народу взагалі, а також впливом екологічних проблем на політичне життя, використання цієї проблеми різними політичними силами, їх відповідними інститутами та структурами. Викладання основ соціоекології та інших спрямоване на розвиток бачення науково-дослідницької роботи як елементу єдиної цілісної системи, що входить до загальноекологічної освіти і виховання студентської молоді.

Підготовка спеціалістів, здатних оптимізувати взаємовідносини людини і природи – це актуальне завдання вищих навчальних закладів. Формування екологічної культури, гуманізму студентської молоді, як відзначається в "Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті", тісно пов'язане з розв'язанням таких проблем, як підвищення зв'язку з життям, гуманізація навчального процесу, виховання духовності [3, 6]. В основу виховання молоді мають бути покладені питання також принципи єдності сім'ї і школи, школи і вузів, наступності та спадкоємності поколінь, в т.ч. і в природоохоронній пропаганді, передачі від покоління до покоління кращих екологічних традицій українського народу. Головна мета національного і громадянського виховання передбачає формування екологічної культури [4, 7]. Гуманістична традиція української екологічної культури знайшла яскравий вияв в історії нашої країни. Проблема "людина – довкілля" в національній історії стає наскрізною. В історичному процесі формування природоохоронного мислення людини в залежності від соціально-екологічної практики охорона довкілля набула нових форм і нового змісту. Нагромадження екопроблем, його наукове осмислення сприяють залученню нині до участі в охороні природи якомога більше людей. Бо охорона довкілля результативна лише у випадку, коли нею займаються всі верстви населення країни. Нині ми стоїмо перед необхідністю перебудувати все суспільне життя таким чином, аби воно не суперечило Законам розвитку природи. Це потребує глибокої і цілеспрямованої роботи в напрямах екологізації суспільної свідомості, формування нової екологічної культури.

Виробити у нашого громадянина сучасного українського суспільства розуміння необхідності активної участі у розв'язанні екологічних проблем – це стає постійною метою сучасної системи освіти і виховання учнівської та студентської молоді. З цього погляду винятково важливого значення небувають вищі навчальні заклади, які і покликані сприяти залученню молоді до широкого екологічного руху, до поширення екологічних знань, до проведення заходів, спрямованих на поліпшення стану навколишнього природнього середовища, дальший розвиток природоохоронної роботи.

Список використаних джерел

1. Алексієвець М.О. Екологічний рух в Україні. – Тернопіль: Лілея, 1999. – 276 с.; Алексієвець М.О. Екологічний рух в Україні. Спецкурс для студентів вузів. Методичні рекомендації. – Тернопіль, 2001. – 40 с. 2. Сокол М. Оптимізація екологічних знань у вищих технічних навчальних закладах // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць/ Відп. ред. О.Я. Пилипчук. – К., 1999. – 316 с. 3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К.: Шкільний світ, 2001. – 24 с.

Maria Alexiyevets

THE OPTIMISATION OF THE ECOLOGICAL KNOWLEDGE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In the article the author gives an analysis of the optimisation of the ecological knowledge in higher educational institutions of humanitarian profile. She also describes the experience of ecological education and upbringing of students in Ternopil State Pedagogical University (History Faculty).

УДК 94(341)

Іван Шумський

НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті аналізуються нові оцінки шляхів розвитку людства у давнину на Сході, античному Заході, Африці, Новому Світі, приводяться різні точки зору вітчизняних і зарубіжних дослідників на 80 – 90-і рр. XX ст.

Новітні дослідження, особливо у 80 – 90-і рр XX ст дозволили багато у чому уточнити і змінити попередні точки зору про найдавніші етапи історії людства

По перше значно розширилися географічні кордони стародавнього світу Це вже не тільки цивілізації Стародавнього Сходу або античного Заходу але й Африки та Нового Світу По-друге певнішим стає історичне пізнання про суспільства що залишили нам свою письмово зафіксовану традицію Значно об єктивнішим і багатшим став і сам об єкт пізнання По-третє стає зрозуміло що стародавні цивілізації є стародавніми не тільки за ознаками часу скільки по самій своїй суті Зараз вчені усього світу і гуманітарних і природничих дисциплін намагаються розкрити сутність спільних рис і відмінностей, моменти зближення навіть таких цивілізаційних світів за своєю суттю стародавніх які почали між собою взаємно перехрещуватися тільки з XVI ст [1 4–9]

На думку групи російських вчених що приймали участь у розробці та виданні своєрідного тритомника з історії стародавнього світу (окремо у 90-і рр XX ст виходили "Історія Стародавнього Сходу", "Історія Стародавньої Греції", "Історія Стародавнього Риму"), об єднуючим цивілізації Сходу, античні суспільства африканські культури, цивілізації Нового Світу є те, що всі вони виросли з первісності, родо-племінних відносин нерозвинутого логічного і абстрактного мислення Вирішуючи у різних екологічних умовах непрості проблеми пристосування до навколишнього середовища, вони й створювали кожний по-своєму стародавню цивілізацію для себе Якраз створення цивілізації у різний історичний час було спільним для усіх них завершенням тривалого періоду первісності і вступом на шлях стрімкого прогресу у всіх галузях людського буття [2 3]

По суті справи сучасне людство йде тими шляхами розвитку які були з величезними труднощами визначені першими цивілізаціями створення відтворюючого господарства інституту приватної власності і володіння майном, соціального розшарування колись єдиної первісної общини створення інститутів держави і права появи міст створення писемності як свідчення народження нового мислення

Однак оцінки цих шляхів розвитку людства у давнину у різних історичних школах відмінна Так російські автори підручника Історія Стародавнього Сходу відстоюють практично традиційні для вітчизняної історіографії погляди на соціальні відносини у давнину проблему рабства і класову структуру стародавніх суспільств [2 5] А наприклад англійський вчений М Фінлі вважає що хоча рабство було одним з елементів грецької цивілізації, говорити про клас рабів недоцільно як і про будь-які класи взагалі Соціальна структура античних суспільств з його точки зору нагадує собою цілий комплекс багатьох соціальних груп статусів станів, що не можуть бути об єднані якими-небудь спільними ознаками Автор підручника "Історія Стародавнього Сходу" український сходознавець О П Крижанівський ставить під сумнів висновок про те що завжди і повсюдно життя суспільства визначалося переважно взаємодією класів вказує на провідну роль у ряді

випадків кланів і каст, що міжкланові і міжкастові відносини часом мали набагато більше значення, аніж відносини між класами [4: 14].

Важливою тенденцією світової історіографії у 90-і рр. XX ст. стало посилення уваги до екологічних проблем. Розширилася проблематика вивчення екологічних фактів історичного розвитку, розуміння екологічного фактора стало більш глибоким і всестороннім. Так, більша частина праць, присвячених аграрним відносинам і землеробству, сільському будівництву не обходиться без грунтовного розгляду природнього оточення. Особливий напрям представляє вивчення взаємодії і взаємовпливу екологічного оточення і культури народів, що в ньому живуть [5: 28].

Оригінальну точку зору на сучасний виклад у вищій школі історії античного світу, відмінну від думки багатьох його колег, демонструє у своїх останніх працях російський вчений О.Й. Немировський. Він доводить, що у відповідності із збагаченням змісту предмету повинна змінюватися і форма викладу у вузівському підручнику. І тому треба відмовитися від схеми двох підручників – історії Греції та історії Риму. Поєднання курсів, на його думку, дозволить органічно ввести в орбіту античної історії, наприклад, фінікійців, карфагенян. Він доводить, що після виявлення єдності процесу формування поліса у греків, етрусків, римлян потрібно цю інформацію об'єднати у єдиний розділ [6: 5-6].

Якщо зробити підсумок стисло викладеного матеріалу, то у працях вчених-істориків відсутня загальновизнана методологія, яка адекватно пояснювала б історичний розвиток людства. Історики змушені вибирати між формаційною чи цивілізаційною концепціями або намагаються їх об'єднувати. Це викликає дуже часто сумнівність такого вибору через велику суперечливість їх одна одній. Формаційна концепція перебільшує роль економічного чинника, а цивілізаційна – духовного. О.П. Крижанівський вважає, що буде меншим злом у сьогоднішніх умовах пожертвувати концептуальною чіткістю при висвітленні історичних фактів, явищ і процесів [4: 13–14]. Автори ж російськомовних видань 90-х рр. XX ст. вважають, що хоча й настав час суттєво переглянути численні положення теорії суспільно-економічних формацій у їх догматичній редакції, потрібно йти шляхом зближення теоретичних позицій марксистської і традиційної прогресивної історіографії. І це зближення посприяє процесу пізнання складних і загадкових цивілізацій давнини [2: 12; 3: 38; 5: 33].

Список використаних джерел

1. Древние цивилизации / С.С. Аверинцев, В.П. Алексеев, В.Г. Ардзинба и др.; Под общ. Ред. Г.М. Бонгард-Левина. – М.: Мысль, 1989. – 479 с. и л. 2. История Древнего Востока. Учеб. Для студ. вузов, обучающихся по спец. "История" / А.А. Вичасин, М.А. Дандамаев, М.В. Крюков и др.; Под ред. В.И. Кузищина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1999. – 462 с. 3. История Древней Греции. Учеб. / Ю.В. Андреев, Г.А. Кошеленко, В.И. Кузищин, Т.Н. Маринович; Под ред. В.И. Кузищина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2000. – 399 с. и л. карты. 4. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. Підручник. – К.: Лиоли, 2000. – 592 с. 5. История Древнего Рима. Учеб. для вузов по спец. "История" / В.И. Кузищин, Н.Л. Маяк, И.А. Гвоздева и др.; Под ред. В.И. Кузищина. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2000. – 383 с. и л. 6. Немировский А.И. История Древнего мира. Античность. Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. В 2 ч. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Ч.1. – 448 с. и л.

Ivan Shumskyj

NEW APPROACHES TOWARDS LEARNING HISTORY OF THE ANCIENT WORLD IN HIGHER SCHOOL

The article analyses new evaluations of the ways the humanity developed in the ancient times in the East, the Antique West, Africa and the New World. It provides a variety of views of national as well as foreign researchers of the 80-go-ies of the XX century.

УДК 32:378.147

Василь Шепетюк

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО КУРСУ ТА ВИКЛАДАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Стаття розглядає проблеми і досвід викладання політології в українських вузах, аналізує методологію та методику її вивчення в сучасних умовах.

Вже минуло дванадцять років з того часу, як у вищих навчальних закладах України почалося викладання політології. Утвердження новітньої української державності заставило науковців і викладачів радикально змінити уставлені погляди на зміст політологічного курсу. Такі зміни здійснювалися і продовжують здійснюватися не легко.

По-перше, дається взнаки проблема живучості певних ідеологічних стереотипів. Ще на початках впровадження політології у вузівський навчальний процес частина викладачів намагалася повірити в міф про те, що заміна наукового комунізму на нову навчальну дисципліну є простою формальністю, викликаною модою ситуаційного моменту, а не потребою суттєвого корегування змісту предмета політологічного курсу. По суті мали місце випадки викладання під вивіскою політології того ж наукового комунізму. Крім цього, в перші роки незалежності України у викладанні політологічної дисципліни стала з являтися проблема, породжена ідеологічними уподобаннями правої орієнтації. Окремі науковці, керуючись благими намірами впровадження національно-патріотичного виховання впали в іншу крайність. Вони пропонували викладання у вузах України так званого "наукового націоналізму". Переведення викладання політології у вище названу площину могло лише дискредитувати українську національну ідею.

По-друге, в процесі концептуального осмислення змістовних засад політологічного курсу виникли проблеми й гносеологічного плану. Оскільки в процесі визначення предмета політології прийшлося опиратися в основному на теоретичні постулати західних вчених, бо вітчизняна політологічна наука в цьому відношенні тільки що почала формуватися, то окремі доктрини, які були запозичені із західної політологічної думки виявились застарілими, такими, що неадекватно пояснювали сучасні політичні трансформації як в світі в цілому, так і в Україні зокрема.

Звичайно за останні роки поруч із вище означеними проблемами в українських вузах нагромаджено певний цінний досвід з питань удосконалення політологічного курсу. Більше того в Україні з'явилося з нашої точки зору декілька цікавих і продуктивних політологічних шкіл. Серед них заслуговують на увагу Київська, Львівська, Одеська та Харківська школи. Не дивлячись на специфічні підходи у трактуванні тих чи інших теоретичних питань, всі вони сходяться на одному, що "політологія покликана сприяти подоланню стереотипних уявлень про політику як арену боротьби, протистояння, виникнення конфліктів і утвердження в суспільній свідомості її розуміння як засобу інтегрування інтересів соціальних суб'єктів, досягнення громадянського миру, соціальної та національної злагоди, консенсусу" [3, 3]. Дана дисципліна як науковий орієнтир набуває особливого значення зараз за умови формування демократично-політичної системи, її інституційних, нормативних, ідеологічних та вартісних засад, створення обґрунтованих, дієвих та виважених механізмів прийняття політичних рішень. Звідси молодий спеціаліст повинен:

- розуміти роль й місце політичних інститутів, норм, ідей, вартостей у функціонуванні й трансформації політичних систем;
- знати основні засади і проблеми та тенденції розвитку політичної системи сучасної

України в контексті цивілізаційного підходу

- засвоїти історичні традиції світової та української політичної думки

- опанувати методологію та методику аналізу моделювання і прогнозування політичної ситуації в Україні та прийняття в зв'язку з цим оптимальних політичних рішень.

- вміти працювати з політологічною літературою а також засобами масової інформації.

- знати психологію та етику політичного спілкування а також політичної культури [2 3-4]

Говорячи про сучасні підходи щодо викладання політологічного курсу варто розрізняти як методологію так і методику його вивчення

Оскільки є три рівні політичного знання, фундаментальний прикладний і масовий [4 18] то й методологія вивчення політики має опиратися з нашої точки зору на три взаємопов'язані між собою структурні компоненти Йдеться про фундаментальну прикладну та популярну політології

У фундаментально-науковому контексті методологія вивчення політики насамперед повинна базуватись на пізнанні субстанціонального, інституціонального та функціонального аспектів вивчення політичних явищ та процесів. Субстанціональне сприйняття політики випливає з визначення суті останньої як відносин влади Інституційний вимір політики виражається через характеристику держави, політичних партій та інших політизованих громадських об єднань, як певних політичних інституцій Нарешті й функціональний аспект стосується суспільного призначення різних проявів політики

Важливе значення в методології вивчення політики має осмислення різних політичних явищ і процесів через контекст системного трансформаційного та компаративного підходів Звідси логічно випливає потреба виділення в політологічному курсі окремих, взаємозв'язаних між собою цілісною структурою розділів системної трансформаційної та компаративної політології Цьому блоку має передувати розділ "Вступ до політології" призначення якого полягає в субстанціональному інституціональному та функціональному вимірах з'ясовувати суть політичної влади її формальне вираження та позначення

На нашу думку методологія вивчення політики потребує врахування загальнолюдського та національного факторів З одного боку важко собі уявити повноцінний курс політології без світоглядної орієнтації на такі загальнолюдські цінності як демократія громадянське суспільство, правова держава суверенітет, громадянство і т д З іншого боку політологія теж мусить опиратися і на врахування особливостей національних традицій, що виражають політичне обличчя тих чи інших країн Інакше буде дуже важко збагнути відмінності в тих чи інших політичних процесах в тих чи інших формах державного правління парламентаризму, виборчих та партійних систем Тому вивчення політології в наших вузах має враховувати історичний досвід українського державотворення [1 3]

Дуже важливим є питання й про інтегративний підхід до політології як окремої галузі політичного знання Звісно що політологія не може обійтись без здобутків таких суспільно-гуманітарних наук як політична історія політична філософія політична географія політична праксеологія соціологія, економічна теорія а також теорій міжнародних відносин

В прикладно-науковому контексті методологія вивчення політики завдяки застосуванню загально філософських загально-наукових та спеціальних методів дає можливість наблизити фундаментальні знання до потреб повсякденної політичної практики Врахування особливостей фахової підготовки майбутніх спеціалістів, а саме істориків юристів економістів, географів та інших, а також специфіка їх як молоді - ось ті два головні фактори, що визначають вузлові напрямки прикладної політології Зокрема йдеться про можливість виділення окремого розділу політологічного курсу націленого на спеціальність. Так, студенти історики вправі вивчати основи історичної або генетичної політології Тут предметом вивчення стають держава демократія, партії політичні системи, режими через призму історії політичної думки На нашу думку мало уваги приділено українськими вузами в процесі викладання політології вивченню молодіжних проблем А введення окремого, доповнюючого політологію спецкурсу юнонополітології

суттєво би розширило пізнавально-аналітичні можливості науки, про політику наблизило б би до потреб молоді. Існуючі суспільно-політичні реалії виставляють на порядок денний теж потребу у вивченні таких спецкурсів як етнополітологія та геополітологія.

Навчальна структура курсу для стаціонару

Зміст курсу: назви частин, теми лекцій, семінарів та інших форм роботи	*Розподіл навчального часу*	
	на аудиторні заняття	*на самостійну роботу*
Частина 1.	*20 годин*	*8 годин*
Вступ до політології		
Лекції	*12 годин*	
1. Політика як сфера політологічного вивчення	*2 години*	
2. Феномен політичної влади.	*2 години*	
3 Політика і особа	*2 години*	
4. Людські спільноти в політиці.	*2 години*	
5. Політична еліта і лідери	*2 години*	
6. Політична діяльність	*2 години*	
Семінари.	*8 годин*	*8 годин*
1. Політика як багатовимірне суспільне явище	*2 години*	*2 години*
2. Моделі політичної влади	*2 години*	*2 години*
3. Політика і мораль: різні підходи до співвідношення	*2 години*	*2 години*
4. Проблема політичного лідерства	*2 години*	*2 години*
Частина 2	*20 годин*	*8 годин*
Основи системної та порівняльної політології		
Лекції	*12 годин*	
1. Держава в політичній системі	*2 години*	
2. Політичні партії та інші політизовані громадські об'єднання	*2 години*	
3. Політична ідеологія	*2 години*	
4. Політична культура	*2 години*	
5. Політичні режими та їх типи	*2 години*	
6. Функціонування та типологія політичних систем.	*2 години*	
Семінари	*8 годин*	*8 годин*
1. Виборчі системи та їх типи	*2 години*	*2 години*
2. Президентське, парламентарне та змішане правління	*2 години*	*2 години*
3. Моделі партійних систем	*2 години*	*2 години*
4. Відкриті та закриті політичні системи.	*2 години*	*2 години*
Частина 3	*12 годин*	*8 годин*
Основи трансформаційної політології		

Зміст курсу: назви частин. теми лекцій, семінарів та інших форм роботи.	Розподіл навчального часу	
	на аудиторні заняття	на самості йну роботу
Лекції	*12 годин*	
1. Взаємозв`язок політичних та соціально-економічних перетворень	*2 години*	
2. Проблеми утвердження демократії та громадянського суспільства.	*2 години*	
3. Політичні аспекти національно-етнічної консолідації.	*2 години*	
4. Політичні трансформації та духовна культура.	*2 години*	
5.Особливості політичних трансформацій щодо міжнародних відносин.	*2 години*	
6. Політичні конфлікти та політична стабільність.	*2 години*	
Захист політологічних есе.	*20 хв. на студента.*	*8 годин*
Частина 4: *Основи генетичної політології.*	*16 годин*	*8 годин*
Лекції.	*16 годин*	
1.Особливості стародавньосхідних доктрин автократії.	*2 години*	
2. Теорія міста-держави.	*2 години*	
3. Теорія церкви-держави.	*2 години*	
4. Теорія нації-держави.	*2 години*	
5. Комуністичні та анархістські утопії.	*2 години*	
6. Теорія партії-держави.	*2 години*	
7. Сучасна теорія демократії.	*2 години*	
8. Сучасна теорія націоналізму.	*2 години*	
Аналіз конспектів першоджерел.	*20 хв. на студента*	*8 годин*
Частина 5: *Узагальнююча*	*6 год. на академгрупу*	*8 годин*
Захист курсових або дипломних робіт	*У відповідності з положенням*	
Консультація до екзамену	*2 години на групу*	
Екзамен	*6 годин на групу*	*8 годин*

Важливим компонентом прикладної політології є і так звані політичні технології, в яких особливе місце займають політична реклама та піарна пропаганда. З ними теж повинен познайомитися студент. Адже їм треба вчитися вибирати для себе вигідні варіанти політичної гри.

Реалії сьогодення заставляють викладачів політології виробляти нові підходи й щодо методики викладання політології у вищій школі Очікуванні при вивченні політологічного курсу результати досягаються шляхом послідовного розгляду окремих теоретичних проблем, що знаходять своє вираження в синтетичній комплексній структурі даного курсу. Вище подана навчальна структура курсу політології для стаціонару, яка вже апробована на історичному факультеті Тернопільського державного університету імені Володимира Гнатюка.

А в такому вигляді вона може бути запропонована студентам заочникам:

Навчальна структура курсу для заочників

Зміст курсу	*Розподіл навчального часу*	
	для аудиторної роботи	*для самостійної роботи*
Лекції:	*12 годин*	*82 години*
1. Вступ до політології.	*2 години*	*8 годин*
2. Феномен політичної влади.	*2 години*	*8 годин*
3. Основи системної політології.	*2 години*	*8 годин*
4. Основи трансформаційної політології.	*2 години*	*8 годин*
5. Основи генетичної політології.	*2 години*	*8 годин*
Семінари:	*6 годин*	
1. Політика як багатовимірне суспільне явище.	*2 години*	*6 годин*
2. Виборчі системи та їх типи.	*2 години*	*6 годин*
3 Моделі партійних систем.	*2 години*	*6 годин*
Захист політологічних есе (індивідуальних завдань)	*20 хв. на студента*	*8 годин*
Аналіз конспектів першоджерел	*20 хв на студента*	*8 годин*
Захист курсових або дипломних робіт.	*У відповідності з положенням*	
Консультація до екзамену	*2 години на групу*	
Екзамен	*6 годин на групу*	*8 годин*

Основою опанування студентами вузлових положень політології є їх самостійна робота Досвід викладання політології на історичному факультеті Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка дав підстави виділити такі основні напрямки методики організації самостійної роботи:

Схема загальної оцінки вивченого курсу

Частина перша	*Вступ до політології*	*Підсумкова семінарська оцінка*
Частина друга	*Основи системної та порівняльної політології*	*Підсумкова семінарська оцінка*
Частина третя	*Основи трансформаційної політології*	*Оцінка індивідуального прикладного завдання – есе*
Частина четверта	*Основи генетичної політології*	*Оцінка конспектів опрацьованих першоджерел*
Частина п'ята	*Узагальнююча*	*Екзаменаційна оцінка*

- конспектування лекцій викладача можлива їх електронна версія
- підготовка семінарських повідомлень
- виконання індивідуальних політологічно-прикладних завдань-есе.
- робота з політологічними першоджерелами та аналіз їх конспектів
- підготовка курсових та дипломних робіт.
- робота з науково-теоретичною та науково-додатковою літературою
- аналіз газетних публікацій радіо та телепередач з політичної тематики
- організація зустрічей з державними та політичними діячами і активістами з аналізом їх політичної позиції як форма закріплення вивченого матеріалу;
- вивчення питань екзаменаційної програми

Комплексність у вивченні політологічного курсу дає можливість забезпечити всеобʼємність оцінювання знань студентів що дуже добре видно на запропонованій схемі

Політологія наука динамічна Тому вона як навчальна дисципліна потребує постійного оновлення пошуку адекватних суспільним перетворенням оптимальних форм і методів оволодіння її предметом

Список використаних джерел

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с. 2. Положення комплексній навчально-методичний документ, передбачений для самостійної роботи студентів з використанням різних форм навчання. Затверджено на засіданні кафедри політології. Автори: Василь Шепетюк. – Тернопіль: редакційно-видавничий центр Західноукраїнського університету ЗУНУ ім. В. Гнатюка «Джура», 2001. – 76 с. 3. Політологія: навчальна програма нормативної дисципліни для вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 1997. – 48 с. 4. Політичні науки. Програма та методичні матеріали курсу. – К.: Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. – 42 с.

Vasyl Shepetjuk

MODERN APPROACHES TO CONSTRUCTION A ROTE THAT OF TEACHING IN THE HIGHER SCHOOL

The article deals with the problems and experience of teaching politology in Ukranian higher schools, analyses methodology and methods of its studying in modern conditions.

УДК 930.85

Олександр Шама, Михайло Ревуцький

НОВІТНІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті основна увага приділена новітнім методикам викладання культурологічних дисциплін у вищій школі.

Однією з проблем сучасної освіти, як шкільної, так і вузівської, є проблема стосунків між освітою, вихованням, як процесом засвоєння "розумного, доброго, вічного" і засобами масової інформації (далі – ЗМІ), які в сучасних умовах стали мало не альтернативою освіти і виховання у їх традиційному розумінні.

Класичний підхід до культури передбачає існування впорядкованої ієрархії цінностей, де кожен щабель має свій рівень фундаментальності. У зв'язку з цим освіта розглядається як процес засвоєння цінностей культури згідно прийнятої в даному суспільстві їх ієрархії. Наприклад, в епоху Античності освітні технології формувалися навколо поем Гомера "Іліада" й "Одіссея", у культурі Середньовіччя - навколо Святого Письма, в епоху Ренесансу і Просвітництва - комплексу античних текстів, в культурі Радянського Союзу - навколо творів засновників комуністичного вчення тощо. Натомість сучасна культура і, відповідно, освіта, як видається, позбавлена подібної "монолітності" і є скоріше "плюралістичною", що створює поважні утруднення із визначенням що є "головним", а що - "другорядним" у процесі навчання і виховання. Ще на початку 1970-х років культуролог А. Моль зазначив, що сучасна культура - це погано впорядкована або впорядкована для кожного по-своєму мозаїка, роль "основи" якої усе більше відіграють електронні ЗМІ. У зв'язку із цим культура Заходу як суттєвий елемент освіти розглядає формування умінь і навичок критичного ставлення до невпинного потоку різнорідної інформації, яку щодня представляють ЗМІ [1: 107].

Існує низка концепцій, теорій та ідей, які одержали назву "медіа-освіти", як специфічної галузі знань у педагогічній теорії та практиці, що суттєво відрізняється від "простого" використання ЗМІ як допоміжних у викладанні культурологічних дисциплін. Ще у 1960-х роках у США практикувався спеціальний курс "візуальна грамотність", який передбачав навчання невербальним способам комунікації, у першу чергу візуальним. Одночасно в Європі з'явилась "оціночна медіа-освіта", яка прищеплювала психіці молодої людини своєрідний "імунітет" від намагань ЗМІ маніпулювати нею, перш за все шляхом розвитку критичного мислення як засобу "інформаційного захисту". Головний метод навчально-виховної роботи полягав у семіотичному аналізі аудіовізуальних матеріалів та вербалізації вражень.

На переломі XX і XXI ст. у системі медіа-освіти на зміну "захисним" і "оціночним" підходам приходять "розуміючі", котрі ставлять на меті формування в учнів і студентів уявлень про те, як саме функціонують ЗМІ, яким чином вони використовують різноманітні виражальні засоби, яким є сам механізм творення "реальності" у медіа-просторі.

Результатом цього є уміння визначити: 1) категорію медіа-продукції ("шоу", "документальний фільм", "реклама", "мильна опера"), її ідейний зміст і (або) соціально-політичну спрямованість, а також специфіку засобів її впливу на аудиторію; 2) "мову" медіа-твору (тобто особливості візуального й звукового ряду у ньому використаного); 3) "агента" медіа-продукції (тобто хто продукує, стадії виробництва, часові рамки, вартість і т.д.); 4) "технологію" навіювання закладених у медіа-творі ідей; 5) "аудиторію" (до якого соціального прошарку, групи чи класу звернений даний продукт); 5) специфіку "сприйняття зображення". Таким чином, завдання медіа-освіти полягає у "підготовці нового покоління до життя в сучасних інформаційних умовах, до сприйняття різної інформації і розуміння її, в усвідомленні наслідків її впливу на психіку" [2: 555].

Сучасні ЗМІ часто виконують просвітні функції - крім окремих спеціальних програм вже є цілі культурно-освітні канали. На жаль, у сучасній вітчизняній вузівській і шкільній освіті є мало можливостей для врахування дидактичного потенціалу ЗМІ. Проводячи багато часу перед екраном телевізора, студент або учень рідко обирає освітні програми чи передачі з культурологічної або й соціально-політичної проблематики, незаперечну першість тут тримають розважальні або спортивні програми, а також низькоякісні фільми й серіали. Це створює умови для відгородження молодої людини від реального світу й занурення її в ілюзорному медіа-просторі. Натомість цей останній є продуктом так званої "індустрії свідомості" - дуже могутньої галузі сучасного суспільного виробництва, мета якої полягає у маніпулюванні свідомістю виборця і споживача. Необхідно також відзначити й мовно-національний аспект наповнення медіа-простору. Так, сумарний ефірний час телевізійного мовлення українською мовою складає на каналі "УТ-1" - 81%, "1+1" - 56%, "Інтер" - 32%, а на чотирьох музичних каналах FM Тернополя у середньому за день звучить 187 пісень українською мовою, 363 російською і 594 англійською [3].

Немає сумніву, що вузівський курс "Історія світової та української культури" повинен враховувати досвід медіа-освіти й використовувати її окремі напрацювання. Однак, із низки об'єктивних причин (у першу чергу це слабка матеріально-технічна база й недостатня кількість навчальних годин) доводиться обмежуватись рекомендаціями студентам переглянути той чи інший фільм або передачу. Подальше обговорення часто демонструє повну відсутність бажання хоч якось осмислювати побачене: наприклад, після колективного перегляду фільму "Вогнем і мечем" у студентів в цілому не виникло ніяких думок чи спроб оцінити трактування феномену козацтва польським режисером, хоча одержані з курсів історії України та історії культури знання, здавалось би, давали всі для цього підстави. Даний приклад переконливо ілюструє низький рівень медіа-освіченості сучасного українського студента, який сприймає твір масової культури некритично, не розуміючи мети та завдань подібних "медіа-шедеврів". Очевидно, що це створює "солідну" основу для різних політичних сил маніпулювати свідомістю молоді через ЗМІ.

Таким чином, проблема захисту свідомості людини від маніпулювання ЗМІ постійно загострюється. Медіа-освіта, інтегрована з іншими навчальними дисциплінами, зокрема культурологічного циклу, повинна виконати унікальну функцію підготовки майбутнього покоління до життя в інформаційному просторі. Тому неможливо і негуманно ігнорувати медіа-освітню підготовку, а необхідно розглядати її як пріоритетний напрям у сучасних освітніх технологіях.

Список використаних джерел

1. Засобина Л. Медиаобразование в школе: как же выжить в мире СМИ // Человек. - 1999. - №1. 2. Российская педагогическая энциклопедия. - М., 1993. - Т. 1. 3. Герман О. До проблем впровадження "Закону про мови" в Україні // Свобода. - 2001. - 10 листопада.

Alexander Shama, Michael Revutsky

DISCIPLINES IN THE HIGHER SCHOOL

In clauses the basic attention given to the newest techniques of teaching disciplines in the higher school.

УДК 911.3.

Йосип Свинко

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНОЗНАВЧОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК

Наголошується на необхідності патріотичного виховання молоді на сучасному етапі розбудови незалежної Української держави. Пропонується ширше використовувати в навчальному процесі праці С.Рудницького, І.Гесселя, В.Кубійовича та інших українських географів.

Питання патріотичного виховання української молоді є особливо актуальним тепер, у перехідний період розбудови нашої держави, коли під впливом і внутрішніх і зовнішніх чинників (економічних, політичних) частина молоді розгубилась, втрачаючи свою національну гордість, скочується до песимізму, зневіри й аморальних вчинків. Причини цього явища є різні. Але однією з основних, на мою думку, є те, що наша сьогоднішня молодь народилась і почала свій життєвий шлях, як і її батьки, в умовах колоніальної більшовицької імперії, коли змалку у дітей виховували любов до умовної батьківщини так званого СРСР, а не до своєї землі - України. У ті часи для молоді навіть і пісню придумали: "Мой адрес не дом и не улица, мой адрес Советский Союз". Любов до України не допускалася, а фактично переслідувалася. Пригадую, які неприємності були за те, що на одному з факультетських вечорів хор виконав відому пісню "Чом, чом, чом земле моя, так люба ти мені..." або духовий оркестр під час святкової демонстрації заграв не такий марш, як хотіло партійне керівництво. У школі вважалось майже злочином, якщо учень, пишучи твір, вживав слово "Україна" або "Батьківщина" без означення "радянська". Плоди тодішнього виховання ми пожинаємо ще й тепер через десять років після розвалу Союзу. Тому ще й тепер ряд людей боїться виражати в голос свою любов до України. Потрібен певний час і наполеглива виховна робота, щоби позбутися цього страху і синдрому меншовартості. А поки що, на жаль, у нас немало людей за всі економічні труднощі перехідного періоду звинувачують Україну її незалежність. Дехто навіть каже: "На що мені така незалежність". Проте досвід пережитого показує, що справа тут не тільки в економічних негараздах, що не економічні труднощі підірвали любов до України у декого з наших співвітчизників, а могутня репресивна та ідеологічна машина колишньої більшовицької імперської системи (жорстокі переслідування за Україну її мову та культуру, вплив тодішніх засобів масової інформації, всієї системи виховання і освіти). Ми знаємо, що в 40-х роках XX століття економічні умови були набагато гірші, проте ніхто не нарікав на Україну, а навпаки люди молилися за неї, а гинучи у боротьбі вигукували останні слова "Слава Україні!" [7].

Дехто вважає, що виховання любові до своєї батьківщини тепер уже не є актуальним, настав час глобалізації, об'єднання держав у світі. Але це твердження теж є неправильним, бо глобалізація стосується лише економіки. У цивілізованих країнах кожна нація намагається зберегти і розвивати свою ідентичність, свою мову, національну культуру. Стосовно нас, як справедливо пише Тамара Руденко: "Сьогодні потрібен глибокий аналіз тих процесів, які калічать наших дітей, роблять їх духовно убогими і розглядати ці факти слід як злочин перед Україною, народом, майбутнім. Потрібна особлива увага до української освіти, яка й ставила б на меті відродити рідну мову, а відтак і народну мораль, народну культуру у нашому зросійщеному, морально понищеному середовищі. І цей процес значною мірою залежить від свідомості кожного освітянина, його духовності, від усіх нас. Тільки тоді, коли всі українці переймуться національною ідеєю, можна буде говорити про зміни у

нашому житті на краще. Світ шанує лише тих, хто має батьківщину, безбатченків у світі не люблять. Тож думаймо, що робимо" [3].

Заради справедливості треба сказати, що протягом початку 1990 рр. тодішнім керівництвом Міносвіти України було досягнуто значного поступу в наданні українській освіті національного, гуманістичного змісту та в демократизації освітньої галузі. 1993 року набула чинності схвалена Кабінетом Міністрів України і підписана Президентом України Державна національна програма "Освіта. Україна XXI ст." у якій повно і зрозуміло визначені мета, завдання та шляхи реформування освітньої галузі в цілому та окремих її складових, чітко сформульовані завдання національного відродження освіти в Україні. На жаль, згодом виконання цієї Програми практично зупинилось. А були хороші ідеї.

Директор Інституту українознавства, професор Петро Кононенко запропонував концепцію національної освіти, яка передбачає українознавчу основу структурування знань, де б діти могли отримати знання про Україну і українство як "загально-планетарне" явище, та були "природо відповідними своїй сутності", щоб вільно орієнтувалися в сучасному культурно-інформаційному просторі [2].

При сучасному галузевому структуруванні знань в освіті українознавча методологія більше опановує цикл гуманітарних та соціально-історичних дисциплін. І значно повільніше впроваджується українознавчий аспект в систему природничих дисциплін: географію, біологію, фізику, хімію, математику. Ці предмети шкільного навчального плану носять в основному функціональний характер. А цього замало. Вони мають нести і морально-етичне навантаження, формувати свідомість, розуміння цілісної картини світу в категорії Природа-Людина, виховувати державотворців і людей гордих іменем - українець. Дитина мусить знати, хто вона, яке її коріння і яка вона, що змусило її бути такою, а не іншою, чому її світовідчуття відрізняються від світовідчуття її однолітків за кордоном. Щоб бути в гармонії з собою і з тим світом, що оточує дитину, вона мусить ще в шкільному віці мати відповіді на ці питання.

Українознавчий аспект географічних дисциплін має ряд напрямків. Але одним із значущих є - історичний, що і є темою даного повідомлення.

Українська земля, нація виплекала і дала світові яскраві постаті, що сяють на світовому небозводі зорями найвищої яскравості. На жаль, довгий час ці зорі світили іншим державам (Росії, Австро-Угорщині, Польщі), переважно тим імперіям до складу яких входила Україна. Настав час повернути Україні М. Миклухо-Маклая, В. Вернадського, наших галичан Ю. Медвецького, С. Рудницького, В. Кубійовича, Ю. Полянського, І. Теслю, І. Олексишина та ін.

Треба щоби усвідомлення дітьми причетності до великої світової цивілізації шляхом осмислення минулого свого народу, витіснили почуття меншовартості націй, збудили самоповагу і національну гордість. Саме в цьому вбачали велике виховне значення географії наші великі попередники С.Рудницький, І. Тесля та інші. Визначаючи основні методичні принципи вивчення географії у середній школі Степан Рудницький одним з основних виділяв національний принцип, конкретніше - принцип українізації географії. Він полягає не лише в тому, щоб серед шкільних предметів була "Географія України", але в першу чергу в тому, щоб проблематика усіх географічних дисциплін ставилась у прямий зв'язок з українською справою. Він писав: "Український народ має свою окремішню територію, велику і багату - найбільшу і природою найбагатшу землю серед усіх європейських народів. Для всіх українців державна самостійність України повинна бути одною кінцевою метою" [9].

Велике значення для патріотичного виховання мають і праці нашого краянина з с. Настасова вченого, географа і педагога Івана Тесли. У вступі до книги "Наша батьківщина" він писав: "Важко знайти науку більш корисну і захоплюючу, ніж географія. Вона вчить нас про нашу прекрасну країну, розвиває любов до неї та її народу. Тому кожна людина повинна якнайкраще пізнати географію свого краю. Крім цього вона повинна поширити свої відомості й на сумежні краї, а далі на цілий світ, щоби тим краще зрозуміти життя й потреби рідного народу" [8].

Іван Тесля як географ-патріот стояв на тому, що український вчений має пов'язувати свою працю з проблемами нації і цього притримувався завжди. Навіть у вузько спеціальних статтях до Енциклопедії Українознавства таких як "Гідрологія" та "Підземні води" [5] після загального визначення і поділу науки на галузі він подає історію гідрологічних досліджень

в Україні, вказує прізвища визначних вітчизняних вчених з даної галузі подає конкретні приклади, як проявляються ті чи інші чинники на території України. Характеризуючи ріки він вказує яку роль вони відігравали в минулому України для її населення, транспорту, рибальства і яку роль вони відіграють тепер.

Наші юні вихованці повинні знати що Микола Миклухо Маклаи (1846–1888) – визначний мандрівник етнограф антрополог природознавець дослідник папуасів на острові Нова Гвінея та островах Меланезії хоч і навчався і працював у Петербурзі але був українським вченим, нащадком Степана Миклухи - хорунжого запорізького війська. Батько його Микола Миклуха був вихованцем Ніженського ліцею. Родовий маєток Миклух був у Малині на Київщині [1 т.4].

Володимир Вернадський (1863–1945) – визначний природознавець, мінералог геохімік і біогеохімік засновник вчення про біосферу дійсний член Російської Академії Наук, засновник і перший президент АН України член АН у Парижі та Чехії дисний член НТШ та ряду наукових товариств країн світу теж був українцем, походив з козацького роду з Полтавщини, хоч навчався і значну частину свого життя провів у столичних центрах російської а потім радянської імперії (Петербурзі і Москві де зосереджувалися найбільші наукові сили держави.

Юліан Медвецький (1845–1918) – визначний галицький геолог, дослідник соляних родовищ Прикарпаття, засновник Львівської політехніки, який тричі (протягом 1879–1888 рр.)обирався її ректором і чотири рази (від 1877 до 1901 р.) – деканом хімико-технологічного факультету теж був українцем, хоч вважали його польським вченим бо всі його наукові праці написані польською і німецькою мовами як тоді було прийнято.

А народився Ю.Медвецький у старовинному українському місті Перемишлі, в сім'ї магістратського урядника Григорія Медвецького активного українського громадського діяча міста. Тут він навчався в гімназії брав участь в прогресивному молодіжному русі, тут формувалася його національна свідомість. По закінченні Перемишльської гімназії в 1864 р. Юліан Медвецький поступив у Віденський університет на богословський, а згодом на природничий факультет. Там він став учнем а пізніше і другом визначного австрійського геолога Едуарда Зюса, який мав визначальний вплив на його подальшу професійну діяльність. У 1973 р. його запрошують на посаду професора кафедри мінералогії і геології в Технічній академії (пізніше політехнічна школа) у Львові де він працював до кінця життя. Помер Ю.Медвецький 7 січня 1918 р. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові. Проте, що він був українцем широка наукова громадськість дізналася лише у 1998 році, коли вперше у незалежній Україні було відзначено 80-річчя з дня його смерті.

Внесок Ю.Медвецького в геологічну науку одержав міжнародне визнання. У 1887 р. він був обраний членом-кореспондентом, а в 1893 р. – дійсним членом польської академії наук у Кракові. Він був членом декількох відомих наукових товариств, в тому числі Українського наукового товариства ім. Шевченка у Львові, Польського товариства природодослідників ім. Коперника у Львові, Всеросійського мінералогічного товариства в Петербурзі. Австрійський уряд нагородив його орденом Залізної корони третього ступеня а румунський – орденом Командора.

А скільких з менш маститих але самовіддатних мандрівників-дослідників Сибіру, Камчатки, Чукотки, Аляски, Алеутських островів, Середньої Азії, Індії навіть Індонезії ще й сьогодні вважають російськими хоч в дійсності вони були українськими козаками які освоювали ці краї для Московського царства а потім – Російської імперії. Це були переважно учасники повстань, зокрема під проводом Кіндрата Булавіна, які в такий спосіб рятувалися від розправи. Багато з них опинилися аж на Камчатці, Алясці і Алеутських островах, де й досі є поселення під назвою Січ. А селище Загорожня на Камчатці нині заселене переважно українцями – і таких місць компактного проживання українців там чимало. За переписом, українці становлять до двадцяти відсотків усього населення Камчатки, а фактично їх там значно більше – близько третини. Це питання заслуговує окремого дослідження.

Є ще одна когорта визначних українських вчених, зокрема географів, які зовсім невідомі або мало відомі сучасній молоді. Це ті вчені, які були репресовані або, рятуючись від більшовицьких репресій, змушені були назавжди покинути свою батьківщину і поселитись у чужих країнах, переважно за океаном, бо тоталітарний режим вважав їх "ворогами народу". До цієї когорти належать: Степан Рудницький, Володимир Кубійович, Юрій

Полянський, Іван Тесля та Іван Олексишин.

Степан Рудницький (1877–1937) – фундатор української географії і перший географ України з широким європейським світоглядом, дійсний член АН України, дійсний член Науково товариства ім. Шевченка, член-кореспондент Королівського Географічного Товариства в Берліні, дійсний член Чехо-Словацького Географічного товариства у Празі та інших наукових товариств народився в Перемишлі, де його батько був гімназійним учителем. Середню освіту здобув у Тернополі і Львові, куди у 1891 році переїхали батьки. Закінчив Львівський університет, спеціалізувався з географії і геології у Віденському університеті під керівництвом професора Пенка.

З 1908 р. доцент географії Львівського університету. В 1914–1921 рр. жив переважно у Відні. 1922–1926 рр. професор Українського Вільного Університету в Празі. У 1927 переїхав, на запрошення уряду УРСР до Києва й Харкова, в якому очолив організований ним Український науково-дослідний інститут географії та картографії, де створювалися перші докладні карти України, підручники для шкіл і вузів. Палкий поборник соборності України прагнув створити фундаментальну працю "Географія України", до якої йшов усе життя. В своїх працях "Чому ми хочемо самостійної України", "Українська справа зі становища політичної географії", "Огляд національної території України", що були написані на початку XX століття, Рудницький обґрунтував об'єктивність існування України як окремої геополітичної системи, вплив географічного положення України, на її долю стверджував право українців на власну державу, бо "український народ має свою питому землю, що творить виразну й одноцільну географічну одиницю". Ці праці були перекладені на мови Європи, їх читав Відень, Берлін, Рим, Бухарест, Париж, Будапешт.

С.Рудницький доводив, що "політико-географічний вплив Московщини був для України завжди фатальним", а для народів Європи і світу роз'єднана Україна без державності, це - ганьба [9]

С.Рудницький був чудовим знавцем історії економічної історії, соціології. Крім української і латинської, знав польську, чеську, російську,німецьку, французьку і англійську мови. Опублікував понад 150 праць.

Арештований 21.03.1933 р. в Харкові. Розстріляний 3 листопада 1937 р. на Соловках – рівно за місяць до свого 60річчя. Реабілітований у 1989 році.

Юрій Полянський, Володимир Кубійович, Іван Тесля, Іван Олексишин, як і сотні інших українських патріотів, талановитих людей, вчених, митців, яких доля закинула у далекі чужі краї, до останніх днів свого життя мріяли про кращу долю України, її народу, працювали для нього. На жаль, в силу складних історичних обставин, вони не змогли повернутись на Батьківщину і залишились навічно спочивати в землях тих країн, які у важкі дні їх життя надали їм притулок, дали можливість вижити і працювати. Наш святий обов'язок зберегти про них пам'ять, скласти шану за їх благородну працю в ім'я України і її слави, а наукові праці, опубліковані за кордоном, повернути у вітчизняну науку.

Список використаних джерел

1.Енциклопедія Українознавства. Перевидання в Україні. Т.4. 2.Конопенко Петро. Концепція національної системи освіти. // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. К.: Школяр. - 1997. 3. Руденко Тамара. Хто говорить в Києві російською і чому? // "Українське слово". Київ. - 2001. Ч.36. 6–12 вересня. 4. Рудницький Степан. Чому ми хочемо самостійної України.(Упорядник та передмова О.І.Шаблія) – Львів: Світ, 1994. 414 с. 5. Свинко Йосип. Іван Тесля як вчений, географ і педагог. // Наукові записки ДДПУ. Серія: Географія. 1998. №1. - С.101 2 6. Свинко Йосип. Внесок українських галицьких геологів і географів з діаспори у вивчення рідного краю та загальний курс наук про Землю.//Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Спецвипуск за загальною редакцією Богдана Лановика. Тернопіль: Економічна думка, 1999. - С.195–200. 7. Свинко Йосип. Значення праць Івана Теслі у патріотичному вихованні молодого українства // Історія української географії. Спеціальний випуск: Краєзнавство. Випуск 4. Тернопіль, 2001. - С. 34–36. 8. Іван Тесля. Наша Батьківщина: Українське видавництво. Краків-Львів. 1942. 180 с. 9. Шаблій Олег. Академік Степан Рудницький фундатор української географії. – Львів-Мюнхен. 1993. - 223 с.

Iosyp Svyiko

HISTORICAL ASPECT UKRAINIAN METHODOLOGY OF THE HUMANITIES

The significance of patriotic education of independent Ukrainian state development is emphasized. The author suggests to use the works of S Rudnitsky, I Teslia, V Kubiyovych and other Ukrainian geographers in education process

УДК 94 (4) 73.09

Інна Боровська

НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ НОВОЇ ІСТОРІЇ КРАЇН ЄВРОПИ І АМЕРИКИ

В статті розкрито суть формаційного та цивілізаційного підходів у викладанні нової історії.

Соціально-економічна, політична, духовна модель розвитку нашого суспільства може бути оптимальною лише тоді, коли ми, конструюючи її і обираючи шляхи реалізації цієї моделі, орієнтуватимемося не тільки на внутрішні реалії, а й на загальноцивілізаційні тенденції розвитку людства [1, 22]. Важливе місце у вирішенні цього завдання належить нормативному курсу з нової історії країн Західної Європи та Америки.

Сьогодні в історичній науці продовжується дискусія щодо змісту періодизації, хронологічних рамок періоду нової історії. В цьому контексті визначилося два підходи – формаційний та цивілізаційний. Стан теоретичного мислення істориків характеризується різними позиціями, зміст яких визначається вибором самого історика та ситуацією в суспільстві в цілому. Розмаїття теоретичних поглядів пояснюється, перш за все тим, що матеріалістична теорія втрачає монопольне положення у поглядах на історичний процес. Основною проблемою, навколо якої ведуться суперечки і теоретичні дискусії, є співвідношення формаційного та цивілізаційного підходів до історії. Частина учасників дискусії повністю відхидають наукову продуктивність матеріалістичної теорії, іноді навіть без достатньої аргументації, посилань на наукові висновки і спостереження теоретичного характеру. Опора на цивілізаційний підхід з метою його протиставлення формаційному як більш універсальній та раціональній поки що не виглядає достатньо переконливою в зв'язку з недостатньою теоретичною розробкою цього підходу.

Звичайно, наявність цивілізацій в історії і необхідність їх вивчення ніхто не піддає сумніву. В сучасній історико-філософській літературі поняття цивілізації розглядається як певний тип світової культури, матеріальної і духовної, яка безповоротно пішла в минуле, або існує сьогодні. Арнольд Тойнбі, родоначальник цивілізаційного підходу в пізнанні історичного процесу, нарахував біля 30 світових цивілізацій, з яких значна частина існує і в наш час, як локальні цивілізації. Разом з тим, сучасний рівень знань і уявлень не є ще сьогодні науково-продуктивною теоретичною системою поглядів щодо названого періоду і не тільки по причині його відносної обмеженості (1640–1871), але и по причині відсутності нових теоретичних висновків і спостережень, на які можна було посилатися в пошуках нової системи координат розуміння історичного процесу. До недавнього часу вивчення історії з цивілізаційної точки зору не дає можливості – за відсутністю методологічної бази – розглядати історію як процес, а не як просту арифметичну суму цивілізацій, а

саму цивілізацію - як результат форму планку цього процесу Разом з тим спроби формувати загальне теоретичне розуміння історії, що ігнорує динаміку її розвитку як процесу якісно неповторних і тому незворотних змін, будуть - і вже були - в любому випадку неадекватною формою розуміння логіки історичного розвитку [2 70]

На нашу думку, поняття цивілізації включає в себе декілька формацій а саме формація є перш за все суспільним устроєм що включає в себе економічні стосунки рівень їх розвитку відносини власності тип і форму державності і права направленість рівень духовної культури і т д Скільки переживе та чи інша цивілізація змін суспільного ладу, формацій - це вже визначає сама історія сам історичний процес Тому, є логіка, враховуючи цивілізаційний підхід у вивченні історії, поєднати його з формаційним [3 79]

Вирішення питання про концептуальні основи історичної освіти відноситься, звичайно, до компетенції наукового дослідження Аналіз визначень цивілізації, що приведені в різних шкільних підручниках і підручниках для вищої школи доводять, що усталених теоретичних основ цивілізаційного підходу в наш час не існує Це пояснюється рядом причин обмеженістю часових рамок, ситуацією теоретичного плюралізму, браком нових ідей, недостатньою організаційною роботою по проведенню теоретичних досліджень в області історичного пізнання відсутністю державних стандартів з історії для педагогічних вузів,

Частиною проблеми нових підходів до вивчення нової історії є питання про періодизацію курсу Для розробки об єктивної наукової періодизації до уваги беруться різноманітні критерії ступінь розвитку продуктивних сил, еволюція форм державності географічний фактор, духовне і культурне начало розвиток техніки зміни технології суспільного виробництва та інші Дослідники намагаються брати до уваги всі вищезгадані фактори але не всі вони рівноцінні В залежності від пріоритету того чи іншого фактору висуваються декілька підходів до періодизації нової історії формаційний цивілізаційний а в рамках цих підходів техногенна та геополітична концепція [4 59-60] Ряд дослідників вважають, що відлік нової історії, як складової частини всесвітньої історії слід вести з великих географічних відкриттів XV–XVI століття коли відбулась "зустріч" двох цивілізацій, двох культур Ці погляди що поширені в американських університетах, розділяв український історик Іван Крип якевич [5 163] Особливо активно відстоювались ці погляди на сторінках історичних європейських журналів в 90-х роках коли відмічали 500-річчя відкриття Америки Хоча усвідомлення значення "зустрічі Заходу і Сходу" практичне освоєння відкритих земель відбулись значно пізніше по суті, в XVII столітті

Західноукраїнська історична школа початком нової історії вважає появу Гуманізму і Реформації Звичайно гуманізм і реформація - явища великого історичного значення, але обидва вони - більше із сфери духовної Не можна рахувати, що Лютер або Кальвін викликали зрушення в соціально-економічній сферах Насправді, мало місце зворотне зміни в економіці, соціальній сфері створили суспільну групу, прошарок, які відчули потребу в іншій релігії, ніж католицизм

У Франції відлік нового часу історики ведуть від Революції XVIII століття виходячи з того, що Європа XIX століття вийшла з економічних, політичних правових цінностей започаткованих Великою Французькою революцією

Частина істориків наполягають на тому що Англійська революція залишається рубежем нової історії, тим більше що до точка зору практично ввійшла в усі підручники з нової історії для історичних факультетів університетів Михайло Сергійович Грушевський, розробляючи питання періодизації Всесвітньої історії і беручи до уваги весь комплекс факторів, що впливають на історичний процес вважав XVII століття перехідним від середньовіччя до нового часу " сімнадцятий вік мав ліквідувати велику релігійну боротьбу розпочату шістнадцятим Це він і зробив Тридцятилітня війна в Німеччині англійська революція козацькі війни в Східній Європі довели до кінця конфлікти, зарисовані шістнадцятому віці" [6 11] При всій умовності межі, що розділяє історичні епохи, названі події і процеси різнонаправлені, але тісно пов'язані між собою, на думку М Грушевського становлять новий етап європейської історії Особливу увагу автор "Всесвітньої історії в короткім огляді" звертає на наслідки релігійної боротьби в Європі і

особливостях прояву в різних країнах "кінцевим результатом релігійної боротьби в самій одній Англії вийшла політична свобода і зав'язки свободи мисл. В усіх інших наслідком їх дісталось тільки, скріплення державної влади, абсолютизму" М Грушевський обґрунтував початок нового часу подіями що прямо чи опосередковано впливали на формування нової моделі суспільства на європейському континенті і в світі

Аналіз публікацій відображають дискусії в історичній науці щодо нових підходів, змісту періодизації хронологічних рамок нової історії свідчать що сьогодні більшість авторів ділять нову історію на два великих періоди Перший 1640–1649 рр до 1789–1818 рр., що характеризується ліквідацією феодальних форм власності поділу суспільства на стани, становленням індустріального суспільства, ідеології Просвітництва, переходом від станової монархії до абсолютної, від абсолютної до конституційної республіки Другий період – 1815–1871рр , для якого характерне утвердження нової моделі суспільства поширенням лібералізму поява нових національних держав політизація суспільного життя [7 23]

Потреби практики викладання всесвітньої історії в педагогічних університетах, напрацьовані за десять років досвід та перспективи розвитку історичної освіти, окреслені в проекті "Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті" створюють умови для суттєвого вдосконалення викладання курсів всесвітньої історії в т ч нової в напрямку формування у студентів критичного засвоєння теоретичної спадщини вітчизняних та західних дослідників формування національної моделі української історії та інтегрування її у всесвітню

Не менш важливо більш широко знайомити студентів історичних факультетів з запровадженням нових міждисциплінарних методик які синтезують досягнення гуманітарних наук соціології психології, антропології, демографії

Список використаних джерел

1 Кремінь В Модернізаційні виміри соціального економічного політичного розвитку України // Вісник Національної Академії наук України 2001 №3. 2 Смоленський Н И Историческое и историческая теория ИНИ 2000 №5. 3 Жуков Ю.В. Что можно противопоставить западной системе образования? №5 4 Пономарев М.В , Смирнов С Ю Новая и новейшая история стран Европы и Америки. Практическое пособие Учебное пособие для студентов вузов обучающихся по специальности В 3 1 М , 2000 5 Преемственность и периодизация курса 288 с 6 Кристенсен Т Всемирная история К , Вибудь, 1995 В 3-х т Т 1 6 Грушевський М С Всесвітня історія в її головніших рисах Час. III К , 1917 7 Коленко Б.І. Сагова І М О периодизации Новой и Новейшей истории в свете современных трактований // НИ 1993 №4

Inna Borkovskaja

NEW APPROACHES AT TEACHING A MODERN HISTORY OF THE COUNTRIES OF EUROPE AND AMERICA

In this article is opened essence and approaches to teaching a modern history.

УДК 378.147.88:378.694

Володимир Мороз

ПОШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ В КОНТЕКСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ

Пошукова діяльність студентів є невід'ємною частиною вдосконалення підготовки вчителів історії. До пошукової роботи висувається ряд вимог, дотримання яких забезпечує краще досягнення мети, а саме формування компетентного, добре підготовленого вчителя (педагога) і людини. Саме ці вимоги й аналізуються в даній статті.

В Україні триває розбудова системи освіти що має втілити в собі кращі надбання й риси світових знань в цій галузі й одночасно носити глибокий національний характер Вища освіта є невід'ємною частиною всієї освітньої системи і в ній відповідно також відбуваються суттєві зміни Вони чітко запрограмовані ще в 1993 році прийняттям Державної національної програми "Освіта" (Україна XXI століття)

Згаданий програмний документ вимагає від вищої школи організації навчання як безперервної науково-виробничої діяльності з найповнішим використанням її наукового потенціалу

Отож пошукова діяльність студентів є неодмінним явищем (і одночасно процесом) у вищій школі Це стосується як тих хто вивчає точні науки так і гуманітаріїв Тут є загальні закономірності і особливості що виділяють якусь одну спеціальність з-поміж інших

Історія завжди визначалась невід'ємною складовою навчального процесу, а вчитель історик в школі є майже офіційно тим, хто охороняє традиції як народу загалом, так і конкретного навчального закладу, зокрема Історія вчить людей на колишніх помилках, а в школі посередником, що стоїть між історією та учнем є саме вчитель історії Це він передає своїм вихованцям той досвід багатства й мудрість минулого без яких ми не було хорошого майбутнього

Але ж і вчителя історії історії треба підготувати для виконання ним своїх обов'язків Така підготовка є багатокомпонентною вельми складною і довготривалою Однією із складових частин змісту підготовки вчителя є пошукова діяльність

Здавалось б дивно пошук - скоріше заняття науковця а не вчителя Це перший мовби проводити складні і клопіткі дослідження висувати гіпотези, проводити розробки методичного та методологічного характеру а другий – застосовувати все це на практиці своїм учням

Однак, якщо придивитись детальніше то стан справ виявляється зовсім іншим Чи робота вчителя полягає лише в тому щоб передавати учням знання? Звичайно що ні До знань слід додати ще і способи практичної діяльності, творчий досвід, ціннісні орієнтації особистості, А хіба вчитель може зробити це не володіючи ним сам? Знову ж таки – ні

Значить організація пошукової діяльності необхідна

Звідси, логічно виникає наступне запитання а за якими ж принципами потрібно будувати пошукову роботу? Відповідь на нього можна знайти у вже згаданій програмі «Освіта» і матеріалах II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти що відбувся нещодавно

На нашу думку вони наступні

1 Пошукова діяльність має бути спрямована на осмислення історичних фактів подій явищ шляхів людського розвитку [2]

Сприйняття минулого відбувається не через просте констатування і запам'ятовування а через розуміння усвідомлення чому сталось так, а не інакше, які причини і наслідки цього

Із сказаним щойно тісно пов'язана необхідність відходу від авторитарної педагогіки [3] яка йшла шляхом тотального нівелювання визначення наперед і відвертого табулювання цілих галузей

Наслідком виконання цього є формування справді нової повноцінної різнобічної світоглядної культури [4] що унеможливить повернення до тоталітарного минулого Світогляд має формуватись і розвиватись в атмосфері різноголосся поглядів і власного пошуку а не вивчення однієї нехай і потенційно хорошої концепції

2 Пошукова діяльність повинна робити акцент на вивченні історії України [5], носити національний характер [6] але ні в якому разі не замикатись на цьому Національний характер забезпечується не лише вивченням своєї історії, концентрацією на своєму народові, а й пошуком і заповненням тих сторін нашого суспільного життя, які в діяльнісному відношенні є своєрідним вакуумом всебічним розвитком з метою формування повноцінної сучасної людини

3 Безперервність наукової роботи, спрямованість на розуміння і прийняття змін [8]

Студент історик в перспективі є вчителем історії Погляди на останню постійно змінюються, з'являються нові факти, висуваються гіпотези Тепер навіть у вимірах повсякденного людського життя зміни починають переважати над спадкоємністю і сталістю Вперше в історії людства покоління ідей і покоління речей змінюються швидше, ніж покоління людей [9] І якщо за студентських років вчитель історії вивчав відповідні теми з одного боку то тепер він повинен викладати їх своїм учням з іншого Вчитель історик має завжди слідувати за такими і подібними змінами адже від нього значною мірою залежать погляди його вихованців Будь-який вчитель має бути готовим внутрішньо до змін Застій у поглядах закостеніння стереотипи тут він негативна

Безперервність наукової діяльності має своїм наслідком володіння способами практичної діяльності творчим досвідом [10] про які вже згадано вище

Виконання вказаної вимоги одночасно програмує і визнає необхідною умовою бажання і вміння самостійно оволодівати знаннями з різних джерел інформації [11] Важливим з огляду на сучасні тенденції є володіння комп'ютером та іноземними мовами адже інколи необхідні дані можна отримати лише в електронному варіанті що й на іноземних мовах

4 Включення пошукової роботи студента до загальної роботи за навчальним програмою і планом Таке поєднання обов'язкового та довільного елементів вигідне з декількох причин по-перше забезпечується бажання студента адже в нього є свої вподобання з якоїсь конкретної дисципліни, по-друге необхідна компонента забезпечує оволодіння студентами якихось сторін визначеної навчальною програмою детальніше що покращує його загальну підготовку Така сторона потрібна через те, що вчитель буде викладати учням не якусь одну тему а відповідно він має володіти ними досконало, по-третє за навчальним планом і програмою передбачено певні терміни а оскільки пошукова діяльність студента найчастіше набуває форми ІНДЗ то вимога здачі його у відповідні строки найкраще до певного семінарського заняття з яким перегукується його тематика вчить відповідність і здатність заздалегідь планувати свою діяльність

Все це позитивно позначиться на подальшій вчительській практиці тих що студента

5 Розташування сфери пошукової діяльності на межі різних дисциплін та галузей знань

Це вимога диктується самим часом Тепер інформація набуває все більш синкретичного характеру То й загалом людські знання дуже дуже тісно пов'язані між собою Зважаючи на характер педагогічної діяльності слід зауважити що особливо необхідною в пошуковій діяльності студентів-істориків є присутність елементів психологічних та педагогічних

6 Співпраця вузів з іншими організаціями наукового характеру, наприклад Малою Академією Наук [12] що забезпечить кращу результативність всієї підготовки студента, надасть йому додаткових стимулів

Отже, бачимо що пошукова діяльність студентів відіграє вельми важливу роль в процесі підготовки вчителів історії До організації пошукової діяльності висувається ряд вимог кожна

з яких має на меті розвиток якоїсь однієї або всіх разом всіх у комплексі ознак і рис якими просто зобов'язаний володіти вчитель історії через причетність до своєї професії нарешті просто як повноцінна всебічно розвинена людина – приклад для наслідування вихованцями

Список використаних джерел

1. Вища освіта // Освіта. – № 44-46. – Грудень 1995. 2. Зміст освіти // Освіта. – С. 3. 3. Державна національна програма "Освіта (Україна XXI ст.)" // Освіта. – С. 2-4. 4. Зміст освіти // Освіта. – С. 5. 5. Зміст освіти. – С. 5-6. 6. Національне виховання // Освіта. – № 44-46. – С. 4. 7. Вища освіта. – С. 8. 8. Освіта в Україні. Довідник міністра. – С. 4. 9. Там само. 10. Там само. 11. Там само. – С. 4-5. 12. Указ Президента України від 7 жовтня 2000 р. № 941/2000 р. м. Київ. Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні // Освіта України. – № 43. – 2001. – 16 жовтня

Volodymyr Moroz

STUDENTS RESEARCH WORK IN THE CONTEXT OF IMPROVEMENT OF THE CONTENT OF TEACHERS OF HISTORY TRAINING

Students research work is an important part of improvement of the content of teachers of history training. For students research work we advance some demands which guarantees better achivement of our tasks to training full value teachers of history. Such demands are analysed in this article

УДК 373 (40)

Володимир Цвіркун

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ УСТАНОВОК СТУДЕНТІВ

У статті досліджена роль світоглядних установок у процесі формування світогляду студентів.

Світоглядний розвиток сучасної молоді наражається на особливі труднощі у зв'язку із загальним критичним станом всього українського суспільства

Криза радянської соціальної системи що далася взнаки в кінці семидесятих на початку восьмидесятих років та крах цієї системи на початку дев'яностих років і як наслідок цього особливо загострена форма соціальної кризи у сучасному українському суспільстві найболючіше вдарила по школі Ця криза довела суперечності системи виховання і освіти яка до речі й раніше не утверджувала словна засадничих принципів що працювали б на "продукування" особистостей до такого "кипіння" що заставляє і цілком обґрунтовано "бити на сполох" На фоні показного благополуччя поза увагою педагогів і психологів виросло і зростає покоління молодих. яке є м'яко кажучи "незрозумілим" і багато в чому недосяжним для інертної а тим більше догматичної думки Але ж очевидно що проблеми молоді суголосні із проблемами суспільства адже молодь є суспільством у особливому віковому зрізі молодь - це суспільство в майбутньому

Кожне покоління що намагається знайти себе незмінне в естафеті поколінь і від того. які його соціальні орієнтації та установки соціальні цінності та ідеали залежить і націленість приємництва і сам характер зв'язку поколінь а врешті-решт тенденція розвитку людського суспільства

Далеке і близьке історичне минуле повідомляє нам про покоління так званих "лишніх

людей", що дуже рано, у розквіті життєвих сил втрачають інтерес до самого життя, і ту соціальну енергію, яку ми схильні ототожнювати із персоніфікованими формами суспільного прогресу. Такі покоління масово впадають у своєрідну соціальну депресію, а суспільство в цілому якби уповільнюється в своєму поступальному розвитку. Прогресивний суспільний розвиток просто неможливий без молодіжної енергії, а сама молодь відіграє чимраз все більш значущу соціальну роль. Особливу небезпеку для суспільства являють ріст споживацьких нахилів, пасивна життєва позиція, а то й відвертий соціальний нігілізм молодих людей.

Отже, формування стійких світоглядних позицій молоді - завжди актуальна соціальна проблема.

Без вияснення ролі і значення такого феномена світоглядних структур якими є світоглядні (смисложиттєві) установки будь-який аналіз процесу формування світогляду, особливо на особистісному рівні, навряд чи буде повним, до певної міри вичерпаним.

Термін "установка" вже давно фігурує в якості одного із центральних понять психологічної науки, особливо соціальної психології. У психології поняття "установка" найчастіше вживається у зв'язку із поняттям "діяльність". Такий зв'язок є смислозначимим оскільки феноменологічно установка походить від діяльності. Дієслово "установити" в українській мові позначується момент завершення якоїсь певної дії.

Окрім поняття "установка" у нашій мові вживається термін "настанова". Відмінність "настанови" від "установки", перш за все, полягає в тому що першою ми характеризуємо напрям дії, настановлення на щось, що постійно перебуває в центрі уваги, тоді як друга вказує на щось стабільне, практично незмінне, постійне, певна для завершена зафіксований результат і цей результат "осідає" в якості структурного елемента свідомості, при чому настільки стійкого, що свідомість без особливої напруги залучає його у кожному випадку свого активного впливу на буття, а отже й на діяльність.

Вживання терміну "установка", виходячи із його засадничих положень видається нам виправданим саме тому, що по-перше, це поняття традиційно і широко вживане в психологічній науці як визначальний термін загальнопсихологічної теорії установки (Д.М.Узнадзе та його школа); по-друге, поняття "установка" є смисловим фігурантом загальної теорії діяльності українських та російських психологів, позиції яких дотримується автор, по-третє, англомовний аналог даного терміну -"attutude" означає "відношення", "позицію", тобто означує діяльнісне, стійке відношення людини до світу, по-четверте, світогляд як духовно-практичний спосіб освоєння світу людиною і форма її самосвідомості базується на стійких структурних складових, до яких відносяться ті з них, що безпосередньо витікають із діяльнісного відношення людини до світу.

Саме до таких стійких структурних елементів світоглядної свідомості, що визначають світоглядне відношення, світоглядну позицію людини належать світоглядні або смисложиттєві установки.

Цим поняттям ми фіксуємо спосіб виявлення "дії" світогляду та світоглядної свідомості, предметом яких є відношення людини до світу. Таким відношенням охоплюється вся система видів діяльності суб'єкта, людини, що освоює і творить світ власного буття.

Світогляд - це завжди позиція, стояння людини перед чимось і перед кимось, у тому числі і перед собою. Таке стояння і навіть протистояння не можливе без опори, опертя, певного життєвого, буттєвого фундаменту, до наріжних цеглин якого ми схильні відносити смисложиттєві, тобто світоглядні установки.

Світоглядним установкам притаманна і дифузія у сферу підсвідомого, тому вони майже не піддаються змінам після своєї сформованості та "ослості" у структурному фундаменті світоглядної свідомості, а тим більше у підсвідомості людини. Механізм їх спрацювання і дієздатності практично незмінний до тих пір, поки не зазнають суттєвих змін смисложиттєві, світоглядні орієнтації суб'єкта діяльності, носія певного світогляду і світоглядної позиції.

Отже, поняття "установка", яке ми, завдяки його смисловому значенню, можемо якби запозичити із психологічної теорії із відповідним смисловим доповненням, що диктується специфікою дослідження світогляду та світоглядної свідомості людини, заслуговує на змістовне використання у області спеціальних філософських наукових інтересів.

Ми схильні відносити світоглядні установки особи до підвалин, констант, постійного масиву життєво практикованого світогляду, яким постає світоглядна свідомість [2]. Тому

вважаємо, що світоглядні установки разом із переконаннями, принципами, регулятивами та орієнтирами світоглядної свідомості складають граничні підвалини світоглядної культури особи і, пронизуючи їх, охоплюють всю систему відносин "людина - світ людини".

Виходячи із позиції соціокультурної детермінації психіки і досліджуючи на її основі феномен свідомості, Л.С. Виготський проникливо зауважує, що свідомість людини - це не що інше, як сама драма людського життя [1]. Отже, драматичність є, була і буде чи не найістотнішою характеристикою всієї людської свідомості від початків історії людства до сьогоднішнього дня і у майбутньому. Цю загальнолюдську драму свідомості мусить пережити і відбути кожна людська істота у своєму індивідуальному розвиткові, являючи собою, за висловлюванням Г. Сковороди, світочок (маленький, але неповторний світ) мікрокосм, як повноправний виразник спочатку людського макрокосму, а далі і всього великого світу - універсуму, космосу в цілому [3, 4].

Осмисленість життя робить його не хаотичним, спонтанним процесом, вона долає його стихію, непередбачуваність, несподіваність. Осмислене життя стає упорядкованим, цілеспрямованим процесом. Воно відбувається як постійний діалог людського індивіда із світом, іншими людьми, із самим собою. У площині осмисленості життя людиною світоглядна свідомість отримує свою функціональну опору, вона стає виразником світоглядної життєвої позиції людської особи, репрезентантом продуктивного смислонаповненого діалогу у відношенні "людина - світ людини".

Цей діалог є необхідним задля того, щоб навести лад і у почуттях, і у думках, а головне - у світоглядних засадах життєдіяння. У такому діалозі людини із світом простежується смисловий ланцюжок відповідних "операцій" суб'єкта осмислення життя загалом від початку (на скільки це можливо) і до ймовірного його земного завершення (кожній людині випадає прожити свій вік), визначившись у тому, ким Ти є у конкретно-історичній просторово-часовій ситуації буття, в історичній (загальнолюдській) годі, що вже відбувається і співучасником якої Ти є, визначення свого місця присутності у світі, складання подальшого життєвого плану (прогнозування ймовірних подій, у яких слід взяти активну посильну участь), вибір прийнятної світоглядної позиції та її відстоювання у процесі досягнення виправданих світоглядною свідомістю і окреслених у ній життєствердних цілей.

Чим власне для людської особистості є її світоглядна свідомість? І якою вона (ця особистість) у ній осмислюється?

Намагаючись дати відповідь на перше питання, ми попервах виходимо із того, що свідомість загалом є формою і способом вираження буття. При чому, не простим його відображенням, що є вихідною тезою матеріалістичного підходу, який, образно кажучи, "топить" свідомість у бутті, а духовною інстанцією вкорінення у буття ладу - порядку і міри. Таким чином, свідомість не стільки відображення буття, скільки його висвітлення і просвітлення. Свідомість тут постає для людської істоти трансцендентальним, апріорним знанням, яке кожний із нас отримує генетично і уточнює у власному життєвому досвіді.

Певний порядок у світі існує до нас, існуватиме і після нас, але чисто по-людськи ми вправі вважати себе часткою тієї сукупної сили, що упорядковує світ і зобов'язані принаймні дотримуватися існуючого у світі порядку речей, зобов'язані розпізнати смисловий зв'язок частин світу як цілого (космосу). Адже місце людини у світі (макрокосмі) - це й істинне споважнє буття в якості мікрокосму повноцінної смислової мочади єдиного світу.

Очевидно, місія людини - творити свій власний світ до ладу (доладним) світові зовнішньо-буттєвому, визначивши "сродну" (Г. Сковорода) мету свого земного буття, просвітивши власне життя знаннями (пізнанням) себе і свого життєвого призначення. Креативною, творчою силою у такому процесі звісно виступає світоглядна свідомість людини-особистості.

Світоглядна свідомість, таким чином, це - духовне осердя особистості, основний виразник людського духу, що на індивідуальному рівні осмислення знаємий (і знайомий) нам як наша душа. Якщо, за словами поета, душа зобов'язана трудитися, то такий її внутрішній чинник, яким є світоглядна свідомість, функціонує у ролі "керуючого" нашими діями, вчинками. Світоглядною свідомістю "вибудовуються" наші життєві плани, визначаються світоглядні орієнтири, окреслюються життєві переконання - принципи, на основі сформованих світоглядних установок задаються життєві настанови, тобто, визначається процес життєдіяльності у певному логічному порядку, послідовності виконання

окремих дій, що мають призвести до логічного і по-життєвому мудрого (софійного, діалогічного) результату.

Співпадіння дії та її результату, осмислена послідовність процесу життєдіяння, цілеспрямованої діяльності людської особи закономірно регулюється та контролюється світоглядною свідомістю особистості.

Сама ж ця особистість, даючи відповідь на друге поставлене питання, постає у світоглядній свідомості як смисловий центр освоєного і творимого людьми світу, бо цей світ - є світом людських смислових сутностей. У людини не має іншого шляху, як "розгорнути" свою внутрішню, мікрокосмічну сутність у навколишньому світі. Якщо сутність людини у своїй мікрокосмічній єдності, цілісності та єдиності (унікальності, неповторності) претендує на універсальність (єдність у багатоманітності), то й у свідомості своїй, а саме - у світоглядній свідомості людина прагнутиме осягнути Універсум, Всесвіт. На інакше особистісне життя та дух особистості і не розраховує.

Духовні підвалини особистісного життя закладаються у молодому віці. Шлях, яким піде духовний розвиток молодої людини залежить від сформованості світоглядних установ.

Список використаних джерел

1. Выготский Л.С. Психология развития как феномен культуры. Избр. психол. труды / М.Г. Ярошевский (ред.). Академия пед. и соц. наук. Моск. психолого-социальный ин-т. – М.: Воронеж, 1996. – 512 с. 2. Мировоззренческая культура личности. Философские проблемы формирования / В.П. Иванов, Г.К. Быстрицкий, Н.Ф. Тарасенко. АН УССР. Ин-т философии. – К.: Наукова думка, 1986. – 295 с. 3. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів. В 2-х т. – К.: Наукова думка, 1973. – Т.1. – 531 с. 4. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів. В 2-х т. – К.: Наукова думка, 1973. – Т.2. – 574 с.

Volodymyr Tsvirkun

THE FORMING OF OUTLOOKING ATTITUDES OF STUDENTS

In this article has been investigated the role of outlooking attitudes in the process of forming outlook of students.

УДК 374.3

Зоряна Погоріла

НАЦІОНАЛЬНЕ І ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ "ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО"

В статті висвітлюється досвід національного і громадянського виховання учнів на уроках "Людина і суспільство".

Молодь України на сьогоднішній день опинилася в досить складній ситуації: економічна та соціальна криза, політична дезорієнтація тільки посилюють розчарованість та розгубленість молодої людини в сучасному суспільстві. Звичайно, ми сподіваємося, що така ситуація в державі довго існувати не буде і часи зміняться на краще. Однак, до тих пір ми повинні докладати масово зусиль, щоб прийдешнє покоління, від якого і залежить наше майбутнє, змогло не тільки оцінити, але і примножити здобутки власної держави, не втративши при цьому національної та громадянської гідності.

Сьогодні актуальною є тема глобалізації світового суспільсьва. Яскравий приклад – введення з 2002 року спільної валюти Європейських країн, що підписали відповідну угоду – євро. Постає питання, як на загальному фоні глобалізації не

втратити того національного, що здобувалося впродовж багатьох століть, часто кров'ю і самопожертвою не одним поколінням українців? Як наші національні традиції, принципи нашого національного виховання зробити привабливим для представників інших народів? Як виховати молодь не тільки у повазі та розумінні свого, але і зацікавити цим, викликати почуття гордості? Як домогтися досягнення в учнів високої культури розуміння традицій власного народу у світовому контексті?

Мабуть саме тому, останнім часом навколо питання про майбутній розвиток освіти, її зміст (в тому числі національний та громадянський), розгорнулася ціла дискусія серед науковопедагогічних кіл і сил відповідних міністерств та відомств.

Повертаючись до проблеми національного і громадянського виховання шкільної молоді, пропоную розглянути як це питання трактує "Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті".

"Національне і громадянське виховання є одним із головних пріоритетів і органічним компонентом розвитку освіти. Воно має бути спрямоване на формування у дітей та молоді сучасного світогляду, ідей, поглядів, переконань, заснованих на найцінніших надбаннях вітчизняної і світової культури. В основу національного і громадянського виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Головна мета національного і громадянського виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді особистісних рис громадян української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

Національне і громадянське виховання має здійснюватися впродовж усього процесу навчання дітей та молоді. Воно має забезпечити всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, її здібностей і обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовної культури, формування громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності".

Вищенаведена цитата яскраво демонструє нам не тільки мету національно-громадянського виховання молоді, але й перелічує ті компоненти, які формуються в учнів протягом навчально-виховного процесу, а також - принципи, котрі лежать в основі національного і громадянського виховання учнів.

Переглядаючи програми шкільних предметів, можна з впевненістю твердити, що втілення національно-громадянських ідей в процесі виховання учнів можливе на уроках будь-яких навчальних дисциплін.

Протягом останніх декількох років ведеться активний пошук щодо впровадження в шкільну освіту новітніх методів і технологій, а також нових навчальних предметів, котрі б сприяли формуванню молодої людини як багатогранної особистості, свідомого громадянина України. Одним з таких предметів є дисципліна "Людина і суспільство".

Вже в самій назві цього навчального предмету визначено його основну мету: привернути увагу учня насамперед до найвищої цінності – людини, яка живе об'єктивно існуючому якісно різноманітному світі. Запропонований курс не тільки зорієнтований на людину, він і значною мірою визначає завдання стосовно особистості молодої людини: в усіх розділах закладено основу для розширення кругозору випускника школи, показано взаємовідновини людини і природи, особистості і суспільства, особи і держави, подано зміст правд і свобод людини і найголовніше: викладено актуальні проблеми сучасного життя, що становлять великий інтерес для молоді. Основні напрямки застосування знань учнями – це сучасне бачення людини як унікального і неповторного явища, уміння користуватися сучасними знаннями стосовно сприймання світу, вироблення підходу до розуміння співвідношення духу, душі і духовності, формування дбайливого ставлення до природи, аналіз і оцінка соціальних процесів і явищ, глибоке розуміння політичних і культурних процесів, пошук відповідей на питання загальносвітоглядного плану.

Звичайно, що тут постає відразу питання "яким чином можна впроваджувати національне та громадянське виховання на уроках "Людина і світ"? І відповідь, на мою думку, постає однозначна: все залежить від вчителя, його світоглядних позицій, специфіку підготовки і підбору матеріалу до уроків.

Так, розглядаючи такі теми як "Світ та особливості його існування" "Душевне життя : духовність людини", "Людина і природа", "Суспільне життя людини", "Політичні засади людського співіснування", "Людина і культура" вчитель може сміло застосовувати знання учнів з історії України і світу, основ правознавства, української зарубіжної літератури соціології, а також з філософії релігієзнавства, основ психології тощо Завдяки відібраним яскравим прикладам з історії нашої Батьківщини героїчної боротьби за збереження своєї нації, формування власної держави пам'яткам української культури, релігії здобутків національної освіти, літератури , їх ефективне використання на уроках "Людина і світ" сприяє вихованню любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм що сприяє утвердженню власної національної гідності а також формує в учнів почуття гідності й гордості за свою державу, вірності України як невід'ємної ознаки національно-свідомого громадяни–а (детальніше див. М М Фіцула Педагогіка – Тернопіль, 1997 Як бачимо, все це призводить до формування національної і громадянської самосвідомості та виховується турботливе ставлення до національно-культурних надбань інших народів прищеплює почуття національної, расової та конфесійної толерантності що відіграє немаловажну роль у сучасному світі

Отже такий навчальний предмет у школі як "Людина і світ" має вагоме значення у національному та громадянському вихованні учнівської молоді Він покликаний не тільки систематизувати знання учнів отриманих в ході вивчення інших дисциплін і розглянути людину, котра живе у цьому світі, але і виховати в неї ті якості котрі властиві національно свідомому громадянинові Української держави

Список використаної літератури

1 Людина і світ. Нові посібники / В В Ягельський, О І Сапожковська — К , 1997 2 Людина і світ. Посібник / В О , Ягельський В І Кононенко, Д Ковальчук — К , 1996 3 Людина і світ. Метод. Посібник М І Мартинюк, В І Мірошниченко — К 1995 4 Світ і людина підручник для 8-9 класів / Р.А. Аршинцевська — К 1996 5 Світ сучасної людини Нові посібники для 9-10 класів / за ред В М Нещименка — К , 1996 6 Особа і суспільство Підручник для 10 класу Р А. Аршинцевська С О Бондарєв В І Бортников та ін — К , 1996 7 Людина в сучасному світі підручник для 11 класу / Р.А Аршинцевський, С О. Бондарєв С С Вечканов — К , 1997 8 Людина і світ // Програми для загальноосвітніх навчальних закладів — К , 2001 9 Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України — 2000 — 9 серпня. — № 32 — С 6-7

Zorjana Pogorila

NATIONAL AND PUBLIC EDUCATION OF PUPILS AT LESSONS AND "THE PERSON AND SOCIETY"

In clause essence of national and public education at lessons of a cycle "The person and Society

УДК 373.51

Юрій Поліщук

ДИДАКТИЧНА ГРА НА УРОЦІ ІСТОРІЇ ЯК СИСТЕМА ІГРОВИХ ПРОБЛЕМНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

В статті автором розглянуто дидактичну гру як систему проблемно-пізнавальних завдань.

Необхідність розробки нових інноваційних підходів до викладання історії в школі зумовлена соціальним замовленням суспільства національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті коли від кожного випускника школи вимагається широкого загального розвитку глибоких знань творчого мислення та різнобічного пізнавального інтересу. Всього цього неможливо досягнути на базі традиційних методичних підходів.

У сучасній науці доведено що в процесі викладання історії проблемно-пізнавальні завдання є чи не найголовнішим чинником підвищення пізнавальної активності і самостійності учнів і служать базовою основою для процесу комп'ютеризації навчання історії.

Найбільшим недоліком існуючої системи викладання історії в школі є наявність "суб'єкт-об'єктних" відносин. Є вчитель і є учень. Перший "виголошує" істини другий їх пасивно засвоює (або не засвоює). І в цьому якраз і полягає головний недолік школи. Учбовий процес настільки заорганізований "загнаний" у рамки імперативів що не дає змоги учневі розвивати свої особистісні тільки йому притаманні якості реалізовувати свої здібності, інтереси прагнення тощо. Отже учень перебуває у жорстких рамках процесу навчання, звикає до пасивної ролі відведеної йому.

Щоб позбутися цього недоліку слід якомога ширше впроваджувати систему "суб'єкт-суб'єктних" відносин вчителя і учнів. Ці відносини і є тим механізмом що дозволяє швидко розв'язати існуючі проблеми. Адже національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті вимагає "формування у дітей і молоді цілісної наукової картини світу і сучасного світогляду здібностей і навичок самостійного наукового пізнання розвитку у дітей і молоді творчих здібностей" [5 3] – все це на нашу думку може ефективно реалізовуватись в рамках включення школярів у розв'язання на уроках історії системи ігрових проблемно-пізнавальних завдань. Саме тому сьогодні перед методикою викладання історії в школі як ніколи раніше актуальною постає проблема виявлення дидактичних умов створення і застосування під час навчально-ігрової діяльності системи ігрових проблемно-пізнавальних завдань.

Уже перші спроби системного застосування на уроках історії в 5–7 класах дидактичних ігор поставили перед нами такі проблеми як навчити учнів під час розв'язання ігрових проблемно-пізнавальних завдань способам самостійного пошуку шляхів ефективного вирішення зазначених завдань як розвинути і сформувати уміння своєчасно помічати і виправляти свої помилки критично перевіряти власні погляди.

Значення ігрових проблемно-пізнавальних завдань як структурної основи дидактичних ігор на наш погляд полягає в тому що їх розв'язання завжди приводить до систематизації узагальнення закріплення вивченого учбового матеріалу б) масштаб постановки ігрового проблемно-пізнавального завдання детермінує рівень дидактичності причим складнішим є ігрове проблемно-пізнавальне завдання тим ефективнішим є його дидактичний вплив на формування пізнавальної активності і самостійності учнів в) навчально-ігрова діяльність активізує проблемно-пізнавальну спрямованість учнів на пізнання нового.

Використання ігрових проблемно-пізнавальних завдань допомагає також створенню

навчально-ігрової перспективи. Ігрове перспективне проблемно-пізнавальне завдання, тобто завдання найбільш загальне для ряду часткових завдань, дозволяє, по-перше, визначити перспективну навчально-ігрову мету, по-друге, створити проблемну ситуацію, тобто забезпечити усвідомлення та прийняття цієї мети.

У працях Ю.К.Бабанського, М.О.Данилова, В.І.Загвязинського, Н.М.Звєрєвої, Е.Г.Мінгазова та інших науковців наголошується на доцільності використання "перспективних", "випереджаючих", "стратегічних" проблемно-пізнавальних завдань, які розв'язуються не на одному, а на кількох уроках. У дослідженнях психологів П.І.Зинченка, Г.К.Середи, А.А.Смірнова та ряду інших зазначається, що усвідомлена віддалена мета сприяє формуванню внутрішньої установки на міцне утримання у пам'яті знань, що необхідні на думку учня, у наступній діяльності для досягнення кінцевої мети. При всій різнобічності праць зазначених дослідників у них не знайшли належного розкриття такі питання: а) про вплив рівня ретроспективності (масштабу) "центральних", "головних" або перспективних проблемно-пізнавальних завдань на формування умінь і навиків навчально-ігрової діяльності; б) про використання різних дидактичних прийомів з метою створення ігрових перспективних проблемних ситуацій; в) про використання ігрових проблемно-пізнавальних завдань в процесі створення дидактичних ігор; г) про вплив використання ігрових проблемно-пізнавальних завдань на формування структурних компонентів навчально-ігрової діяльності учнів.

У процесі теоретичного осмислення результатів, отриманих на уроках історії експериментів ми дійшли висновку, що дидактичні ігри можна розглядати як системи ігрових проблемно-пізнавальних завдань. У завданні, як складовому елементі історичної учбової гри, повинна бути умова у вигляді вихідних даних і питання, що фіксує шукане. Умова і питання співвідносні і зв'язані між собою таким чином, вони містять протиріччя, утворюють проблему, вказують напрям пошуку, що сприяє зняттю протиріч в ході правильного вирішення завдання. Ігрове проблемно-пізнавальне завдання – це такий різновид знань, які усвідомлюються учнем як "незнання про знання" і викликає потребу в пошуку нових знань або засобів їхнього здобування. Проблематика, що закладена в ігровому проблемно-пізнавальному завданні, містить в собі протиріччя, вирішення котрого вимагає від школяра відповідних теоретичних знань і практичних дій, осмислення історичних подій і фактів, реконструктивності та оцінної діяльності.

Таким чином до числа актуальних, недостатньо розроблених слід віднести проблему ігрових проблемно-пізнавальних завдань, їх дидактичних функцій та умов використання як структурних елементів дидактичних ігор з метою формування пізнавальної активності і самостійності учнів, їхньої ролі у постановці та реалізації навчально-ігрової діяльності на уроках історії. У практиці зазначеної діяльності неопрацьованість даної проблеми виявляється в: а) надто обмеженому включенні в процес навчання ігрових проблемно-пізнавальних завдань (особливо перспективних); безсистемності застосування ігрових проблемно-пізнавальних завдань; в) обмеженому застосуванні ігрових проблемно-пізнавальних завдань, зокрема перспективних; г) ігноруванні значення мети, цілезастосування, перспективності навчально-ігрової діяльності для організації учбово-виховного процесу та формування пізнавальної активності і самостійності учнів як результату цієї діяльності.

Водночас теоретичне осмислення проблеми застосування на уроках історії активних форм, методів і прийомів навчання, зокрема формування пізнавальної активності і самостійності в ході проведення дидактичних ігор дає змогу виявити ряд суперечностей, основною з яких можна вважати невідповідність між визнанням необхідності введення в навчальний процес дидактичних ігор та формуванням пізнавальної активності і самостійності учнів. Це перетворює проблему дидактичних ігор у значуще методичне явище, ставить на порядок денний завдання науково-методичної розробки механізму застосування дидактичних ігор як системи ігрових проблемно-пізнавальних завдань.

Складність розв'язання зазначеної проблеми посилюється ще й такими суперечностями, які мають місце в шкільній системі навчання. Це насамперед суперечність між необхідністю виховання учня як особистості, яка прагне до самореалізації, самостійної творчої пізнавальної діяльності і нерозробленістю педагогічних

технологій, які враховували б психолого-педагогічні основи формування і розвитку пізнавальної активності і самостійності як особистісної якості, між динамікою розвитку особистості учня і консерватизмом змісту, форм, методів і прийомів навчально-виховної роботи в школі, між потенційними можливостями навчально-ігрової діяльності і традиційною методикою викладання історії в школі, а також відсутністю відповідної професійної підготовки у вчителів історії до зазначеної форми діяльності.

У процесі роботи над даною проблематикою були сформульовані й перспективи якщо в ході організації навчально-ігрової діяльності учнів використовувати систему взаємозв'язаних супідрядних ігрових проблемно-пізнавальних завдань, які виконують функції систематизації, узагальнення і закріплення вивченого учбового матеріалу і дозволяють створити на їх базі дидактичні ігри, то завдяки цьому можна досягти значного посилення перспективності навчання історії, формування більш стійкого пізнавально-навчального мотиву, більш виразного прояву освітньої, виховної, евристичної функцій навчально-пізнавального процесу, прояву системотворної та мнемічної функцій як специфічних функцій проблемно-пізнавальних завдань, а кінцевому підсумку - ефективного комплексного формування і розвитку всіх структурних компонентів навчально-ігрової діяльності.

Прагнучи до розв'язання зазначеної проблеми ми спробували поставити і вирішити такі дослідницькі завдання: 1) На основі аналізу теорії і практики формування пізнавальної активності і самостійності учнів уточнити сутність і структуру ігрових проблемно-пізнавальних завдань та їх роль в оформленні учбового потенціалу дидактичних ігор. 2) Розкрити психолого-педагогічні основи застосування ігрових проблемно-пізнавальних завдань як структурних елементів дидактичних ігор. 3) Виявити педагогічні умови, що впливають на створення ігрових проблемно-пізнавальних завдань і упорядкувати їх на базі дидактичних ігор. 4) Розкрити залежність формування пізнавальної активності і самостійності учнів від участі в навчально-ігровій діяльності. 5) Обґрунтувати необхідність використання ігрових перспективних проблемно-пізнавальних завдань як засобу раціональної організації цієї діяльності. 6) Дослідити вплив ігрових проблемно-пізнавальних завдань на формування пізнавальної активності і самостійності учнів. 7) Розкрити дидактичні умови ефективного застосування системи ігрових проблемно-пізнавальних завдань з метою формування пізнавальної активності і самостійності учнів на уроках історії.

На нашу думку результати навчальної діяльності, рівень сформованості в ході навчально-ігрової діяльності пізнавальної активності і самостійності учнів прямо залежить від того як вона організована. Розв'язання ігрових проблемно-пізнавальних завдань включає в себе уміння ставити пізнавальну мету, висувати і обґрунтовувати гіпотези, визначати шляхи і способи досягнення навчально-ігрової мети дидактичної гри, уміння співвідносити одержані проміжні результати з моделлю бажаного, тобто з кінцевим результатом, який прогнозується. Отже, щоб сформувати на уроках історії прагнення до пізнавальної активності і самостійності, навчально-ігрова діяльність повинна організовуватись так, щоб учні систематично включались в процес розв'язання ігрових проблемно-пізнавальних завдань.

Крім того, навчально-ігрова діяльність, яка сприяє успішному засвоєнню знань і формуванню пізнавальних умінь і навичок, має організовуватись на прогностичних засадах. Здійсненню такої організації максимально сприяє використання ігрових перспективних проблемно-пізнавальних завдань. Застосування останніх дозволяє враховувати психолого-педагогічні закономірності процесу формування пізнавальної активності і самостійності учнів, а також забезпечити комплексне оформлення всіх структурних елементів. Крім того, ігрові перспективні проблемно-пізнавальні завдання можуть охоплювати різний за обсягом навчальний матеріал, тобто відрізнятися рівнем перспективності, також можна варіювати способи постановки цих завдань і способи діяльності учнів в процесі їх розв'язання. Отже, можуть змінюватись умови застосування ігрових перспективних проблемно-пізнавальних завдань, що також є фактором, який визначає ефективність формування пізнавальної активності і самостійності учнів. Таким

чином, формування пізнавальної активності і самостійності учнів у ході проведення з ними дидактичних ігор як якості особистості детермінуються взаємозв'язком змістовної і процесуальної сторін процесу навчально-ігрової діяльності і залежить від особливостей організації застосування на уроках історії дидактичних ігор.

Об'єктивно існуючі закономірності формування пізнавальної активності і самостійності учнів визначають вимоги, знання яких дозволяє удосконалювати процес формування зазначеної якості. Ці вимоги необхідно враховувати моделюючи майбутню діяльність школярів. Організація навчально-пізнавальної діяльності з урахуванням цих закономірностей і вимог дозволяє успішно реалізовувати розвиваючу і освітню функції навчання, прогнозувати результати навчально-ігрової діяльності в цілому і в будь-якій ланці цілісного педагогічного процесу.

Список використаних джерел

1. Вентцель Е. М. Элементы теории игр. – М.: Педагогика, 1985. – С. 164. 2. Виноградова М. Д., Первин Ю. Б. Коллективная познавательная деятельность и воспитание школьников. – М.: Педагогика, 1977. – С. 95. 3. Гальперин О. С. Роль игры в формировании личности школьника // Советская педагогика. – 1982. – № 6. – С. 14. 4. Галецька-Красовська А. Ефективність навчальних ігор у викладанні хімії. – Ірпінь: Корпус, 2001. – Вип. 1. – С. 353. 5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта. – К.: Шкільний світ, 2001. – С. 3. 6. Рашкевич М. Елементи гейміфікації на уроках історії // Викладання історії в школі. – 1982. – № 3. – С. 1. 7. Эльконин Д. Б. Психология игры. – М.: Наука, 1978. – С. 233.

Youriy Polishchuk

THIS ARTICLE DEALS WITH THE USING OF PROBLEM COGNITIVE TASKS AS THE STRUCTURAL ELEMENTS OF THE GAME IN THE PROCESS OF STUDY

In clause the base attention is given didactic game as to system of cognitive problems.

УДК 378631

Євгенія Бондаренко

НОВИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ В СВІТЛІ "НАЦІОНАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ УКРАЇНИ У XXI СТОЛІТТІ"

Стаття розкриває роль ОНМ у формуванні педагогічної майстерності майбутнього вчителя історії. Результати дослідження показують, що педагогічна майстерність розглядається як ефективний інструмент діяльності сучасного вчителя світі "Національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI столітті" на основі модульно-рейтингової системи навчання.

Особливостями формування педагогічної майстерності майбутнього педагога в світлі "Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті" вважається варіативність, гнучкість і адаптивність навчальних програм з основ педагогічної майстерності. Використання цих факторів у процесі навчання допомагає студентам історичного

факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені В Гнатюка пробудити внутрішні резерви та здібності, виробити готовність ставити вимоги до самого себе і оточуючих, підпорядковувати свої прагнення зовнішнім і внутрішнім проблемам особистості

Вибір нових підходів у формуванні педагогічної майстерності- непроста проблема науки і практики Її можна розглядати з двох позицій: врахування престижності професії вчителя та профілактики професійної диформації майбутніх педагогів на основі засвоєння знань з ОПМ Перш за все, відмітимо загальне позитивне відношення студентів історичного факультету до занять з основ педагогічної майстерності.

За результатами анкетування 98 5% респондентів вважають що вони необхідні і їх потрібно удосконалювати як в теоретичному, так і практичному плані проводячи частину занять в школі, розширюючи діапазон навчальних тренінгів Це свідчить що для майбутніх педагогів характерно не тільки прийняття ОПМ як інструментарію їх праці, але и усвідомлення їх об'єктивної необхідності

Студентам четвертого курсу історичного факультету було запропоновано провести анкетування педагогів тих шкіл, де вони проходили педагогічну практику У сукупність оцінювання їх вмінь були включені уміння педагога керувати своєю поведінкою (техніка володіння своїм організмом, керування емоціями, настроєм для зняття зайвого педагогічного напруження) та уміння впливати на особистість і колектив (техніка організації контакту управління педагогічним спілкуванням)

Результати оцінювання свідчать, що більшість педагогів виконує свою роботу добросовісно, але без душі, значна частина вчителів не володіють такими якостями, як педагогічний такт педагогічна тактика Це погано відбивається на психологічному комфорті підлітків, їхньому сприйнятті навчання

Недарма старшокласники, яким запропонували перелік найбільш престижних професій, професію вчителя поставили на передостаннє місце Отже, особистість вчителя не повністю задовільняє учнів. До них відноситься вміння добре та цікаво викладати свій предмет (52%) відношення до дітей ерудиція загальна культура готовність допомогти у важку хвилину (15%)

Американський вчений Р Марзано вважає за необхідне контролювати вчителем свою поведінку щодо учнів які викликають роздратування і негативні емоції з різних причин Він поопонує метод уявного перелічення позитивних якостей таких учнів, коли вчитель повинен постійно тримати в думках позитивні результати їх діяльності, що очікуються.

Наші дослідження орєнтують на те що при організації навчально-виховного процесу в школі, потрібно враховувати що 70% шкільних педагогів- жінки, яким доводиться долати матеріальні труднощі, перебиваючись від зарплати до зарплати, паралельно зі шкільними проблемами вирішуеати особисті, перебувати в постійній емоційній напрузі

Юнаків у педвузі і надалі мало, та й ті, що навчаються, не "рвуться" в школу

Студенткам важко вийти заміж (кожна п'ята відповіла, що незадоволена своєю жіночою долею) Сорок відсотків дівчат признались, що навчання заважає їх особистому життю, а особисте життя – навчанню

Особливо важко вчитись тим студенткам які вийшли заміж народили дитину

В результаті – нервові зриви майже в половини опитаних Навчання відсувається на задній план. Психологічний дискомфорт природно, знижує рівень професиної підготовки Лише 23% студенток вважають професію вчителя своїм покликанням На нашу думку причини наступні.

1 свою роботу в школі вони нов'язують з викладанням предмета, а не з особистістю учня.

2 жінка-педагог емоційно вестіика (необхідний захист як соціальний так і матеріальний);

3 повинен бути запит на знання на високий професіоналізм на пошук і заохочення талантів

У своїх узагальненях даної проблеми ми опирались на праці вітчизняних педагогів і психологів І. А Зязюна, О В Бондаревської, П В Симонова, Б В Бойка А Г Ковальова, М М Обзорова, Т Грабовської Є Сіцина В В Грубінка, Л М Романишиної, а також

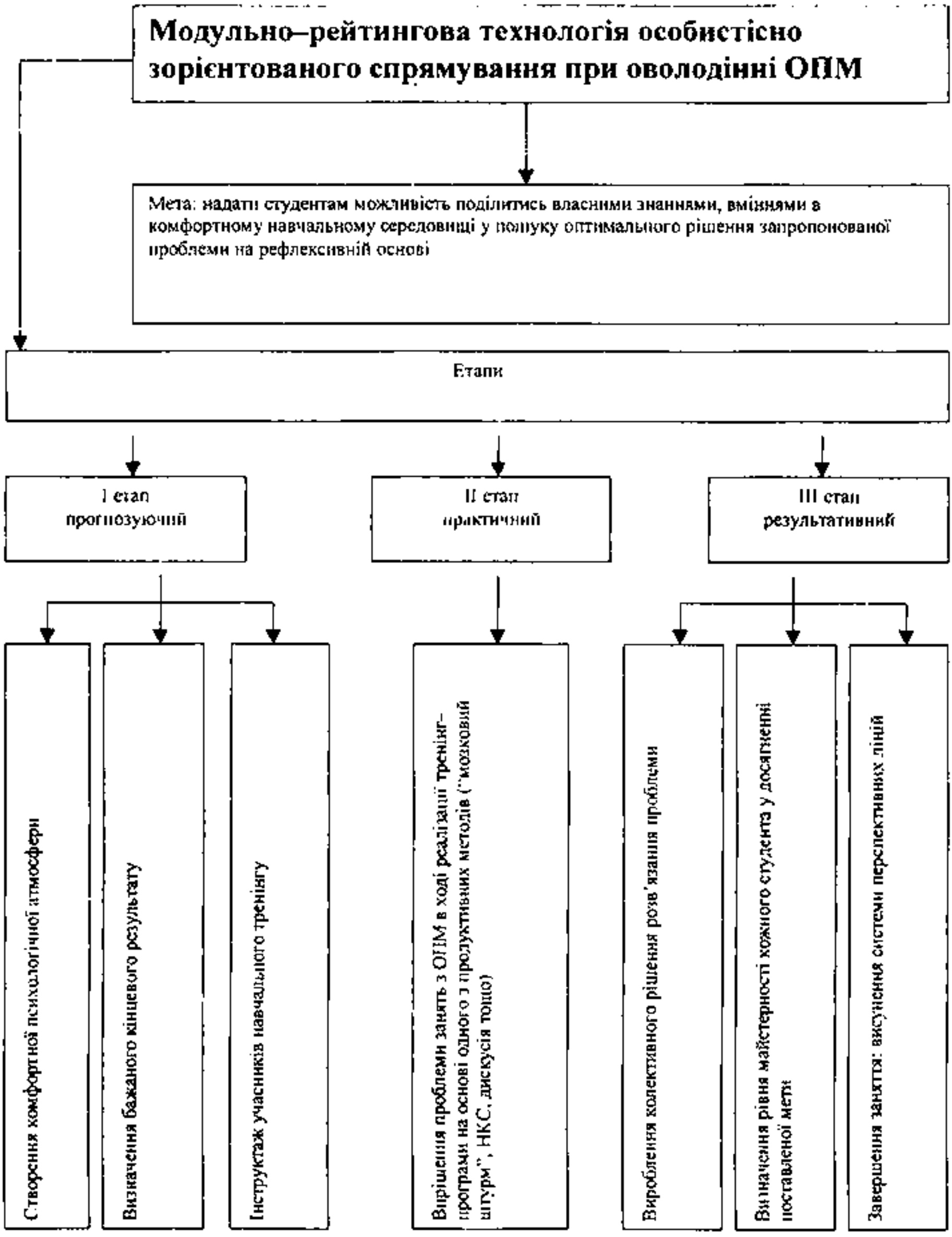

західних дослідників Р. Морзо. Ш. Дейноу, Р.Марзано.

Отже, в умовах ВНЗу відповідно до рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти має стверджуватись стратегія прискореного, випереджувального інноваційного розвитку майбутнього вчителя, забезпечуватись "...сучасні підходи до підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів " [7: 2].

Ми погоджуємося з академіком АПН України І. П. Зязюном, що профілактикою професійної деформації майбутніх педагогів є оволодіння основами педагогічної майстерності (ОПМ), що допомагає діяти самостійно, виважено, забезпечує професійний саморозвиток вчителя, а через нього – і розвиток учня.

Використання модульно-рейтингової технології на основі особистісно зорієнтованого підходу навчальних тренінгів допомагає подолати відчуженість між студентом і викладачем, характерне для традиційної системи навчання, подолати соціоцентричний по спрямуванню та авторитарний по характеру процес навчання і виховання студентів.

Модульно-рейтингова технологія на основі особистісно зорієнтованого підходу навчальних тренінгів базується на формах, методах, прийомах, як відповідають сучасним вимогам в оволодінні основами педагогічної майстерності: діалогічність, дієво-творчий характер, підтримування особистості студента, застосування методів діагностики і самодіагностики, створення ситуації успіху.

Модульно-рейтингова технологія допомагає вирішувати широке поле питань: від формування знань, умінь, навичок до вироблення складних комплексів ідей, пропозицій, планів чи програм.

Ми пропонуємо наступну структуру модульно-рейтингової технології вивчення ОПМ.

Отже, використання модульно-рейтингової технології особистісно-орієнтованого спрямування у формуванні педагогічної майстерності студентів історичного факультету відносно до реалізації Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті дозволяє викладачеві з ОПМ:

– стимулювати творчу активність студентів;

– забезпечувати позитивну мотивацію до навчальної діяльності з ОПМ, що сприяє прискореному переходу теоретичних знань в практичні навички та вміння майбутнього педагога.

Список використаних джерел

1. Бондаренко В. Компетентність у професійній підготовці майбутніх педагогів // Рідна школа. – 2000. – № 2. – С. 2–5. 2. Бондаренко І. В. Формування професійної майстерності майбутніх педагогів в системі неперервної освіти // Рідна школа. – 1998. – № 4–5. – С. 3–5. 3. Гончаренко С. Українська національна школа. – К., 2000. – 4. Грубінко В. В. Частина у новій якості // Освіта. – 2000. – № 8. – С. 3. 5. Дерлюк Ш. Как перестать стесняться возраст. – М., 1995. – 6. Marzano Different... Kind of Classroom. Teaching with Dimensions of Learning. Association for Supervision and Curriculum Development. – Alexandria, 1992. 7. Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття // Освіта. – 2001. – 24–31 листопада. – 8. Оберюк І. В. Психологія особистісних новоутворень. – К., 1996. – 9. Педагогічна майстерність / За ред. І. А. Зязюна. – К., 1997. – 10. Романишина Г. М. Модульно-рейтингова технологія вивчення початкових курсів. – Тернопіль, 2000. – 11. Сухомлинський В. О. Народження і виховання // Вопросы философии. – 1981. – № 12. – С. 3. – 12. Фінченко С. Діагностика педагогічного колективу. – К., 2000.

Yevheniya Bondarenko

NEW APPROACH TO FORMATION OF PEDAGOGICAL SKILL OF STUDENTS OF HISTORICAL DEPARTAMENT IN THE LIGHT OF "NATIONAL DOCTRINE OF THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN UKRAINE IN THE XXI CENTURY"

The article analyses the role of MPS in formation of pedagogical skills of future teacher of history. The results of research prove that pedagogical skills are regarded as effective instrument of modern teachers activity in the light of "National doctrine of the development of education in Ukraine in XXI century."

On the basis of models and rating technology of education

УДК 93(477): 378.147

Петро Михальчук

ВИКОРИСТАННЯ ТЕСТОВИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ ПРИ ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

В статті розглядається питання застосування тестових та індивідуальних навчально-дослідних завдань при викладанні історії України, їх роль у формуванні історичного мислення, підвищенні ефективності навчання студентів.

На другому Всеукраїнському з'їзді працівників освіти констатувалось що за останні роки дещо зроблено в розбудові національної системи освіти утвердження її гуманістичних цінностей спрямованості на розвиток особистості забезпечення інтелектуального розвитку : самореалізації [1] Але це лише перші кроки у її реформуванні відповідно до сучасних вимог В переважній більшості вищих і середніх навчальних закладів як і на початку їх діяльності головною залишається лекційна форма навчання Педагоги і далі намагаються "втовкмачувати" учням і студентам знання які дуже швидко старіють, замість головного акценту на те щоб навчити їх вчитися самостійно оволодівати знаннями аналізувати прочитане і почуте навколишню дійсність, що їм доведеться робити все життя

Адже сьогодні докорінно змінився час і умови навчання Появилися великі можливості для отримання різноманітної інформації, особливо з історії України, для самоосвіти І це не лише підручники й посібники, навчальна наукова і науково-популярна література, різноманітні довідники але й відеофільми аудіоплейєри комп'ютери та Інтернет

І щастя, якщо викладач-майстер своєї справи: розумний, знаючий, всебічно підготовлений, постійно працює над удосконаленням свого фахового і методичного рівня На жаль, таких педагогів "від бога" небагато А тому студент, замість того щоб в читальному залі, вдома чи в комп'ютерному класі читати книгу видатного спеціаліста працювати над історичними першоджерелами, енциклопедичними виданнями і довідниками періодикою і т.п. змушений слухати педагога який часто лише переказує не найкращий підручник історії

Це на наш погляд, є застарілим стереотипом головним гальмом на шляху прогресу в системі навчання а тому вимагає радикального оновлення Сьогодні потрібні нові підходи до процесу навчання і виховання особливо до вивчення історичних дисциплін

"Пріоритетом розвитку освіти – акцентується в Національній програмі розвитку освіти України у XXI столітті - є впровадження сучасних інформаційно-комунікативних технологій, що забезпечують подальше удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві" [3]

Саме цій меті і служить модульно-рейтингова система вивчення історії України, виконання студентами тестових та індивідуальних навчально-дослідних завдань що активно використовуються викладачами кафедри історії України Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

При відборі тестових та індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНЗД) враховується рівень підготовки студентів, а також факультет, на якому вони навчаються. Так, ІНДЗ для студентів географічного факультету суттєво відрізняються від ІНДЗ для студентів філологічного чи музично-педагогічного факультетів

українських земель на різних етапах їх історії і т.п.

Студенти-філологи значну увагу приділяють розвитку освіти і культури українського народу. На основі вивчення різноманітних історичних джерел вони в своїх роботах зокрема, досліджують як створювалася і діяла система захисту української (давньоруської) мови, освіти і культури, православної церкви на Запорізькій Січі чи в період Гетьманщини питання антиукраїнської політики російського царизму в галузі мови, освіти і культури, зокрема за часів Петра І і Катерини ІІ, в інші періоди вітчизняної історії; становлення західної і східної української діаспори та її роль в національному відродженні нашої держави тощо.

На усіх факультетах університету при вивченні історії України передбачено виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань по висвітленню політичних портретів видатних історичних осіб того чи іншого періоду, князів давньоруської держави, кошових Запорізької Січі і гетьманів України, діячів Української Центральної Ради, Гетьманату і Директорії, керівників руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни і т.п.

Цікавими і корисними для формування в студентів історичного мислення є ІНДЗ з порівняльними характеристиками відомих політичних діячів однієї епохи, наприклад Володимира Великого і Ярослава Мудрого, Д.Вишневецького і П.Конашевича-Сагайдачного, Б.Хмельницького та І.Мазепи, В.Винниченка і С.Петлюри, С.Бендери і А.Мельника, П.Шелеста і В.Щербицького.

При висвітленні політичних портретів студенти не лише глибше вивчають історію своєї країни через призму діяльності її лідерів, але й вчаться самостійно характеризувати ту чи іншу історичну особу (князя, гетьмана, керівника уряду, президента) з точки зору її реального внеску в розбудову своєї держави, поліпшення добробуту свого народу. Тобто вчаться аналізувати, глибше проникати в суть історичних процесів, виявляти причинно-наслідкові зв'язки між окремими подіями і фактами, самостійно інтерпретувати історичні процеси, робити власні висновки.

Для розвитку аналітичного мислення студентів важливу роль відіграють індивідуальні навчально-дослідні завдання, які носять порівняльний характер не лише при змалюванні політичних портретів, але й такі, наприклад, як порівняння політичного і соціально-економічного становища українських земель у 20–30-х роках XX століття під владою Польщі, Румунії і Чехо-Словаччини, або порівняльний аналіз соціально-економічного розвитку Лівобережної і Правобережної України в кінці XVII–XVIII ст., чи за радянських часів і за роки незалежності України.

З великою зацікавленістю студенти виконують ІНДЗ, пов'язані з історією свого краю, рідного міста чи села. Так, в 2000–2001 роках виконали цікаві роботи такої тематики про село Купчинці і Криве Козівського району студенти Лісніцька І.Б. та Дереш О.М., села Словятин і Саранчуки Бережанського району – Івасів С.М. і Богуцька О.О., с.Вікторівка Чемировецького району Хмельницької області – Митко В.М. на теми: "Тернопільщина під час національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького" – Вовчук О.П., "Почаївська Лавра та її роль в житті українського народу" – Галаган Ігор, "Рух опору в нашій області в роки Великої Вітчизняної війни" – Белеи Л.В., "Демографічна ситуація в області на порозі XXI століття" – Цибулько М.І., "Вклад організацій народного руху Збаражчини в розбудову української держави" – Біркюкова Вікторія і т.п.

Усвідомлюючи, що історія – це минуле, повернуте в майбутнє, що без знання минулого не можливо зрозуміти сучасне, успішно будувати майбутнє, що в історії закладено великий як позитивний, так і негативний досвід вирішення проблем сьогодення, серед індивідуальних навчально-дослідних завдань чільне місце займають такі питання, як:

- причини поразки української революції 1917–1921 рр. і сучасність,
- НЕП – політика перехідного періоду і проблеми розбудови української держави сьогодні,
- столипінська аграрна реформа і сучасне реформування українського села,
- політика коренізації, українізація 20-х років і сьогоднішні проблеми розширення сфери вживання української мови, українізації освіти, культури, засобів масової інформації тощо.

Важливе місце у вивченні історії України займають тестові завдання для закріплення і перевірки знань студентів за програмою курсу. Питання тематичних модулів (тестові завдання) формулюються так, щоб відповіді на них передбачали не лише запам'ятовування історичних фактів, подій і дат, але й вміння їх співставляти і аналізувати, логічно мислити

і робити висновки, давати їм власну оцінку. Цьому сприяє ретельний добір тестів різних видів тестових завдань, а саме:

- хронологічних, які передбачають локалізацію подій у часі, тобто зіставлення дати і події, їх хронологічну послідовність, віднесення події до певного історичного періоду, визначення синхронності подій і т.ін.

- картографічних, спрямованих на локалізацію подій у просторі, визначення території країни, розселення племен і народів у визначений період історії України, територіальних змін, що відбувалися в різні епохи, в ході воєнних дій.

- по складанню і заповненню таблиць, схем, діаграм.

- на визначення суттєвих ознак історичного явища або поняття, причинно-наслідкових зв'язків між історичними подіями, класифікацію їх за певними ознаками.

- на критичність мислення: пошук неправильного судження із запропонованого переліку, тексту, тощо.

Є завдання, виконуючи які, необхідно знайти правильну відповідь і позначити її відповідною цифрою із поданих варіантів відповідей, або підкреслити в тексті допущені фактологічні помилки історичного змісту, логічно завершити твердження історичного характеру і т.д.

Виконання тестових та індивідуальних навчально-дослідних завдань розвиває в студентів інтерес до вивчення історії, творчий пошук істини, навчає самостійно знаходити потрібний матеріал, аргументи для підтвердження тієї чи іншої гіпотези, тобто вміння вчитися самостійно. Адже самостійне вивчення предмета сприяє розвитку аналітичного, історичного мислення, розвиває уміння вчитися, краще запам'ятовувати матеріал, формувати свою, власну точку зору на прочитане. А це дуже важливо в наш час переходу до ринкових відносин, до демократичного суспільства, де кожна людина повинна самостійно "пробивати" свій шлях у житті, створювати свій добробут, своє життя, а не надіятись на державу, як це ми виховували в недалекому минулому.

Застосування новітніх технологій при викладанні історії України, сприяє не лише посиленню інтересу студентів до оволодіння предметом, але й підвищує ефективність і якість їх навчання.

Так, на географічному факультеті у 2000 році в порівнянні з 1998 роком загальна успішність зросла з 92 до 100 відсотків, якість знань – з 60 до 85 відсотків. Особливо разючі зміни сталися на факультеті фізвиховання. Якщо до переходу на модульно-рейтингову систему із застосуванням тестових та навчально-дослідних завдань спостерігалось пасивне ставлення до вивчення історії України в більшості студентів (неуважно слухали лекції, здебільшого не готувались до семінарських занять, незадовільно складали екзамени), то із переходом на новітні технології навчання різко виросла успішність студентів. І що найголовніше – у багатьох з них появився живий інтерес до вивчення історії України. Після прочитаних лекцій і під час семінарських занять багато студентів задають питання викладачу, діляться своїми поглядами на поставлені проблеми, беруть активну участь в дискусіях на семінарських заняттях. Чимало студентів заявляють, що вони лише під час виконання індивідуальних навчально-дослідних і тестових завдань вперше з великим інтересом читали додаткову історичну літературу, в душі, що історія України – цікавий предмет.

При такій системі навчання відпадає потреба у проведенні традиційних екзаменів, на яких здебільшого перевіряють пам'ять, а не вміння логічно, аналітично мислити, вивчати і самостійно аналізувати історичний матеріал; швидко знаходити і аналізувати інформацію, аргументовано відстоювати свою точку зору, логічно і переконливо викладати свої думки. Усе це мав можливість кожен студент показати в процесі навчання, під час виступів і дискусій на семінарських заняттях, обговоренні і захисті своїх рефератів, відповідей на тестові запитання, виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань з курсу історії України.

На заключному семінарському занятті кожному студенту на основі виконання вищеназваних завдань виставляється підсумкова оцінка: 5, 4, 3, 2. Якщо виставлена оцінка його не влаштовує, він має право складати екзамен, щоб підтвердити вищий бал.

При такій системі виключається необ'єктивність оцінки знань – усе відбувається відкрито, прозоро. Кожен студент бачить старання і результат навчання один одного, має можливість сам оцінити себе і товаришів. Тобто підсумкова оцінка – це результат праці

кожного під час усього періоду відведеного для вивчення даного предмету а не лише відповідь на екзамені на окремий білет

При переході на нові методи навчання роль педагога не зменшується, а навпаки він сам повинен глибоко знати свій предмет бути всебічно ерудованим постійно слідкувати за новинками у своїй галузі допомагати студентам у підготовці до семінарських занять дискусій, до виконання тестових та навчально-дослідних завдань вміло і тактовно формувати в них історичне мислення

Студенти дуже допитливі вони хочуть знати правду про усі періоди історії України про її діячів без ретуші і викривлення без замовчування недоліків і помилок але й без применшення зробленого їх досягнень та успіхів як всередині країни і втрачених можливостей як в минулому так і сьогодні І тут дуже важлива роль викладача історії від якого вимагається не "підлаштовування" під епоху а об єктивність особлива громадянська відповідальність і чесність вивірений факто-аргумент який він наводить у студентській аудиторії, аналіз реального життя з його протиріччями труднощами прорахунками і чесним аналізом їх причин Адже лише при такому підході до вивчення історії можна завоювати довір'я студента виховати в нього громадянина патріота України, допомогти йому стати активним учасником розбудови незалежної держави Сьогодні як підкреслював на Всеукраїнському з їзді працівників освіти Президент України Леонід Кучма, "освіченість інтелект, творчий потенціал особистості стають провідною продуктивною силою визначальною передумовою і рушійним каменем прогресу цивілізації" [2]

У світлі цих завдань кафедра історії України університету працює над тим щоб навчально-дослідні і тестові завдання питання для самоконтролю і перевірки знань з вітчизняної історії словникова база основних історичних термінів і понять а також тексти лекцій викладачів кафедри з історії України були занесені в комп ютер Це дасть можливість кожному студенту не лише історичного але й інших факультетів університету в будь-який час прослухати пропущену ним лекцію викладача з курсу історії України закріпити свої знання з предмету по тестових завданнях питаннях для самоконтролю а тим самим максимально реалізувати свої можливості для оволодіння знаннями

Список використаних джерел

1 Кремінь В І Історична наука і освіта в Україні на зламі тисячоліть // Вісник Академії наук України 2000 № 1 с 3-9 2 Кучма Л Д Виступ Президента України // Всеукраїнський з їзд працівників освіти 3 с 2001 р Бюлетень 3 Національна програма розвитку освіти України в XXI столітті проект Освіта 2001 21 вересня 4 Яблоков В А Вища освіта України на рубежі тисячоліть Проблеми забезпечення та шляхи вирішення К 1999 224 с

Petro Mykhalchuk

THE USAGE OF TESTS AM INDIVIDUAL RESEARCH TASKS IN THE COURSE OF THE HISTORY OF UKRAINE

The article touches upon the questions of usage of tests and individual research assignments when teaching the history of Ukraine their role in the development of the history thinking and the increasing of the effectiveness of student s learning

and the increasing of the effectiveness of student s learning

УДК 215

Елла Бистрицька

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ "РЕЛІГІЄЗНАВСТВА" У ВИЩІЙ ШКОЛІ

В статті обґрунтовано теоретико-методологічні засади вивчення «релігієзнавства» у вищій школі.

Релігієзнавство як галузь гуманітарного знання сформувалася у другій половині XIX ст. Своєму становленню вона завдячує Канту, Шлейєрмахеру, Гегелю, які стали розглядати релігію як предмет філософського пізнання, визначивши три головні складові релігійної проблеми - метафізичну психологічну та історичну Розвиток лінгвістики, філології порівняльної міфології та фольклористики, етнографії антропології психології соціології надав достатньо матеріалу для вивчення феномену релігії та її ролі в житті суспільства і особи зокрема Незважаючи на те що почасти основою наукових висновків того часу були метафізичні схеми які мало чим відрізнялися від теологічних вчені зробили важливий крок до комплексного вивчення природи та історії релігій

Інтерес до релігієзнавства у європейської громадськості постійно зростав Наприкінці XIX ст. зусиллями видатних вчених Ф Макса Мюллера К П Тіле Р Рота П Д Шантепі де ля Соссея були реорганізовані теологічні факультети і створені кафедри історії релігії в Парижі, Брюсселі, Римі, в університетах Англії Німеччини зокрема у Тюбінгемі [1:15] Досліджуючи з раціоналістичних позицій релігії у сфері їх сутності та проявах, релігієзнавці сформулювали завдання науки, чітко розмежувавши релігієзнавство і теологію, а також визначили взаємозв'язок філософії та історії релігій.

Сучасне релігієзнавство – це комплексна дисципліна, яка поєднує в собі знання про релігію різних наукових галузей – філософії, історії, археології, етнографії соціології, психології тощо Оскільки релігії в історичній ретроспективі займали домінуюче становище у суспільному та духовному житті, вони залишили свій слід, який інформативно відстежується Однак, релігія не виступає як об'єкт дослідження цих наук У кожній з конкретних наук вона вивчається у зв'язку з предметом дослідження, а не як цілісний феномен

У релігієзнавстві та його окремих дисциплінах релігія є об'єктом дослідження, вивчається у поєднанні всіх структурних компонентів і функцій різноманітність суспільних і духовних процесів розглядається через призму розвитку релігії та її функціонування, досліджуються закони певної предметної сфери буття людини у світі [2 28]

Як предмет дослідження релігія вивчається у єдності її структури, функціональності й закономірності

Однак, у розвитку цієї галузі знання як академічної науки та дисципліни викладання у вищій школі є певні особливості та відмінності Перш за все незясованим залишається питання структури релігієзнавства У підручниках та посібниках традиційно виділяють філософію релігії, психологію релігії соціологію релігії та історію релігії [3 4] Група авторів, зусиллями яких видано підручник "Релігієзнавство" за редакцією В І Лубського і В І Теремка, відзначаючи полідисциплінарний характер науки додають футурологію феноменологію релігії, релігійну антропологію і культурологію географію релігії [5] При цьому головна увага приділена викладу матеріалу з історії релігії

Принципово новими концептуальними підходами у висвітленні релігієзнавчих проблем

[6] Особлива увага приділена феноменології З урахуванням світового досвіду в дослідженні проблем соціального буття релігії написано посібник "Религиоведение социология и психология религии" [7] Окремим розділом розглядаються питання предмету структури та методології релігієзнавства

Помітною подією в українському релігієзнавстві стало видання "Академічного релігієзнавства" До вище зазначених структурних компонентів науки група авторів під керівництвом А Колодного вважала за необхідне включити історіософію релігії, лінгвістичне релігієзнавство як дисципліну окремо виділити феноменологію релігії При цьому обґрунтовується внутрішній функціональний зв'язок між дисциплінами Автори вважають, що специфіку кожної дисциплінарної одиниці можна визначити через відмежування її від інших релігієзнавчих наук і від теології В основу такого поділу небхідно покласти теоретичне обґрунтування дослідницьких пошуків з урахуванням параметрів і сфери функціональності релігії [2:31] Підручник принципово відрізняється від заданої колись науковим атеїзмом структури, що, на жаль ще має місце у сучасних виданнях

Слід зазначити також, що українські вчені вивчають проблему етнології та географії релігії В останні десятиліття сформувалися такі напрямки як порівняльне конфесійне компаративне і герменевтичне релігієзнавство

Вирішення питання структурованості релігієзнавства перебуває у прямому зв'язку із визначенням його предмета А власне, що є релігія? Зазначений феномен характеризується багатофункціональністю і різноманітністю форм Його осмислення зумовлюється також світоглядною позицією того чи іншого вченого Тому релігія розглядається як форма суспільної свідомості що впливає на формування світогляду особи соціальне історичне, культурне а духовне явище

Довгий час у науці основним було визначення релігії як фантастичного відображення у свідомості людей тих зовнішніх сил які робили їх залежними від природних і суспільних відносин [8 309] З появою нових напрямків дослідження визначення релігії за Ф. Енгельсом сприймається швидше як її характеристика Вільям П Елстон погляди якого поділяє Б Дейвіс Н Смарт вказує на численні спроби науковців дати визначення поняттю "релігія" і висловлює припущення що жодне з них не містить необхідних і достатніх умов для його розкриття "Найповніше вираження ідеї релігії полягає у детальному виробленні характеристик, притаманних ідеально виразному випадкові релігії з наступним поясненням, у чому менш виразні випадки можуть відрізнятися від ідеалу причому не варто дошукуватися чіткої лінії розмежування релігії і не-релігії"[9 192] Отже, на думку вчених, тільки достатня кількість різнобічних характеристик допоможе з'ясувати зміст релігійного феномену

На формування нового бачення сутності релігії значний вплив мали сучасні напрацювання теології філософії, історії соціології та психології Будучи складним соціальним і духовним явищем, вона характеризується множиною аспектів і вимірів Найбільш розвинуті релігії мають свої теологічні доктрини міфологічну систему морально-етичні та соціальні вчення, достатньо розвинуту культову сферу, соціальні інститути Багатовимірність релігії лежить в основі її естетичних проявів і втілюється у літературі архітектурі, усіх видах мистецтва Крім того релігія – це вияв психологічного через релігійний досвід і релігійні почуття Тому сьогодні релігія розглядається не тільки як віра в Бога (Абсолют, Вище Начало) і засіб приєднання до надприродного через культ, обрядову практику Релігія – це відчуття Божественного в собі шляхом містичної інтуїції. "Головна суть релігії, – пояснює "Релігієзнавчий словник", – не в тому що вона дає можливість людині усвідомити свою причетність до Всесвіту а в тому що служить засобом самовизначення її у світі на основі відчуття наявності в собі якогось надприродного Єачала і віри в можливість свого приєднання до Вищої Сутності не за допомогою раціо чи якоїсь обрядової дії, а через містичну інтуїцію, т.зв. аидетичне бачення" [13 279]

Характерною для богословського релігієзнавства є теорія релігії представлена О Менем. Етимологію слова "релігія" він виводив від латинського дієслова religare - зв'язувати (з'єднувати) і розглядав як силу, що з'єднує тварний (створений) світ з Духом Божественним Цей зв'язок здійснюється шляхом особливого духовного пізнання яким є релігійний досвід "Релігійний досвід, – пояснював О Мень – в самих загальних рисах можна визначити як переживання пов'язане з відчуттям реального присутності у нашому житті у бутті всіх

людей і всього Всесвіту деякого Вищого Начала, яке направляє і наповнює змістом як існування Всесвіту, так і наше власне існування" [10 45] Відчуття Божественного іманентне самій людині, яка здатна його розвивати передавати або відмовитися від релігійного спілкування Звідси різнорівнева релігійність суспільства, індеферентне ставлення до релігії, а також історична множина релігій

Намагаючись подолати вузькоконфесійні традиції російського богослов'я, вчений вважав, що релігійний внутрішній духовний досвід є універсальним і має загальнолюдський характер Він притаманний не тільки християнам але й усім без винятку віруючим [10 63–68]

Загалом друга половина XX ст характеризується відродженням релігійної думки Цьому сприяло декілька причин Перш за все з 1975 р соціологи фіксують ріст релігійності в європейському суспільстві, виникнення християнських, іудейських та ісламських рухів Їх об'єднує заперечення світського підходу до життя та плани соціально- реорганізації суспільства на основі Святого Письма Французький соціолог Жіль Кепель навіть застосовує термін "Реванш Бога" пояснюючи формування нової релігійної атмосфери крахом комуністичної ідеології та занепадом устаглених наукових істин пов'язаних з досягненнями науково-технічного прогресу [11 601–602]

По-друге, сучасна наукова думка є сумісною з теологічними системами світових релігій і християнства зокрема. До такого висновку прийшли учасники конференції "Роль церкви в епоху постмодернізму" яка проходила у Нью-Йорку і Сан-Франциско у 1987 р Підсумовуючи результати дискусії, доктор філософії Л Маркова пише "Усвідомлення того факту, що християнство не опинилося за межами суспільства коли мова йде про нього як єдине ціле, і має відношення не тільки до нашого серця, але и до розуму, є головною зміною у нашій культурній ситуації Перехід ще не завершився але це є перспектива, яка відкривається у посмодерністському світі" [12 117] Таким чином, філософські і наукові обґрунтування, які в певний період виключали існування Бога і вважали віру справою приватною, себе вичерпали

Все частіше теологія використовує різноманітні філософські напрямки у власних дослідженнях Наприклад ідеї філософського екзистенціалізму були використані протестантським теологом Р Бультманом (1884–1976) його послідовником Ф Бурі у питаннях деміфологізації біблейських текстів Французька теологія яка представлена іменами Р Жирара М Анрі Ж -Л Кртьєна Ж Л Маріона проблему буття Бога і буття в Бозі обґрунтовує з позицій феноменології [13 603–616] Загалом філософія релігії, яка перетворилася на самостійну філософську дисципліну, займає чільне місце серед наук що вивчають релігію

Великий вплив на сучасний стан розвитку релігієзнавства мали ідеї німецького філософа Е Гуссерля (1859–1938), філософська методологія якого започаткувала феноменологію релігії - один з магістральних напрямків науки Найбільш важливе значення для розвитку досліджень у цій галузі мала публікація книги "Священне" у 1917 р Рудольфом Отто (1869–1937) Автор описав релігійний досвід і поняття "Священне" пов'язуючи їх з нумінозним (numen з лат "дух") у якому трансцедентне проявляється як таємниця що здатна викликати різноманітні почуття Нумінозне трактувалося як ірраціональна сфера людської свідомості, яка не мала природньої та історичної причини Таким чином проблема виникнення релігії виводилася за межі науково- критики

Наступним кроком у вивченні релігії через священне (сакральне) стала робота Герарда ван дер Леу "Феноменологія релігії" та дослідження В Бреде Кристенсена Була здійснена ґрунтовна типологізація релігійних феноменів, яка включала види таїнств типи святих, категорії релігійного досвіду опис форм і символів сакрального тощо Головну мету феноменології релігії Г Ван дер Леу вбачав у з'ясуванні внутрішніх структур релігійного залишаючи поза увагою історичність релігійних структур

Необхідність об єднання історичних і феноменологічних досліджень стала предметом деяких наукових дискусій Обговорення проблеми засвідчило відмінність пріоритетів академічних шкіл різницю між історичними і соціологічними дослідженнями Розглядаючи проблему методології в релігієзнавстві італійський історик релігії Р Петтаццоні критикував різке розмежування між феноменологією та історією Цього ж погляду притримувалися

шведський вчений Г. Віденгрен, французький філолог і релігієзнавець Ж. Дюмезіль а також один з найавторитетніших вчених другої половини XX ст. Мірча Еліаде.

Методологічні дискусії та тенденції розвитку західного релігієзнавства підводять до думки, що основою сучасної науки про релігію є феноменологічний та історичний підходи у вивченні цього явища. Основними методологічними підходами вважаються також порівняльний, антропологічний, функціональний, соціографічний, герменевтичний.

В українському релігієзнавстві до недавнього часу феноменологія та філософія релігії не розглядалися як окремі дисципліни. Однак останні видання з проблем релігієзнавства засвідчують про зміну усталених поглядів [2 130; 13 354].

За роки незалежності України зусиллями вчених-релігієзнавців академічних установ і вищої школи написано ряд фундаментальних праць, в яких теоретично й методологічно переосмислюється сутність релігії, поняття трансцедентного (священного, сакрального) релігійної віри. Можна сказати, що українське релігієзнавство, долаючи атеїстичну зорієнтованість, розвивається у руслі загальносвітових наукових тенденцій. Активізувався процес конституювання дисципліни. Вивчення системи взаємозв'язків релігії та етносу зумовив появу досліджень у галузі етнології релігії [14, 17]. Принципово новим змістом характеризується історія релігій[15; 16]. При цьому значна увага приділяється дослідженню місця і ролі релігійних конфесій у долях держав і народів.

Процес переосмислення релігійного феномену, формування нових наукових підходів, структуризація релігієзнавства, його полідисциплінарний характер звичайно зумовлюють певні особливості викладання дисципліни у вищій школі. Програма курсу "Актуальні проблеми релігієзнавства" передбачає з'ясування основних наукових, філософських, теологічних концепцій і підходів у вивченні релігії. При цьому ми повинні враховувати, що покоління наших співвітчизників зросли в системі, де релігія розглядалася як "антикультура", явище негативне й вороже, що стояло на шляху прогресу і втілення вічних ідеалів людства. Як наслідок - уповільнення темпів і втрата наукових пріоритетів, заідеологізованість релігієзнавчих досліджень, замовчування і перекручення величезних пластів історії. Згадаймо Берестейську унію 1596 р., яку науковці не одного покоління розглядали як суспільно-політичне зло, штучно привнесене і культивоване на православному ґрунті. Дискримінація українських католиків, свідома і породжена відсутністю знань історії християнства в Україні, зумовила справжню міжконфесійну війну на початку 90-х років, свідками якої ми з вами були. Для багатьох пересічних громадян греко-католики або послідовники Автокефальної церкви залишаються розкольниками і колабораціоністами. Ситуація далека від стабільності ще й сьогодні. Привнесення політичної інтриги у церковне життя, егоїзм окремих владик сприяють девальвації духовних цінностей у суспільстві загалом і особистості зокрема. Останні соціологічні дослідження фіксують низький рівень релігійної культури наших громадян.

Впровадження вузівських курсів релігієзнавства покликані готувати молодь до усвідомлення та осмислення реабілітованої, оновленої релігійно-філософської культури, формувати як цілісність історичного погляду, так і морально-етичні й духовні ідеали, стимулювати науково-теоретичний пошук, а також шляхи розв'язання складної міжконфесійної ситуації, що має місце в Україні.

Список використаних джерел

1. Иллюстрированная история религий / Пер. с нем. Проф. Д. П. Шепелевича. Спб., 1912. В двух томах. Издание второе. М., 1992. 2. Академічне релігієзнавство. Підручник. За науковою редакцією професора Я. Кондратюка. К., 2000. 562 с. 3. Кислий В. А., Харьковщенко Е. А. Религиоведение. К., 1988. 335 с. 4. Лобовський В. І. Релігієзнавство. Підручник. К., 1997. 480 с. 5. Релігієзнавство. Підручник / За ред. В. І. Лобовського, Г. І. Теремка. К., 2000. 408 с. 6. Яблоков И. Н. Возникновение религиоведческого знания. М., 2001. 518 с. 7. Самыгин С. И., Верещагина А. Г., Шапошников В. И. Религиоведение: социокультурный аспект религии. Ростов-на-Дону, 1996. 672 с. 8. Гегель Г. Ф. Лекции / Вступ. ст. Ф. Гиренка. Пер. с нем. Т. 1-3. М., 1970-1971. 9. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Пер. с англ. М. Дмитриева. М., 1936. 269 с. 10. Мень А. В. История религии. В поисках Пути, Истины и Жизни. В семи томах. Т. 1. Познание религии. М., 1991. 2-е изд. 11. Жолтовський П. М., Кононенко П. О., Жайворонок В. В. Релігії Індії. Ч. 1. Брахманізм. Індуїзм. Буддизм. Джайнізм. Сикхізм. К., 1990. 12. Жолтовський П. М., Кононенко П. О., Жайворонок В. В. Релігії Індії. Ч. 2. Буддизм. Джайнізм. Сикхізм. К., 1990. 13. Релігієзнавство. Підручник / За ред. І. Н. Яблокова. М., 1996. 14. Этнология религии. Хрестоматия / Сост. Ю. Ю. Карпов. М., 1999. 15. Всемирная история религий. Учебное пособие / Под ред. Ю. Ю. Карпова. М., 1999. 16. Всемирная история религий. Учебное пособие / Под ред. Ю. Ю. Карпова. М., 1999. 17. Этнология религии. Хрестоматия / Сост. Ю. Ю. Карпов. М., 1999.

сучасних ідей: Панорама новітньої науки /Пер. з фр. В.Шовкун. – К., 1998. – 669 с. 12. Маркова Л.А. Теология в эпоху постмодернизма //Вопросы философии. – 1999. – №2. 13. Релігіознавчий словник /За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. – К., 1996. – 392 с. 14. Филипович Л. Етнологія релігії: новий етап становлення. Вісник Національної академії наук України. – 2000. – №7. – С.36-41. 15. Історія релігій в Україні. У 10 т. /Редкол. А. Колодний та ін. – Т. 1,2,3. – К., 1996, 1997, 1999. 16. Історія релігій в Україні: навчальний посібник /А.М. Колодний, Н.Л.Яроцький, Б.О. Лобовик та ін. – К., 1999. 17. Филипович Л. Етнологія релігії (теоретичні проблеми, вітчизняна традиція, осмислення). – К., 2000. – 333 с. 18. Жаклін Рюс. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки/Пер. з фр. В.Шовкун. – К., 1998. – 669 с.

Ella Bystrycka

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF STUDYING "RELIGIOUS ISSUES" AT HIGHER SCHOOL

In the article the author describes the theoretical and methodological basis of studying "Religious Issues" at higher school.

УДК 63.5

Оксана Ятищук

ЕТНОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

В статті О. Ятищук розглядає місце етнології в системі гуманітарних наук, розкриває шляхи її формування як самостійної науки.

Розвиток гуманітарної освіти в нашій державі потребує введення нових навчальних курсів. Одним із таких курсів є "Етнологія України". Донедавна ряд вчених ставилися до етнології як до допоміжної дисципліни, незважаючи на те, що ще у XIX ст. вона була виділена у самостійну науку. Виникнення етнології як науки було стимульовано глобальною територіальною експансією європейців, в процесі якої вони зіткнулися з народами і культурами, які були страшенно далекими від звичних взірців.

На початках етнологія розвивалась як наука про відсталі народи, тобто такі, які не створили власної державності. В цій якості вона проіснувала протягом усього XIX ст. Та вже в перші десятиріччя XX ст. почали виникати уявлення про "етнос" та "етнічність" як своєрідні якості, що характеризують ту чи іншу групу людей не залежно від рівня її соціально-економічного розвитку. Ці ідеї домінують в етнологічній науці до цього часу.

Основне завдання гобов'язок сучасної науки – відтворити історичне минуле людства. У цій копіткій і трудомісткій роботі етнологія займає особливе місце, бо лише вона здатна відтворити дописемну епоху історії людства, відновити картину етнічних і соціально-культурних змін у часовому і просторовому відношеннях, дати узагальнюючі характеристики етносів [4; 11].

Зрозуміло, що сучасна етнологічна наука значно збагатилася за минулий час. В сферу її професійного інтересу тепер входить не лише "відсталі" етнічні групи, але й народи індустріальних суспільств. На перехресті етнології з іншими науками виникло багато суміжних дисциплін: етносоціологія, етнопсихологія, етноісторія, етнодемографія і т. д.

Етнологія нагромадила величезний фактичний матеріал для проникнення в сутність

проблем спілкування соціальних груп і етнографічних складових кожного з етносів та міжетнічного діалогу культур. Мета міжнародної спільноти – створення умов, за яких народи могли б якнайповніше реалізувати свій потенціал, збагативши людство своєю культурною неповторністю. Історія переконливо показує, що найкращі умови для цього – самостійний політичний та культурно-соціальний розвиток кожного з народів у незалежних національних державах. І саме за таких умов опорними мають бути поняття етносу (етнічної групи), етнічної свідомості, нації, національної свідомості, національної держави тощо.

В завдання курсу "Етнологія України" не входить систематичний виклад усієї етнологічної науки. В першу чергу, на нашу думку, потрібно прагнути заповнити одну важливу ланку, що існує в дослідженнях української історії. Багаточисленні курси історії нашої держави не роблять акценту на її багатонаціональності, на її етнічній історії. А між іншим, це принципова характеристика України, яка відігравала істотну роль в її минулому, яка складає важливий фактор її сучасного положення і здатна мати серйозний вплив на майбутнє держави.

Французький історик М. Ферро вказував в одному із своїх досліджень, що кожен народ має своє бачення історії, яке відображається в певних учбових курсах. Події минулого завжди оцінюються з позицій сучасності. І в цьому розумінні історія, що оперує не тільки фактами, але і їхніми інтерпретаціями – "не зовсім наука". За допомогою перестановки акцентів, введення оціночних суджень, замовчування чи навпаки, виплячування окремих фактів єдина історія людства подається перекручено, спотворено, перетворюючись в суму протилежностей. В якійсь мірі це зрозуміло: точка зору людей, що знаходяться в обложеній фортеці, і тих, хто її штурмує, не може співпадати.

В якійсь мірі усунути цей недолік апасне історичних досліджень здатна етнологія як наука "космополітична" в тому розумінні, що вона в основі, в своєму професійному кодексі, містить уявлення про рівноцінність всіх етнічних груп, культур, мов, народів. Етнологія не може бути етноцентричною в тій мірі, в якій це можуть собі дозволити дослідники історії окремої країни чи народу.

Завдання "Етнології України" показати, як складалася територія держави, склад її населення, як формувалися взаємовідносини між державою та окремими етнічними групами, продемонструвати, що Україна є державою не тільки українського народу, а всіх народів, етнічних груп, меншин, що її населяють. Зрозуміло, що творення української нації має відбуватися з урахуванням конкретних обставин сучасного українського життя.

Список використаних джерел

1. Касьянов Г.В. Теорія нації та націоналізму. Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 352 с. 2. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій. Навчальний посібник. – К.: Тандем, 199[illegible]. – 368 с. 3. Стенко М.Г. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методичний аналіз). – К.: Товариство "Знання" КОО, 1998. – 251 с. 4. Пивовар М. Етнологія. – Ужгород, 1998. – 578 с.

Oksana Yatyshchuk

ETHNOLOGY IN THE SYSTEM OF HISTORICAL SUBJECTS

The article by O. Yatyshchuk considers the place of ethnology in the system of the humanities and reveals the ways of its formation as an independent science.

РОЗДІЛ 4

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ

ДО 135-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ М.ГРУШЕВСЬКОГО

УДК 94(477)

Оксана Трум

РОЛЬ М.ГРУШЕВСЬКОГО В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ (КІН. XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Титанічна праця М.Грушевського на ниві національно-культурного, духовного відродження зосереджувалася навколо проблем розбудови наукового та культурного життя порізнених державними кордонами українських земель. В цей час він став символом всеукраїнського єднання і справжнім провідником українства. Наукова спадщина вченого становить помітний етап в історії української самосвідомості.

Національно-культурне, державне відродження, яке переживає Україна на сучасному етапі, тенденції трансформації суспільної свідомості, духовного оновлення й політичного розкріпачення її громадянства посилюють зацікавленість широкого загалу історією молодої країни, а разом з тим стимулюють пошук у минулому історичних паралелей процесам та явищам сьогодення. У цьому контексті невипадковим є й гострий інтерес до українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст. – епохи найбільше генетично спорідненої з національним ренесансом нашого часу.

Значної уваги заслуговують історичні постаті того часу, адже саме завдяки їхньому інтелектуальному потенціалу, невтомній праці та невсипущій енергії українська національна наука та наукова думка весь час символізувала свою соборність та неподільність і стала вагомим чинником європейського науково-культурного процесу.

Особливе місце серед визначних історичних фігур тієї доби належить М.Грушевському. Не вдовольнившись кар'єрою «кабінетного вченого», він увійшов в українську історію водночас і як творець міцного фундаменту української науки, талановитий громадсько-політичний діяч, непересічний організатор культурно-освітньої праці, взагалі багатомірно обдарована особистість, універсалізму якої можна тільки щиро дивуватися. Мета, зміст життя і щастя його «уявлялось» в тім, щоб послужити національному українському відродженню» [1,4]. Основним методом цього служіння вчений вважав наукову роботу, адже завдяки відродженню української національної науки та ознайомленню з її досягненнями всіх верств суспільства, можна відродити та утвердити національну самосвідомість українського народу, позбавити його почуття неповноцінності, вторинності, навчити його пишатися власною історією і культурою, підняти на боротьбу за свої національні права і незалежність.

Оцінюючи заслуги М.Грушевського як історика, вченого й громадянина для національної справи, відомий український історик, учень та сучасник митця, В.Герасимчук писав: «Головною і не затертою часом заслугою є те, що він видвигнув на перший план ідейний чинник духовно-культурного поглиблення нашого народного єства через піднесення наукою національної свідомості і національної культури» [2,2]. Українська наука, в розумінні М.Грушевського, була інтегральною частиною загальнолюдської культури. Продовжуючи свою працю на ниві відродження нації через відновлення та розвиток її науки, діяч намагався здійснити вагомий внесок у розвиток культури, вказуючи чіткі орієнтації і шляхи зміцнення основ духовності, виражаючи потреби широкого загалу, втілюючи їх на практиці. Кінцевою метою чого була популяризація знань власної історії, культури, освіти та української мови, що сприяло б інтелектуалізації, відродженню, завоюванню незалежності, утворенню самостійної держави.

Розвиток української наукової думки наприкінці XIX – початку XX ст. проходив у дуже складних історичних обставинах, порізнені державними кордонами українські землі

знаходились у складі двох велетенських європейських імперій – Російської та Австро-Угорської А відтак – різні урядові системи різні культури відмінні економічні й суспільно-політичні умови накладали відбиток і на розвій наукового життя національної культури українського народу, який слабо відчував свою національну єдність солідарність, пасивно піддаючись чужим впливам Для того щоб уникнути в подальшому національної катастрофи яка вісіла над цим ослабленим організмом М Грушевський наголошував «Українці мусять всю енергію вложити в те аби відогнати національне почуття з ним – почуття національної спільності солідарності у різних частин українського народа та сконцентрувати можливо систематично і планово, національні сили тих різних частин на спільній національній роботі яку нам висувають біжучі події на порядок дня» [3 121]

Розбудова наукового життя з наголосом на консолідацію українських наукових сил Західної і Східної України та виховання національно свідомого покоління української інтелігенції М Грушевський вважав своїми першочерговими завданнями На їх реалізацію була спрямована різнобічна діяльність вченого

Початок науково-організаційної діяльності М Грушевського припадає на час його переїзду до Львова в зв язку з призначенням у 1894 р на посаду професора історії у Львівському університеті «Я кинувся в сю роботу з молодечим завзяттям не передчуваючи ще тих розчарувань і трудного положення яке чекало на мене в Галичині» [4 201] – писав М Грушевський Перед молодим львівським професором виникли два нові для української науки царини діяльності, в яких він виявився першопроходцем створена вперше кафедра української історії (умовна назва «всесвітньої історії зі спеціальним оглядом на історію Східної Європи») та молоде, щойно започатковане наукове товариство задумане як ядро майбутньої Академії наук України

Першим і найголовнішим завданням до здійснення якого одразу ж приступив М Грушевський на новій посаді стала підготовка університетського курсу української історії Свої виклади молодий професор почав курсом давньої історії України, а згодом охопив тематично всі періоди української історії до нової доби включно Вони містили в собі нове висвітлення національної історії в яких наголошення самобутності українського історичного процесу стояло завжди на першому місці Ці погляди згодом лягли в основу його періодизації східноєвропейської історії й історії України-Руси В своїх викладах і наукових працях М Грушевський встановив історичну метрику українського народу і пов язав окремі періоди нашого життя в одну органічну цілість

Україномильські погляди М Грушевського притягували українське студентство На лекції до молодого професора записувалися всі хто зачисляв себе до українства крім студентів-теологів яким для відвідування дисциплін що читалися на інших факультетах потрібен був спеціальний дозвіл [5 795]

М Грушевський прагнув, щоб курс вітчизняної історії зайняв належне місце у підготовці майбутніх народних проповідників Щоправда добиватися дозволу студентам-теологам доведеться цілих три роки

Відвідування лекцій професора М Грушевського безперечно послужило згуртуванню української молоді у Львівському університеті

Поруч з викладами М Грушевський вів і «історичні вправи» (семінари), де заохочував своїх студентів до історичних досліджень Тут вчений виявив особливий талант педагога «Грушевський як учитель – писав І Крип якевич – усе вмів заохочувати молодь до праці, давав поради у важких питаннях, підтримував знеохочених Часто запрошував студентів до своєї хати, де мав чудову бібліотеку у кожній хвилі двері його хати були для них відчинені він ніколи не шкодував свого дорогоцінного часу на балачки з недопеченими вченими Він мав таку вдачу, що не раз одним жартівливим словцем умів підігнати до праці а загонистих умів усе стримати легенькими насмішками» [6 480] Ці зустрічі які його учні називали «приватисіум» часто полягали в читанні й обговоренні рефератів про прочитані наукові праці Грушевський сам роздавав свої праці для рецензування, а найвдаліші вміщував у виданнях Наукового товариства ім Шевченка

У підготовці молодих істориків львівський професор дотримувався певних важливих принципів по-перше умів викликати зацікавлення предметом історії довести її престижність важливість для формування не тільки людини але й цілої нації по-друге завжди був вимогливий до студентів ставив перед ними складні і важливі для історичної науки

завдання, по-третє, ніколи дріб язково не опікав своїх вихованців а розвивав у них навички самостійної, хоч і контрольованої праці.

Приєднання до наукової праці молодих здібних істориків формувало початки історичної школи Грушевського, яка, зі слів відомого грушевськознавця Л Винара «за порівняно короткий час під науковим керівництвом й засновника заклала міцні підвалини під українську наукову національну історіографію [7 63] Серед її представників знаходимо М Кордубу С Томашівського Д Коренця, В Герасимчука, С Рудницького І Джиджору, О Терлецького Б Барвінського, І Кревецького, М Чубатого Б Бучинського та інших істориків Ці науковці поділяли головні історіографічні концепції і методологічні засади М Грушевського Поширення методологічної і тематичної бази історичного наукового досліду та історичних знань відіграло важливу роль в українському національному відродженні

Важливе значення для творчого зростання М Грушевського у галицький період як дослідника та вченого мало Наукове товариство ім Шевченка. Саме тут особливою мірою проявився його блискучий талант наукового організатора, який мав не тільки підрядне значення для його досліджень але також в цілому глобальне значення для формування і розвитку української національної науки У 1894 р молодий професор був обраний директором історично-філософської секції а в наступному році став редактором «Записок НТШ» На чергових загальних зборах в 1897 р його обирають головою Товариства і на цьому посту він перебував аж до 1913 р За час, коли на чолі Товариства стояв М Грушевський, воно перетворилося з скромного товариство на справжню хоч офіційно не визнану Академію наук

Вже з перших днів праці у Львові М Грушевський зрушує з мертвої точки ще по суті не запущений маховик наукової діяльності НТШ Перебравши редакторство «Записок» історик протягом двох років здійснив дивовижне перетворення Початково це було слабке видання якому бракувало популярності й авторів Михайло Сергійович перевів їх на періодичну основу, по шість випусків на рік, збільшивши тираж і обсяг «Записки» стали найповажнішим українознавчим органом в якому він був найавторитетнішим автором До 1914 р галицький професор зредагував 120 томів «Записок НТШ» які за словами Л Винара «створили цілу епоху в розвитку української науки і культури» [7 180]

М Грушевський не лише друкував свої праці з різних ділянок українознавства в «Записках НТШ» а й виявив особливий талант редактора, що умів мобілізувати і залучити до активної співпраці галицьких вчених науковців з Наддніпрянщини (що було великою особистою заслугою М Грушевського), а також молодих «адептів», які в минулому прослухали науковий семінар вченого Серед авторів утворених ним видань появилися І.Франко В.Гнатюк, О Кониський К.Студинський В Щурат, О Колесса, В.Липинський В Шухевич Ф.Вовк і десятки інших.

Притягнення до співпраці наддніпрянських і наддністрянських вчених у виданнях НТШ сприяло зближенню і співпраці українських науковців, розділених політичними регіональними й релігійними кордонами Це соборництво в науковій праці перенеслося згодом на інші ділянки українського національного життя і допомогло координації - консолідації загальноукраїнських сил в культурній, суспільно-громадській і політичній площинах.

Розкручений М Грушевським маховик наукової діяльності потребував крім «Записок НТШ» нових видань Тому за його ініціативою почали виходити також збірники різних секцій «Жерела до історії України-Руси» «Етнографічний збірник», «Матеріали до української антропології та етнології», «Студії з поля суспільних наук та статистики» «Українсько-руський архів» «Матеріали до української бібліографії» серії джерел «Пам'ятки української мови і літератури» та багато інших За час головування М Грушевського в НТШ вперше в нашій історії почали виходити періодичні видання в галузі природничих та математичних наук Це, зокрема, «Збірник математично-природничої секції» (1897 р.) та «Лікарський вісник» При М Грушевському з 1900 р почало виходити інформаційне видання про діяльність Товариства «Хроніка НТШ» паралельно українською та німецькою мовами

Важливу роль в науково-культурному відродженні української нації в XX столітті відіграв «Літературно-Науковий Вістник», який виходив з 1898 р. за редакцією проф Грушевського, І.Франка та В.Гнатюка За складом авторів і змістом публікацій «Вістник» одразу набув всеукраїнського характеру А це якнайкраще відповідало намірам М Грушевського який

прагнув через культурну інтеграцію регіонів у перспективі об'єднати розшматовану Україну. Високо оцінював часопис Д.Дорошенко, зазначаючи, зокрема, що «ЛНВ» став для нього «школою української національної свідомості» (8.7).

Як голова НТШ М Грушевський всю організаційну діяльність в Товаристві спрямував на трансформацію його в «Руську Академію Наук», про що виразно заявив ще у 1897 р., заініціювавши створення при НТШ так званого «резервного фонду», призначеного за його ж визначенням «служити забезпеченнєм наукових видавництв Товариства в тяжку годину, а в будучности – дотацією українсько-руської Академії Наук яко тієї інституції, що мала виродитися з нашого товариства, як результат теперішньої його наукової роботи» [9:3] Зростанню могутності Товариства сприяла діяльність історика спрямована на організацію меценатських фондів Пелехіна, Симеренка, Чикаленка. За їх рахунок закуплено два великі будинки і сформовано видавничі та стипендіальні фонди, розширено бібліотечний та музейний потенціал Товариства. М Грушевський як неперевершений бібліофіл зробив основний внесок в організацію унікальної україноznавчої бібліотеки, створення бібліографічного бюро, музеїв НТШ тощо. Переборюючи опір прихильників просвітянсько-демократичного статуту НТШ, він запровадив з 1899 р. інститут виборних дійсних членів як елітарну наукову структуру Товариства. Про великий міжнародний авторитет НТШ свідчить широка участь його членів в різноманітних міжнародних форумах. Товариство здійснювало обмін виданнями з 250 науковими установами та видавництвами. Вихід НТШ в міжнародну наукову співдружність засвідчував хоча би склад його іноземних членів, в числі яких були А.Ейнштейн, М.Планк, Д.Гільберт, А.Йоффе, Т.Масарик, О.Шахматов та багато інших. Виводити Товариство на терени Академії Наук М.Грушевському допомагали І.Франко, В.Гнатюк та багато інших співробітників НТШ. Однак ця трійка визначних особистостей за вже тоді існуючою думкою були організаторами науки в НТШ, тим стержнем, навколо якого об'єднались і працювали інші науковці.

Важливу роль в розвитку української історичної науки займають наукові праці М.Грушевського. Без сумніву, вершиною наукового доробку вченого протягом галицького періоду та й власне усього життя, була «Історія України-Руси», яку він розпочав у Львові в 1897 р. Це перший фундаментальний огляд історії українського народу з найдавніших часів і до середини XVII ст. Широка джерельна база, використання матеріалів суміжних галузей науки – археології, лінгвістики, соціології, фольклору дали можливість автору створити багатогранну, далеко неоднозначну концепцію історії українського народу. Навколо багатьох проблем, порушених М.С.Грушевським, вже в той час, точилися гострі суперечки, відбувалися зіткнення різних поглядів. Проте факт залишається фактом: «Історія України-Руси» – велике надбання української історіографії і своєрідний синтез історичних знань кінця XIX – початку XX ст.

Високо оцінювали значення цієї праці в період активної боротьби за національне відродження В.Дорошенко та С.Томашівський, які зазначали, «»Історія України-Руси» – се передусім повний огляд життя українського народу. Ніхто з більших українських істориків не дав нам такої історії: Костомаров, Антонович, Куліш і інші обробляли її монографічно і то полишали великі прогалини. Таким способом, досі одиноким підручником із такою науковою вартістю була «История Малой России» Банташ-Каменського, що вийшов в 1830 р. і сьогодні цілком не відповідає вимогам. Чим є повний підручник історії нашого народу не тільки для дослідників а всякого інтелігентного чоловіка про се годі й толкувати. Дальше «Історія» – се перший науковий огляд нашої бувальщини. Науково-теоретична метода М.Грушевського ні чим не відрізняється від найкращих взірців Західноєвропейської історичної науки» [10:арк.11].

В період галицького двадцятиліття діяльність М.Грушевського спрямована на розбудову наукового життя не обмежувалося лише Галичиною, а й поширювалося на Наддніпрянську Україну. Як великий соборник Грушевський постійно думав про організацію української наукової праці на сході України, але волею історичних обставин склалося так, що наука дуже довго була забороненою сферою українства в Росії (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р. призупинили національно-культурний рух на Наддніпрянщині на кілька десятиліть). «Тяжкою була свідомість того, що для українського національного життя зісталася забороненою, неприступною та сфера, що вінчає собою повноту культурно-національного життя, служить найвищою рекомендацією духовної дозрілости, глубини і

серіозности її культурного життя» [11.4] – писав історик.

З ослабленням російського самодержавно-бюрократичного режиму внаслідок війни з Японією (1904–1905 рр.) в країні значно пожвавилися національні рухи. Цей поточний момент Михайло Сергійович прагне повноцінно використати для консолідації української нації, бо «зістатися ... при самих ідеях етнографічної народности значило б засудити себе на неозначений час на летаргічне вегетованнє» [11.5]. Дбаючи про створення єдиного українського науково-культурного простору як необхідної умови формування одноцільної новітньої нації, в 1907 р. діяч переносить у російську Україну діяльність «Українсько-руської видавничої спілки» та переміщення до Києва «Літературно-Наукового Вістника».

В нових умовах головними щодо національних змагань М.Грушевський вважав заснування культурологічних та наукових установ паралельно з галицьким. Враховуючи цензурні полегшення в Росії, львівський професор при підтримці групи співробітників журналу «Киевская старина» створює у Києві Українське наукове товариство, за статутом подібне до Наукового товариства ім. Шевченка. Приймаючи головування в УНТ М.Грушевський чітко зазначив: «Українське Наукове Товариство мусить мати перед очима подвійну мету, вказану йому і його статутом і тими обставинами, в яких задумує воно розвивати свою діяльність: по-перше – організацію наукової роботи, по-друге – популяризацію серед суспільности здобутків сучасної науки» [11.6].

За своєю структурою УНТ в Києві було дуже близьким до НТШ у Львові. Наукова робота розвивалася у всіх галузях науки, але пріоритет, на думку голови Товариства, мав бути «в тих областях наукової роботи, які розясняють нам минувшість і сучасне життє українського народу й його території» [11.6]. Початково було утворено три секції: історичну, філологічну та математично-природничу. При секціях були організовані комісії – етнографічна, мовна. Пізніше виникли секції: медична, етнографічна (замість комісії), статистично-економічна, археологічна, мистецька, технічна, підсекція археографічна, комісії історично-економічна, правнича (деякі з них розгорнули працю лише у 1917–1920 рр.).

Офіційними органами Товариства були «Записки УНТ», які виходили з 1908 р. і мали характер «чисто-наукового українського видавництва, якого досі бракувало в Росії» [11.12–13]. Окрім «Записок» справою наукового видавництва УНТ займався видаваний з 1907 р. замість «Киевской старины» журнал «Україна». Його Грушевський перетворив у 1913 р. в квартальник. Згодом з'явилися такі видання, як окремі «Збірники» медичної та природничо-технічної (пізніше технічної) секції, «Український етнографічний збірник» та «Український науковий збірник».

Як редактор «Записок УНТ» М.Грушевський прагнув залучити до активної співпраці українських вчених, які займались вивченням різних ділянок українства. Серед співробітників «Записок» зустрічаємо Я.Шульгина, О.Левицького, О.Грушевського, В.Щербину, Г.Павлуцького, К.Антоновича, А.Яковліва, В.Доманицького, В.Перетца, Б.Грінченка, І.Каманіна та ін. Більшість з них складали історичну школу Грушевського. Можемо погодитись з Л.Винарем, що це був «львівсько-київський період» (1907–1914 рр.) історичної школи Грушевського, оскільки пересадження наукової діяльності вченого зі Львова до Києва одночасно сприяло поширенню впливів і діяльності його школи серед придніпровських дослідників [7.67–68].

Для М.Грушевського УНТ маніфестувало «постулят повноти української культури, вінчаної науковими аспіраціями і науковими дослідженнями. Воно пересаджувало на велико-український грунт наукову працю, розпочату кількома десятиліттями скорше – на грунті галицькім, в очікуванню можливости здійснити план української академії наук» [12.8]. Розуміючи, що головний центр українського наукового життя повинен бути в столиці України в Києві, вчений всю науково-організаційну діяльність в Товаристві спрямовував на перетворення його в Академію Наук. Проте цю ідею вдалося реалізувати лише в умовах гетьманського правління на Україні в 1918 р. Незважаючи на те, що М.Грушевський не став Президентом Академії Наук, його роль у створенні цієї справи є незаперечною. Академік Тутківський на відкритті ювілейного засідання на честь М.Грушевського, що відбулося в Києві 3 жовтня 1926 р. з цього приводу зазначав: «... я маю високу честь і щастя сказати, що сама ідея заснування Української Академії Наук і перші реальні кроки для її здійснення належать високоповажному ювілярові» [7.139].

Таким чином, діяльність М.Грушевського охоплювала широкий діапазон і багатогранність

Не було жодної вагомої ділянки українського академічно-наукового та культурно-громадського життя, в яких він безпосередньо чи опосередковано не брав би участі. Всім своїм життям, викладацькою, науковою, видавничою діяльністю історик боровся за українську національну ідею, доводив самобутність українського народу у своїх багаточисельних працях, його законне історичне право на власну мову, історію, культуру і державність. Завдяки цьому творчість М.Грушевського створила цілу епоху в національно-культурному, духовному відродженню наприкінці XIX – на початку XX ст., стала яскравим прикладом дальшого злету української науки, національної духовності і в цьому її непроминаюча вартість для нащадків.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Його життя і мученицька смерть. – Львів, 1934. – 16 с. 2. Герасимчук В. Михайло Грушевський як історіограф України // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі – Записки НТШ). – Т.133. – Львів, 1922. – С.2. 3. Грушевський М. Галичина і Україна // З біжучої хвилі. – 1906. – грудень. – С.117–126. 4. Грушевський М. Автобіографія // Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К., 1992. – С.197–213. 5. Кордуба М. Приїзд проф. М.Грушевського до Львова // Вістник Союза визволення України. – 1916. – Ч.128. – С.795. 6. Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність // Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К., 1992. – С.448–484. 7. Винар Л. Михайло Грушевський історик і будівничий нації. – Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1995. – 304 с. 8. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914). – Вінніпег, 1949. – 168 с. 9. Кокорудз І. Секретарське справоздання з діяльности відділу // Записки НТШ. – 1898. – Т.21. – С.3–10. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.80. 11. Грушевський М. Українське наукове Товариство в Києві і його наукове видавництво // Записки УНТ. – 1908. – Кн.1. – С.3–15. 12. Грушевський М. Велике діло // Україна. – 1929. – Ч.32. – С.8.

Oksana Trum

THE ROLE OF M. HRUSHEVKY IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN HISTORICAL SCIENCE (END XIX TH – EARLY XX TH C.)

M.Hrushevsky work on the basis of the national cultural rebirth during twenty years in Halychyna dealt with the problems of development of the national science and culture, stressing of the scientific consolidation of Western and Eastern Ukraine. His scientific, cultural and educational activity played an important role in the history of the Ukrainian selfconsciousness,

ДО 130-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В.ГНАТЮКА

УДК 398(477)

Ігор Іванюта

ОСНОВНІ ВІХИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ В. ГНАТЮКА (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті автор розглядає основні етапи формування та становлення В. Гнатюка як науковця. Аналізує його зв'язки і вчення зазначеного періоду та значення діяльності В. Гнатюка для історичної науки.

В останньому десятилітті XIX ст. Галичина, незважаючи на власні дуже тяжкі умови національного й економічного існування, стає центром українського руху, відіграє роль культурного арсеналу й політично-громадського відродження українського народу. Водночас вона виховала нове, динамічне покоління українських вчених, які працювали під науковим керівництвом М. Грушевського, що мало переломне значення для розвитку української національної історіографії у XX столітті. І серед них помітно вирізняється видатний український науковець – Володимир Гнатюк (1871 – 1926 рр.).

Володимир Михайлович Гнатюк народився 9 травня 1871 року в с. Велеснів (тепер Монастириський район Тернопільської області). Він був старшим у багатодітній селянській сім'ї. Батько був дрібним землевласником, тому поряд із сільським господарством займався ще й ткацтвом, щоб прогодувати сім'ю. Привчав до цього ремесла і дітей.

Вже у 5 років В. Гнатюк під керівництвом батька, людини освіченої і глибоко релігійної, навчався грамоти. Початкову школу він відвідував у с. Велеснів, однак більше ніж навчання його цікавили народні пісні, казки, легенди, перекази, анекдоти та інші фольклорні жанри. Хата Гнатюків була осередком народних традицій і батько і матір знали безліч фольклорних творів. Ось що згадував В. Гнатюк: «Крім того двері нашої хати майже не замикалися перед різними людьми, що пересиджували в нас немов у сільській касині цілими годинами особливо в неділі та свята або в довгі зимові вечори, та забавлялися або різними оповіданнями, якими я залюбки прислухався та переймав їх, або відчитуванням всяких новинок із газети, яка завжди в нас була чи то з книжок» [25:3].

Восени 1883 р. батько повіз його на навчання до міста Бучача, але не маючи зв'язків Володимир не зміг вступити до гімназії і був змушений пройти курс у так званій «нормальній» народній школі і лише в 1895 р. його було прийнято до першого класу Бучацької нижчої гімназії.

Від природи жвавий і темпераментний хлопець ніяк не міг примиритися з схоластичними порядками гімназії, що спричиняло часті конфлікти з викладачами. Щодо успішності навчання, то він належав до середніх учнів. Відмінні оцінки у нього були тільки з української мови та співів [26:16–19].

Вже в народній школі у Володимира виявився потяг до записування улюблених творів. Велике враження на нього справила антологія поезії, видана студентським товариством «Академічне братство», з якої він переписав у свій зошит цілий ряд віршів. Згодом В. Гнатюк записав туди назви своїх казок і пісень, які пам'ятав з дитинства.

«Я не мав ніякої тоді означеної мети, – згадує В. Гнатюк у своїх автобіографічних нотатках, – і записував пісні лише тому, що вони мені подобалися. Але збірка не збільшилася особливо в часі вакацій. До 1889 р., в котрім я скінчив нижчу гімназію, в ній було вже коло 500 пісень» [25:3].

На час навчання в Бучацькій гімназії припадає і початок його публіцистичної діяльності. У 1888 р. він опублікував кілька невеличких заміток у бережанській газеті «Посланник», а в 1889 р. статтю «Рукомиш» [27:271].

У 1889 р. В. Гнатюк закінчив 4-й клас нижчої гімназії і був записаний до 5-го класу вищої

гімназії у Станіславі (тепер Івано-Франківськ) однак під час канікул григорівськии священик М. Бачинський та його брат, що був капеланом станіславського єпископа Ю Пелеша, запропонували йому продовжити навчання у Колегії св Афанасія в Римі яка готувала місіонерів. Його приваблювала перспектива подорожувати, і він подав відповідну заяву та був приинятий. Однак його від їзд до Риму декілька разів відкладався і врешті на_його місце прийняли іншу людину Єпископ Пелеш запропонував Гнатюку почекати рік але той категорично відмовився давши собі слово ніколи не бути духовником [27 269]

У гімназію всередині півріччя його теж не захотіли приинняти Володимир був змушений цілий рік жити в батьків Щоб не гаяти часу, він вирішив інтенсивно записувати народні пісні та інші фольклорні жанри Збірка Гнатюка значно збільшилася Її матеріалів вистачило б на цілий том фольклорних записів [25 3]

Переважну більшість пісень він записував у батьківській хаті від рідних і сусідів Володимир часто і сам співав пісні вивчені в школі або з друкованих збірників Про це свідчить лист батька за квітень 1891 р «Кланяються і поздоровляють тебе твої співаки та співачки і просять, щобись прибув додому на вакації і щобись призбирав якнайбільше пісень світських а також набожних кавалків щобись навчив їх співати Просять мене щобись купив збірник пісень розмаїтих Тепер приходять дуже радо на спів» [26 11]

Наприкінці 1890 р у Львівській москвофільній газеті «Новий галичанин» було опубліковано запрошення надсилати записи народних пісень які редакція обіцяла регулярно друкувати на сторінках своєї газети В Гнатюк вислав туди свою велику збірку, однак редакція опублікувала з неї лише 7 текстів У 1891 р газета перестала виходити а збірка безслідно зникла [22 32]

Під час навчання В Гнатюка у Станіславській гімназії панував дуже суворий режим Директор І Керек ярі заборонив учням будь яку позашкільну діяльність участь у молодіжних організаціях, читання «нецензурної» літератури, публікацію статей у пресі та ін Тому він був змушений припинити свою публіцистичну діяльність на цілих чотири роки

У гімназії Володимир вчився у важких матеріальних умовах, тому що батьки потрапили у скрутне матеріальне становище і не спроможні були задовольнити найелементарніші проблеми свого сина. Про це, зокрема можна пересвідчитись з листа, написаного батьком М. Гнатюком до сина В. Гнатюка 22 червня 1891 р , в якому батько пише: «Давай собі раду як можеш, бо ти і не знаєш, що я за тебе ще винен давніше, ще як єсь був в Бучачу Также я тобі пишу, щоби ти до екзамену не їхав додому бо то задаремно нема грошей» [1 арк 15–16]

У 1894 р. після закінчення гімназії він поступив на філософський факультет Львівського університету Серед предметів які він обрав для навчання, була класична філософія Також він слухав лекції з грецької мови та літератури професора Цвіклінського латинської мови та римської літератури професора Крушкевича давньослов'янську мову та слов'янську філологію професора Каліни [26 39] З другого курсу він почав відвідувати лекції і семінари з історії України М Грушевського Україністика згодом стала головним предметом його навчання Будучи студентом другого курсу на семінарі професора О Колесси «Читання українсько-руських пам яток VI – VIII ст » В Гнатюк прочитав доповідь «Українсько-руська вертепна драма» написану на підставі власних фольклорних записів [26 39] Це була перша фольклористична праця молодого дослідника

15 листопада 1894 р В Гнатюк одружується з Оленою Маиковською (у цьому шлюбі народилося троє дітей у 1896 р – Ірина у 1898 р. – Олександра та у 1900 р – Юрій) Будучи студентом Львівського університету, В.Гнатюк наполегливо вивчає мови та літературу. На кінець 1897 р він читає вже всіма слов'янськими мовами, крім болгарської, вдосконалює знання німецької, починає вивчати французьку

У 1894 р. професор Каліна заснував у Львові «Towarustwo Ludoznawche», завданням якого було інтенсивне дослідження польського та українського фольклору Друкованим органом товариства був журнал «Lud» в редакції якого працював І Франко В Гнатюк передав йому свою другу фольклорну збірку з надією, що хоча б деякі матеріали з неї будуть опубліковані на сторінках журналу Познайомившись з нею І Франко передав збірку секретареві товариства А. Стшелецькому який десь загубив її Так безслідно пропала друга збірка В Гнатюка укладена протягом кількох років [27:271]

Однак і ця невдача не зупинила молодого дослідника І Франко надавав йому не лише

методичні рекомендації, але й дозволив користуватися своєю багатою бібліотекою [28 250] Зрозумівши важливість наукового підходу до записування фольклору, В. Гнатюк вже на початку свого навчання в університеті вирішив стати професійним фольклористом і доклав всіх зусиль для здійснення своєї мети

З 1895 р І Франко видає вісник літератури, історії і фольклору «Життє і слово» В Гнатюк цікавиться цим виданням і починає про нього писати оглядові статті Сама робота над журналом сприяє зближенню В Гнатюка з І Франком Особливо тісні стосунки зав'язалися у них після відзначення 25-річчя творчості Франка, на якому В Гнатюк проголосив промову «Від найюнодших літ і Франко стояв у ряді перших борців за волю думки, слова, за свободу совісті він боровся неустанно проти всяких заходів темноти шарлатанства і неуцтва Він перший у нас, у Галичині, сягнув думками поза границі нашої Вітчизни і своїми творами вказав шлях до широкої європейської культури» [27:4]

Щирим другом львівського вченого був М Коцюбинський В Гнатюк турбувався виданням та популяризацією творів великого письменника надсилав йому літературу та пресу. Так, 3 березня 1906 р М Коцюбинський написав з Чернігова листа до В Гнатюка Львів, у якому розповідає про реакцію на Україні після придушення революційних виступів та просить надсилати йому літературні новинки [27 149] Обидва корифеї української культури обмінювалися думками про найважливіші політичні події та новини культурного життя ділилися своїми творчими задумами М Коцюбинський з великою повагою ставився до фольклорної і громадської діяльності В Гнатюка, захоплювався його публікаціями народної творчості Саме В Гнатюк надихнув М Коцюбинського на створення чудових «Тіней забутих предків» [27 4]

Володимир Гнатюк ще з ранньої юності цікавився становищем і розвитком всіх західноукраїнських земель Не виняток була й Закарпатська Україна, який він ще будучи студентом приділяв чи не найбільше уваги Все почалось з того, що навесні 1895 р В Гнатюк прочитав у журналі «Народ» статтю М Драгоманова про Закарпатську Україну, в якій корифей української науки й політики закликав галицьку інтелігенцію подати допомогу своїм братам з того боку кордону, які в умовах угорського гноблення були приречені на повільну деградацію Після цього, В Гнатюк вирішив сам відвідати Закарпатську Україну і побачити тамтешнє життя У липні того ж року він разом зі своїм другом О. Роздольським здійснив свою першу експедицію на Закарпаття, записуючи фольклорні матеріали за маршрутом Лавонче – Ляхівець – Старий і Новий Галятин – Майданка – Сейми – Валово – Бучкова – Долишня Бистра – Березово – Горінчев – Іза – Хуст Весь цей маршрут, починаючи з Ляхівця В Гнатюк з Роздольським пройшли пішки [3 9]

Після повернення до Львова В Гнатюк ознайомив із зібраним матеріалом М Грушевського та І Франка Вони пообіцяли опублікувати зібрані матеріали на сторінках періодичних видань НТШ Ці матеріали були опубліковані восени 1895 р в журналі «Радикал» [4 15] Це був перший виступ молодого дослідника в пресі про стан справ на Закарпатті

Під час своєї першої експедиції В Гнатюк не обмежувався лише записуванням фольклору, але й стежив за національним культурним економічним соціальним та політичним становищем закарпатських українців В селах, де друковане українське слово було невідоме він поширював твори Т Шевченка І Франка Л України та інших, і як згадував В Гнатюк згодом у своїх працях, що не в одному з місць, де він побував він не зустрівся з випадком, щоб населення не розуміло цих творів навпаки, попит на них був настільки великий, що В Гнатюк був змушений висилати на Закарпаття українські книжки і після повернення до Львова [8 20]

Все це викликало занепокоєння угорських властей і В. Гнатюку ставилися різні перешкоди у спілкуванні з населенням Закарпаття Однак він не дав залякати себе доводячи, що його діяльність аж ніяк не суперечить законам Австро-Угорщини громадянином якої був В. Гнатюк Більше того, після повернення зі своєї першої подорожі він розгорнув широку кампанію, спрямовану на критику угорського уряду за його національно економічні та політичні утиски закарпатських українців На цю тему він опублікував у галицькій пресі цілу серію публіцистичних статей кульмінацією яких був маніфест «І ми в Європі» який підписали прогресивні діячі Галичини І Франко В Охримович М Павлик та інші [11 7]

У березні 1896 р він вирушив у свою другу експедицію на Закарпаття [3 10] Найбільше матеріалів у цій експедиції він записав у с Стройне Свалявського району В цьому ж селі

він особисто познайомився з письменником і громадським діячем Ю.Жатковичем, якого залучив до співробітництва з галицькою пресою [5: арк 208].

Яке глибоке враження справив Ю. Жаткович на молодого галицького фольклориста видно з того, що після повернення до Львова він присвятив окрему доповідь його діяльності яку закінчив такими словами: «Нашим галичанам належало би конечно з ним і йому подібним увійти в ближчі зносини, бо лише спільними силами, при взаємній підтримці, можливе духовне відродження угорських Русинів» [9:2].

З того часу В. Гнатюк своїми численними статтями, для яких матеріали переважно йому давав Ю Жаткович, старався познайомити галичан із закарпатськими українцями І навпаки, перекладами українських письменників, які Ю Жаткович на його пропозицію перекладав для угорської, В Гнатюк намагався познайомити угорців з культурним життям українців по той бік Карпат Про дружні стосунки між В Гнатюком та Ю Жатковичем, як також про їхню щиру співпрацю, свідчить їхня багата переписка, а це понад 100 листів які зберігаються у Львівському Центральному історичному архіві [10].

Про національну свідомість Ю Жатковича в часі їхнього ознайомлення В. Гнатюк писав: «На ньому відбилася мадяризація 1167 р Пише по-мадярськи, але інстинктивно вибирає такі теми, що відносяться до Русинів. І власне в тому його заслуга, що старається познайомити мадяр з русинами. І саме те інстинктивне тяготіння Ю. Жатковського піддало В. Гнатюкові думку, щоб зацікавити його українською літературою і заохотити до перекладання творів українських письменників на мадярську мову, щоб так познайомити з ним мадярський загал, а головне помадярщену закарпатську інтелігенцію, яка вже була відцуралася своєї рідної мови І це В Гнатюкові вдалося. Так, під його впливом Ю Жаткович переклав з української на угорську мову ряд таких творів «В поті чола», «Грицева шкільна наука» «Гриць і панич», «Учитель» «Украдене щастя», «Кам'яна душа», «Перехресні стежки» – І. Франка; «Задля загального добра» – М Коцюбинського, «Сестра» – М Вовчка

Після повернення до Львова у другій половині квітня 1896 р він склав потрібні іспити в університет, а під час літніх канікул того ж року в липні і серпні здійснив свою третю подорож на Закарпаття. На цей раз він відвідав деякі села нинішньої Пряшівщини У с Збій протягом п'яти днів В Гнатюк записав понад 40 казок та легенд виняткової художньої вартості, які почув від М Пустая [6.65].

Після фольклорно-етнографічних експедицій на Закарпаття В Гнатюк всебічно ознайомився з обставинами місцевого життя підмічав сили, що тримали народ у темряві та одночасно помітив зародки тих сил, що мали вивести цей народ на шлях національно-культурного відродження.

Показовими є дві статті В Гнатюка, надруковані в 1897 р в чернівецькій газеті «Буковина», – «Темні духи на Угорській землі» і «Світлі духи на Угорській землі» Даючи нищівну оцінку «мадяронству» і «москвофільству», які йшли в пари, автор бачить у них «Темні духи», які нездатні просвітити народ, бо вся їхня діяльність зводиться до вірного служіння чужим державним ідеям На сцену виступає молоде покоління, яке повертається лицем до народу, бажаючи вивести його з духовної темряви» Такими «світлими духами» В Гнатюк вважав ще молодих тод. Ю Жатковича і Г Стринського, які справді багато прислужилися справі культурного відродження Закарпаття Майже все, що вони зробили позитивного, зроблено з ініціативи і під впливом В Гнатюка За ініціативою В. Гнатюка на Закарпаття виїхав студентський хор який дав кілька концертів Тоді ж В Гнатюк зайнявся підготовкою до друку закарпатських фольклорних матеріалів. Він не обмежувався лише класифікацією та упорядкуванням матеріалів трьох своїх експедицій, але й до кожного тексту знайшов паралелі у загальнослов'янському та європейському порівняльному матеріалі, використавши для цього 108 об'ємних творів фольклорної прози а щоб знайти відповідний сюжет, йому доводилося перечитувати сотні сторінок, то не можна не дивуватися справді титанічній працездатності молодого дослідника Ця робота дозволила В. Гнатюку глибше познайомитися з найвизначнішими збірниками тогочасної фольклористики.

У 1897 р вийшов перший том його «Етнографічних матеріалів з Угорської Руси», який В. Гнатюк присвятив М Грушевському та І. Франку – «подвижникам україно-руської науки, приятелям і учителям молоді» [12:111], висловлюючи таким чином подяку за їх допомогу та увагу до початківця-дослідника Ця трійця – М Грушевський, І Франко і В Гнатюк – в майбутньому відіграла дуже важливу роль в українській культурі та науці В наступному

1898 р. вийшов його другий том «Етнографічних матеріалів з Угорської Руси» [13, 254].

Під час літніх канікул 1897 р. В. Гнатюк вирушив у свою четверту експедицію на Закарпаття в Бачці – на територію нинішньої Югославії. Зі всіх українських ця етнічна група була найменше досліджена у фольклорно-етнографічному плані. В. Гнатюк планував відвідати всі поселення Бачки, де жили українці, але в двох селах – Руський Керестур та Коцур – він знайшов чудових казкарів та співаків і затримався там майже на три місяці. За цей час він записав 430 пісень, 220 прозових творів, зробив опис весілля, врятував від знищення кілька рукописних збірників, керестурську хроніку, а також встановив дружні стосунки з такими представниками місцевої інтелігенції, як Г. Костельник, Ю. Бінцас, М. Врабель та ін. [14, 33].

Після повернення до Львова з ініціативи М. Грушевського В. Гнатюк на основі зібраного матеріалу написав працю «Руські оселі в Полудневій Угорщині», яку потім прочитав на семінарі з історії. Про це свідчить посвідка М. Грушевського: «Тим посвідчую, що слухач В. Гнатюк на історичних правах предложив мені реферат під титулом «Руські оселі в Полудневій Угорщині», написаний старанно на основі нових, а в значній частині самим здобутих дат» [15, 51]. Незабаром ця робота з'явилася на сторінках «Записок НТШ» [16, 50], поряд з науковими працями І. Франка та М. Грушевського, що було для дослідника-початківця неабиякою честю та зобов'язувало до плідної наукової роботи.

У студентські роки В. Гнатюк цікавився рукописними пам'ятками української літератури, які знаходив під час своїх досліджень у Галичині [16, 10]. Цілий ряд схожих рукописів він знайшов і під час своїх подорожей по Закарпатті, Пряшевщині та Югославській Войводині [17, 80].

Проте найголовнішим і переломним моментом у формуванні В. Гнатюка як вченого була його діяльність в Науковому товаристві ім. Шевченка (НТШ). Товариство на той час об'єднувало українські наукові сили не лише Галичини, а й усієї України. Починаючи з 1896р. В. Гнатюк працює у філологічній секції, з травня 1898 р. – секретарем етнографічної комісії НТШ.

Наукові інтереси В. Гнатюка були багатогранними. Працюючи найінтенсивніше в ділянці фольклористики, він досліджував також матеріальну культуру українського народу, захоплювався мовознавством, літературознавством, виступав як публіцист.

За характером своєї діяльності в НТШ В. Гнатюку доводиться багато читати. Про рівень більшості галицьких та закарпатських періодичних видань, розрахованих на масового читача, він був невисокої думки: «Наші товариства зроблять велике діло, коли зуміють порозширювати свої видавництва і витрутити з рук простолюду такі партацьк. книжки...» [18, 62]. У зв'язку з цим у 1898 р. В. Гнатюк виступає ініціатором створення «Українсько-руської видавничої спілки». Мету діяльності спілки дирекція вбачала у розповсюдженні «просвіти в найдальші і найтемніші закутки нашого краю, між найбідніші і найтемніші навіть верстви нашого народу» [19, 199]. Спілка проіснувала з листопада 1898 р. до л. та 1912 р. Завдяки діяльності В. Гнатюка (беззмінного секретаря спілки) і І. Франка побачили світ понад 300 белестричних та науково-популярних видань. Засновуючи спілку, В. Гнатюк покладав надії на те, що її робота допоможе діяльності письменників, які попали у матеріальну скруту. Але ці надії не виправдалися ще й тому, що М. Грушевський – один з фундаторів спілки – переслідував інші цілі, перш за все, суто видавничі. В листі до М. Коцюбинського В. Гнатюк писав «...ціле видавництво з технічного боку лежало на мені й Франкові так, що з вимкою кількох перших книжок, які видав був В. Гудзиковський, всі інші видав я або Франко, роблячи й коректи, ведучи переписку з авторами, проектуючи друк на засіданнях дирекції і виносячи не раз неприємност. з тої причини» [20, 117]. Це притому, що дирекція спілки нараховувала 5 чоловік, та ще й «надзираюча рада» – 12 чоловік.

Спілка видавала твори тогочасних письменників (І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Л. Мартовича, В. Стефаника, О. Кобилянської та ін.), російську перекладну літературу (М. Горького, Л. Толстого, А. Чехова, В. Короленка та ін.), зарубіжну художню літературу (А. Данте, В. Шекспіра, Дж. Байрона, Е. Золя, Г. Гейне, Г. де Мопасана та ін.). За час свого існування видавнича спілка познайомила читачів з творчістю найвідоміших письменників світової літератури. Під час роботи у спілці В. Гнатюк відредагував більше 150 книжок, написав десятки передмов до них.

Одночасно з утворенням «Українсько-руської видавничої спілки» літературно-громадський двотижневик «Зоря» реорганізовується у «Літературно-науковий вісник» Починаючи з осені 1899 і до кінця 1906 р. (коли І Франко і В Гнатюк вийшли з редакції). Володимир Гнатюк є членом редколегії і відповідальним за його редагування У цей період «Літературно-науковий вісник» відігравав значну роль у національно-культурному і літературному житті усієї України. До співпраці в журналі В. Гнатюк залучає найкращі сили української словесності. І. Франка і П. Грабовського, Лесю Українку і М. Коцюбинського. В.Стефаника та О.Кобилянську, М Черемшину та О.Маковея, Г. Хоткевича та багатьох інших. Крім цього, у 30 томах вчений друкує понад 30 своїх статей, близько 200 рецензій та інших матеріалів, публікує майже 30 перекладацьких робіт Надзвичайно широке коло інтересів дослідника реалізується на сторінках журналу у розмаїтті статей та рецензій. Тут є аналіз стану науки і культури у слов'янських країнах, роботи їх культурно-освітніх товариств, велике місце займають соціальні та національні теми, стан української літератури, творчість окремих письменників. На сторінках редагованого ним спільно з І Франком «Літературно-наукового вісника» друкувалися статті про діяльність Російської соціал-демократичної партії Тут широко популяризувався доробок видатних російських письменників -- Л Толстого М.Некрасова, М Горького та інших. З М Горьким В. Гнатюк листувався особисто У 1903 – 1905 рр. Він надрукував українською мовою його твори «Челкаш», «Пісня про Буревісника», «Серед степу», «На дні». В. Гнатюк надсилав М Горькому львівські видання, письменник високо цінував фольклорні збірники українського вченого і сердечно дякував за них [23 арк1]

У 1908 р на засіданні етнографічної комісії НТШ В. Гнатюк виступив з пропозицією видати кількатомне видання українських народних пісень, записаних Ф.Вовчком М.Драгомановим, В.Антоновичем, М Максимовичем. Праця над цим виданням велася впродовж кількох років але через фінансову скруту у Товаристві цей задум не вдалося реалізувати [28:92]

При такій зайнятості В Гнатюк знаходив час регулярно стежити за фаховою літературою, систематично публікуючи на сторінках «Записок НТШ» «Літературно-наукового вісника» та інших видань вичерпні огляди цілих річників наукових журналів та збірників, сотні рецензій окремих творів наукової та художньої літератури.

Вже будучи важко хворим, В Гнатюк не припиняв організаторської роботи. Йому належить ініціатива скликання Першого з'їзду дослідників українознавства, який мав відбутися з нагоди 100-річчя від дня народження Т Г. Шевченка у Львові в грудні 1914 р. Організацію з'їзду взяло на себе НТШ В Гнатюк розробив детальну програму з'їзду Цей широкий форум мав підсумувати наукову діяльність у галузі українознавства і накреслити подальші її перспективи. Однак через війну цей задум не вдалося здійснити [28 92].

Високу оцінку наукової праці В Гнатюка давали такі авторитетні російські вчені, як О.Шахматов, Ф. Корш, М. Сперанський говорячи про нього, що це вже не по роках зрілий науковця [29:5]

Зрозумілий інтерес В. Гнатюка до фольклорних збірників, які він не міг не прорецензувати Його перу належать біографічні нариси про німецького фольклориста і філолога М. Міллера, фінського фольклориста І Лєнрота, хорватського славіста В Ягича, чеського етнографа Ф Ржегоржа, французького письменника Е. Золя, російського художника І Рєпіна, українських письменників і поетів С Руданського Л. Глібова, І Воробкевича та багатьох інших

За спогадами композитора, фольклориста, музикознавця, академіка Ф Колесси, котрий добре знав В Гнатюка, він був чи не найдіяльнішим членом етнографічної комісії НТШ, який понад 30 років віддав збиранню, систематизації популяризації творів української словесності, що відтворювали побут і світогляд народних мас Він зазначав що саме робота етнографічної комісії зробила відомим НТШ не тільки в Україні але й за межами. Разом із І.Франком В. Гнатюк складає план збирання та публікації народної творчості, створює програми для збирачів фольклору, враховуючи малописані жанри на території. Як член редколегії «Етнографічного збірника» та «Матеріалів до української етнології». В. Гнатюк виконує не тільки збирацьку та наукову роботу, але й велику організаційно-пошукову та редакторську. Тільки етнографічних збірників він опублікував і видав 58 томів За неповними підрахунками М. Мушинки та інших дослідників, збірники вченого містять 322 зразки колядок, 184 гаївки, 8622 коломийки, понад 700 анекдотів 412 легенд, 1346 оповідок з демонології

400 казок, 319 творів так званого соромінського фольклору.

У 1899 р. В. Гнатюк, вже будучи сформованим науковцем і знаною людиною не лише в Україні, а й за її межами, відновлює свої етнографічні експедиції, відвідавши східну Словаччину. Під час наступної своєї експедиції в 1903 р. В. Гнатюк подорожує Угорщиною, заходить у села, де проживають українці. Саме під час цієї експедиції в селі Нір-Ачад місцева влада не дозволяє йому переночувати. Під загрозою арешту його проганяють із села, він попадає під зливу і тяжко застуджується. Відтоді В. Гнатюк хворіє на туберкульоз і з глибоким сумом констатує: «... по повороті до Галичини почала розвиватись в мене доволі швидко наслідком простуди грудна недуга, і я відтоді не тільки не вибирався більше на Угорщину, але й в Галичині не робив експедицій» [21:40].

Результатом його екседиційної роботи стали шість томів фольклорно-етнографічних матеріалів, у яких міститься 1088 творів фольклорної лірики і прози, 115 наукових розвідок.

Науково-видавнича робота В. Гнатюка високо оцінена вченими і діячами культури. Після ознайомлення з «Українськими народними байками», чеський дослідник-фольклорист І. Полівка назвав цю працю видатного етнографа найвизначнішим збірником казок про тварин, яким не може похвалитися жодна слов'янська література. «Досі неперевершеним, – підкреслює М. Мушинка, – є і його двотомний збірник «Знадоби до української демонології» (1904 – 1912 рр.), що містить 1575 оповідань про 53 демонологічні істоти» [22:304]. Такі роботи видатного етнографа і фольклориста, як «Галицько-руські анекдоти» (1898 р.), «Угро-руські духовні вірші» (1902 – 1903 рр.), «Галицько-руські народні легенди» (1902 – 1903 рр.), «Коломийки» (1905–1907 рр.), гаївки (1909 р.), «Народні оповідання про опришків» (1910 р.), «Похоронні звичаї і обряди» (1912 р.), «Колядки і щедрівки» (1914 р.) увійшли до золотого фонду українського фольклору. Оцінюючи збирацьку діяльність вченого, І. Франко у своїй рецензії на другий том випущених ним коломийок відзначив: «В. Гнатюк – феноменально щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу. Протягом літ він попри всі інші матеріали зібрав також коло 10 тисяч коломийок». З приводу збірника «Галицько-руських анекдотів» В. Гнатюка І. Франко писав, що «є се найбагатший збірник народних анекдотів, який має досі слов'янська етнографічна література» [26:502].

Володимир Гнатюк уважно вивчав побут і культуру тих людей, з якими йому доводилось спілкуватись: «Народна пожива на Бойківщині», «Причини до пізнання Гуцульщини», «Гуццули», «Гуцульське мистецтво в Косові», «Народні оповідання про тютюнарів» – ці та інші статті В. Гнатюк присвятив розвитку природної обдарованості гуцулів і їх прикладного мистецтва.

Діяльність В. Гнатюка здобула загальне визнання. У 1913 р. за фундаментальну працю «Народні оповідання про опришків» В. Гнатюк був удостоєний Академією наук в Петербурзі премії імені О. Котляревського. Він став академіком Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), Членом-кореспондентом Академії наук СРСР, Членом-кореспондентом Чехословацького етнографічного товариства у Празі, почесним членом Етнографічного товариства у Києві та членом Етнографічного об'єднання у Відні [29:4].

Слід зауважити, що й сьогодні у В. Гнатюка є шанувальники і послідовники в багатьох країнах світу. Його творчий спадок вивчають у Чехії й Угорщині, Польщі й Словаччині, Югославії і Канаді, Австралії і Росії, Румунії і Франції та інших країнах.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів у Львові (далі ЦДІА). – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 288. 2. Державний архів Львівської області (далі ЛАЛО). – Ф. 296. – Оп. 1. – Спр. 3-3. В. Гнатюк. Біографія і біблиографія // Етнографічні записки. – 1926. – Т. 3. – С. 9 – 12. 4. В. Гнатюк. Дещо про Руську Угорщину // Радика. – 1898. – № 2-3. – С. 14 – 19. 5. Листи Ю. Жатковича до В. Гнатюка. – ЦДІА у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 208. 6. З'янський Р. В. Гнатюк і опрський казкар // Дукля. – 1869. – № 1. – С. 62 – 69. 7. О. Мишанич. Роль В. Гнатюка у літературному процесі Закарпаття кінця XIX – початку XX ст. // Наукові зошити історичного факультету. – № 3-4. – Львів, 1988. – С. 12 – 28. 8. М. Мушинка. В. Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття // Записки НТШ. – 1976. – Т. 190. – С. 19 – 33. 9. В. Гнатюк. Ю. Жаткович // Діло. – Львів, 1896 р. – № 263. – С. 1 – 2. 10. ЦДІА у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 270. 11. В. Гнатюк. І

ми в Європі // Життє і слово. - 1896. Т. 5. - Кн. 1. - С. 1 9. 12. В. Гнатюк. Етнографічні матеріали з Угорської Руси // Етнографічні записки. 1897. - Т. 3. - С. 109 115 13. В. Гнатюк. Етнографічні матеріали з Угорської Руси // Етнографічні записки. 1898. Т. 4. С. 240 255. 14. М. Мушинка. В Гнатюк // Записки НТШ. 1987. Т. 207. С. 32 43. 15. ЦДІА у Львові. Ф. 309 Оп. 1. Спр 234. 16. В. Гнатюк. Інтересний збірник з с. Хітар // Записки НТШ 1895 - Т. 10. - С. 7 10. 17. Мишанич О Визначний дослідник ранньої української літератури // Радянське літературознавство - 1971 - № 5. С. 73 - 82. 18. Літературно-науковий вісник. Львів. 1901. Т.XIII. - Кн. 1. - 202 С. 19. Літературно-науковий вісник. Львів. 1900. Т. XII. Кн. 12. - 203 С. 20. М. Коцюбинський і Західна Україна. Уфа, 1942. 36 III 180 С. 21. Герета І., Черемшинський О. Музей В. Гнатюка // Карпо-путівник Львів: Каменяр, 1971. 50 С. 22 Мушинка М. Володимир Гнатюк: Життя і діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Париж Нью-Йорк Сідней Торонто, 1987. 585 С. 23. Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника, від,діл рукописів. Ф. - «В. Гнатюк». Спр. 447. 24. Літературно-науковий вісник. Львів, 1906. - Т. 35. Кн. 9 520 С. 25. Гнатюк В Українські народні байки // Етнографічний збірник. 1916. - Т. 37. - 309 С. 26. ЦДІА у Львові. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 286. 27. Гнатюк В. - Автобіографія // Літературно-науковий вісник. 1926 Кн. 11. - С. 260 - 275. 28. О. Бочан. Діяльність В. Гнатюка в Науковому товаристві ім. Шевченка // Наукові зошити історичного факультету. Львів.1999. Випуск № 2 С. 90 92. 29 В Гнатюк Документи і матеріали (1871 1989). Львів. 1998. 466 С.

Ihor Ivanyuta

MAIN MILESTONES IN VOLODYMYR HNATUK'S LIFE AND ACTIVITY

The paper elucidates the main stages of formation of Volodymyr Hnatyuk as a scientist. The author analyses his connections with other scientisvs of the period, as well as consaders the importance of Volodymyr Hnatyuk for the historical science

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)

Оксана Гомотюк, Людмила Давидович

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ)

Автори статті розкривають проблеми і успіхи дипломатичних відносин Української держави періоду правління гетьмана П.Скоропадського.

Зовнішньополітична орієнтація гетьмана П Скоропадського була чітко висловлена вже 29 квітня 1918 року в «Грамоті до всього українського народу», в якій він завдячував «могутньому підтриманню центральних держав, які вірні своєму слову, продовжують і по цей час боротись за цільність і спокій України» [1 82] Отже, з самого початку від державного перевороту дипломатичні відносини Української держави базувалися на країнах Четвертого союзу, де головну роль відігравали Німеччина і Австро-Угорщина [2 173]

Міністерство закордонних справ Української держави очолив Д.Дорошенко. Саме за головування Дорошенка проводилась перебудова зовнішньоекономічного відомства Замість загального департаменту в міністерстві закордонних справ були утворені департаменти загальний та чужоземних відносин, а також канцелярія. Крім того заслугою Д Дорошенка було й те що незважаючи на зміну політичної орієнтації після приходу до влади гетьмана Скоропадського, він залишив на відповідальних посадах досвідчених дипломатів Центральної Ради. Так, посол Центральної Ради до Відня А.Яковлів став директором департаменту чужоземних відносин, а посол до Туреччини М Лівицький – його помічником [3 23]

Внутрішній лад міністерства і його дипломатична діяльність, змінилися, було закладено нові підвалини зв'язків України з іншими державами

Адміністрація міністерства дуже ретельно добирала кандидатури на ключові посади у представництвах Української держави за кордоном Ці посади окрім відданості справі та грунтовної європейської освіти вимагали від претендентів ще й неабияких особистих якостей Тому очолити посольство у Болгарії запропонували колишньому міністру закордонних справ у Центральній Раді О Шульгину [4 168]

За короткий час в Українській державі була створена потужна дипломатична служба Остаточно сформувалося Міністерство закордонних справ у складі двох департаментів – загальних справ і зовнішніх зносин (який поділявся на консульський і політичний відділи), а також відділ преси Спеціальною постановою від 14 вересня 1918 р Рада Міністрів навіть виділила кошти на заснування при міністерстві «книгозбірні»

Дещо раніше – а саме 5 липня – Рада Міністрів видала також постанову про тимчасові дипломатичні представництва Української держави в Німеччині, Австрії, Угорщині, Туреччині Болгарії та Румунії Через кілька днів було затверджено й закон про «Установлення посад військово-морських агентів в складі посольств Української держави».

Потім 19 і 24 жовтня було видано закони про заснування українських посольств у Швейцарії, Фінляндії та Польщі Самі ж посольства відповідно до закону від 26 червня 1918р поділялися на два розряди посольство І розряду очолював «Посол, Посланник або Уповноважений Міністр» а його штат включав 12 осіб, посольство ж II розряду – «Міністр-Резидент, або Повірений в справах», який мав лише секретаря і «драгомана» (перекладача)

Нарешті, серед актів що закладали правову основу зовнішньополітичної діяльності Української держави можна назвати й закон «Про заклад Генеральних Консульств і Консульських Агенств позакордоном» відповідно до якого планувалося відкрити Генеральні Консульства в Петрограді й Москві а також тридцять Консульських агенств (десять I та двадцять II розділів) «по вибору Міністерства закордонних справ, і по згоді його з Міністром фінансів і торгу та промисловості» [5 12–46];

Орієнтири гетьманської дипломатії були традиційними на першому плані, крім здобуття міжнародного визнання стояла проблема соборності українських земель, яка, в тім, тісно переплиталася ще з однією – відносини з країнами - суб'єктами колишньої імперії» [7 98]

Особлива увага приділялася відносинам Української держави з областю війська Донського. Отаман П. Краснов направив до Києва свого особистого представника для переговорів з гетьманом відразу після перевороту 29 квітня 1918. Скоропадський без вагань визначив самостійність Донщини і 7–8 серпня 1918 р. підписав з нею договір про кордони 5 вересня – про перевезення пасажирів, вугілля та іншого вантажу залізницями, 7 вересня – про передачу рухомого складу залізниць, 18 вересня – про утворення спільної «комісії з проблем користування Донецьким басейном». Між Києвом і Новочеркаськом велася досить інтенсивна торгівля, налагоджувався транспортний рух, а український гетьман надавав верхівці донського козацтва чималу військову допомогу. Отримували її, але меншою мірою і кубанські козаки. У Києві працювали дипломатичні представники Грузії (В. Тевзалія), Азербаиджану (Ож. Садиков) та ін. [2, 173–174].

З Фінляндією, Литвою, Грузією труднощів не виникало, адже не було головного каталізатора всіх суперечностей – територіальних проблем.

Однак, у взаєминах з іншими, насамперед з Польщею, саме вони стали основною перепоною. До того ж за спірними територіями одразу ж виростали тіні «третіх» держав. Так, за Холмщиною і Галичиною стояла агонізуюча Австро-Угорщина, за Бесарабією – Румунія.

Однак, відносини з Австро-Угорщиною й Німеччиною привертали найбільше уваги та зусиль української дипломатії з огляду на реальні політичні обставини, зокрема присутність німецьких військ на українській землі. Центральна Рада і гетьман сподівалися за допомогою цих сил стати на власні ноги, укласти договір з радянською Росією, добитися визнання України центральними державами, а згодом і державами Антанти. Однак Німеччина і Австро-Угорщина звичайно керувалися власними інтересами.

Відносини з Австрією були особливо напруженими. Під впливом Вячеслава Липинського, українського посла у Відні, Скоропадський противився «австрійському» розв'язанню українського питання – утворенню з українських земель (у т.ч. – із частини тих, які раніше належали Російській імперії) автономної або формально незалежної української держави – сателіта Габсбургів. Для тривоги у нього були й особисті причини: занепокоєння викликала діяльність в Україні архикнязя Вільгельма Габсбурга, більш знаного в українських колах як Василь Вишиванний. Дехто племінник австрійського імператора служив полковником в Українських січових стрільцях, розташованих на півдні України, і розглядався як реальна кандидатура на українського гетьмана.

Зі свого боку, Австрія була невдоволена тим, що українські продовольчі поставки продовжують надходити у недостатній мірі, це давало підстави віденському уряду говорити про перегляд умов Берестейського договору, зокрема його таємного протоколу про утворення з українських земель Австро-Угорщини окремого коронного краю та передачі українцям Холмщини. Через нестриманість О. Севрюка, який в одному з віденських кафе прилюдно похвалився укладенням таємного протоколу як великою дипломатичною перемогою, зміст договору став відомим польським політикам. Вони розпочали кампанію тиску на австрійський уряд і у липні 1918 р. таємний протокол було денонсовано.

Певна напруженість у відносинах з Австрією штовхала Скоропадського до тіснішого союзу з Німеччиною. До того ж німці ревниво слідкували за посиленням свого впливу на гетьмана. Символом особливого наближення до Німеччини став офіційний візит гетьмана до німецького імператора Вільгельма II у верес. 1918 р. Візитові передували обміни телеграмами між гетьманом та імператором Вільгельмом II, а також серйозна підготовча робота, проведена експертами обох сторін, зокрема переговори між прем'єр-міністром Ф. Лизогубом і державним секретарем закордонних справ Німеччини фон Гінце.

Предметом переговорів стали в першу чергу питання кордонів, укладення мирного договору з радянською Росією, проблеми Криму, Холмщини, Чорноморського флоту, утворення української армії та ін.

Спеціальний поїзд гетьмана 4 вересня 1918 р. прибув у Берлін. Від цього моменту й аж до повернення гетьманові віддавалися всі належні протокольні почесті як найвищій державній особі. Зустріч з імператором відбулася 6 вересня 1918 р. в замку Вільгельма під Касселем.

Але характерна деталь, коли під час зустрічі з імператором, Скоропадський запропонував проголосити тост за перемогу німецької зброї, той відмовився і випив тост

за німецький народ.

Як російський офіцер, що воював з Німеччиною. Скоропадський не вірив у її перемогу у цій війні. Він гадав, що рано чи пізно йому доведеться мати справу з Антантою. З обох цих причин Скоропадський боявся перетворення України на німецьку колонію. Він прагнув як голова держави, стати між німецькими й австрійськими окупантами, з одного боку, та українським населенням, з другого, щоб відвернути цю небезпеку. Гетьман зустрічався з найвищими урядовцями, дипломатами та промисловцями, зокрема з рейхсканцлером графом Гертлінгом, Генріхом Пруським, генерал-фельдмаршалом фон Гінденбургом генералом фон Людендорфом та багатьма іншими, побував на заводах Круппа та на військово-морській базі в Кілі

В результаті цього візиту, про який дуже тепло писала німецька преса, гетьман заручився підтримкою Німеччини, в усіх справах які його тривожили. На міжнародній арені це мало неабияке значення Хоча не можна не сказати, що в політичних колах України поїздка гетьмана викликала неоднозначну реакцію.

Історики досі ведуть суперечки, чим насправді була політика Центральних держав у 1918 р. стосовно України лише тактичним засобом щодо викачування продовольства і промислової сировини [8: 56], чи частиною стратегічного плану щодо перетворення Східної Європи у своїх геополітичних інтересах Останні дослідження показують, що лише Австро-Угорщина трактувала Берестейський мир як «хлібний мир». Приблизно такою ж була позиція німецького військового командування, яке мало намір скинути більшовиків, і відновити монополію та «єдину і неподільну Росію» Зовсім інші і набагато далекоглядніші плани виношували німецькі урядові і парламентські кола. Їхньою кінцевою метою була дезінтеграція Російської імперії». План полягав у поділі Росії на дві або більше держави (Фінляндію, Україну, Закавказзя), які через різницю своїх інтересів політичних режимів та національних інтересів були б ворожими одна до одної і тим самим унеможливлювали б відновлення Російської імперії у старих кордонах. Ця політика змушувала німецьких політиків підтримувати такі два несхожі між собою режими, як уряд Леніна в Москві та уряд Скоропадського у Києві Звичайно, самостійність України була важливою частиною цих планів, але якби вона з якихось причин не усталилась, не виключена можливість утворення Російської федерації в якій за Україною зберігалися б права автономії

Йшли важкі переговори з радянською Росією. Українську делегацію очолював колишній міністр юстиції в одному з урядів Центральної Ради згодом генеральний суддя й сенатор С Шолухін, російську – Х Раковський та Д Мануїльський Переговори тривали з травня по листопад і закінчилися практично нічим. Цікаво що їх предмет майже не відрізнявся від нинішніх російсько-українських переговорів адже, крім кордонів, комунікацій і торгівлі як тоді, так і тепер, каменем спотикання стала проблема поділу активів і боргів колишньої Російської імперії

Активним було дипломатичне життя і в самому Києві де діяли посольства Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії Туреччини дипломатична місія Грузії «зимовая станица Всевеликого Войска Донского» генеральні консульства, радянської Росії», знов-таки Туреччини, й Австро-Угорщини, а також «Австрійське бюро преси». Приїжджали до Києва консули Данії, Персії та деяких інших країн.

В останні тижні існування Української держави орієнтири гетьманської дипломатії міняються. Усвідомлення неминучості поразки Німеччини змушує гетьмана дедалі настійніше шукати контактів з Антантою.

Після краху Четверного союзу й окупації півдня України об'єднаною ескадрою (про ці дії уряд гетьмана ніхто не попереджував) Скоропадський зробив спробу переорієнтуватися на нових хазяїв 27 листопада 1918 р він у листі до місій країн Згоди у Яссах підтримав їх акцію у Причорномор'ї і поклявся бути назавжди прихильником єдиної і неподільної Росії Та не допомогла гетьманові Наприкінці листопада до Ясс прибула місія Директорії, і відразу вступила у жваві контакти з представниками США, а потім і Антанти Їх результатом стало визнання Директорії з боку останніх Отже країни Антанти і США не сприйняли гетьманський режим і після нетривалих зволікань віддали перевагу його супротивнику – Директорії Гетьман терміново сформував дві дипломатичні місії на чолі з М Могилянським і І Коростовцем для встановлення контактів з Англією, США і Францією, але було вже пізно.

Всього режим гетьманату мав за межами України 11 дипломатичних і біля 50

консульських представництв у 20 країнах, а на своїй території тримав 12 дипломатичних і 42 консульських представництв з 24 держав. Українські консульства відкривалися тоді в Берліні, Мюнхені, Данцигу та деяких інших містах Європи, а переважна їх більшість функціонувала у Росії та державних утвореннях, що виникли на уламках імперії. Щодо консульських служб на території України, то 23 з них розташовувались у Києві, 13 – в Одесі, 3 – у Харкові та по – 1 – у Миколаєві, Катеринославі і Одесі.

Такими є найважливіші зовнішньополітичні кроки Української держави часів Гетьманату.

Список використаних джерел

1. Грамота до всього українського народу //Конституційні акти України 1917 - 1920. Невідомі конституції України. – К., 1997. 2. Мироненко О. Дипломатичне визнання Української держави //Українське державотворення. Невитребуваний потенціал: Словник-довідник. – К., 1997. 3. Ковалів П. Дипломатична діяльність за часи української держави. 4. Заруда Г.В. Зовнішньополітична діяльність уряду української держави. Дисер. здобуття наукового ступеня канд.історичних наук. – К., 1998. 5. Стадник Г. Внесок Олександра Шульгина у міжнародно-правовий статус Української держави та Директорії // Київська старовина. – 2000. – № 3. 6. Хранко І. Збірник законів і постанов Українського Правительства відносно закордонних інституцій. – Відень, 1919. – Ч. 1. 7. Гриценко Я. Нариси історії України. Формування модерної української нації XIX – XX ст. – К.: Генеза, 1996. – 8. Коваленко О.І., Коваленко М.І. Держава і право України 1917 – 1920. – К., 1997. 9. Демковича-Добрянського М. Дещо про декількох членів з Центрального комітету // Сучасність. – 1983. – № 12.

Oksana Gomotyk, Ljudmyla Davidovich

FOREIGN TRADE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN STATE (PERIOD GETMANATY)

This article is about problem and results diplomatic relations during the period of getman P.Skoropadsky.

УДК 94(477)

Анатолій Боровик

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІСІЙ ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ ТА МИСТЕЦТВА З ПІДГОТОВКИ УКРАЇНСЬКИХ ПІДРУЧНИКІВ ЗА ГЕТЬМАНАТУ (КВІТЕНЬ - ГРУДЕНЬ 1918 Р.)

В статті мова йде про діяльність видавничого відділу Міністерства освіти з підготовки українських підручників доби Гетьманату. Аналізуються здобутки видавничого відділу досліджуваного періоду.

Одним з головних напрямків вирішення проблеми українізації освіти була підготовка шкільних підручників, без яких неможливо було здійснити ці перетворення. З приходом до влади гетьмана П.Скоропадського освітнє міністерство очолив М.Василенко, а основними підрозділами продовжували керувати попередні його наставники, С.Русова, О.Музиченко, А.Лещенко та інші. Це в значній мірі сприяло продовженню всіх починань, започаткованих ще за часів Центральної Ради.

Безпосередньо роботою по підготовці українських шкільних підручників, як і за Центральної Ради, продовжував займатись видавничий відділ Міністерства освіти. Але до червня 1918 р., як вказувалось у звіті про його діяльність, "відділ не мав у своєму розпорядженні ні друкарні, ні грошей"[1]. Головним його піклуванням було отримання від

уряду необхідних коштів на друкування підручників. Обіцяні ще Центральною Радою 5 млн карбованців так і не встигли надійти до видавничого фонду міністерства. Тому необхідно було переконати новий уряд у потребі значних коштів на видання шкільних підручників. Лише у середині червня гроші в сумі 2 млн. карбованців надійшли до видавничого фонду, а з 28 червня ними мали повне право розпоряджатись представники видавничого відділу[2]. Таким чином, до початку навчального року залишалось два місяці, за цей короткий час потрібно було вирішити багато організаційних питань по друкуванню підручників. Знову, як і за часів Центральної Ради, Міністерство освіти і мистецтва та його видавничий відділ з-за об'єктивних причин, викликаних державним переворотом і пошуком необхідних фінансів, знову потрапило в скрутне становище, від вирішення якого в значній мірі залежав успіх самої справи українізації шкіл.

Значний внесок у формування національного змісту освіти внесли комісії видавничого відділу, які за часів Гетьманату стали називатись експертними. Вони продовжували свою роботу, розпочату ще на початку квітня 1918 р., по рецензуванню існуючих українських підручників, а також їх рукописів і приймали рішення про придатність чи непридатність їх до друкування та використання в навчальному процесі. За Гетьманату вказана роботу проводили одинадцять комісій, до складу яких за нашими підрахунками входило 107 чоловік[3]. Найбільш багаточисельними були комісії по розгляду підручників для нижчої початкової школи, до якої входило 18 чоловік, до комісії з української мови – 14, з математики – 13, з географії та природознавства – по 11 чоловік. До їх складу входили працівники Міністерства освіти, а також досвідчені учителі та провідні науковці, автори підручників.

Не лише найбільшою за складом, але й найбільш важливою за значенню була комісія по розгляду підручників для нижчої школи, адже початкові класи школи повинні були першими перейти на українську мову викладання і потребували повного забезпечення їх відповідними підручниками. Найбільш плідну роботу, ця комісія проводила з 21 травня по 25 червня 1918р. На шести засіданнях було проаналізовано 16 підручників для початкових шкіл (букварів, читанок, граматик). Причому сім з них були рукописи підручників, що розглядались вперше на комісії і були підготовлені за короткий час. Це були чотири буквари написані А. Воронцем, І. Рекуном, Крупською та Чернецьким, а також читанки М. Грінченко та Крупської і українська граматика С. Кожуховського. Останні ж були вже відомі підручники С. Черкасенка, О. Білоусенка, Б. Грінченка, Т. Лубенця та інших авторів, які використовувалась у попередньому навчальному році, але їх зміст знову аналізувався і визначався їх ступінь придатності для використання в майбутньому.

Характерною особливістю аналізу змісту підручників на засіданнях комісії було те, що кожний підручник чи його рукопис обов'язково рецензувався двома членами комісії, а у випадку розходжень у їх оцінках остаточні висновки пропонував третій рецензент. І лише після детального обговорення приймалось остаточне рішення комісії. Так, початкову читанку для першого класу "Стежки до дому", складену спілкою учителів Катеринославщини під редакцією І. Труби, вперше видану в 1917р. у Катеринославі, рецензували М. Саркушенко, Л. Волинчук-Волинець та С. Русова. Всі вони відзначали, як позитивний момент читанки, наявність "багатьох етнографічних деталей народного життя". Разом з тим у ній була "відсутня стала система у розкритті матеріалу", низький рівень "художньої й виховної сторони багатьох оповідань", а також не дуже вдале художнє оформлення підручника. Тому рецензенти прийшли до загального висновку, що підручник підготовлений поспішно і "без усунення хиб не може бути використаний в українській початковій школі"[4].

На двох засіданнях 21 та 28 травня розглядався рукопис букваря "Ярина" А. Воронця. На першому з них цей підручник рецензували керівники підрозділів Міністерства освіти і мистецтва С. Русова та А. Музиченко, вони вказали як на ряд позитивних моментів, так і недоліків його. Але остаточного рішення не було прийнято, а було доручено учителям-практикам Л. Гаєвому та Я. Капустянському підготувати рецензії цього підручника на наступне засідання. Проаналізувавши його зміст, нові рецензенти запропонували комісії рішення про те, що "рукопис вартий уваги, хоч і потребує змін". Вони вказали на окремі стилістичні помилки у змісті матеріалу, на потребу деяких коректив у оповіданнях та малюнках до них. Комісія погодилась з цими зауваженнями, а сам автор підручника у заяві до комісії, датованій 5 червня 1918р., дав згоду на виправлення зауважень рецензентів і зобов'язався за два тижні "усунути зазначені хиби"[5]. Наведені приклади свідчать про те, що члени експертної комісії дуже прискіпливо ставились до формування змісту національної

освіти. Причому ґрунтовному аналізу підлягали не лише новостворені рукописи підручників. Багато зауважень отримували підручники, які вже використовувались у навчальному процесі в попередньому навчальному році але розглядались комісією під час підготовки їх до нового перевидання. Наприклад, українська граматика Т. Лубенця, яка вже мала три перевидання для нового друку знову пройшла детальне рецензування і отримала ряд зауважень. За рішенням комісії від 1 жовтня 1918р. цей підручник лише "після ґрунтовної переробки" міг бути допущений до нового друку[6]. Взагалі за час існування комісії по розгляду підручників для нижчої початкової школи з початку квітня 1918р. і до падіння Гетьманату було проведено 22 засідання і розглянуто на них 24 підручники. Для їх аналізу складено 56 рецензій. Комісія визнала придатними для використання і передрукування 9 підручників, 13 – непридатними, а 2 – визнали придатними за умов їх детальної переробки [7].

Такий принциповий підхід комісії на наш погляд, був викликаний тим, що, починаючи з 1917-1918 навчального року, початкову школу вдалось забезпечити необхідними підручниками. І хоч не завжди підручники відповідали всім педагогічним вимогам і не було їх в достатній кількості, але все ж таки вони були в наявності у школах України і використовувались у навчальному процесі. Тому з 1918--1919 навчального року комісія намагалась підготувати більш якісні підручники для початкових шкіл, які б могли використовуватись і в майбутньому.

Дуже плідно вела роботу і комісія по розгляду підручників з математики. На 12 засіданнях нею було розглянуто 25 підручників з арифметики, алгебри та геометрії, майже половина з них були перекладні на українську мову російських підручників. 15 з них були визнані придатними для використання, а 10 - непридатними[8].

Менш результативною була робота комісій по розгляду підручників з латинської мови та з історії. Перша з них зібралась лише один раз на організаційне засідання, а комісія по розгляду підручників з історії, хоч і провела три засідання, розглядаючи підручники під редакцією Г. Коваленка та Метельщицького, але жодного рішення відносно їх подальшої долі так і не прийняла. А саме підручники з історії України були вкрай необхідними для викладання цієї українознавчої дисципліни в різних типах шкіл.

Діяльність усіх комісій по розгляду підручників за період з початку квітня 1918р. і до падіння Гетьманату можна характеризувати на основі таблиці[9].

№	Назва комісії	відбулось засідань	складено рецензії	розглянуто шкільних підручників	визнано пригодними	визнано пригодними із змінами	визнано непригодними
1	З української мови (граматики й читанки)	4	3	8	3	--	5
2	З природознавства і географії	5	4	9	6	--	3
3	З історії	3	--	--	--	--	--
4	З французької і німецької мов	5	15	20	13	2	5
5	З латинської мови	1	--	--	--	--	--
6	З фізики і хімії	2	1	1	1	--	--
7	Із закону Божого	15	11	8	3	1	4
8	З математики	12	15	25	15	--	10
9	Для нижніх початкових шкіл (букварі та читанки)	22	56	24	9	2	13
	Всього	69	105	95	50	5	40

Таким чином комісії розглянули 95 підручників з різних навчальних дисциплін і визнали придатними для використання і друкування 50, 40 – непридатними і 5 – могли стати придатними за умов внесення до них необхідних змін та доповнень. Крім того, наприкінці 1918р. на руках у рецензентів перебувало ще 19 підручників та їх рукописів: 1 молитвеник, 3 букварі, 3 підручники з арифметики, 2 українські граматики для середніх шкіл, 2 хрестоматії з української літератури, 4 історії, по одному підручнику з алгебри та тригонометрії, 1 хімія, 1 природознавство[10] А це означало, що підготовка українських підручників не припинялась, а разом з тим і продовжувалась робота експертних комісій.

Крім експертних комісій, при видавничому відділі департаменту вищої і середньої школи Міністерства освіти та мистецтва була створена спеціальна комісія, яка безпосередньо здійснювала координаційну роботу по друкуванню підручників між різними видавництвами і безпосередньо розпоряджалась двомільйонним фондом, виділеним гетьманським урядом для друкування шкільних підручників Цю комісію очолював П Холодний а в її роботі приймали участь М.Сімашкевич В Ульяницький М.Мукало, Є.Вировий, Л.Блінова, а також інші працівники Міністерства освіти представники видавництв, автори підручників За період з 18 червня по 19 листопада 1918р нею було проведено 39 засідань і розглянуто близько 130 питань.

Вже на першому засіданні видавничої комісії 18 червня 1918р вирішувалось питання про потреби школи в підручниках Виступаючий по цьому питанню М Сімашкевич наголосив про першочергову потребу в забезпеченні підручниками нижчої школи З цією метою пропонувалось надрукувати букваріа до 1 мільйона читанок - до 2 мільйонів і арифметичних задачників 1,5 мільйонів екземплярів[11] Причому всі розрахункові цифри він взяв не на основі анкетних даних про потребу шкіл в підручниках, а із статистичних відомостей про кількість учнів у початкових класах та відомостей про наявність підручників у школах Починаючи з першого засідання і майже на кожному послідуючому розглядалось питання про видачу авансів, кредитів чи позик українським видавництвам для друкуван-ня підручників. Всі ці видатки були адресними, тобто спрямованими на друкування конкретних підручників і певну їх кількість Крім того планувалось, щоб кошти із книжкового фонду не лише безповоротно розподілялись, а й постійно поповнювались за рахунок надходжень від продажу готової продукції

Одним з актуальних питань, що розглядалось аж на восьми засіданнях була проблема закупки паперу як в українських так і в закордонних фірмах Для вирішення цієї проблеми пропонувалось виділити із двохмільйонного фонду 500 тисяч карбованців[12] Члени комісії розуміли, що здешевити вартість підручників можна було шляхом закупки недорогого паперу За умов його значного дефіциту в Україні володіння ним вже гарантувало половину успіху у виконанні завдань по друкуванню необхідних підручників

Ще один із шляхів здешевлення друкованої продукції пропонували закордонні видавництва – це друкування підручників за межами України на якісному папері і по дешевших цінах Одним з таких видавництв була австрійська фірма Оренштейна 28 червня 1918р. комісія вирішила дати цій організації замовлення на друкування букваря А Воронця "Ярина" у кількості 200 тисяч екземплярів [13]. А вже 2 липня 1918р. комісія розглянула заяву цієї ж фірми про надання їй замовлення на друкування географічних атласів та карт України Цю заяву було також задоволено [14]. Але ж основні замовлення на друкування підручників надавались українським видавництвам: Товариство шкільної освіти, "Друкар", "Українська школа", "Вернигора", "Всеувито"(Всеукраїнське учительське видавниче товариство), а також видавництвам Полтавського, Подільського, Волинського губернських земств та іншим

З метою збереження та примноження видавничого фонду на засіданні комісії 19 липня 1918р. було вирішено доручити М. Сімашкевичу та В Ульяницькому виробити проект умов між видавничим відділом Міністерства освіти та видавництвами по друкуванню підручників і оплаті цих послуг [15] 2 серпня комісія, обговоривши підготовлену типову угоду вирішила, що всіми замовленими виданнями Міністерство освіти буде розпоряджатись самостійно, як по визначенню їх ціни, так і по встановленню торгівельних знижок для окремих покупців та організацій. У випадку надання Міністерством освіти позик видавництвам, вони повинні повернути їх з 5% надбавкою [16] Але в кінцевому результаті ніякого зиску від продажу шкільних підручників Міністерство не отримало і навіть не змогло зберегти цей видавничий

фонд. Причин цього було кілька. Однією з них були непередбачені витрати на подорожчання паперу та друкарських витрат, із певної визначеної суми друкувалась значно менша кількість книг, та й вони коштували дорожче від передбаченої ціни. Інколи видавництва не повертали Міністерству всього тиражу, а частину його продавали самі, щоб покрити власні витрати. Ще однією з причин було використання коштів видавничого фонду для непрямих видавничих витрат. Так, наприклад, виникла потреба у оплаті праці рецензентів підручників, яким потрібно було провести значну роботу по аналізу їх змісту. Безплатно виконувати цю роботу не бажали. Тому видавничий відділ встановив оплату однієї рецензії в сумі 50 крб [17]. Витрати йшли і на друкування окремих брошур, а також оголошень у пресі про наявність підручників у видавництвах. Виникла потреба і в оплаті праці членів експертних комісій по розгляду підручників. Бували випадки, коли комісії довгий час не збирались взагалі, або ж не могли провести засідання із-за відсутності значної частини її членів. Тому було встановлено оплату праці одного члена комісії в сумі 15 крб. за одне засідання [18]. Але працівники Міністерства освіти цієї оплати не отримували[19].

Майже за місяць до початку навчального року, а саме 8 серпня, на засіданні видавничої комісії було проаналізовано наявність українських шкільних підручників. З'ясувалось, що в нижчій початковій школі "мало не всі підручники є". Залишилась потреба в арифметичному задачнику для 3–4 класів. А от справи з наявністю підручників для середніх шкіл були гіршими. Так, читанки "Вінок" перша та друга частини повинні були вийти з друку на початку навчального року. Дещо пізніше мала бути видрукувана читанка В. Доги. З географії уже був підручник під редакцією А. Хомика і готувався до друку підручник В. Кістяківського. Відсутні підручники з історії українського письменства (української літератури), хоч у комісії були відомості, що цей підручник збирається написати І. Огієнко. Наявність підручників з математичних дисциплін була також не повна: уже були видрукувані математичні задачники цілих чисел Н. Шульгіної, а також з теорії арифметики В. Шарко, але відсутніми були задачники на "потрійні правила та правила змішування", а також арифметична теорія дробів. З геометрії був лише один підручник М. Астряба, а В. Боришкевич ще продовжував роботу над своїм підручником з геометрії. Проте з алгебри вже були в наявності підручники Н. Шапашнікова і Вальцова обидві частини [20]. Члени комісії, проаналізувавши наявність видрукуваних чи підготовлених до друку українських підручників з усіх шкільних навчальних дисциплін з'ясували, що для середньої школи ще не підготовлені, крім вище зазначених, підручники з історії та природознавства, з німецької та французької мов. Тому видавнича комісія ухвалила і надалі тримати під контролем підготовку і друкування шкільних підручників, а особливу увагу звернути на завершення друку арифметичного задачника Верещагіна (3 частини) для початкових шкіл. Хотілося б наголосити, що питання про наявність українських підручників для старших класів не стояло в плані кількісних параметрів і повного забезпечення ними усіх шкіл, а лише в плані їх написання, підготовки до друку та їх віддрукування. А от відносно підручників для нижчих початкових шкіл керівництво освітньої галузі проводило політику повного забезпечення ними усіх шкіл України.

Значна кількість питань, розглянутих комісією, стосувалась вироблення умов друкування шкільних підручників з певними видавництвами. Для остаточного прийняття рішень доводилось розглядати ці питання на кількох засіданнях. Наприклад, 23 серпня 1918р. з'ясовувалось питання про необхідність видання для початкових шкіл української граматики, складеної І. Огієнком, тиражем до 500 тисяч примірників. Видати цей підручник погодилось приватне видавництво Є. Череповського. Але для здешевлення підручників Міністерство освіти могло закупити на вигідних умовах папір у австрійської фірми Оренштейна. Члени комісії вирішували, на яких умовах краще укласти угоду з видавництвом та чи зможе воно закупити папір у вище згаданої фірми. Всі ці питання довелось погоджувати з обома суб'єктами переговорів. На наступному засіданні з'ясувалось, що австрійська фірма продавати папір по низьких цінах іншим видавництвам, тобто своїм конкурентам, не буде. Вона продасть його лише Міністерству освіти, від якого зможе отримати вигідні замовлення. Тому вирішили закупити цей папір Міністерством і передати його видавництву Є. Череповського [21]. Ще в липні 1918 р. представникам Міністерства освіти було відомо, що у видавництві Волинського губернського земства є всі можливості для друкування підручників, але конкретних замовлень у них не було. Лише напередодні навчального року, 31 серпня, видавнича комісія вирішила передати Волинському губернському земству

"видрукувати у себе 30 тис. примірників третьої частини задачника Верещагіна в перекладі на українську мову" [22] Після вирішення всіх організаційних питань на засіданні комісії 3 вересня були розглянуті конкретні умови угоди з видавництвом А через три дні її було підписано, визначено місячний термін виконання робіт і навіть ціну підручника Але коли замовлення було виконане постала нова проблема із встановленням його ціни Попередньо її було встановлено в розмірі 2 карбованців Але підрахувавши всі витрати на друк і в тому числі на його редагування після перекладу на українську мову, видавництво визначило, що нова ціна повинна бути 2крб. 60 коп А для наклеювання нової ціни на кожний підручник потрібні були нові видатки [23]

От якраз саме такі ніби то на перший погляд незначні питання доводилось вирішувати майже на кожному засіданні видавничої комісії Хоч без вирішення цих проблем неможливо було добитись виконання рішень про українізацію школи і забезпечення її підручниками. За період з 28 червня і по 6 вересня 1918р видавничим відділом Міністерства освіти і мистецтва були підписані основні угоди надрукування українських шкільних підручників, атласів та карт з 11 видавництвами України та одним австрійським видавництвом Я Оренштейна. Це дало змогу видати 23 підручники тиражем 2195000 примірників, 2 географічні атласи - 55000 примірників та 2 шкільні карти - 60000 екземплярів [24]

Крім видатків на друкування підручників з двомільйонного фонду Міністерством освіти і мистецтва було видано понад 31 тисячу карбованців на оплату авторського гонорару А Воронцю за підготовку підручника "Ярина" - 10000 крб за переклад на українську мову арифметичного задачника Верещагіна ч 3 - 1050 крб , решта - на інші дрібні видатки Таким чином, на вересень 1918р було виплачено - 1353434 крб [25]

До падіння Гетьманату видавничий відділ продовжував роботу і за новими домовленостями з видавництвами авторами підручників та картографами потрібно було ще видати більше одного мільйона карбованців Лише одному австрійському видавництву Оренштейна за угодою від 1 жовтня 1918 р за виконані роботи по друкуванню букваря "Ярина", а також атласів і карт та за їх доставку на Україну належало виплатити 484000 крб [26] Крім того потрібно було оплатити за виконання картографічних робіт майже півмільйона карбованців 30000 крб потрібно було видати як додаткову оплату видавництву Товариства шкільної освіти на видання арифметичного задачника Н Шульгіної а також інші. Загальні витрати Міністерства освіти і мистецтва на видання підручників, як уже оплачених послуг, так і тих, що належало оплатити становили 2581412 крб [27] Взагалі за кати Міністерства видавалось 99 назв підручників з них 31 з української мови (букварі, читанки, граматики) 22 підручники математичного циклу, 11 - з географії 15 - з природознавства 10 - з історії, 4 - з фізики 3 - з хіміі 2 - із закону Божого і 1 - із латинської мови[28]

Таким чином, комісія видавничого відділу Міністерства освіти і мистецтва провели значну роботу по формуванню фондів українських шкільних підручників Лише експертними комісіями було проаналізовано зміст понад 90 підручників та їх рукописів більшу половину яких визнали придатними для використання у навчальному процесі Причому кількість рукописів підручників становила третину від кількості розглянутих В порівнянні з періодом правління Центральної Ради коли було лише започатковано підготовку рукописів нових за змістом українських підручників, за доби Гетьманату зріс не лише кількість їх склад, а й покращилась якість їх підготовки Велику організаційну роботу по формуванню фондів українських підручників провела видавнича комісія Вона безпосередньо розпоряджалась видавничим фондом, заключала угоди з видавництвами, контролювала їх виконання. Якраз завдяки діяльності комісії видавничого відділу нижча початкова школа в основному була забезпечена українськими підручниками

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ) (ЦДАВО України). - Ф 2201. - Оп 1. - Спр 673. - Арк 1 зв. 2. Там само. - Арк 10. 3. Там само. - Арк 53-53 зв. 4. Там само. - Арк 7. 5. Там само. - Арк 50. 6. Там само. - Арк 139 зв. 7. Там само. - Арк 13. 8. Там само. 9. Там само. 10. Там само. 11. Там само. - Спр. 682. - Арк 1. 12. Там само. 13. Там само. - Арк. 4. 14. Там само. - Арк. 6. 15. Там само. - Арк. 9. 16. Там само. - Арк 15. 17. Там само. - Арк 23в. 18. Там само. - Спр. 673. - Арк. 50. 19. Там само. - Спр. 682. - Арк. 2. 20.

Там само - Арк 17 21 Там само - Арк 24 25 Там само - Арк 26 28 Там само - Арк 27 24 Там само - Оп 2 - Спр 234 - Арк 7 6-73 зв 25 Там само - Арк 21 26 Там само 27 Там само 28. Там само - Арк 139

Anatoly Borovik

ACTIVITY OF THE COMMISSIONS OF A PUBLISHING DEPARTMENT OF THE MINISTRY OF EDUCATION FROM PREPARATION OF THE UKRAINIAN TEXTBOOKS FOR GETMANATY (APRIL - DECEMBER 1918)

In clauses the question is activity of a publishing department of the Minastry of Education from preparation of the Ukrainian textbooks period Getmanaty. Achievements of a publishing department of the researched period are analyzed

УДК 34.08

Валерій Барковський

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ

У статті основна увага приділена основним критеріям комунікаційної культури майбутніх працівників міліції.

В умовах демократизаці суспільних відносин, посилення роли правових і моральних цінностей правоохоронна діяльність покликана відповідати зростаючим соціальним вимогам, а культура спілкування – критеріям, визначених МВС України. Дійсно комунікативна культура працівників кримінальної міліції вимагає особливої уваги у процесі професійної підготовки майбутніх правоохоронців, врахування особливостей її формування під час навчальної пізнавальної та інших видів діяльності.

Враховуючи значущість цього питання та необхідність його послідовного вирішення у нашому дослідженні було сформульовано наступне завдання науково-педагогічного пошуку а саме

- обґрунтувати критерії сформованості комунікативної культури у працівників кримінальної міліції.

Це питання має принциповий характер адже як писав К Д Ушинський, щоб виховувати людину у певних відношеннях, необхідно передусім знати людину і відповідним чином оцінювати стан її фізичного, психічного чи духовного розвитку. Комунікативна культура особистості належить до числа складних духовно-практичних властивостей, які людина набуває у процесі навчання і виховання. Звідси випливає необхідність глибокого осмислення критеріїв та показників, які б дозволили відповідним чином оцінити стан комунікативної підготовки правоохоронців, визначити рівень сформованості у них комунікативної культури.

Здійснений нами аналіз наукової літератури в галузі психології, педагогіки, правознавства дозволив констатувати той факт, що ставлення окремих дослідників науковців, фахівців у галузі правової освіти та правоохоронної діяльності до питання про критерії сформованості комунікативної культури працівників кримінальної міліції є неоднозначним і свідчить про відсутність достатньо обґрунтованого підходу до цього питання (див рис 1.1.).

В умовах сьогодення існують погляди, які засвідчують про невизначеність ставлення до питання про критерії сформованості комунікативної культури працівників кримінальної міліції. Так, висловлюючи свої міркування з цього питання окремі дослідники і фахівці в галузі правоохоронної діяльності вказують на те, що вони не впевнені в ефективності роботи у цьому напрямку та можливості змінити ситуацію на краще, якщо будуть вжиті заходи суто дисциплінарного характеру.

Пояснюючи це О Грозінський зокрема, зазначає, що порушення законності серед

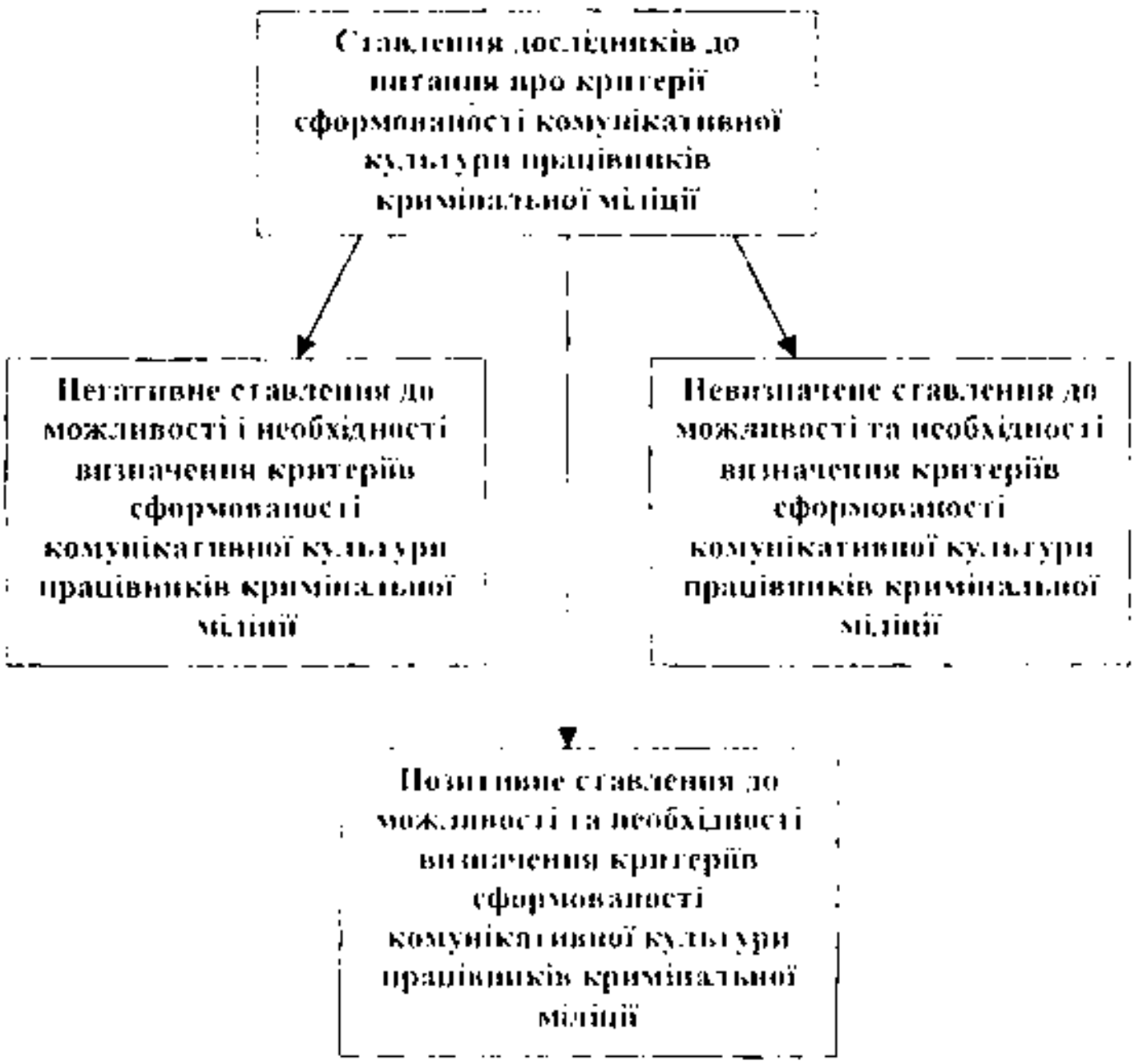

Рис.1.1. Відображення ставлення дослідників до питання про можливості та необхідність визначення критеріїв сформованості комунікативної культури працівників кримінальної міліції

працівників правоохоронних органів і в тому числі співробітників міліції продовжують мати місце. І через безліч причин як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Кардинально змінити ситуацію на краще поки що не вдалося. Особливо даються взнаки низький життєвий рівень населення і складне матеріальне становище органів внутрішніх справ.

Ці фактори, зрозуміло, не сприяють притоку до міліції працівників якісно нового рівня. А тому й відбір до міліції, попри всі намагання керівництва поки що так і не став по-справжньому конкурсним. Звідси і всі біди.

На думку фахівця у галузі правоохоронної діяльності при вирішенні цієї проблеми потрібні більш суттєві кроки. Підкреслюється, що аби змінити ситуацію на краще, МВС України вживається цілий комплекс соціальних, організаційних та методичних заходів в цьому напрямку. Однак, останнім часом стає зрозумілим, що вирішення проблеми здебільшого залежить від чинників, які знаходяться дещо в іншій площині. Безперечно, відповідні накази "Про посилення законності і дисципліни серед особового складу", "Комплексні програми поліпшення роботи з кадрами" тощо – все це потрібно. Та й такі профілактичні заходи, як "телефони довіри", за допомогою яких громадяни можуть проінформувати керівництво МВС про протиправні дії працівника міліції, комісії при місцевих радах з розгляду скарг на працівників правоохоронних органів також відіграють свою позитивну роль. Але для кардинального поліпшення ситуації цього замало. Без серйозних соціально-економічних перетворень у суспільстві результати будуть мінімальними. А лише каральними засобами і не де-небудь, а в силових структурах порушень дисципліни і законності, з тим більше – корупційних діянь, не викорінити [1 с. 33].

З метою конструктивного і послідовного вирішення зазначених питань наказом МВС України №515 від 30 червня 2001 року було затверджено "Комплексну програму кадрової політики в органах та підрозділах внутрішніх справ та забезпечення законності і дисципліни на 2001–2005 роки" Зазначена програма передбачає:

- реалізацію єдиної кадрової політики Міністерства внутрішніх справ України;
- організацію кадрової роботи на основі всебічного використання досягнень науки, передового вітчизняного та зарубіжного досвіду,
- удосконалення управління кадровими процесами на основі сучасної системи науково-аналітичного та інформаційного забезпечення
- розвиток нормативно-правової бази кадрової роботи і її постійне вдосконалення з урахуванням сучасних вимог.
- визначення науково обґрунтованих нормативів кадрового забезпечення органів внутрішніх справ
- забезпечення органів та підрозділів внутрішніх справ кваліфікованими і компетентними кадрами;
- забезпечення реалізації соціальних прав і гарантій працівників органів внутрішніх справ.

Саме тому виникає гостра необхідність у науковому обґрунтуванні основних критеріїв сформованості комунікативної культури працівників кримінальної міліції

При визначенні цих критеріїв у самому дослідженні ми виходили з розумінням того, що комунікативна культура являє собою саморегулюючу систему, яка здатна забезпечити як зовнішні, так і внутрішні форми свого існування, розвитку, функціонування тощо. Як і будь-яка складна саморегулююча система комунікативна культура особистості охоплює ряд компонентів, зокрема генералізовану ідею зміст та форму виявлення Кожний із зазначених нами компонентів є функціонально важливим для саморегуляції і тому повинен бути активно використаним у цьому процесі.

Активне використання можливостей генералізованої ідеї, змісту і форми комунікативної культури є можливим лише тоді коли вони є предметом цілеспрямованої уваги з боку особистості, знаходяться постійно у полі зору , отримують відповідний розвиток в умовах повсякденної життєвої діяльності, праці навчання та виховання

Немає сумніву у тому, що зазначена закономірність становлення і розвитку комунікативної культури як саморегулюючої системи є важливою на всіх етапах формування особистості Але особливо відчутною, на наш погляд, вона є у процесі професійної підготовки людини. Саме в цей період життєдіяльності особистість намагається якомога глибше усвідомити себе свої власні сили і можливості, а також використати наявний фізичний психічний і духовний потенціал в активних формах суспільно корисної праці і творчості

Система підготовки майбутніх правоохоронців має спиратися передусім, на внутрішні резерви і сили особистості, спрямовувати її зусилля на професійне самовдосконалення з метою активної участі у боротьбі за законні права, свободи та честь кожної людини Важливо при цьому розуміти, що ефективне використання можливостей розвитку власної комунікативної культури стає реальним лише тоді, коли будуть забезпечені внутрішні умови для її самореалізації. Саме вони і є тими критеріями, які дозволяють констатувати стан та рівень сформованості комунікативної культури

Нами були виділені основні критерії сформованості комунікативної культури у працівників кримінальної міліції (див. рис. 1 2)

Розвиток у працівників кримінальної міліції понять про професійне спілкування Виділення цього критерію зумовлено тим, що комунікативна культура регулюється особистістю на свідомому рівні А це означає, що вона звертається до того досвіду якого набула у попередні роки, сприймаючи і осмислюючи питання спілкування з іншими людьми, встановлення комунікативних зв'язків у сфері окремих видів професійної діяльності Основою цього досвіду є почуття, знання, уявлення та поняття Останні сприяють усвідомленню особистості суті найважливіших проявів комунікативної культури і тому заслуговують особливої уваги.

В системі підготовки майбутніх працівників кримінальної міліції важливими є розуміння першооснови саморегуляції комунікативної культури, тобто її генералізованої ідеї Дійсно, на рівні генералізованої ідеї знаходять відображення такі прояви комунікативної культури

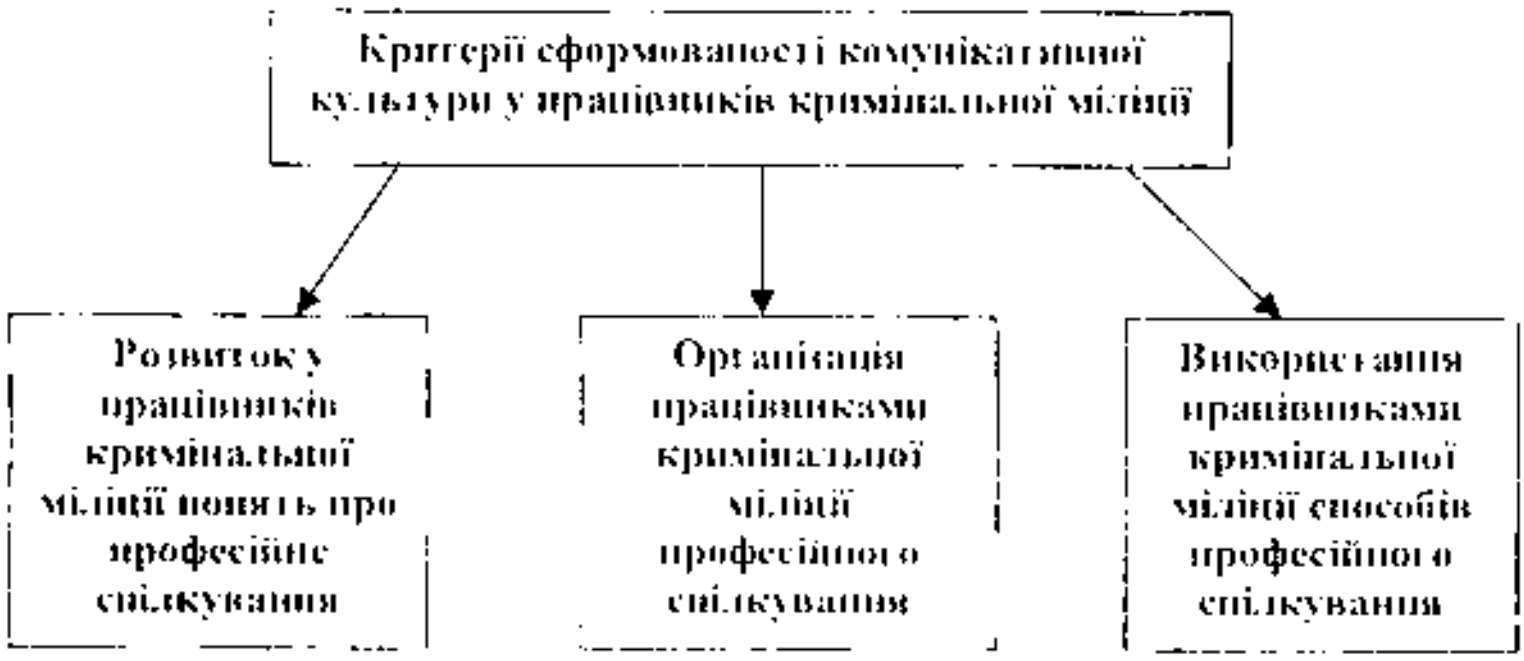

Рис. 1.2. Відображення критеріїв сформованості комунікативної культури у працівників кримінальної міліції

правоохоронця, як мета, завдання, спрямованість, ціннісна орієнтація, зв'язки з професійною діяльністю тощо. Зазначені поняття мають бути усвідомлені, наповнені конкретним змістом, активно використані працівниками кримінальної міліції у процесі професійного самоудосконалення.

Розвиток у працівників кримінальної міліції мозаїчних понять про професійне спілкування. У своєму ставленні до процесу спілкування людина обов'язково спирається на знання, факти, приклади, які вона здобула у попередні роки. В силу об'єктивних або суб'єктивних обставин і причин засвоєний у попередні роки досвід осмислення процесу спілкування може бути різним: глибоким або поверховим, всебічним або обмеженим, достатнім або таким, що вимагає свого збагачення.

Працівник кримінальної міліції практично не може спиратися на власний пізнавальний і комунікативний досвід і намагається переважно копіювати приклади поведінки та стиль спілкування, властивий іншим співробітникам підрозділу внутрішніх справ.

Розвиток у працівників кримінальної міліції логічних понять про професійне спілкування. Людина у своєму ставленні до процесу спілкування намагається не лише наслідувати приклади, копіювати стиль поведінки інших людей, але й прагне вибудувати власний погляд на факти і приклади, як вона сприймає у повсякденному житті та спілкуванні з людьми. За таких обставин увага особистості зосереджується на залежності, взаємозв'язку окремих проявів комунікативної діяльності, доцільності поведінки людей у певних ситуаціях тощо.

Розвиток у працівників кримінальної міліції системних понять про професійне спілкування. Цей показник засвідчує високий рівень сформованості комунікативної культури. У цьому випадку людина спирається на систему понять, які характеризують комунікативну культуру у тісному взаємозв'язку складових її компонентів, а саме: ідеї, змісту і форми. Виникає запитання – наскільки важливим є цей показник при оцінці комунікативної підготовки працівників кримінальної міліції? Переконані, що він має бути одним із основних орієнтирів у формуванні комунікативної культури працівників кримінальної міліції. Пояснити це можна тим, що завдяки системності понять про комунікативну культуру можна досягти найбільш високих результатів у їх комунікативній підготовці, залучивши до цього знання як соціального, психологічного, так і суто професійного змісту.

Організація працівниками кримінальної міліції професійного спілкування. Спілкування не є статичним, одноманітним, нормативним. Це є постійний рух, в якому беруть участь конкретні люди, з властивими їм можливостями, інтересами, потребами та орієнтаціями. Звідси виникає необхідність активної участі учасників діалогу, залучення їх потенційних сил і можливостей до організації процесу обміну почуттями, думками, судженнями тощо.

Комунікативна культура свідчить про майстерність організації комунікативної дії з боку

правоохоронців їх вміння встановлювати із зацікавленими особами такий контакт, в результаті якого була б отримана необхідна інформація, здійснено обмін думками, встановлено потрібні зв'язки

Аналізуючи зазначені питання, ми дійшли висновку про те, що дати вичерпну відповідь на них можна лише на основі розробки конкретних показників того, якою за своїм характером може бути організація працівниками кримінальної міліції професійного спілкування. За підсумками аналітико-пошукової роботи ми можемо виділити ряд таких показників, а саме репродуктивна, аналітична і творча організація працівниками кримінальної міліції професійного спілкування

Репродуктивна організація працівниками кримінальної міліції професійного спілкування Основним принципом репродуктивної організації спілкування є неухильне дотримання правил, канонів та вимог, які мають зовнішній характер і сприймаються як обов'язкова норма

Аналітична організація працівниками кримінальної міліції професійного спілкування Для працівників кримінальної міліції аналітична організація професійного спілкування є показником більш високого рівня Адже при цьому стверджуються такі можливості правоохоронців, як інтелектуальна активність, відповідальність за прийняті рішення, потреба у визначенні найбільш ефективних шляхів здійснення боротьби зі злочинністю Аналітична організація комунікативної діяльності засвідчує про перевагу, яку надають правоохоронці осмисленому прийняттю рішень, встановленню обґрунтованих і гнучко продуманих зв'язків з відповідними особами групами людей тощо

Творча організація працівниками кримінальної міліції професійного спілкування Сучасна практика організації правоохоронної роботи все частіше посилається на необхідність виявлення творчих сил і можливостей працівників кримінальної міліції Ця вимога стосується зокрема і комунікативної діяльності Звідси показник творчої організації професійного спілкування слід вважати не лише доцільним, але й необхідним у сфері формування комунікативної культури працівників кримінальної міліції

Якщо репродукування комунікативних дій є прикладом низького рівня сформованості комунікативної культури, то виявлення з боку правоохоронців аналітичної і творчої активності під час взаємин з іншими людьми може засвідчувати про більш суттєві кроки у напрямку встановлення продуктивного діалогу з різними людьми.

Використання працівниками кримінальної міліції способів професійного спілкування У нашому дослідженні ми намагалися виділити ряд показників, що засвідчують про використання працівниками кримінальної міліції способів професійного спілкування До таких показників віднесено використання правоохоронцями емоційних інтелектуальних та діяльнісних способів встановлення комунікативних зв'язків із зацікавленими особами

Використання працівниками кримінальної міліції емоційних способів професійного спілкування Цей показник засвідчує, що людина може встановлювати взаємини з такими людьми на рівні обміну почуттями, враженнями, настрою тощо

Емоційні способи спілкування є характерними не лише для сфери дозвілля і відпочинку культурного обміну та творчості людей Вони мають місце і в практиці професійного спілкування працівників кримінальної міліції Безперечно, в силу специфіки правоохоронної діяльності емоційні способи спілкування є менш поширеними і тому їх використання часом має обмежений характер

Використання працівниками кримінальної міліції інтелектуальних способів професійного спілкування Інтелектуальні способи спілкування відкривають можливість людині не залишатися на поверхні безпосереднього сприймання певних явищ і процесів та співпереживання з іншими людьми, йти шляхом більш глибокого і ґрунтовного освоєння їх ціннісної суті, розкриття закономірностей, тенденцій розвитку тощо

Завдяки інтелектуальним способам професійного спілкування працівники кримінальної міліції дістають потрібну їм інформацію занурюються у сферу людських взаємин, які мають особистісну мотивацію зумовлені соціальними, економічними, моральними та правовими чинниками

Використання працівниками кримінальної міліції діяльнісних способів професійного

спілкування. Це стає можливим за умови, коли спілкування набуває характеру чітко визначено, спланованої комунікативної дії. При цьому враховуються різні причини учасників діалогу, зокрема їх зовнішній вигляд, характерні ознаки одягу, манери поведінки, стильові ознаки та ін. У процесі комунікативної дії не може бути дрібниць або другорядних речей. Усі вони можуть відігравати суттєву роль і сприяти успішному здійсненню процесу спілкування.

Вміння увійти у певний образ, використати необхідні засоби виразності в одязі, манері поведінки, кваліфіковане виконання конкретних функцій суто професійного змісту (передача інформації, отримання повідомлень, здійснення спостережень за особами, які викликають оперативний інтерес та ін. – усе це набуває суттєвого значення у процесі професійного спілкування і тому вимагає відповідної підготовки.

Отже, використання працівниками кримінальної міліції найважливіших способів професійного спілкування слід розглядати як важливий критерій сформованості її комунікативної культури.

Обгрунтування зазначених вище критеріїв і показників сформованості комунікативної культури працівників кримінальної міліції дозволило таким чином визначити основні параметри оцінки цього явища.

Список використаних джерел

1. П.Гробінський. Скований одним ланцюгом. // Міліція України. – 1999. – №1-2. – С.33.

Valerij Barkovski

CRITERIA COMMUNICATION CULTURE AT THE FUTURE WORKERS OF CRIMINAL MILITIA

In clauses the basic attention given to the basic criteria of communication culture of the future workers of militia.

РОЗДІЛ 6

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(411)08

Олександра Демченко

СОЦІАЛЬНІ РЕФОРМИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА БРИТАНСЬКУ СІМ'Ю

У статті аналізується вплив соціальних реформ другої половини XIX – першої половини XX століття на британські родини різних верств населення, простежується зміна їх традиційних рис та поступова стандартизація їх форм та ознак.

У XIX–XX століттях у Великій Британії сталися значні зміни в економічному та суспільному житті. Ми зробимо спробу проаналізувати їх вплив на родини різних верств населення, простежити зміну традиційних рис порівняно з раннім періодом промислової революції та шляхи набуття ними сучасного вигляду.

Насамперед слід відзначити, що в XIX столітті уряд Великої Британії прийняв ряд законів про обмеження тривалості робочого дня і усунення неповнолітніх з ринку праці. Перший з них – закон 1833 року, який зобов'язав створити спеціальну комісію для контролю за умовами праці жінок і дітей на фабриках, заводах. Було заборонено використовувати працю малолітніх, яким не виповнилося 9 років. Робочий тиждень дітей до 13 років обмежувався 48 годинами, а до 18 років – 69 годинами на тиждень. Через 10 років робочий день жінок і дітей до 18 років зменшився до 11 годин, а закони 1850 і 1853 років встановили 10годинний робочий день для жінок і неповнолітніх [3: 106]. Все це мало безпосередній вплив на британські сім'ї, особливо нижчих верств населення. Жінки та діти певною мірою звільнилися від непосильної праці. Вони отримали більше вільного часу. Змінилися взаємостосунки батьків і дітей. Р.Флетчер характеризує їх як перехід від батьківської влади до батьківського впливу [3: 108]. Але одночасно зросла економічна залежність жінки та дітей від чоловіка і батька, оскільки основна турбота за матеріальне забезпечення сім'ї лягала на його плечі.

Іншим важливим кроком було поступове розв'язання в XIX-XX століттях проблеми ліквідації неписьменності та неосвіченості нижчих верств населення. Варто зауважити, що навчання дітей вищих і середніх верств розширилося і покращилося ще до того, як було розглянуто питання про впровадження загальної державної освіти. Введення неодноразово блокувалося в XIX столітті через те, що втручання держави у взаємини між батьками і дітьми не схвалювалося і розглядалося як пряме втручання в законні права батьків на використання праці своєї дитини [2: 83]. Крім того, протягом всього XIX століття впровадженню загальної державної системи освіти протистояла церква. Лише в останній третині XIX століття політична влада Великої Британії проголосила свою готовність підтримати реформи, що проводилися в цьому напрямку.

У XX столітті йшла подальша розробка проблем освіти, і в 1944 році був прийнятий Закон про освіту, який запроваджував дві фундаментальні реформи: вимогу загальної середньої освіти і визнання трьох послідовних рівнів – початкового, середнього і подальшого. Прийняття закону означало значне покращення статусу дитини в британському суспільстві.

Зміни в сімейному житті безпосередньо пов'язані також із змінами в становищі та ролі жінок.

Цікаво, що протягом більшої частини XIX століття на троні Британії була жінка, але в той же час представницям жіночої статі не дозволялося голосувати, навчатися в університетах і мати право власності. Згідно з законом, що діяв протягом більшої частини XIX століття, при одруженні власність жінки переходила до чоловіка. Лише між 1870–1893 роками уряд Великої Британії надав одруженим жінкам право власності [4: 118].

Освіта дівчаток навіть серед вищих верств населення вважалася недоцільною. Більшість батьків намагалися навчити доньок грати на музичному інструменті, шити і вести світську розмову. Батьки з нижчих верств населення також мало приділяли уваги освіті доньок, тому що для майбутньої роботи на шахтах, фабриках чи в якості домашніх слуг вона була їм непотрібною. Однак таке ставлення поступово змінювалося протягом XIX століття. В другій половині XIX століття з'являються школи для дівчаток. Бедфорд коледж

Лондонського університету, який пізніше став одним із коледжів для жінок, був заснований у 1849 році і Гіртон коледж Кембріджського університету – в 1869 році [4: 118]. Закон про освіту 1870 року вимагав запровадити початкову освіту як для хлопчиків, так і для дівчаток.

У XIX–XX століттях британські жінки були визнані рівноправними громадянами суспільства. Закон 1918 року надав їм право брати участь у голосуванні. В грудні 1975 року були прийняті закони про ліквідацію статевої дискримінації і рівну оплату праці чоловіків і жінок [6: 223].

Отже, поступово британські жінки отримали право володіти і управляти власністю, право на освіту, були визнані рівноправними громадянами суспільства і партнерами в шлюбі. А це означало, що вони вже не погоджувалися обмежувати своє життя домом і вихованням дітей.

У XIX–XX століттях у Великій Британії значно покращилися умови життя, що мало безпосередній вплив на сім'ю і стосунки в ній. Широка мережа соціальних послуг: державне страхування, державна служба охорони здоров'я, розширення державного фінансування освіти, матеріальна допомога старим і немічним, державне регулювання орендних плат та багато інших заходів і послуг – все це піднесло основи сімейного життя на якісно новий рівень. Крім того, більшість жінок виявили бажання працювати, щоб поліпшити добробут сім'ї, а значна частина чоловіків уже не заперечувала цьому.

Є ще один момент, який рідко береться до уваги. Це – надання в 1867 році права голосу нижчим верствам населення, які вперше несли відповідальність за політику уряду, що впливала на їхні сім'ї. Підтримуючи діяльність професійних спілок (трейд-юніонів) і проводячи через них різноманітні політичні заходи, вони могли сприяти покращенню умов життя своїх сімей.

Всі реформи і зміни, згадані вище: усунення дітей з ринку праці, введення загальної державної освіти, покращення становища жінки і умов життя, надання права голосу більшості населення – суттєво позначилися на змінах в укладі, сімейних стосунках та вихованні дітей.

Неможливо однозначно відповісти на питання як змінилася форма британської сім'ї. У педагогічній літературі Великої Британії ведуться широкі дискусії з питання, яка форма сім'ї переважала в той чи інший період розвитку країни. Великого резонансу набула соціологічна теорія Парсонса. Її основні положення зводяться до того, що соціальні реформи пов'язані з промисловою революцією, сприяли поширенню нуклеарної форми. На думку Парсонса, у розширених родинах, які переважали до початку стрімкого розвитку промисловості, подружжя часто мало більші обов'язки перед родиною, ніж один перед одним і власними дітьми. Промислова революція спричинила різке збільшення мобільності населення. Члени розширеної родини перебралися в міста і поступово втратили зв'язок один з одним. Змінилася структура сім'ї. Вона зменшилася до мінімального нуклеарного розміру. Основна увага в нуклеарній сім'ї зосереджувалася на взаєминах між чоловіком і дружиною та їхніми дітьми [1: 270].

Ідея впливу промислової революції на поширення більш замкненої нуклеарної родини не залишила байдужими багатьох педагогів і соціологів Великої Британії. Про це свідчить велика кількість публікацій, деякі з них були критичними. За даними П.Ласлета, до промислової революції лише одна із двадцяти англійських сімей об'єднувала більше, ніж два покоління, тому їх структура була ближчою до нуклеарної форми [5: 152]. М. Андерсон стверджує, що соціальні реформи, спричинені промисловою революцією, фактично призвела до збільшення кількості не нуклеарних, а розширених сімей. На його думку, в період швидких соціальних змін, коли багато родин прибуло з сіл у міста, допомога їм набувала особливої ваги. Хоча б на певний час сім'ї ставали менш ізольованими і підтримували тісні зв'язки із родичами [1: 270].

Неможливо й чітко стверджувати яка форма переважає у сучасному британському суспільстві. З одного боку, сучасна британська сім'я є значно меншою за розміром і близькою до нуклеарного типу. З іншого боку, вона не замикається у собі, а підтримує тісні контакти із родичами, зберігаючи кращі традиції розширеної форми.

Значних змін під впливом соціальних реформ зазнали стосунки в британській сім'ї. Дружина і мати стала рівноправним громадянином і рівною за статусом з чоловіком. Батьки почали більше дбати про добробут, освіту та майбутню кар'єру своїх дітей, а тому сім'я стала меншою за розміром. До середини XX століття середня кількість дітей зменшилася

до 1,8 (у вікторіанській сім'ї нараховувалося 5–7 дітей) [7: 46]. Авторитарна родина раннього періоду промислової революції відійшла в минуле, і її місце зайняла невелика британська сім'я з демократичними стосунками.

Особливо значних змін зазнали родини нижчих верств населення. Чоловіки і жінки стали відповідальними громадянами суспільства з правом голосу і отримали більше впевненості на випадок безробіття, нещасного випадку, хвороби, старості. Держава розширила їх можливості щодо піклування про здоров'я, освіту дітей. Вони могли тепер планувати майбутнє і втілювати ці плани в життя.

Отже, поступово стиралися межі між британськими сім'ями, що належали до різних верств населення. Соціальні реформи XI-XX століть *багато в чому їх зрівняли. Різноманітні* шляхи пристосування до нових умов та вимог складного індустріального й урбанізованого суспільства, намагання піднести статус і покращити стосунки між членами сім'ї відповідно до принципів соціальної справедливості, привели до певної стандартизації форм та ознак родини. Деяка відмінність, безперечно, існує й нині, але є менш вираженою. В сучасному суспільстві головні ознаки сімей усіх верств дуже подібні. Це дає нам підставу говорити про єдиний їх тип у сучасній Британії.

Список використаних джерел

1.Abercombie N., Warde A. Family and households // Contemporary British Society. – Lancaster: Polity Press, 1992. P. 268–306. 2. Davidoff L. The family in Britain // The Cambridge social history of Britain 17501950 Cambridge: Cambridge University Press. 1990. – V.2: People and their environment. – P. 71–129 3. Fletcher R. The family and marriage in Britain. – L.: Penguin Books, 1970. 259p. 4. Irwin J. Modern Britain. An introduction. – 2–d second edition. L.: Unwin Hyman. 1990. 166 p. 5. Laslett P. The world we have lost. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 353 p. 6. Oakland J. British civilization. An introduction. – 2–d edition. – London and New York, 1993. – 256 p. 7. O"Driscoll J. Britain. The country and its people. Oxford: Oxford University Press, 1995. – 224 p.

Oleksandra Demchenko

SOCIAL REFORMS OF SECOND HALF XIX FIRST HALF XX CENTURY AND THEIR INFLUENCE ON THE BRITISC FAMILY

The article explores the influence of the social reforms in the second half of the XIX century – the first half of the XX century on British families with different social status, the change of their traditional features and certain standartization of their forms and characteristics.

УДК 94(477)

Леся Алексієвець

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ПОЛЬЩІ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ

У статті проаналізовано основні напрямки зовнішньої політики Польщі в міжвоєнний період, а також внутрішні і зовнішні фактори впливу на її визначення у 1918–1939 рр.

Міжнародне становище Польщі у міжвоєнний період було складним. Зовнішня політика Другої Речі Посполитої розвивалась у 1918–1939 рр здебільшого відповідно до тих чи інших дипломатичних комбінацій великих держав, що були спрямовані на зміцнення власних позицій та послаблення позицій суперників. Природно, при цьому Польська держава дбала і про свою мету – зміцнення зовнішньополітичних позицій, нерідко на шкоду іншим країнам Центральної та Південно-Східної Європи

Протягом міжвоєнної доби Польща поставила перед собою завдання матеріалізувати свої уявлення про геополітичну роль Польської Речі Посполитої в Центральній Європі й

налагодити взаємні стосунки з близькими державами на тлі тих міжнародних проблем до загального повоєнного їх врегулювання. Версальський мир його творці вважали наріжним каменем безпеки і гармонійної співпраці в Європі, але він залишив нерозв'язаними багато зовнішньополітичних питань що природно відбивалося на становленні післявоєнного світу на європейському континенті. Відновлення і подальший розвиток вигідних зовнішньополітичних взаємин між країнами Європи ставали запорукою стабільності міжнародних взаємин доки погіршення загальної ситуації не знищило хитку рівновагу Версальської системи у роки великої депресії. Це ще раз засвідчило взаємозалежність внутрішньополітичних і міжнародних чинників безпеки в національному, регіональному і загальноєвропейському вимірах. Отже перед Варшавою постали завдання враховувати як загальнонаціональні інтереси на міжнародній арені, так і ті зміни що відбувались у Європі в післявоєнний період. Польщі треба було знайти своє місце у системі міжнародних відносин Центральної Європи в 1918–1939 рр., вийти на політичну карту світу як самостійна суверенна і незалежна держава активний учасник міжнародних відносин.

У результаті дипломатичних і військових зусиль Польща на початок 20-х років завершила процес визначення державних кордонів, визначила в Березневій Конституції 1921 р. основні принципи зовнішньополітичної діяльності на міжнародній арені[1].

Проте силове встановлення більшої частини кордонів Польщі призвело до дальшої напруги і підозрюваності у відносинах з більшістю сусідніх країн, за винятком можливо тільки Румунії, в певній мірі Латвії. Переважно профранцузька орієнтація зовнішньої політики в період становлення національної державності обмежувала свободу маневру в майбутньому, в міру того, як Франція втрачала свої пануючі позиції на європейському континенті. В результаті цього стосунки із сусідніми країнами були суперечливими.

У міжвоєнний період Польська республіка мала складні й напружені відносини з більшістю своїх сусідів, у тому числі з Німеччиною і Радянським Союзом, економічний та людський потенціал яких значно переважав польський[2, 195–197]. Взаємною ворожістю і недовір'ям були позначені польсько-радянські відносини. Цьому сприяли радянські засоби масової інформації, які під виглядом боротьби проти пригнічення українців і білорусів у Польщі створювали негативний образ поляка. З ініціативи Й. Сталіна були здійснені репресії проти польських комуністів, оскільки він боявся їх зближення із соціал-демократією. Складними були відносини Польщі з Німеччиною, особливо ускладнилися вони на початку 30-х років, після приходу до влади гітлерівців і перетворення Німеччини на потужну агресивну силу. Втрачаючи надію на практичну допомогу Франції й Англії керівництво Польщі намагалося встановити дружні стосунки з німецькими нацистами. Але Німеччина мала агресивну мету щодо Польщі, тому не вважала її своїм союзником. Разом з цим гітлерівці використовували контакти з Польщею для шантажу сусідніх держав, а також проти створення системи колективної безпеки. Вони переслідували укладення пакту між СРСР і Францією, протиставляли Польщу Чехословаччині. Слід також мати на увазі що під прикриттям дипломатичних контактів з Польщею гітлерівці готувалися до загарбання України. Польща впродовж багатьох років недооцінювала небезпеку з боку Німеччини. Тим часом Англія і США проводили політику широкої фінансової та політичної підтримки Німеччини. Використовуючи цю підтримку і намагаючись підірвати польську економіку, розглядаючи Польщу як неміцну, «сезонну» країну Німеччина відмовилася від імпорту польського вугілля і розв'язала проти неї у липні 1925 р. митну війну. Союзниця Польщі – Франція не тільки не надала їй підтримку, а й радила врегулювати відносини з Німеччиною за рахунок відмови від Помор'я і згоди на включення вільного міста Гданська до складу Німеччини. Таку пропозицію Франція супроводжувала провокаційними міркуваннями про те що вихід до моря Польща зможе у майбутньому отримати у районах Клайпеди чи Одеси. Польська дипломатія орієнтувалась у перші післявоєнні роки переважно на Францію, що створила в Центральній і Південно-Східній Європі зв'язаний з нею військово-політичний блок рівносильно спрямований проти Радянського Союзу і Німеччини. У лютому 1921 р. Польща і Франція підписали договір про союз, котрий був спрямований в основному на схід, де польські керівники мріяли про нові територіальні захоплення. Різко посилилися ворожі дії польського уряду щодо Радянської Росії восени 1921 р., коли Франція запропонувала Польщі скористатися викликаними голодом труднощами в Радянській Росії і пред'явити їй в ультимативній формі максимальні вимоги. При цьому французький уряд заявив, що він також

висуне Радянській Росії ультиматум. Французький уряд вимагав призупинити демобілізацію польської армії, передати управління польським генеральним штабом та інтендантством французькому командуванню і привести військові сили Польщі у бойову готовність. 18 вересня, а згодом 26 вересня 1921 р. Польща направила Радянському урядові ноту, в якій висунула ультимативні вимоги, проте запрошення Радянської республіки на Генуезьку конференцію 1922 р. змінило міжнародну обстановку, яка не могла не вплинути на політику Польщі[3:135].

У 1924 р. простежувалася тенденція до погіршення міжнародного становища. У цілому для цього року характерним було посилення суперечностей між країнами-переможницями і переможеними в Першій світовій війні. Боротьба між Англією і Францією за гегемонію в Європі привела до поразки Франції, але й Англія не запанувала на континенті. Від боротьби Англії і Франції за першість суттєво виграли США. Англія і США почали всемірно допомагати Німеччині у піднесенні її військово-економічного потенціалу, розраховуючи згодом використати Німеччину як ударну силу в боротьбі проти Радянського Союзу. Велику роль у цій справі був покликаний відіграти так званий репараційний «план Дауеса» для Німеччини, ухвалений на Лондонській конференції держав-переможниць у серпні 1924 р. З допомогою «плану Дауеса» США й Англія розраховували поставити німецьку промисловість у залежність від американських і англійських монополій[4:65–66].

Відновлення військово-економічного потенціалу Німеччини становило серйозну небезпеку і для Польщі, оскільки вона не могла не стати одним з перших об'єктів німецької агресії. Зростаючу на Заході небезпеку Польща могла хоча б частково паралізувати певним зближенням з СРСР, але, як і раніше, правлячі кола Польщі не вживали ніяких дійових заходів до нормалізації відносин з Радянським Союзом. Лише у лютому 1924 р. польський уряд призначив свого першого посла в Москву. Але й надалі дії Польщі були спрямовані проти СРСР. Антирадянський характер мав прийом, даний у Польщі у квітні 1924 р. начальникові оперативного відділу румунського генерального штабу. Військовою галасаниною, спрямованою проти СРСР і деякій мірі проти Німеччини, супроводжувалося відвідування у травні Гдині французькими військовими кораблями. У червні Варшаву відвідувала японська військова місія. Польські дипломати намагалися домогтися від держав Малої Антанти – Чехословаччини, Югославії, Румунії - зобов'язань, рівнозначних гарантіям східних кордонів Польщі. Цими гарантіями польські правлячі кола хотіли заручитися для того, щоб зміцнити свої позиції при реалізації своїх зовнішньополітичних намірів на сході країни. У зв'язку з гострими проблемами зовнішньої політики і зрушеннями у міжнародному житті в польських урядових і економічних колах загострилася боротьба навколо питання про переорієнтацію на ту чи іншу із головних західноєвропейських держав.

Того ж 1924 р. у Франції в результаті парламентських виборів довелося піти у відставку Мільєрану і Пуанкаре. Поразка керівників найагресивніших кіл Франції послабила позиції тісно зв'язаних з ними ендеків. У липні 1924 року В. Грабський пожертвував міністром закордонних справ М. Замойським, відомим профранцузькими симпатіями. 27 липня пост міністра закордонних справ зайняв Скшиньський, котрий був досі постійним представником Польщі у Лізі Націй. Новий міністр був близьким до краківських консерваторів і, дотримуючись старого курсу зовнішньої польської політики, схилявся до зближення з Англією та США. Проте занепокоєння у польських правлячих колах у зв'язку з виборчою програмою «лівого блоку» у Франції і відставкою О.Мільєрана та Р.Пуанкаре, доволі швидко зникли, оскільки стало зрозуміло, що ніякого глибокого перегляду французької політики щодо Польщі не сталося, в чому запевнив Польщу новий голова французького уряду Е.Ерріо. Наочним підтвердженням цьому послужили прибуття у Польщу особливої французької місії і поїздки в Париж військового міністра В.Сікорського, начальника польського генерального штабу генерала Ю.Галлера та ін.[5:207].

Однією з головних тем паризьких переговорів було питання про Гдиню. В.Сікорський уклав з французьким урядом угоду про будівництво порту Гдині та створення там бази для підводних човнів. Для Польщі це будівництво, що розпочалося 1923 р., мало велике національне значення, бо давало їй змогу встановити безпосередні зв'язки морем із зовнішнім світом і послабляло німецьке панування на морських підступах до Польщі. Франція, фінансуючи будівництво Гдині, добивалася високих прибутків і розраховувала отримати таким чином для себе опорну базу на Балтійському морі. Для французьких фінансових

магнатів створення військового порту в Гдині було спрямоване як проти СРСР, так і проти Німеччини. В той же час Франція нормалізувала свої відносини з Радянським Союзом, заявивши у жовтні 1924 р. про визнання Радянського уряду. Цей акт, що відбивав зміцнення міжнародного становища СРСР, негативно зустріли польські правлячі кола.

Встановлення франко-радянських дипломатичних відносин відбулося незабаром після того, як в Англії повернулися до влади консерватори. Прихід до влади С.Болдуїна, О.Чемберлена сприяв планам пілсудчиків, які у боротьбі проти СРСР сподівалися на підтримку Англії і співробітництво з Німеччиною.

Восени 1925 р. західні держави (Німеччина, Бельгія, Франція, Англія, Італія) ухвалили в Локарно з Німеччиною ряд угод, які не давали твердих гарантій непорушності польсько-німецького кордону. Учасницею двох угод була Польща. Перша угода – між Польщею і Німеччиною – передбачала арбітражну процедуру для врегулювання конфліктів, але не містила гарантій недоторканості кордонів між Польщею і Німеччиною. Друга угода – між Францією і Польщею – передбачала допомогу і підтримку у випадку нападу Німеччини на одну із цих сторін. Однак згадана угода у світлі всієї політики Франції, яка спільно з Англією і США відчиняла двері для німецької агресії на схід, а також через вмищені у ній посилання на Лігу Націй не тільки не посилювала, а, навпаки, послаблювала дію ухваленого у 1921 р. договору про польсько-французький військовий союз. У цих умовах польська політична еліта почала схилятися до проведення незалежнішої від Парижа зовнішньої політики. Особливо помітно це проявилося після державного перевороту 1926 р., коли повний контроль за зовнішньою політикою засередив у своїх руках Ю.Пілсудський. Підписання Локарнських угод знаменувало завершення певного етапу в перестановці сил у міжнародній обстановці, розпочатого з краху французьких зазіхань на гегемонію в Європі[6, 155–157]. У зв'язку з ослабленням Франції і дедалі більшою активністю в європейських справах Англії і США складалась така ситуація, за якої як спосіб, так і терміни розв'язання питання про польсько-німецький кордон прямо залежали від ступеня зростання агресивності Німеччини. Зовнішньополітичне становище Польщі після укладення Локарнських угод різко погіршилося. Локарно означало серйозну поразку Франції і відповідно послабило позиції групи правлячих кіл Польщі, яка орієнтувалася тоді переважно на Францію. Після підписання Локарнських угод в Європі посилилася гегемонія США, а також Англії. Це, в свою чергу, відобразилося на зміцненні зовнішньополітичних позицій Ю.Пілсудського та його прихильників, які виступали у Польщі прибічниками Англії і Сполучених Штатів Америки. Зразу ж після підписання Локарнських угод, які стали політичним завершенням «плану Дауеса», США провели свого роду інспектування Польщі. Наприкінці грудня 1925 р. в Польщу прибув представник фінансової групи Моргана – голова Американської економічної асоціації Едвін В.Кеммерер. Місія Кеммерера свідчила про новий етап «дауеслізації» Польщі й була зв'язана із загальною активізацією зовнішньої політики США в Європі. США домагалися «раціоналізації» Польської держави, тобто встановлення максимальних прибутків, а також здійснення плану пристосування Польщі до інтересів європейського партнера США – Німеччини і перетворення Польщі в союзника Німеччини у боротьбі проти СРСР.

На початку 30-х рр. в умовах корінної перебудови міжнародних відносин в Європі й світі були сформульовані основні принципи нової польської зовнішньої політики, які отримали назву політики балансування. Зовнішня політика Польщі випливала з концепції «двох ворогів», яка об'єктивно вимагала від польської дипломатії постійного лавірування між сильнішими сусідами – Радянським Союзом і III рейхом на заході. Польща проводила лінію «рівної віддаленості» від Німеччини й СРСР, намагалася всіма засобами протидіяти їх можливому зближенню і союзу на антипольській платформі[7, 264–265].

Ознакою переорієнтації зовнішньої політики на користь Німеччини стала ліквідація в 1932 р. військової місії Франції у Варшаві. В липні того ж року був підписаний польсько-радянський договір про ненапад (у 1934 р. продовжений до грудня 1945 р.)[8, 281]. У договорі констатовано, що обидві сторони відмовилися від війни як знаряддя національної політики у їх взаємовідносинах. Виходячи з цього, було встановлено зобов'язання обох сторін взаємно утримуватися від усяких агресивних дій чи нападів і не брати участі в жодних угодах, ворожих іншій стороні. Договір передбачав також ухвалу погоджувальної конвенції, підписання якої відбулося 23 листопада 1932 р. Договір був укладений на три роки з автоматичним продовженням на наступних два роки за відсутності попередження тієї чи

іншої сторони про денонсацію його за шість місяців до закінчення терміну

Наприкінці серпня 1932 р в Польщу прибув начальник штабу армії США генерал Д Макартур. Його приїзд свідчив про намагання правлячих кіл США зірвати польсько-радянський договір про ненапад, зберігши Польщу як антирадянський плацдарм і жертву в домовленості здійсненій між США і Німеччиною а також про посилений інтерес американців до польських збройних сил Під час перебування у Польщі Макартур здійснив поїздку вздовж польського кордону а потім інспектував румуно-радянський кордон. У відповідь на зростаюче тяжіння правителів Польщі до англо-американських кіл французький концерн «Шнейдер-Крезо» відмовив польському урядові у видачі другої частини позики для будівництва залізниці Верхня Сілезія – Гдиня. Нові фінансові ускладнення змусили міністра фінансів Я.Пілсудського піти у відставку В той же час політика потурання Франції німецьким вимогам про озброєння і небезпека захоплення влади гітлерівцями активізувала намагання правлячих кіл Польщі домогтися угоди з Німеччиною. Для здійснення цих завдань постать А Залесського на посаді міністра закордонних справ Польщі не відповідала призначенню У листопаді 1932 р. А.Залесського замінили Ю Беком, який був близьким до Ю Пілсудського і орієнтувався на зближення з Німеччиною Правлячі кола Польщі розраховували з допомогою дипломатичних акцій добитися співробітництва з ремілітаризованою нацистською Німеччиною, яка у жовтні 1933 р вийшла з Ліги Націй і залишила конвенцію з роззброєння. На початку листопада 1933 р Ю Пілсудський і Ю Бек доручили польському послові в Німеччині Ю.Липському заявити фюреру, що відколи Гітлер очолив німецький уряд, настало поліпшення польсько-німецьких відносин Зі свого боку А Гітлер, приймаючи кількома днями пізніше Ю Липського, просив висловити Ю Пілсудському вдячність за позицію, яку він зайняв щодо Німеччини і висловив жаль з приводу того, що Версальський мир спричинив труднощі у польсько-німецьких відносинах, надавши Польщі вихід до моря по «коридору», а не східніше німецьких земель При цьому Гітлер підкреслив, що у Німеччини і Польщі є загальний ворог – комунізм

26 січня 1934 р. в Берліні була підписана терміном на 10 років польсько-німецька угода про мирне розв'язання суперечностей[9 194] У Декларації, яку підписали від Німеччини - міністр закордонних справ фон Неврат і від Польщі – її посол у Німеччині Ю Липський, містилася заява про встановлення міцної дружби між Польщею і Німеччиною та про відмову обох країн від застосування сили для розв'язання спірних питань Декларація підкреслювала, що обидві сторони розглядатимуть питання, які стосуються Польщі й Німеччини шляхом безпосередніх переговорів Цього ж року договір був доповнений особливими угодами про співпрацю в галузі радіомовлення, кіно театру, друку торгівлі й судноплавства та ін У кінці січня 1934 р Г.Геринга, який прибув до Польщі, прийняв Ю Пілсудський. У бесідах з польськими військовими діячами Герінг підкреслював особливу зацікавленість Польщі в Україні а Німеччини – в території Прибалтійських держав У середині лютого 1934 р Ю Бек відвідав Москву В ході переговорів М Литвинов звернув його увагу на те що пакт про ненапад з СРСР було укладено відповідно до позиції польської сторони всього на три роки, а з Німеччиною – на десять років. Позитивним результатом переговорів стала угода про взаємне перетворення дипломатичних місій у посольства[5 374]

У липні 1933 р Польща спільно з іншими державами підписала запропоновану СРСР конвенцію про визначення агресії Однак у травні 1934 р. під час візиту французького міністра закордонних справ Л Барту польський уряд не підтримав пропозицію про укладення багатостороннього акту про ненапад і взаємодопомогу, головним чином через стале упередження Ю Пілсудського до зближення та співробітництва з Радянським Союзом. Щодо французько-радянського проекту, так званого Східного пакту, Польща зайняла негативну позицію.

Серйозною перевіркою реалістичності польської зовнішньої політики стали події другої половини 30-х рр Користуючись пасивністю західних держав, Німеччина у 1935 р. здійснила ремілітаризацію Рейнської області, взяла активну участь у громадянській війні в Іспанії на боці генерала Франко

У березні 1938 р Гітлер здійснив анш.юс Австрії Польща не тільки не протидіяла цим акціям Німеччини, але використовувала кризу Версальської системи ,що поглиблювалася, для досягнення власних цілей Польський уряд негативно оцінив і підписані в 1935 р радянсько-французький і радянсько-чехословацький договори про взаємодопомогу а також

висловлені радянською стороною в серпні 1936 р. побажання щодо зближення Польщі з Францією.

Іншим було ставлення польського уряду до підписаного у листопаді 1936 р. Антикомінтернівського пакту Німеччини і Японії, до якого у листопаді 1937 р. приєдналась Італія. Про підготовку пакту Польща була поставлена до відома ще у серпні 1936 р. Під час бесіди у лютому 1937 р. Е. Рида — Смігли з Г. Герінгом йшлося про те, що Німеччина зацікавлена у дружніх відносинах з Польщею, що обом країнам загрожує небезпека з боку Росії незалежно від того, є вона комуністичною, монархічною чи ліберальною, і що в цьому відношенні інтереси Польщі й Німеччини єдині. У листопаді цього ж року Герінг заявив, відвідавши Берлін, віце-міністру закордонних справ Польщі Я. Шембеку, що Німеччині «потрібна сильна Польща», яка має право на вихід до моря. У такому ж дусі висловлювався і Гітлер.

Використовуючи загострення міжнародного становища, викликане ліквідацією незалежної Австрії, «санаційний» уряд Польщі зробив спробу добитися повного підкорення Литви. Однак рішучість СРСР недопустити розпалювання польсько-литовського конфлікту змусила Варшаву обмежитись ультимативною вимогою до Литви встановити дипломатичні відносини з Польщею, що мали розумітися як визнання литовською стороною польської анексії Віленщини[10:296].

Після захоплення Австрії гітлерівська Німеччина заявила про свої претензії на частину території Чехословаччини. Польща взяла активну участь у розчленуванні Чехословаччини, що стало прелюдією до початку Другої світової війни. Свої підривні дії проти сусідньої держави Польща почала планувати вже у 1935 р. У 1938 р., коли Гітлер добивався від західних держав згоди на відторгнення від Чехословаччини прикордонних територій з переважанням німецького населення, різко пожвавилася діяльність польських спецслужб і дипломатії з метою приєднання до Польщі тих районів Тешинської Сілезії (Заольжя), від яких вона змушена була відмовитись в 1920 р. У вересні розпочалося переміщення через кордон груп озброєних бойовиків, які повинні були здійснити терористичні акції і демонструвати світовому співтовариству намагання польського населення Заользья до об'єднання з батьківщиною-матір'ю. На кордоні з Чехословаччиною концентрувалися війська. Міністр закордонних справ Польщі в ультимативній формі вимагав від Праги повернення спірної території, а 21 вересня 1938 р. Польща направила Чехословаччині ноту, в якій містилася вимога вирішити проблему польської національної меншини в Тешинській області. У зв'язку з діями Польщі СРСР 23 вересня заявив, що розглядатиме перехід польськими військами кордону Чехословаччини як акт агресії, який змусить Радянський Союз без попередження денонсувати спільний договір про ненапад. Після підписання Мюнхенської угоди польський уряд поставив Чехословаччині ультиматум про передання Тешинської Сілезії, і чеські власті змушені були поступитися силі. Для обґрунтування правомірності своїх дій, які були прямим порушенням польсько-чехословацького договору 1926 р., польські офіційні кола і пропаганда використали твердження, що тим самим відновлюється історична справедливість і возз'єднується з вітчизною польське населення, яке проживало на цій території.

Польські спецслужби спільно з угорськими брали участь і в терористичних акціях у Закарпатській Україні 1938 р., намагалися не допустити створення тут «українського П'ємонту».

Однак Польща недооцінила небезпеку з боку Німеччини, яка після Мюнхена почала реалізовувати загарбницькі плани щодо її території. З кожним днем ставала дедалі відчутнішою реальна небезпека незалежності самій Польщі. У Німеччині різко посилилося пригнічення польської меншини. За польськими даними, тільки у східних областях Німеччини (Східна Пруссія, Сілезія, Бранденбург, Померанія) проживало понад 1,5 млн. поляків (в тому числі близько 800 тис. у Сілезії, 300-400 тис. у Східній Пруссії), серед них не менше мільйона неонімечених. Слід сказати, що в перші кращі роки польсько-німецької «дружби» гітлерівці посилювали дискримінацію автохтонного польського населення (не надавали роботи, не дозволяли навчатися рідною мовою, користуватися нею у побуті, у пресі, у богослужіннях). Полякам практично не дозволяли отримувати нову земельну власність і витісняли їх з старих володінь. Якщо в 1932–1933 рр. у Німеччині було лише близько 70 польських початкових шкіл (біля 2 тис. учнів), то в 1938 р. це мізерне число скоротилося до 56, а в

1939 р – до 55. Гітлерівці різко посилили колонізацію (насадження німців-осадників) у Східній Пруссії і Сілезії.

Симптоматичною була діяльність гітлерівців в самій Польщі. Німецькі націоналістичні організації в Польщі, які поширювали свій вплив на переважну більшість німецьких колоністів, число котрих перевищувало мільйон, відтворювали практику, що її застосовували гітлерівці в Судетській області.

Надії польського керівництва на те, що Німеччина спрямує свої експансіоністські дії не проти Польщі, а на Південь-Схід, виявилися необґрунтованими. Уже у вересні 1938 р. гітлерівська Німеччина почала пред'являти польському урядові конкретні територіальні претензії. Під час бесіди з Ю. Липським 20 вересня 1938 р., тобто ще до розв'язання питання про німецькі претензії до Чехословаччини, Гітлер висунув проект створення екстериторіальної німецької автостради через польське Поморʼя у Східну Пруссію, причому Ю. Липський, викладаючи у листі Ю. Беку зміст цієї бесіди, говорив про гітлерівський проект як про справу, вже відому польському міністрові закордонних справ.

У листопаді 1938 року Берлін висунув Варшаві низку вимог, прийняття яких суттєво обмежувало б її суверенітет, зокрема, погодитися на включення «вільного міста» Данціга (Гданська) до складу рейху, на будівництво екстериторіальної автостради й багатоколійної залізниці через «польський коридор» у Східну Пруссію, на взаємодію проти СРСР спільно з учасниками Антикомінтернівського пакту і т.д.[11, 238–239]. Ці свої вимоги Німеччина відновлювала до квітня 1939 р., але Польща щоразу рішуче їх відкидала. У цій напруженій міжнародній ситуації СРСР погодився на переговори щодо врегулювання радянсько-польських відносин, які відбулись у Варшаві й Москві наприкінці листопада 1938 р.

Початок 1939 р. ознаменувався спробою залучити Польщу до нацистського походу проти СРСР. 5 січня 1939 р. в Берхтесгадені Ю. Бека прийняв Гітлер, котрий говорив про те, що існує «єдність інтересів Німеччини і Польщі щодо Радянського Союзу», але міністр ухилився від відповіді.

З нагоди пʼятої річниці від дня підписання польсько-німецького договору 1934 р. І. Ріббентроп прибув у Варшаву. У бесіді 26 січня 1939 р. він знову спокушав Бека багатообіцяючими пропозиціями. Цього разу Ю. Бек обіцяв І. Ріббентропу обдумати можливість приєднання Польщі до Антикомінтернівського пакту, якщо Німеччина підтримає польські побажання оволодіти Радянською Україною й отримати вихід до Чорного моря. Саме у зв'язку з цим, виступаючи 11 березня 1939 р. в сенатській комісії з закордонних справ, Ю. Бек вважав доцільним підкреслити зацікавленість Польщі в отриманні колоній.

15 березня 1939 р. гітлерівські війська вторглись у Чехословаччину і повністю окупували чеські землі, які були оголошені «протекторатом Богемія і Моравія». Словаччина, південна частина якої ще у листопаді 1938 р. була «приєднана» хортистській Угорщині, вже 14 березня проголошена особливою «незалежною республікою», а ще через кілька днів Німеччина окупувала «поступлений» їй литовський порт і місто Клайпеду. 7 квітня Італія напала на Албанію. Після того, як Німеччина окупувала Чехію, Англія, намагаючись застерегти Гітлера від дальшої агресії, заявила про гарантії незалежності Польщі. Підтверджуючи польську «політику рівноваги» між Москвою і Берліном, польський міністр закордонних справ під час свого візиту до Великобританії 2 квітня 1939 р. домовився про те, що, розширюючи гарантії, які взяв на себе Лондон щодо Польщі, остання бере на себе аналогічні гарантії щодо Великобританії. Але міністр ще не виїхав з Лондона, як німецьке верховне командування подало А. Гітлеру план розгортання воєнних операцій проти Польської держави. Про загрозу, що нависла над Польщею, свідчило й повідомлення Німеччини від 28 квітня 1939 р. про те, що у зв'язку з укладенням польсько-англійської угоди про гарантії німецька сторона вважає польсько-німецьку декларацію про ненапад від 1934 р. такою, що втратила чинність.

Радянський Союз, намагаючись посилити протидію агресивним планам гітлерівської Німеччини, схвалив англійську пропозицію про те, щоб Англія, Франція, СРСР і Польща оголосили декларацію, яка б вказувала на їх зацікавленість у збереженні незалежності держав Центральної і Південно-Східної Європи, на готовність взаємно гарантувати цілісність та недоторканість територій цих країн. Дізнавшись про це, Ю. Бек 22 березня повідомив англійський уряд про небажання входити у будь-які антигітлерівські блоки, в яких брав би участь Радянський Союз, і про готовність вступити у тісніший союз з Англією і Францією.

У Парижі 19 травня 1939 р. було підписано польсько-французький протокол, згідно з яким Франція зобов'язувалася у випадку нападу Німеччини на Польщу негайно надати їй допомогу діями своїх військово-повітряних сил, на третій день війни розгорнути обмежені воєнні дії своїх сухопутних військ, а на п'ятнадцятий день – застосувати проти агресора всю свою воєнну міць.

Зобов'язання приблизно такого ж обсягу дала Польщі й Великобританія під час перебування англійської делегації у Варшаві наприкінці травня 1939 р. У випадку їх виконання Німеччина була б поставлена на край катастрофи, оскільки на вересень 1939 р. вона мала 103 дивізії, а Великобританія і Франція – 172 дивізії, танків – відповідно 3,2 тис. і 4 тис., літаків 4 тис. і 7,6 тис.

Позиція польських правлячих кіл щодо СРСР залишалася непослідовною і ворожою. 25 травня 1939 р. радянський посол у Варшаві М.Шаронов підтвердив Ю. Беку готовність надати воєнну допомогу Польщі, але ця пропозиція була відкинута. Негативною виявилася позиція Варшави і тоді, коли в ході англо-франко-радянських переговорів виникло питання про пропуск через польську територію радянських військ у випадку німецької агресії. Це стало однією з причин зриву трьохсторонніх переговорів у Москві. Деякі можливості угоди Радянського Союзу з Англією і Францією, можливо, ще і залишались, але Й. Сталін і В. Молотов пішли на різку зміну курсу в Москві. 23 серпня 1939 року вони підписали радянсько-німецький договір про ненапад [2, 109]. У секретному додатку до договору сторони зафіксували домовленість про поділ території Польської держави та її ліквідацію. Німеччина і СРСР розмежували сфери своїх інтересів по лінії річок Нарев, Вісла та Сян.

Укладення радянсько-німецького пакту про ненапад 23 серпня 1939 р. перекреслило будь-яку можливість взаємодії Польщі з СРСР. Уже 25 серпня польська преса опублікувала матеріали про плани четвертого поділу Польщі, що містилися в секретних додатках до «пакту Молотова – Ріббентропа». Виходячи з досвіду Мюнхена, А. Гітлер розраховував, що союзні Польщі Англія і Франція або не розпочнуть воєнних дій проти Німеччини, або просто не зможуть надати їй реальну допомогу. Шляхом цілеспрямованої провокації гітлерівці намагалися перекласти відповідальність за початок воєнного конфлікту на свою жертву.

Радянсько-німецька домовленість про долю Польщі свідчила, що сталося те, чого так боялися польські політики і дипломати: дві сусідні великі держави об'єдналися для боротьби проти дискримінації їх Версальською системою, невід'ємною частиною якої була Польща. І відбулося це в умовах, коли західні союзники Варшави, як і передбачав Гітлер, не були готові надати їй дійову допомогу. Англія не мала великих сухопутних військ, а у Франції дуже поширеним було переконання, що французи не повинні гинути за «польський коридор».

Наступило 1 вересня 1939 р. – день, що призвів до драматичних подій, до воєнної катастрофи, якої зазнала Польська держава, до втрати нею свободи і незалежності. Фашистська навала поставила питання про етнічне та фізичне виживання польського народу.

Отже, зовнішню політику міжвоєнної Польщі визначали багато як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, складність й міжнародного становища. Вона будувалася згідно з діями великих держав і випливала з концепції «двох ворогів», що об'єктивно вимагала від Польської держави й політиків і дипломатів постійного лавірування між СРСР на сході та Німеччиною на заході. Зрозуміло, що польська дипломатія взагалі, в тому числі напередодні Другої світової війни, була далеко не винною й упущення й помилки пояснюються головним чином ідейно-політичними позиціями правлячих кіл та панівних верств населення, для яких Захід (за винятком Німеччини) був завжди ближче і зрозумілішим Сходу. Однак далеко не безневинна у зовнішній політиці була й остання учасниця – держави у міжнародних відносинах того часу, в тому числі Радянський Союз, Англія, Франція, без допомоги яких Польща не могла встояти проти гітлерівської агресії, тим більше, що від підкорення рейху вона рішуче відмовилася. Значні економічні й фінансові зусилля не могли врятувати Польщу наприкінці 30-х років. Внутрішній лад Польської держави був доволі сильним, щоб вона могла здійснювати власну внутрішню політику, але він був слабким, аби вона могла захищатися від натиску зовні. Безпосередньо внутрішньою причиною падіння Другої Речі Посполитої була й воєнна слабкість. Польщу прирекли на загибель у вересні 1939 р. не стільки складні внутрішні процеси й упущення польського керівництва у міжвоєнну добу, скільки складні перипетії європейського і світового історичного процесу, в ході яких зовнішньополітичні фактори відігравали вагомішу роль, ніж внутрішні.

Національна історична освіта: погляд у XXI століття

Список використаних джерел

1 Kumaniecki K W Odbudowa panstwowości polskiej Najwazniejsze dokumenty. 1912 – styczen 1924 – Warszawa, Kraków, 1924. – S 507 522 2 Sowa A.L U progu wojny Z dziejow spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej Kraków. Towarzystwo Sympatyków Historii. 1997 – 322 s 3 Генуэзская конференция. (Стенографический отчет.) Материалы и документы. - Вып 1 – М Наркоминдел, 1992 - 445 с 4 Дюроселль Жан-Батіст Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр Є Марічева, Л Погорелової, В. Чайковського. - К Основи, 1995 – 903 с 5 История Польши В 3 т / Под ред Зуева Ф І, Манусевича А Я, Хренова И А - Т.3 - М Издательство Академии наук СССР. 1958 – 668 с. 6.Łossowski P Położenie międzynarodowe i polityka zagraniczna / Polska odrodzona. 1918 1939 Panstwo, społeczeństwo, kultura / Pod redakcja Tomickiego J. – Warszawa, Wiedza powszechna, 1982, - S 128-199. 8 Dybkowska A., Żaryn J., Żaryn M Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności / Pod redakcją Suchenі – Grabowskiej A., Króla T.C – Warszawa Wydawnictwo naukowe PWN, 1994 – 378 s 9 Краткая история Польши - М Наука 1993 – 528 с 10 Krasuski J Tragiczna niepodległość Polityka zagraniczna Polski w latach 1919 1945 – Poznan Wydawnictwo Poznanskie, 2000 – 348 s 11 Tymowski M, Kieniewicz J, Holzer J Historia Polski Warszawa Editions spotkania, 1991 – 400 s 12 Borucki M. Historia Polski do 1997 roku – Warszawa MadA, 1998 – 364 s. 13. История южных и западных славян В 2-х т – Т.2 Новейшее время / Под ред Матвеева Г Ф, Ненашевой З С - М Изд-во МГУ, 1998 272 с

Lesya Alexiyevets

FOREIGN POLICY OF POLAND BETWEEN WW I AND WW II

The paper analyses the main tendencies of the foreign policy of Poland between WW I and WW II, as well as the internal and external factors of influence on its determination in 1918–1939

РОЗДІЛ 7

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧАМ ВИЩОЇ ШКОЛИ І ВЧИТЕЛЯМ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

УДК 94 (62) 930. 85

Іван Зуляк, Михайло Ревуцький,
Олександр Шама, Іван Шумський

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

(Продовження статті. Початок у випуску 13)

Впливові єгипетської культури не могли опертися і єврейські пророки. Безперечним є факт прямих і непрямих запозичень, зроблених творцями Біблії з єгипетської міфології і літератури. Окрім того, хоч пророки ставляться до Єгипту як до потенційного об'єкту завоювань, дивує їх тонке розуміння самих основ єгипетської цивілізації. Досить придивитись до переліку об'єктів , які повинні бути вражені "гнівом Господнім" в першу чергу: ріка Ніл, канали, поля, очерет (папірус), міста, фараони, мудреці, боввани, заклинателі мертвих і т.д. Пророки знають, яку роль у Єгипті відіграють фараон, рада фараона, "князі мемфіські", чародії. Вони знають, що великі діла в Єгипті творять "голова, хвіст, пальмова галузка" (можливо, натяк на інсигнії влади) і "очеретина" (без сумніву, мистецтво письма). Знають про роль "бовванів і чародіїв" (тобто, релігії Єгипту, її величезну консолідуючу толь). Не може не викликати подиву й порівняння фараона з крокодилом й, особливо, те, що Господь має вкласти до його щелеп "гака" - явний натяк на центральний ритуал "відкривання рота" в заупокійному культі. Таким чином, засуджуючи й ненавидячи з усіх сил Єгипет, пророки мимоволі зраджують надзвичайно ґрунтовне знання його культури, а отже - і захоплення нею.

Правда, не євреям судилося остаточно поховати єгипетську культуру, а арабам, що з VII ст. мешкаючи в долині Нілу, були абсолютно байдужими до спадщини величної цивілізації, серед руїн якої протікало їх життя. Гробниці араби назвали "лавицями" (мастаба) - за їх схожість із предметом хатнього вжитку, а неперевершені піраміди й храми перетворили на невичерпне джерело будівельного матеріалу. "Дослідження" пам'яток мало місце тільки тоді, коли хтось шукав скарби. Так, у 820 р. з наказу халіфа Мамуна, сина легендарного Гаруна аль-Рашида, до Великої піраміди проникла група арабських робітників.

Протягом декількох тижнів вони пробивали отвір крізь вапняк і, нарешті, потрапили до темного, понурого коридору. В ході дальших розвідок виявили систему з трьох великих зал, в кожній з яких було порожньо, якщо не рахувати гранітного саркофагу без віка у так званій "поховальній камері царя". Описуючи ці події, арабський літописець XV ст. аль-Макриші зазначає, що, коли Мамун виявив, що у Великій піраміді немає скарбів, він наказав таємно покласти до саркофагу декілька золотих речей, щоб робітники не думали, ніби їх важка праця була даремною. Так була започаткована довготривала традиція фальсифікацій, пов'язана з відкриттям й дослідженням єгипетської цивілізації.

Натомість для Європи Стародавній Єгипет надовго перетворився у незвідану, таємничу і казкову країну й залишався таким аж до епохи Ренесансу. Звичайно, європейці знали про "країну пірамід" з античної літератури, Біблії й описів мандрівників. Була також певна кількість пам'яток єгипетського мистецтва, що дісталась у спадок від Античності: фігури левів на сходах Капітолія (зараз їх там немає), статуї царів з династії Птолемеїв, кілька обелісків (переважно в Римі), рельєфи в колекціях кардиналів, амулети (в основному у формі скарабеїв), певна кількість бронзових фігур. Найбільше було невеликих статуеток з покритої блакиттю обпаленої глини, а також пов'язаних із заупокійним культом зображень, знайдених у підземних гробницях Саккара. Нарешті, в Європі знаходилось декілька саркофагів, правда, на думку сучасників, досить "невиразних" і "малопримітних" з точки зору оздоблення і багатства барв. Щодо писемних пам'яток, то єгипетське письмо було відоме на вигляд, з інскрипцій на обелісках, клаптів рукописів на полотні, ритуальних пов'язок і саркофагів.

В гуманістів Ренесансу виникла ідея зв'язати християнське віровчення з давньоєгипетською мудрістю й магією. Також вони знали вже згадану Mensa Isiaca, яка, захопивши їх уяву, стала джерелом натхнення для творчості. Однак, в цілому, знання про Єгипет були переважно легендарного характеру, до того ж дуже далекі від істинного стану речей. У XVII і, особливо, XVIII ст. інтерес до країни обумовлювався переважно факторами

ненаукового характеру розповсюдженням масонства розвитком концепції одухотворяючої ролі мистецтва (його здатності викликати такі почуття, як захоплення й благоговіння), а також прагненням до величі, простоти форм і масивності об'ємів, що народжувалось у зв'язку з утвердженням естетики класицизму

Здійснювались і спроби розшифрування єгипетської писемності, але їх результати були жалюгідними Так, у 1652–1654 рр вийшло три томи дослідження єзуїта Афанасія Кірхера (1602–1680) присвяченого тлумаченню іскрипції на єгипетських обелісках Звичайно, ці "переклади" нічого не перекладали бо робив їх вчений отець в дусі модної тоді "містичної герменевтики", що спиралась на методику кабалістики. Однак, праця А Кірхера завдала величезної шкоди як справі дешифрування писемності, так і науці єгиптології взагалі Пізніше Жан-Франсуа Шампольон напише "Маячня Кірхера сприяла поширенню у вченому світі того дивного забобону згідно якого вирізьблені на усіх без винятку пам'ятках ієрогліфічні написи вважались колись доступними розумінню тільки тих єгиптян, які завдяки своїм знанням досягли високих ступенів посвячення у релігійні містерії" Отже, європейська наука XVII–XVIII ст була переконана, що всі єгипетські тексти містять не більше, не менше як "езотеричну науку", недоступну розумінню "непосвячених" у містичні таїни Нічого дивного що дешифрування єгипетського письма було повністю "віддане на відкуп" різного роду шарлатанам від "окультних наук" Тим не менше інтерес публіки до єгипетської історії та культури зростав і це переважно завдяки працям французьких дослідників Бенуа де Майє Клода Сікара і Константена Франсуа де Вольнея Книга нього останнього мала заголовок "Мандрівка до Сирії та Єгипту" Вийшовши у 1787 р, вона настільки захопила уяву публіки то Наполеон був змушений до своєї єгипетської експедиції взяти 150 "вчених цивільних" і художників

Поширенню "єгипетського духу" у європейській культурі XVIII ст сприяло також те, що пише Ю Герчук "Архітектурна свідомість XVIII ст була заражена палким прагненням до грандіозного, до всеохоплюючої тотальної архітектури, організуючої й підкорюючої собі нескінченний неозорний простір" Уявлення про єгипетське мистецтво якнайкраще відповідало цьому Французький художник і проектант Луї-Франсуа Касс розробив плани "реконструкції" єгипетських храмів і саме його малюнки надихнули архітектора Етьєна-Луї Булле (1722–1799) на створення проектів гігантських монументів у єгипетському дусі

Не менш значними, хоч і зовсім в іншому ключі були ескізи екстравагантних інтер'єрів і камінів у єгипетському стилі італійського гравюрувальника й архітектора Джованні Баттісти Піранезі, опублікованих у 1769 р Засновуючись значною мірою на традиціях пізньоєгипетського а також стилізованого під нього мистецтва римсько-еллінстичної епохи автор зробив значний крок у напрямі створення гармонійного, повністю єгипетського стилю що не обмежувався використанням лише окремих його елементів Піранезі одним з перших оцінив декоративні вартості єгипетського мистецтва, в якому його попередники бачили лише велич і таємничість Так до напередодні єгипетського походу Наполеона Європа достатньо була заінтригована "усім єгипетським" Хоч у військово-політичному відношенні експедиція (1798–1801) завершилась невдачею наукове і культурне її значення було величезним Серед привезеного до Європи знаходилось 27 статуй кілька саркофагів, стела з написами, названа пізніше Розетським каменем і декілька тисяч рисунків і ескізів, на яких були представлені пам'ятки Стародавнього Єгипту. Одним з рисувальників був Домінік Віван Денон по потрапив до експедиції за протекцією дружини Наполеона Жозефіни

Супроводжуючи загін генерала Дезе у поході до Верхнього Єгипту, Денон, часто ризикуючи життям, робив зарисовки усіх пам'яток, епохи фараонів, що зустрічались на його шляху (деякі з рисунків є єдиним свідченням про споруди, що зникли назавжди, наприклад, гробницю Аменхотепа III) Завдяки тому, що, як художник, Денон був прихильником класицизму його рисунки дуже точно відтворюють зовнішній вигляд споруд статуй Після повернення, Денон у 1802 р видає свою працю "Мандрівка Верхнім та Нижнім Єгиптом", яка мала такий грандіозний успіх (вийшло 40 перевидань) що породила не тільки єгиптоманію, але й нову науку - єгиптологію У 1805 р публікується п'ятитомний переклад "Географії" Страбона що містить найбільш повний опис Єгипту, зроблений до того часу А з 1809 до 1830 рр виходить величезна праця "Опис Єгипту" що складається з 9 томів тексту і 11 томів карт та ілюстрацій, містячи практично весь матеріал зібраний 150 "вченими цивільними" і художниками експедиції Наполеона

Слід, однак, зауважити, що незважаючи на своє епохальне значення, "Опис Єгипту" у тій своїй частині, що стосувалась стародавньої історії, обмежувався до представлення пам'яток, автори майже нічого не пояснювали. Натомість там, де намагались це зробити, інтерпретація була помилковою. Причина цього - найбанальніша, затє суттєва, хоч у розпорядженні вчених знаходилась величезна кількість написів, їх сенс залишався недоступним. Більше того, як заявляли деякі авторитетні дослідники, проблема розшифрування єгипетського письма є занадто заплутаною, а тому, науково не вирішуваною. Цей висновок належав французькому арабісту Сильвестру де Сасі (1738–1838), який, очевидно, виходячи із зовнішньої подібності арабської писемності і демотичного письма, намагався розшифрувати останнє і зрозуміло, зазнав невдачі. Його заява стала першою у цілій низці подібних: час від часу хтось гучно стверджував, що розв'язати якусь проблему єгиптології неможливо у принципі і до його думки прислухались. Однак завжди знаходився скептик, що чинив наперекір авторитетам - і добивався успіху.

У даному випадку справу "полегшувала" унікальна знахідка - Розетський камінь, виявлений офіцером інженерних військ Бушаром під час земляних робіт по спорудженню укріплень проти англійців, недалеко міста Розета (тепер Рашид) на схід від Александрії у серпні 1799 р. Базальтова плита (1 х 0,73 х 0,27 м) містила вирізьблену копію указу мемфіських жерців від 196 р. до н.е. на честь коронації фараона Птолемея V Епіфана (205–180 до н.е.). Текст являв собою паралельний двомовний напис, зроблений ієрогліфами, демотичним і грецьким письмом. Він був ретельно скопійований (незабаром, після капітуляції французького експедиційного корпусу всі знахідки потрапили до Лондона як воєнний трофей і донині зберігаються у Британському музеї), й копії стали доступними для дослідників. Цікаво, що майже одразу місцева франкомовна газета "Єгипетський кур'єр" у коротенькій замітці повідомила про знахідку, зауваживши, що, можливо, напис на базальтовій плиті містить ключ до розгадки ієрогліфічного письма. Тим не менше, знадобилось ще більше двох десятиліть, щоб цей "ключ" був знайдений і застосований.

Здійснив це Жан-Франсуа Шампольон (1790–1832). Спілкуючись з людьми, захопленими Єгиптом (його брат був секретарем Жозефа Фур є - видатного математика і єгиптолога-любителя), Жан-Франсуа з дитинства, за його власним свідченням, захопився "облудним блиском фатаморгани" таємничої цивілізації. Мало цікавлячись шкільними заняттями, Шампольон в 11-річному віці проявляв небувалі пізнання з латини і грецької. Маючи 13 років, він побачив копію напису Розетського каменя й поклявся, що першим розшифрує ці ієрогліфи. До 17 років він вивчав перську, іврит і - коптську, вважаючи цю останню давньоєгипетською, тільки транскрибованою грецькими літерами.

Цією проблемою, крім Шампольона, займались англійський фізик Томас Юнг, швед Йохан Давид Акерблад і вже згаданий француз Сильвестр де Сасі. Незважаючи на всі зусилля, і навіть наявність "ключа" у вигляді Розетського напису, сенс ієрогліфів залишався недосяжним. Головна перешкода полягала у невирішеності елементарного питання: письмо єгиптян було ідеографічним чи фонетичним? Тільки після десяти років безперервних шукань Шампольон дійшов вірної відповіді: ієрогліфи можуть виражати і окреме поняття, і звуки.

Те, що здається зараз очевидним, потребувало неймовірних інтелектуальних пошуків, оскільки нічого подібного ніхто до нього не робив. Геніальність Шампольона проявилась в тому, то він, спираючись на припущення, що взяті у рамку ієрогліфи означають імена правителів - Птолемей і Клеопатра - зрозумів принцип передачі в єгипетському письмі іноземних слів: "Єгиптяни, - лише дослідник, - бажаючи виразити голосний, приголосний або склад іноземного слова, вживали ієрогліфічний знак, що виражав або зображав який-небудь предмет, назва якого у розмовній мові містила або у цілому, або у його першій частині звуки - голосний, приголосний чи склад, - про написання яких йшла мова". Так, яструб, що в єгипетському письмі виражав життя, душу, а також будь-якого птаха взагалі, стали знаком для звука "А", ієрогліф - знак води - для "М", вол - "Р" і т.д. Можна зрозуміти, які широкі лінгвістичні пізнання та уяву треба мати, щоб відшукувати подібні аналоги.

У 1822 р. Ж.-Ф. Шампольон видає роботу "Про єгипетський ієрогліфічний алфавіт", в яки підсумовує результати дослідження. Незважаючи на заздрість суперників, його відкриття одержує визнання, а самого вченого призначають на посаду хранителя єгипетських колекцій Лувра. У 1828–1829 рр. здійснюється заповітна мрія Шампольона - він очолює наукову експедицію до Єгипту і одержує унікальну можливість перевірити істинність свого відкриття.

а також застосувати його на практиці. Ознайомившись з численними написами на пам'ятках й архітектури як у Нижньому, так і у Верхньому Єгипті, він з гордістю пише своєму покровителю Дасьє: "Тепер я можу повідомити Вам, що немає ніякої необхідності вносити які-небудь поправки до нашого "Листа про ієрогліфічний алфавіт". Наш алфавіт виявився правильним і цілком придатним для розшифрування написів на стінах будь-яких храмів, палаців та гробниць епохи фараонів".

За допомогою свого відкриття Шампольон також розвіяв перше у нескінченому ряді помилкових суджень стосовно єгипетської культури. Дослідивши храм у Дендера, який вважався "прастародавнім", вчений встановив, що його почали будувати фараони XVIII династії, продовжили Птолемеї, а завершили будівництво Домиціан і Траян. Маючи вишуканий художній смак і солідні пізнання з історії мистецтва, Шампольон одразу застосував одержані дані для характеристики стильових особливостей храму. У звіті для державної комісії з питань культури він зазначив, що храм належить богині Хатхор, а не Ізиді, як вважалось і що хоч сама будівля насправді є "шедевром архітектури", однак рельєфи та скульптури, що прикрашають будівлю, є "у найгіршому стилі". "Нехай Комісія не візьме мені за зле, - пише Шампольон, - але рельєфи у Дендера є огидними. Інакше і не може бути, бо походять вони з епохи занепаду. Скульптура деградувала, натомість архітектура, яка засновується на математичних обчисленнях, не підлягає так швидко змінам, а тому зберегла рівень, гідний єгипетських богів і подиву всіх століть". Хоч зауваження стосовно "деградації скульптури" викликає тепер застереження (сам Шампольон був прихильником класицизму), однак історико-культурний метод, вперше застосований ним, все ще залишається актуальним.

Відкриття Шампольона тільки посилило "єгиптоманію": колекціонери й музеї наввипередки стали скуповувати пам'ятки єгипетського мистецтва. У 1820–30-х рр. формують свої єгипетські відділи Туринський, Луврський, Лондонський та Берлінський музеї. Не припиняється потік рукописів: за першу половину XIX ст. до Європи потрапляє десять тисяч папірусів. І знову в пригоді стає Шампольон: у 1836–1841 рр. виходить посмертне видання його "Єгипетської граматики", чорновий варіант єгипетського словника, "Записки" і "Щоденники". Спираючись на них, єгиптологи не тільки навчились вільно читати єгипетські тексти й епіграфічні пам'ятки, але й писати ієрогліфами. Тим не менше, непорозумінь не бракує. В силу збігу обставин, до рук науковців переважно потрапляли офіційні документи та релігійно-магічні тексти (це дивним чином підтверджувало думку єзуїта А. Кірхера), і на основі цього був зроблений висновок, що єгиптяни взагалі не були здатні до поетичної творчості, начебто в силу відсутності в них естетичного почуття. І ось до ходу справ знову втручається випадок: у 1839 р. англійська туристка міс Весткар дарує придбаний нею в Єгипті папірус єгиптологів Карлу Ріхарду Лепсіусу і це виявилась знаменита збірка казок "Хуфу і чародії". Також інша англійська любителька – леді д'Орбіней виладково придбала папірус і подарувала його єгиптологові де Руже. У 1852 р. він публікує попередній переклад частини тексту. Оскільки це виявилась "Казка про двох братів", то можна собі уявити, який фурор зробила публікація серед науковців й публіки. Так був спростований ще один хибний погляд, а єгиптологія збагатилась ще однією наукою – історією єгипетської літератури.

Тим часом, після смерті Ж.-Ф. Шампольона заздрісники й недоброзичливці (переважно з наукових кіл Німеччини й Англії) розпочали галасливу кампанію, що мала на меті дискредитувати його систему дешифрування ієрогліфів, хоч її застосування і давало чудові результати. Як не дивно, але знайшлося багато таких, що прислухались до критики, тому знадобилось ще майже півстоліття, щоб нарешті метод Шампольона був визнаний у всьому науковому світі. Звичайно, що без подвижницької праці тих, хто не хотів йти битими шляхами це було б неможливо. Виняткова роль в утвердженні системи Шампольона належить німецькому дослідникові Карлу Ріхарду Лепсіусу (1810–1884). Уродженець Наумбурга він вивчав філологію і порівняльну лінгвістику у Коллеж де Франс, й там освоїв єгипетське письмо по опублікованим роботам Шампольона. Маючи 32 роки, він став завдяки цьому екстраординарним професором Берлінського університету. З 1842 до 1845 р. Лепсіус очолював експедицію, направлену до Єгипту королем Пруссії і став першим єгиптологом, що здійснював систематичні дослідження. Це дало йому змогу не тільки знайти декілька пам'яток з часів Стародавнього царства, але й взагалі виділити цю епоху у окремий історичний період, розширивши таким чином хронологічні рамки єгипетської цивілізації на

півтора тисячоліття. Експедиція Лепсіуса також відкрила мастаба - гробниці вельмож Раннього і Стародавнього царства та дослідила 130 таких об'єктів. У Тель-ель-Амарні німецький вчений, по-суті, "витяг з мороку історії" період правління Ехнатона і започаткував вивчення особи цього релігійного реформатора. Результати експедиції були підсумовані у 12-томній праці "Пам'ятки Єгипту та Ефіопії", а також у монографіях "Хронологія Єгипту" (1849) і "Книга єгипетських царів" (1850). Нарешті, у 1866 р. Лепсіус знаходить двомовний "Декрет з Канопуса" і блискуче підтверджує метод дешифрування Шампольона.

Засновником єгиптології в Англії слід вважати Джона Гарднера Уїлкінсона, який більше десяти років провадив розкопки у різних частинах Єгипту. Він вперше використав як історичне джерело малюнки на стінах гробниць і в праці "Поводження та звичаї стародавніх єгиптян" намагався реконструювати уклад життя і культуру ремісників й селян часів фараонів.

Слід, однак, зауважити, то започатковані експедицією Наполеона розкопки і збирання пам'яток у переважній більшості не мали наукового характеру, а більше нагадували "золоту лихоманку" - своїм беззаконням, авантюризмом і навіть злочинністю. У зв'язку з цим, розкрадання історико-культурних пам'яток набрало страхітливих розмірів - тим більше, що фактичний правитель Єгипту паша Мухаммед-Алі, прагнучи модернізувати країну й налагодили контакти із Заходом, роздавав іноземним консулам дозволи на здійснення розкопок. Десь у середині У XIX ст. виникла нагальна потреба припинити грабіж та ввести археологічні дослідження у цивілізоване русло. Початок ньому поклав Огюст Фердінан Маріетт (1821–1881), забезпечивши таким чином майбутнє єгиптології.

Працюючи вчителем середньої школи у Булонь-сюр-Мер, він ознайомився з чудовими малюнками Нестора Л'Ота (який брав участь в експедиції Наполеона) і буквально "занедужав" Єгиптом. Користуючись граматикою Шампольона, Маріетт навчився читати ієрогліфи. У 1849 р. він одержав скромну посаду асистента в Луврі, а наступного року поїхав до Каїру для закупівлі коптських рукописів. Через деякий час його здивувала та незвична обставина, що у садах багатих мешканців Каїру й Александрії скоять цілковито однакові сфінкси, й кількість їх була такою значною, що мимоволі виникало питання про їх походження. Якось відвідавши Саккара, Маріетт недалеко ступінчастої піраміди побачив точнісінько такого ж сфінкса, – він був майже засипаний піском и тільки голова стирчала над поверхнею. Учений зумів поєднати побачене у Саккара і садах Каїру з описом Серапеума у Страбона, де згадувалась алея сфінксів, що вела до усипальниці священних биків Апіса. І ось в душі цього ще донедавна скромного педагога прокинувся дух авантюризму. Замість купівлі манускриптів він витратив відпущені кошти на археологічні пошуки. Найнявши робітників-арабів, Маріетт приступив до розкопок. Знайшов 141 сфінкса, однак ще більше було порожніх фундаментів, з яких сфінксів давно викрали. Найважливіше відкриття, проте, чекало попереду, алея, як про це і писав Страбон, дійсно вивела до усипальниці. Похилий вхід вів до підземної галереї завдовжки 350 м, де в поховальних камерах знаходились гранітні саркофаги з мумією священних биків. Більшість з них, правда, були пограбовані. Маріеттові дістались тільки два непорушених саркофаги. Так вперте відступилась завіса до справжнього релігійного життя єгиптян – і дійсність виявилась набагато фантастичнішою, ніж дотихчасові байки та вигадки.

Відкриття принесло славу Маріеттові й оправдало його дії в очах кураторів Лувру, вони пробачили "авантюриста" й навіть прислали 30 000 франків (на ті часи значна сума) на продовження розкопок. Разом з тим О.Ф. Маріетт здобув прихильність паші Єгипту Хедіва Саїда, а пізніше і його сина, Ісмаїла, який надав дослідникові значні повноваження й навіть спонсорував його роботи. Француз не підвів, другою його знахідкою була мастаба (гробниця) придворного урядника і земського власника Ті, то жив у часи Стародавнього Царства. По-суті, це була перша подібного роду пам'ятка, досліджена єгиптологом. Маріетт знайшов коштовності, предмети щоденного вжитку, скульптури і рельєфи, але найбільше вразив його живопис, яким були покриті стіни і стелі коридорів, галерей і поховальних камер. Такого барвного багатства і детального відображення щоденного життя не бачив ще ніхто. Фрески розповідали про розваги пана Ті і його оточення, про роботи, які виконували його слуги и піддані, описували красу природи – і все це з найдокладнішою точністю и ретельністю. Знахідка Маріетта одразу розширила горизонти пізнання єгипетської цивілізації і відтупивши образ повсякденного життя.

Важко також переоцінити заслуги О.Ф. Маріетта в справі організації збереження і захисту

пам'яток єгипетської культури від розкрадання й знищення. Потрапивши вперше до "країни пірамід", французький вчений був вражений, яких масштабів і форм набрав цей "бізнес". Звичайно, багато в чому цьому сприяли уряд Єгипту і самі єгиптяни, що не усвідомлюючи цього, не тільки розпродували свої багатства, але й часто сприяли їх знищенню в пошуках скарбів псувались або й зовсім руйнувались безцінні археологічні об'єкти. Завдяки зусиллям Маріетта й протекції впливових дипломатів паша Саїд у 1858 р. призначив дослідника директором служби збирання й зберігання старожитностей і виділив для цього кошти. Копаючи у Гізе, Саккара, Абідосі, Фівах й на острові Елефантина, Маріетт відправляв знахідки до Каїру: саме вони й склали основу фондів знаменитого Каїрського музею. Крім того, дослідник став здійснювати контроль над торгівлею старожитностями й видавати дозволи на проведення дослідницьких робіт. Він настільки перейнявся дорученою справою, що одного і разу навіть викликав незадоволення імператриці Франції Євгенії, відмовившись подарувати їй зразок давньоєгипетського ювелірного мистецтва. З часом ці дивацтва посилюються: Маріетт відзначається все більшою нетерпимістю до чужих думок - особливо тих, що здавались йому дилетантськими. Так, він був вкрай незадоволений "Аїдою" Верді, вважаючи оперу насмішкою над історією Стародавнього Єгипту. В суперечках він не мав удержу й часто доповнював свої аргументи бійкою. Однак, найбільше дивує, те, що Маріетт, сам колись пристрасний до авантюризму дослідник - стає гальмом у розвитку єгиптології, відігравши вкрай негативну роль у справі відкриття "Текстів пірамід" - чи не найважливішої пам'ятки єгипетської міфології та теології.

Здійснюючи багаторічні дослідження єгипетських пірамід і мастаба, Маріетт дійшов висновку, що поховальні споруди взагалі не можуть містити ніяких написів, оскільки всі відомі йому піраміди ніяких написів не мали. Єдине, що вдалося знайти, це графіті, які майже не несли ніякої інформації і, до того ж, були сумнівного походження. Коли взимку 1879 р. Каїром пройшла чутка, що всередині маленької недослідженої піраміди у Саккара є вирізьблені на стінах написи, і до Маріетта як до директора Єгипетської служби старожитностей прийшов професор Г. Масперо з пропозицією перевірити їх, той з незрозумілою затятістю відмовив, заявивши, "Якщо піраміда містить текст, то це взагалі не поховальна споруда, чи не так?" Власне кажучи, можна зрозуміти емоційну основу його судження: справа в тому, що невелика піраміда у Саккара, про яку йшлося, так само як й усі інші піраміди V та VI династій, у порівнянні з величними пірамідами у Гізе (що й досі зберегли свою форму), нагадують купи каміння. Тому, Маріетт міг міркувати так: якщо досконалі піраміди Гізе не мають текстів, то чому їх повинні мати напівзруйновані піраміди Саккара - які, можливо, зовсім пірамідами не являються?

На щастя, молодий професор не відступив. Гастон Масперо (1846–1916) був досвідченим археологом та блискучим знавцем давньоєгипетської писемності й, приїхавши до Єгипту щоб очолити Французьку археологічну місію, палав бажанням зробити відкриття. Він вхопився за ідею дослідження "купи каміння" у Саккара і, всупереч авторитетній думці Маріетта, продовжував наполягати на своєму. Нарешті, у 1880 р. французький уряд виділив Службі старожитностей 10 000 франків з умовою, що хоча б одна з маленьких пірамід буде досліджена. В квітні того ж року Маріетт був змушений наказати розпочати роботи, у результаті яких були відкриті напівзруйновані поховальні камери, стіни яких вкривали ієрогліфи. Співпрацівник Маріетта німецький єгиптолог Генріх Бругш зробив рисунки, які директор передав, без вказівки походження, Масперо з проханням дослідити їх та перекласти. Той пізніше писав: "З першого ж погляду мені стало ясно, що я маю справу з написом, який може походити тільки з піраміди Пепі I"

Масперо доповів про свої висновки Маріеттові, але той продовжував наполягати, що ці тексти взяті не з піраміди, а зі стін дуже великої гробниці-мастаба одного з вельмож. Великий дослідник, будучи вже невиліковно хворим, так і помер з цією хибною гумкою 19 січня 1881 р. Згідно заповіту, тіло археолога забальзамувати і досі зберігають у одному з саркофагів на подвір'ї Каїрського музею. Неподалік стоїть його бронзова статуя з написом: "Маріетт-паші, від вдячного Єгипту". Ставши другим директором Єгипетської служби старожитностей, Г. Масперо нарешті довів справу до кінця: 28 лютого 1881 р. він наважився особисто спуститись до піраміди і став, таким чином, автором епохального відкриття.

Разом з Генріхом Бругшем Масперо дослідив усипальниці фараонів V та VI династій: Унаса, Меренра, Пепі I, Пепі II і Теті. Всюди вони знайшли вирізьблені у білому вапняку

письмена, забарвлені у блакитно-зелений та золотий кольори. Вчені старанно скопіювали тексти, не раз ризикуючи життям за винятком піраміди Унаса, яка стосовно добре збереглась, всі інші перебували у стані далеко просунутого руйнування і потужні на вигляд але порохняві блоки могли щомиті рухнути на дослідників. Однак, справа завершилась успішно до травня 1881 р написи були скопійовані, а в 1894 р вийшла їх повна публікація

"Тексти Пірамід" - це не тільки найдавніша пам'ятка єгипетської писемності але й надзвичайно насичений змістом й інформацією "трактат" з теологічної і філософської думки стародавніх єгиптян По-суті, "Тексти" викладають світоглядні основи єгипетської культури, тому їх відкриття й дослідження дозволили значно розширити и поглибити розуміння древньої цивілізації в цілому й адекватно інтерпретувати окремі її феномени Наприклад, виявилось, що давно відомі "Тексти саркофагів" і "Книга мертвих" лише "розвивають" й "тлумачать", згідно потреб часу, "Тексти Пірамід" Разом з тим, оцінка самих "Текстів пірамід" вже з моменту їх відкриття є неоднозначною Так, Г Масперо, визнаючи високі художні вартості "Текстів" тим не менше, вважав їх творців "напівдиким народом" Проти цього різко виступив англійський єгиптолог Ернест Альфред Уоллес Бадж (1857–1934), вбачаючи у них найглибший теологічний і філософський зміст Взагалі, оцінка цієї наістародавнішої в історії людства "книги" й дотепер коливається між цими двома точками зору

В останній третині XIX ст починають змінюватись і погляди на єгипетське мистецтво Незважаючи на періодично виникаючу моду "на все єгипетське" й спроби наслідування "єгипетського стилю" в архітектурі образотворчому й ужитковому мистецтві в цілому естетична оцінка мистецтва Стародавнього Єгипту була негативною прибічники "реалізму" віддаючи належне "історико-пізнавальним" якостям єгипетського мистецтва, бачили в ньому "примітивізм", "шаблонність" "схильність до дешевих ефектів" й навіть заперечували його зв'язок із сферою художньої творчості взагалі, вважаючи розписи, рельєфи і скульптуру справою рук ремісників, а не художників Тільки радикальна зміна у естетичних теоріях, що настала з утвердженням символізму у європейській культурі останньої третини XIX - початку XX ст дали змогу побачити саме у "примітивізмі" "площинності" й "шаблонності" справжні вартості цього мистецтва Наприклад французький художник-постімпресіоніст Поль Гоген (1848-1903) захоплювався "синтетичним узагальненням" образу та "спрощеністю кольору й ліній", що їх так добре вміли добиватись єгипетські митці Він бачив у цьому давньому мистецтві декоративність, врівноваженість та спокій які, на його думку, були виразом світогляду, виростаючого з гармонії людини і природи яку європейська культура давно втратила Немає сумніву, що саме таке розуміння дало змогу сміливо віднести кращі творіння єгипетських художників до вершин світової культури

Дальший розвиток науки єгиптологія пов'язаний з особою англійця Вільяма Меттью Фліндерса Петр (1853-1926) Прибувши у 1880 р до Єгипту, він досліджує його старожитності на протязі 46 років, не зосереджуючись на якомусь окремому об'єкті, а "пересіваючи крізь сито" весь Єгипет з однаковою завзятістю "вимірюючи піраміди", розкопуючи гробниці або вивчаючи дрібну пластику У цьому останньому він став першовідкривачем створивши періодизацію кераміки і ужиткового мистецтва. Однак, і його скрупульозні виміри пірамід багато в чому й досі не втратили свого наукового значення В цілому публікації В Ф Петрі нараховують 90 томів з яких найбільшу вартість мають праці "Піраміди і храми Гізе" (1885), "Десять років розкопок у Єгипті 1881-1891" (1892) та "Історія Єгипту" у трьох томах "1894–1905)

Зупинимось на вимірах пірамід Коли В Ф Петрі приїхав до Єгипту він оселився у Гізе в одній з порожніх гробниць Щовечора, коли сонце заходило й наступала прохолода, дослідник, роздягнувшись догола зникав у нутрощах Великої піраміди і працював до півночі Потім, у "своїй домовині" він копіював зроблені нашвидкоруч нотатки переписував виміри повздовжні й поперечні розрізи, похилість коридорів і розміри кутів Ґрунтовні знання у царині геодезії й будівництва допомогли Петрі дійти вражаючих висновків Так він був приголомшений виявивши, що розміри плит що колись покривали всю поверхню піраміди Хуфу а тепер збереглись тільки на вершечку біля основи витримані з точністю близько 0 2 мм причому стики підігнані так що в них не можна просунути лезо тоненького ножа "Навіть просто укласти плити з такою точністю – пише він – це досягнення, але зробити це ще й з цементовою зв'язкою - річ майже неможлива" І можна хіба що порівняти з оптичною системою площею у декілька гектарів" І це була далеко не остання "майже неможлива"

особливість Великої піраміди. Неймовірний розвиток будівельної техніки єгиптян чудово ілюструє конструкція Великої галереї, що веде до так званої поховальної камери царя. Її ширина – трохи більша двох метрів, висота вертикальної частини стіни – 2,3 метра; над цим рівнем складені ще сім шарів кам'яної кладки, кожний із зсувом приблизно 8 см досередини галереї, причому ширина смуги вздовж середини стелі близько метра. Галерея утримує на собі багатомільйонну масу верхніх трьох четвертей піраміди, - і це завдяки дуже дотепному вирішенню. Як встановив Петрі, кожен з блоків перекриття був укладений трохи крутіше, ніж загальний кут нахилу галереї (26 градусів). Це було зроблено для того, "щоб нижній кут кожного каменя входив до пазу, вирубаного у верхній частині стіни, як собачка у храповє колесо; відповідно жоден з каменів не тисне на попередній, і їх тиск не сумується по всій покрівлі; кожен камінь утримується боковими стінами окремо". Як зазначають сучасні дослідники, якби галерея мала 6 метрів завдовжки - то спорудження її для будівельників озброєних технікою кінця XX ст. (не XIX, коли міряв Петрі), було б виключно складним завданням. Натомість Велика галерея має в довжину 47 метрів!

Використовуючи найкраще обладнання, Фліндерс Петрі ретельно обстежив зовнішні параметри піраміди, а також її орієнтацію в просторі. Він виявив, що північна сторона основи складає 230,25 метра, південна 230,4, східна 230,38 і західна 230.35. Отже хоч сторони й не зовсім рівні, різниця у їх значеннях складає тільки 19 сантиметрів, що є меншим, ніж 0,08 % від середньої довжини. Щодо орієнтації: то сторони піраміди були майже точно орієнтовані на магнітні полюси: похибка складає лише три градуси, що менше 0 06 %. Такий ступінь точності є неймовірним, беручи до уваги розміри споруди: її периметр рівний майже кілометрові, а площа 53 тис. кв. метрів.

Вимірюючи саркофаг Хуфу, Петрі одержав такі результати: внутрішня порожнина має розміри 2 Х 0,68 Х 0,87 м, зовнішні розміри 2,27 Х 0,98 Х 1,05 м. Внутрішній об'єм саркофагу рівний 1166,4 літра, зовнішній вдвічі більший - 2332.8 літра. Така точність – до п'ятої значущої цифри – навряд чи є випадковою. На думку дослідника, ця точність може бути досягнута інструментами такого класу, "які ми лише недавно знову винайшли". Далі Петрі спробував уявити, як саме був виготовлений цей саркофаг і дійшов висновку, що він був вирізаний з гранітного блоку прямими пилками, що повинні мати не менше 2,5 м довжини. Оскільки цей граніт є дуже твердим, довелося припустити, що пилки були виготовлені з бронзи (хоч добре відомо, що вік бронзи наступив на 700 років пізніше), а їх ріжучі краї споряджені ще більш твердими каменями. Одразу на думку насувається алмаз, але, зазначав Петрі, "проти цієї гіпотези – тільки його рідкісність взагалі і відсутність родовищ у Єгипті зокрема". Ще більш незрозумілим є спосіб обробки внутрішньої порожнини "гробу". Для цього, пише Петрі, єгиптяни повинні були "перейти від зворотно-поступального різання до обертального, якби згорнувши пилку трубою, проробивши утвореним трубчастим свердлом кільцеві канавки й ловиламувавши стержні-керни, що залишились, вони могли з мінімальними затратами праці видаляти велику кількість матеріалу". Діаметр цих трубчастих свердел був у діапазоні від 6 до 130 мм, а ширина ріжучого краю – від 0,8 до 5 мм.

Далі – ще цікавіше. Вартою подиву є величина сил різання, про яку свідчить швидкість, з якою свердла й пилки проходили крізь камінь; очевидно, при свердлінні граніту 100 мм свердлами на них діяло навантаження не менше 1–2 тон. У гранітного керна №7 спіральна риска, залишена ріжучим інструментом, має крок вздовж осі отвору, рівний дюймові (25,4 мм) при довжині кола отвору 6 дюймів (152,4 мм): цьому відповідає надзвичайна швидкість різання... Таку геометрію спіральних рисок не можна пояснити нічим, крім того, що подання свердла здійснювалось під величезним навантаженням". Таким чином, не залишалось сумніву, що єгиптяни мали свердлильні верстати індустріальної епохи, що дозволяло їм врізатись у тверді камені наче в масло. В. Ф. Петрі також знайшов у Гізі чаш часів IV династії, виготовлені з діориту – одного з найтвердіших каменів на планеті, набагато твердішого за залізо. Так ось, на них були вирізані ієрогліфи – саме вирізані, а не продряпані чи прошліфовані. Дослідник відзначає: "Оскільки ширина ліній всього 0,17 мм, очевидно, що твердість ріжучого краю інструмента повинна бути вищою, ніж у кварцу; крім того, її матеріал повинен був бути досить в'язким, щоб не розкришитись при такому гострому краї (близько 0,13 мм)". Натомість у кінці XIX ст. вдавалось гравювати паралельні лінії з кроком 0.8 мм, тобто у майже 5 разів грубіші, ніж на чашах "примітивних" єгиптян.

Всім цим вражаючим фактам і досі не знайдено задовільного пояснення. Однак,

дослідження Фліндерса Петрі з усією ясністю давали до зрозуміння, що давньоєгипетська цивілізація мала такий рівень розвитку, який людині XX ст. важко уявити, тому-то, як не парадоксально, в деяких аспектах сучасність явно ще не досягла рівня цієї "неолітичної культури". Це чітко усвідомлював засновник єгиптології Жан Франсуа Шампольон, кажучи: "У порівнянні зі старожитніми єгиптянами ми, європейці, все одно що ліліпути". На жаль, усвідомлення цього ще далеко не утвердилось не те що серед широкої публіки, але й навіть у колах професійних істориків. Цим останнім в багатьох випадках комфортніше ігнорувати дослідження Петрі і його послідовників, бо вони ніяк не узгоджуються з усталеними історіософськими схемами.

У 1903 році великий археолог зробив ще одне відкриття, яке підтверджує тезу, що деякі аспекти єгипетської культури сучасна наука поки що не здатна пояснити. Здійснюючи розкопки храму Сеті I (XIX династія, 1306–1290 до н.е.) в Абідосі, Фліндерс Петрі виявив ознаки великої будівлі, схованої під землею. Як пише його помічниця Маргарет Мюррей, професор одразу вирішив, що це той самий храм Озириса - Озиріон, про який писав Страбон: "Чудова споруда з масивного каменю, що містила розташоване на великій глибині джерело, для спуску до якого доводиться користуватись похилими галереями, складеними з монолітів виключного розміру й майстерності обробки, до цього місця з великої ріки веде канал". Правда, гіпотезу не вдалось підтвердити, оскільки не вистачило коштів. Лише у 1912–1914 рр. експедиція під керівництвом професора Невілла розчистила величезну підземну споруду.

"Ми виявили, - пише Невілл, - велетенську конструкцію довжиною близько 30 метрів і шириною близько 20 метрів, складену з найбільших у Єгипті каменів. У всіх чотирьох стінах споруди є ніші у ріст людини, загальним числом 17, позбавлені будь-яких прикрас. Будівля поділена на три нефи, причому середній є ширший від бічних, границею служать два ряди могутніх монолітних колон з граніту, що підтримують такі ж масивні архітрави". Дослідник виміряв один з кам'яних блоків в куті північного нефу і, вражений, констатував, що його довжина складає близько восьми метрів. Так само дивовижним виявилось й те, що у нішах зовнішніх стін не виявилось підлоги, по мірі того, як археологи йшли у глибину, пісок й земля ставали все вологішими. "Ніші поєднуються вузьким виступом шириною 60–90 см, виступ є й на протилежному боці нефу, підлоги немає зовсім і, заглибившись метрів на три, з половиною, ми зустрілись з підступаючою водою. Підлоги немає й у великому дверному отворі. Очевидно, коли перед храмом плюскалась вода, до ніш можна було підплисти великим човном". За три роки розкопок експедиція Невілла вийняла величезну кількість піску й ґрунту, так що рівень основи Озиріона виявився на 15 м нижчим від підлоги храму Сеті, тобто, приблизно, на рівні води у Нілі. Вся конструкція зведена на цоколі 24 X 12 м, складеного з велих блоків й оточеного з усіх боків водою. На ньому спираються дві могутні колонади, кожна з яких складається з п'яти масивних монолітів з рожевого граніту, поперечний розріз кожної колони має форму квадрату зі стороною 2,5 м, висота - 3,5 м, вага близько 100 тон. Верхні торці перекриті гранітними пасемичками і є підстави вважати, що колись будівля була перекрита ще більш могутніми монолітами.

Ця, за словами Невілла "грандіозна та сувора простота" свідчить, що Озиріон набагато старший за храм Сеті, оскільки пересувати такі величезні блоки могли тільки будівельники, що володіли технологією спорудження пірамід у Гізі. Подібної думки дотримувалась і Маргарет Мюррей. Озиріон, пише вона, "був споруджений для святкових містерій Озириса і в цьому відношенні є унікальним серед усіх відомих будівель у Єгипті. Цілковито зрозуміло, що він відноситься до дуже ранньої епохи - величезні блоки, з яких він споруджений, характерні для Стародавнього Царства, про те ж саме говорить і простота архітектурних рішень".

Однак, у єгиптології утвердилась думка Генрі Франкфорта, під керівництвом якого Озиріон ретельно розчищався у 1925–1930 рр. Експедиція Франкфорта виявила на блоках написи Сеті і тому датування споруди було зміщене на 1100 років пізніше. Але, як справедливо стверджувала та ж сама Мюррей: "Прикраси були додані Сеті I, який таким чином утвердив свою причетність до споруди. Проте, знаючи, як часто фараони привласнювали собі роботи попередників, вміщуючи на них своє ім'я, не слід надавати цьому особливого значення. Про вік будівлі у Єгипті говорить не ім'я царя, а стиль споруди, тип кладення, характер обробки каменя". Щось подібне сталось і з пірамідами Гізи та Великим Сфінксом, належність яких до фараонів IV династії обґрунтовується дуже

обмеженим числом даних. У багатьох відношеннях ця проблема залишається відкритою для дискусій.

Тим часом, сенсаційні відкриття в долині Нілу продовжувались. В основному вони стосувались періоду Нового Царства і були здійснені у так званій долині Царів - некрополі тодішньої столиці Єгипту Фів, розташованому на західному березі Нілу навпроти сучасних арабських сіл Карнак і Луксор (саме біля них височать чудові колонади храмів Нового царства). В часи панування XVIII, XIX і XX династій (1567–1087 до н.е.) будувались підземні гробниці фараонів і вельмож, а також заупокійні храми. Особливістю фіванського некрополя було те, що чудові "офіційні" гробниці залишались порожніми, а покійника (зрозуміло, з усіма коштовностями) ховали в таємних гробницях, видовбаних у скелях, оточуючих долину. Робилось це з метою збереження гробу від грабіжників. Однак, ця хитрість залишалась нерозгаданою недовго (у єгипетських, звичайно, мірках), тому довелося у глибокій таємниці поспіхом, робити перепоховання - саркофаги з муміями фараонів переносили до інших сховищ, причому без дотримання ритуалів. Тому в одному такому приміщенні могло опинитись декілька покійників. Іноді ця гробниця не була останньою - так, мумію Рамзеса III тричі переховували. Те ж саме сталось і фараонів Яхмоса, Аменхотепа I, Тутмоса II і навіть Рамзеса II Великого. Тож не дивно, що деякі з покійників губили свої саркофаги і їх клали будь-як - без жодного прикриття, часто також вони опинялись в чужих гробницях. Наприклад, Сеті I і Рамзеса II було перенесено до гробниці цариці Інхапі, а в гробниці Аменхотепа II "зібралось" аж 13 мумій фараонів.

Відкриття найбільшого "колективного" поховання здійснив у 1881 р. німецький єгиптолог Еміль Бругш. Співпрацівниками Каїрського музею стало відомо, що один араб з села Кхурна розташованого недалеко долини царів, ще у 1873 р. знайшов у котловині Дейр-ель-Бахарі (там розташовані знамениті храми Ментухотепа I і цариці Хатшепсут) таємне поховання, продаючи речі з якого, він дуже розбагатів. Е. Бругш з допомогою місцевої влади зуміє змусити араба привести його до гробниці, вирубаної високо у скелях. Опустившись колодязем глибиною 11 метрів, вчений, подолавши короткий коридор, побачив велику камеру, де знаходились мумії 40 фараонів – серед них фараона-визволителя Яхмоса I (1580–1535 до н.е.) і двох, мабуть, найвеличніших володарів – Тутмоса III (1501–1447 до н.е.) і Рамзеса II (1298–1232 до н.е.). Крім мумій і саркофагів гробниця містила також велику кількість найрізноманітніших речей – у тому числі й коштовностей і це після шестилітнього грабежу. Все це дуже суттєво поповнило колекцію Каїрського музею.

На початку XX ст. дослідження Долини Царів продовжив американський археолог Теодор Девіс, який одержав від єгипетського уряду концесію на розкопки. Поміж іншим, він знайшов гробниці Тутмоса IV, Сиптаха і Хоремхеба, а також мумію і саркофаг Аменхотепа IV, великого фараона-реформатора. У 1914 р. концесія перейшла до лорда Карнарвона і учня Ф. Петрі Говарда Картера, котрі стали авторами одного з найбільших археологічних відкриттів XX ст. – гробниці Тутанхамона.

До цього часу десятки археологів працювали на території Долини Царів й досконало перекопали її вздовж і вподовж, по кілька разів перевернувши кожний камінець і кожну піщинку. Однак, Говард Картер був переконаний, що купи щебеню приховують ще досі невідому гробницю - він навіть знав чию – фараона Тутанхамона. Підставу для його твердження йому дали знахідки Девіса – під однією із скель той знайшов фаянсовий кубок з вирізьбленим іменем Тутанхамона, а поблизу, у якійсь не ідентифікованій гробниці - зламану дерев'яну скриню, у якій зберігались золоті листки, також з іменем цього правителя. Нарешті, в одній з ущелин американець відкопав глиняне начиння і льняні бинти, дослідження яких показали, що це рештки матеріалів, ужитих при ритуалі поховання власне Тутанхамона. Розкопки розпочали, ведені інтуїцією Г. Картера, у трикутнику між відкритими гробницями Рамзеса II, Мернептаха і Рамзеса VI. Вийнявши декілька шарів щебеню й уламків археологи знайшли руїни робітничих бараків, збудованих на звалищах великих брил кременю як, пише Г. Картер, у долині завжди вказують на близькість якоїсь гробниці. Однак, обставини змусили припинити продовження пошуків в цьому місці, оскільки вийнятий щебінь завалив би вхід до гробниці Рамзеса VI, яку тоді охоче відвідували туристи.

Два зимових сезони Карнарвон і Картер копали у іншому місці – і нічого вартого уваги не знайшли. Після тривалих вагань і сумнівів вони вирішують присвятити ще один сезон розкопок – цього разу останній – на дослідження тих кремнієвих куп, на яких стояли бараки.

знайдені ще у 1917 р., тобто шість років тому! 3 листопада 1922 р. Говард Картер приступив до розбирання бараків і вже вранці наступного дня під першим же з бараків було знайдено кам'яну сходинку. Опівдні 5 листопада було відгорнуто достатню кількість щебеню, щоб вже не мати сумніву, що знайдено вхід до невідомої гробниці. Хоча грабіжники побували і в цій гробниці, але, очевидно сполохані, залишили переважну її частину недоторканою. Роботи в гробниці тривали декілька років. Кількість речей, що були старанно законсервовані, перевищувала все, що до того часу було знайдено у Єгипті – предмети лише однієї (найбільш пограбованої) камери виповнили 34 масивних скрині! Опріч наукової, знайдені предмети мають також величезну художню вартість. З цієї точки зору найважливішим було те, що вперше єгипетське мистецтво певної епохи було представлене в такій повноті і виразності. Разом з тим, і кожний окремо взятий предмет являв собою справжній шедевр образотворчого мистецтва.

У першу чергу слід назвати дерев'яну скриню - один з найцінніших творів єгипетського мистецтва. Скриня покрита тоненьким шаром гіпсу, по якому зроблено розпис, що поєднує барвну, повну почуття колористику із надзвичайною вишуканістю рисунку. Мисливські і батальні сцени відтворені з такою композиційною майстерністю, що Г. Картер одразу поставив їх вище за перські мініатюри. Не меншу вартість мали також великі ложа, вигляд яких і призначення були відомі з настінних розписів, але жодного не було знайдено до цього часу. Перше ложе було оздоблене головами корів, друге – левів, третє прикрашала голова фантастичного чудовиська Амміта – наполовину гіпопотама, наполовину крокодила. Всі три ложа були просто засипані коштовностями, зброєю і одягом. На цьому всьому лежало тронне крісло з настільки майстерно різьбленою спинкою, що Картер одразу сказав: "Це, без сумніву, найгарніший предмет, який досі було знайдено у Єгипті".

У гробниці Тутанхамона в незайманому вигляді збереглась усипальниця царя - вперше в історії єгиптології дослідники змогли побачити її такою, якою вона була насправді. Поховальна камера була розташована на один метр нижче від передпокою усипальниці, посеред неї знаходився саркофаг, мумія містилась у труні, яка була вставлена у золоту скриню, вставлену в другу, а та – в третю. Розміри зовнішньої скрині – 5 X 3.5 X 2.73 м, а товщина стінок – від 2.5 до 3.5 мм. Скрині були розбірними і складались з близько 80 частин, кожна з яких була старанно пронумерована і споряджена орієнтувальними знаками. Однак, виявилось, що і в Єгипті існувало "партацтво і халтура", якщо самі із себе скрині являли собою верх досконалості, то зібрали їх будь-як. "Очевидно – пише Г. Картер, – скрині монтувались у поспіхові, – і праця була довірена людям, на яких абсолютно не можна було покластися. Вони переплутали різні частини й встановили їх у зворотному порядку, так що двері тих скринь замість на схід відчинялись на захід, натомість сам саркофаг обернений ногами на схід, замість на захід. Проте ці помилки монтерам ще можна пробачити. Натомість є такі занедбання, яких дарувати просто неможливо: робітники пошкодили золоті оздоби так, що на них виразно видно глибокі сліди від ударів кувалдою. В деяких місцях вони повідбивали цілі фрагменти. А стружка й інші відходи взагалі не прибрані".

Віко кожної труни представляло молодого фараона у постаті бога Озириса. Обличчя самої мумії теж покривала золота маска, представляюча гарного юнака з промінною усмішкою. Мумія була щедро змащена олійною субстанцією для консервації (хімічний склад її повністю не встановлений і досі) і виявилось, що якийсь її складник спровокував процеси тління й усе тіло фараона – крім ступнів та обличчя, вільних від мазі – обвуглилось. У цьому відношенні грабіжники сприяли вічному життю інших фараонів, тому що позбавляли їхні мумії від нищівної дії "консервантів". Тіло Тутанхамона було буквально всипане коштовностями, багатство яких перевищує всілякі фантазії. В процесі розвивання бинтів знаходились усе нові дорогоцінності, які потім були розсортовані аж у 101 групу! Досить сказати, що Г. Картер присвятив у своїй книжці описові мумії 33 сторінки й більша половина його присвячена коштовностям. Однак, найцікавішим є те, що у найбільш важливому місці – в узголів'ї Тутанхамона – знаходився амулет із заліза!

(Закінчення статті у наступному номері)

УДК 94(4) "192/199"

Павло Коріненко

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ (1918–1945 РР.) ПРОБЛЕМИ УСТРОЮ СВІТУ НА МИРНИХ КОНФЕРЕНЦІЯХ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1919–1921 РР.)

(Продовження. Початок у попередньому номері)

Вихід Росії з Першої світової війни послаблював військові позиції країн Антанти перед країнами Троїстого союзу. Врівноважуючим елементом виступили США. Нова позиція США щодо війни (після Лютневої й особливо Жовтневої революції в Росії) заключалася не тільки їх вступом у війну на стороні Антанти, але і виступ США в ролі посередника між воюючими сторонами

Лютнева і Жовтнева революції в Росії, розпад Австро-Угорської імперії і революція в Німеччині спонукали дві військово-політичні групи держав і США терміново шукати нових підходів до проблеми закінчення війни І вони були знайдені

11 листопада 1918 р представники нового соціал-демократичного уряду підписали в Компьєнському лісу умови перемир'я, які їм продиктували представники країн Антанти Перша світова війна, яка тривала понад чотири роки і завдала величезних людських і матеріальних втрат країнам-учасницям, закінчилася

Згідно з умовами перемир'я, мала бути скликана міжнародна мирна конференція країн – переможниць у війні Перед ними і в першу чергу, перед Великобританією, Францією і США, стояло завдання забезпечити для себе вигідний післявоєнний устрій світу. Досягти цієї мети, як вважали керівники країн - переможниць, можливо було шляхом підписання вигідних для себе мирних договорів з переможеними країнами у Першій світовій війні

18 січня 1919 р у Версальському палаці розпочала роботу перша в історії країн Європи та Америки міжнародна конференція В її роботі брали участь представники 27 країн світу До участі в роботі конференції не були допущені представники переможених країн і радянської Росії

Порядок її роботи визначали керівники великих країн, які не бажали рахуватися з інтересами інших учасників конференції. До того ж вирішення найважливіших питань відбувалось не на пленарних засіданнях, а на засіданнях "ради десяти", до якої входили голови урядів і міністри закордонних справ від кожної з п'яти великих держав - переможниць США, Великобританії, Франції, Італії і Японії. Там вони працювали у глибокій таємниці. Але і така форма роботи конференції скоро була замінена на ще більш вузький орган "раду чотирьох", в якій брали участь лише голови делегацій Великобританії - Л.Джордж, Франції - Клемансо, США – В. Вільсон і Італії – Орландо. В цьому, на наш погляд, проявився антидемократичний характер плани післявоєнного устрою світу конференції. За таких умов очікувати справедливого вирішення таких складних міжнародних проблем післявоєнного устрою світу, як утвердження нової системи міжнародних відносин, поділу сфер впливу великих держав, вирішення долі колоній Німеччини та ін не доводилось. Зауважимо, що кожна з основних країн на конференції по-різному намагались вирішити ці проблеми, мали вони свої власні інтереси.

Найбільш претензійними були наміри Франції і США

Франція у війні понесла найбільші людські і матеріальні втрати. Вона немов би мала моральне право і на найбільшу частку у відшкодуванні збитків, завданих їй під час війни Мета Франції полягала в тому, щоб послабити військову і економічну могутність Німеччини розчленувати її територію, відібравши у неї Ельзас і Лотарингію (з 1871 р були у складі Німеччини) відібрати Рейнську область. Саарський вугільний басейн кордон двох держав мав проходити по р Реин (по можливості створити там окрему Рейнську республіку), підтримувати сепаратистів у Баварії одержати 56 – 58% репарацій на Сході Європи створити сильну Польську державу, яка мала стати противагою радянській Росії і Німеччині

Франція хотіла відігравати керівну роль в центрі Європи Однак було ясно, що до тих

пір. поки в центрі Європи існувала сильна німецька держава, про керівну роль Франції не могло бути і мови. Тому основний вектор її зовнішньополітичних інтересів на конференції був спрямований саме на послаблення Німеччини.

США на початок світової війни вийшли на перше місце у світі по виробництву промислової продукції. Цей фактор зумовлював необхідність експансії, створення сприятливих умов для здобуття ринків збуту, для експорту американського капіталу. Конкурентами США в цих питаннях були Великобританія і Німеччина, які здійснювали активну експансію своїх капіталів власне як у сами США, так і в країни Латинської Америки, у тому числі.

Перша світова війна кардинально змінила геополітичне становище США. Вона була надзвичайно сприятливою для зміцнення позицій США. Позитивним для США було те, що вони вступили у війну лише у 1917 р., тобто на третьому році, а бойові дії їх армія розпочала літом 1918 р., тобто на завершальному етапі війни. Сама територія США не зазнала воєнних руйнацій, від чого так страждали країни Європи. Людські втрати США були незначними - близько 50 тис. чоловік вбитими і 230 тис. чоловік пораненими. Здійснивши поставки військових матеріалів, продуктів харчування та сировини для воюючих країн Європи, США за 1914-1918 рр. одержали 3,5 млд.дол. чистого прибутку. Це дало можливість настільки збільшити капіталовкладення в економіку, що її можливості дозволили виробляти половину світового видобування вугілля, близько 3/5 світового виробництва чавуну і сталі, біля 2/3 світового видобутку нафти, 85% світового виробництва автомобілів.

Кардинально змінився міжнародний фінансовий статус США. З фінансового боржника (в основному перед Великобританією, Францією) вони перетворилися в їх кредитора. Іноземні інвестиції США довели до 18 млрд. дол. Національне багатство США в 1914 р. складало 192 млрд. дол., а в 1920 р. – 489 млрд. дол. Тому-то напередодні Версальської конференції президент США В. Вільсон міг заявити "Сам Бог нас покликав до місії керівництва світом". Це і був курс на утвердження реального "світового лідерства" світової гегемонії США.

Спираючись на реалії, США напередодні конференції висунули план післявоєнного устрою світу. Він був викладений в посланні президента В. Вільсона Конгресу США 8 січня 1918 р. Це і були знамениті "Чотирнадцять пунктів Вільсона", їх ще називали План миру, які передбачали: відмінити усі таємні договори між державами Антанти, забезпечити усім країнам свободу мореплавства, відмінити митні перепони і забезпечити міжнародне визнання принципів "відкритих дверей" і "рівних можливостей", справедливе вирішення колоніальних проблем аж до надання колоніальним народам права на незалежність, обмежити озброєння, переговори з Німеччиною про підписання миру вести відкрито і гласно, створити міжнародну організацію – Лігу Націй – для підтримання миру.

Ця програма В. Вільсона містила елементи радикалізму, демократизму і демагогії одночасно. Чому США виступили за ліквідацію таємних договорів країн Антанти? Тому, що вони не брали участі в їх складанні і боялися, що в зв'язку з цим США можуть бути обділеними.

Першість в економічній сфері дозволяла їм бути впевненими в конкурентній боротьбі на зовнішніх ринках. "Відкриті двері" та "рівні можливості" були, перш за все, для американського капіталу і товарів.

Нова колоніальна політика США повинна була забезпечити можливість спільної експлуатації "на рівних" цілих континентів.

Ліга націй мала стати таким центром політичної боротьби, де б США, спираючись на свою економіку і військову силу, могли бути "світовим суперарбітром".

Таким чином, форма імперіалістичної експансії США дійсно відрізнялася від класичних зразків європейських держав, а програма В. Вільсона повинна була прокласти шлях до світової гегемонії.

До того ж "полівіння" у політичній свідомості населення в багатьох країнах Європи, національно-визвольні рухи колоніальних народів не давали спокою новому претенденту на світову гегемонію, що і знайшло своє відображення в програмі В. Вільсона.

США мали особливий підхід до вирішення долі переможеної у Першій світовій війні Німеччини. По-перше, необхідно було придушити там революцію. По-друге, надати допомогу німецькій буржуазії інвестиціями, забезпечивши одночасно своє провідне становище в

німецькій економіці, а через неї і в європейській Звідси випливало, що не могло бути і мови про розчленування території Німеччини, про перетворення її економіки в залежність від Франції чи Великобританії Німецька армія повинна була зоставатися на такому рівні - говорив В. Вільсон, – щоб бути спроможною "підтримувати внутрішній порядок і придушити більшовизм" Як бачимо завдання США на конференції в Парижі були такими складними і відповідальними, що їх президент вперше прибув в Європу та очолив урядову делегацію

Великобританія на конференції в Парижі мала намір відстоювати свої геополітичні інтереси, головними з яких були збереження і розширення Британської імперії, відхилення американських планів утворення "нового світового порядку" позбавлення Німеччини можливості мати сильну армію Це були дійсно складні проблеми Л Джордж, розуміючи, що світ після війни змінився, готовий був йти на компроміс у питаннях пристосування капіталізму до потреб суспільного розвитку намагався забезпечити Великобританії керівне положення в Лізі Націй, по можливості боровся проти надмірного впливу США У цьому питанні позиції Великобританії і Франції співпадали

Щодо майбутнього Німеччини, то Великобританія хотіла послабити лише її колоніальний і морський статус а не взагалі як велику державу. Це і було продовженням з боку Великобританії курсу на "рівновагу сил" в Європі тобто щоб була не дуже була сильна Франція і, щоб не дуже була слабка Німеччина Зрозуміло що Францію такий статус зовсім не задовольняв Англо-французькі протиріччя на конференції і після її закінчення стали суворою реальністю в європейській політиці міжвоєнного періоду

Італія на конференції відстоювала програму широких територіальних загарбань на Балканах, головним чином, за рахунок південнослов'янських земель що раніше належали Австро-Угорщині. Особливо настійно домагалася Італія передачі їй порту Фіуме (Рієка)

Німеччина, як і інші переможені країни Європи була відсторонена від вироблення умов мирного договору

В умовах ось таких геополітичних змін розпочала свою роботу мирна конференція

Першим питанням у роботі конференції було обговорення пропозиції США про утворення Ліги Націй, її Статуту Великобританія не змогла переконати учасників конференції про першочерговість поділу німецьких колоній

Другим питанням з якого велась жорстка політична боротьба, – це питання про репараційні платежі з боку Німеччини Висхідною позицією учасників конференції була думка про те, що Німеччина і тільки вона, винна за розв'язання Першої світової війни Відшкодування нею збитків країнам, які були нею окуповані, мало стати новим елементом міждержавних відносин Однак питання про загальний розмір репараційних виплат і тим більше про розподіл їх між державами - одержувачами репарацій викликало серед них жорсткі дискусії

Франція в цьому питанні перейшла усі можливі норми Надто легким і надійним здавався її лідеру Клемансо шлях вирішення внутрішніх проблем (збагачення за рахунок Німеччини) і зовнішніх – не допустити в майбутньому військової загрози з боку Німеччини

Великобританія і США проявили більше політичної далекоглядності Вони пропонували затвердити репараційні виплати з боку Німеччини в сумі 50 – 100 млрд золотих марок (це в десять разів менше того, що пропонувала Франція). Не одержавши підтримки з питання загальної суми репарацій Франція домоглась того, щоб частка, яку вона мала одержувати, сягала 58% від загальної суми репарацій

Третє питання, з якого лідери "великої трійки" не могли дійти порозуміння , – про долю німецьких колоній в Африці і на Тихому океані Не було розбіжностей щодо того що у переможеної Німеччини колонії слід відібрати Зусилля були спрямовані на пошуки форм (зовнішньої), в якій би це питання вирішити І така форма позбавлення Німеччини колоній і передача їх державам – переможницям була знайдена – система мандатного управління колишніми німецькими колоніями на час підготовки їх до незалежності

Але і в цьому питанні як це уже мало місце , в питанні про репараційні платежі з боку Німеччини виникла проблема кому які території передати? Після тривалих дискусій лідери "великої трійки" поділили мандати що дозволяє стверджувати про перемогу старої, традиційної імперіалістичної практики

Політична атмосфера на Паризькій мирній конференції була перенапружена Лідери "великої трійки" припускалися погроз про припинення роботи конференції (В Вільсон

Орландо). У кінцевому рахунку вони все ж таки домовилися між собою і виробили погоджені умови мирних договорів з Німеччиною та її колишніми союзниками. Однією з причин такого успіху був вплив Жовтневої революції в Росії, поширення ідей соціалістичної перебудови суспільства в Німеччині. Як образно зауважив Г. Гувер "привід більшовицької Росії майже щодня блукав по залах мирної конференції". Саме страх перед можливим прискоренням революційного руху в Європі, який може похоронити усі плани післявоєнного устрою, спонукав лідерів Європи і США піти на якнайшвидше підписання миру.

28 червня 1919 р. у Версальському палаці міністр закордонних справ Німеччини Г. Мюллер та міністр юстиції Т. Белл підписали мирний договір, який їм запропонували країни-переможниці. Пізніше, протягом 1919–1920 рр. були відпрацьовані і підписані мирні договори з колишніми союзниками Німеччини – Австрією, Угорщиною, Болгарією і Туреччиною. У своїй сукупності вони заклали основи післявоєнного устрою світу.

Версальський мирний договір – це договір держав-переможниць з переможеною Німеччиною. Німеччині не дозволили внести до договору жодної поправки. Він і став серцевиною нових міжнародних відносин. По-перше, цей договір передбачав передачу частини території Німеччини сусіднім з нею державам. Ельзас і Лотарингія передавалися Франції повністю і безповоротно. Саарську область на 15 років передавалась Лізі Націй, а Франція одержала право використовувати її вугільні шахти. У перспективі мав бути проведений плебісцит серед населення про подальший статус Саарської області.

Бельгія шляхом плебісциту одержала округи Ейпен і Мальмеді, Данія – частину Шлезвігу. На сході від Німеччини відділялися частина Західної Пруссії, частина Померанії і Познанська область. Це і був так званий "польський коридор", який давав їй можливість виходу до Балтійського моря в районі м. Гдиня. Саме місто (Данциг – німецька назва) ставало "вільним" під управлінням Ліги Націй. Польща одержала також частину Верхньої Сілезії. Литва одержала Мемельську (Клайпедську) область. У цілому, Німеччина втратила 1/8 частину своєї території і 1/12 частину населення країни (11,527 тис. чол.).

Учасники конференції ретельно продумали ті статті договору, які визначали власне становище Німеччини в повоєнній Європі. Лівобережна Рейнська зона на 15 років мала бути окупована союзними військами. Уздовж правого берега Рейну створювалась демілітаризована зона шириною 50 – 60 км. Німеччину зобов'язували знищити оборонні споруди в районі Рейну. Їй заборонялося мати армію понад 100 тис. солдатів (без права здійснювати загальну військову повинність). Німеччина практично була позбавлена свого ВМФ (без права мати підводні човни).

Версальський мирний договір поклав відповідальність за війну на Німеччину і на решту учасників Четверного союзу. Договір на цій підставі зобов'язував їх до виплати репарацій. Апетити держав-переможниць були такими значними, що вони так і не домовилися ні про загальну суму репараційних платежів, ні про їх розподіл між собою. Правда, першою сумою платежів була визначена така: 20 млрд. золотих марок.

Не забули учасники кочференції і про німецькі колонії: розподілили між собою мандати на їх управління. До Великобританії відходила Танганьїка, західна частина Того і частина Камеруну. Британський домініон Південно-Африканський союз одержав мандат на управління Намібією. Франція одержала можливість розпоряджатися східною частиною території Того і більшою частиною Камеруну. Руанду, Бурунді одержала Бельгія. Тихоокеанські володіння Німеччини були розподілені між Японією і Великобританією. Великобританія передала ті території (східна частина Нової Гвінеї, західна частина архіпелагу Самоа) під управління своїх домініонів Австралії та Нової Зеландії. Можемо констатувати, що розподіл німецьких колоній був здійснений не по справедливості, а на основі сили, тобто так як це було і раніше.

Складовою частиною Версальського мирного договору був Статут Ліги Націй. Його підписали 44 держави. Головний орган Ліги Націй – щорічна Асамблея, до якої входили усі члени Ліги Націй і Рада Ліги Націй. США, Великобританія, Франція, Японія, Італія, а також 5 непостійних членів. Рішення в Лізі Націй приймалися консенсусом. До Ліги Націй не допускалися переможені країни і радянська Росія. Завдання Ліги Націй "ковчега миру" були спрямовані на розвиток співробітництва між народами і на гарантію безпеки післявоєнного світу. США не увійшли до Ліги Націй, оскільки Конгрес не ратифікував Версальського мирного договору.

МИРНІ ДОГОВОРИ ІЗ СОЮЗНИКАМИ НІМЕЧЧИНИ

Сен-Жерменський мирний договір був підписаний 10 вересня 1919 р. з Австрією. Згідно договору, від Австрії відділялася Угорщина й одержувала незалежність. До Чехословаччини долучалась Богемія, Моравія, Сілезія. Італія одержала Південний Тіроль, Істрію. Румунія одержала Трансільванію і Буковину. Польща – Галіцію і Західну Україну. Сербія і Чорногорія, які до війни були незалежними, одержали Словенію, Боснію, Герцеговину, Далмацію, Македонію. З цих територій утворилася Сербо-Хорвато-Словенська держава (Югославія). Так з території Європи зникла велика багатонаціональна Австро-Угорська імперія.

Нейїський мирний договір був підписаний з Болгарією 27 листопада 1919 р. Болгарія втратила Західну Фракію, яка відійшла до Греції, і тим самим була позбавлена виходу до Егейського моря. Частина Македонії передавалась до Королівства СХС. Румунія одержала Південну Добруджу. Їй заборонялося мати армію понад 20 тис. солдатів.

Тріанонський мирний договір був підписаний з Угорщиною 4 червня 1920 р. (після ліквідації там радянської влади). Територія Угорщини скорочувалась втричі, а населення - у 2,5 рази. Румунія одержала Трансільванію (8 млн. чол.). Словакія і Карпатська Україна відійшли до Чехословаччини. Угорщині заборонялося вводити військову повинність, а її армія скорочувалась до 35 тис. чол. Угорщина, як і інші переможені держави зобов'язувалась виплачувати репарації.

Яким було ставлення до договорів у країнах Європи? Чехословаччина, Румунія, СХС, Греція одержали внаслідок договорів переваги і тому їх підтримували. Австрія, Угорщина, Болгарія в результаті договорів втратили значні території і тому вони були незадоволені ними.

Мета учасників конференції щодо радянської Росії полягала в тому, щоб силою ліквідувати владу рад, утворити "санітарний кордон" з малих країн, витіснити Росію з Прибалтики, Західної Білорусії, Західної України і Бессарабії. Усі ці проблеми належало вирішувати уже після закінчення Паризької мирної конференції.

Версальська система договорів – це юридичне, міжнародно-правове оформлення результатів Першої світової війни та визнання після її закінчення нового співвідношення сил у повоєнному світі, а саме: послаблення Німеччини, ліквідація Австро-Угорської імперії і царизму в Росії, суттєве посилення США, Великобританії та Франції. Маємо додати, що ось ці зміни ніяким чином не вплинули на імперіалістичний характер нової системи міжнародних відносин. Хоча корективи в неї були внесені. Причиною того були потреби реформування капіталізму через сильний національно-визвольний рух та серйозну загрозу соціалістичної альтернативи капіталізму.

Новим елементом у повоєнному світі було намагання США відігравати керівну роль у міждержавних відносинах. В. Вільсон намагався дати раціональну відповідь на нові тенденції, а звідси такі новації в міжнародних відносинах, як утворення міжнародної організації по збереженню миру-Ліги Націй, утворення при ній спеціального агентства по здійсненню узгодженої політики у відносинах між трудом і капіталом – Міжнародної організації праці, утворення мандатної системи.

Разом з тим, слід відзначити, що ось ці нові елементи в міжнародних відносинах не могли і не змінили їх імперіалістичного характеру. Боротьба з усім, що загрожувало традиційному функціонуванню системи, велась без коливань. Підтвердженням цієї думки може служити ставлення до радянської Росії, до революційного руху в Німеччині, до малих країн. Територіальний поділ світу, в цілому, здійснювався, як і раніше, не за принципами національної характеристики тієї чи іншої території, а по узгодженню інтересів великих держав. Досить чітко це проявилося в їх відношенні до народів Центральної та Південно-Східної Європи. Так, до складу Румунії були включені території з угорським і болгарським населенням, що надовго створило неприязні відносини між Румунією, Угорщиною і Болгарією.

Все це робилося невипадково. Націоналізм на той час ставав потужною політичною силою. Тому-то роз'єднуючи народи, вони його послаблювали. У результаті, соціальні рухи переставали бути загрозою для капіталізму.

Імперіалістичний характер міжнародних відносин не змінився і в ставленні до колоніальної політики. Колоніальна система була збережена. Інтернаціоналістична форма управління колоніальними володіннями (мандатна система) не одержала підтримки, була

відхилена

Чимало вигод від Версальської системи договорів одержала Великобританія. Під її управління перейшли найважливіші німецькі і турецькі колонії. Німеччина більше не могла бути її конкурентом. У Лізі Націй Великобританія мала практично 6 голосів (Канада, Австралія, Нова Зеландія, Південно-Африканський союз та Індія).

Франція також одержала немало вигод від Версальської системи договорів. Вона набула нові колонії в Африці, суттєво посилився її вплив на вирішення європейських проблем. Цього вона досягла шляхом підписання цілої системи військово-політичних союзів з Бельгією, Польщею, Чехословаччиною, Румунією, Югославією, а також утримуванням сильної сухопутної армії. Вирішальну роль Франція відігравала і в вирішенні репараційної проблеми, домоглася виділення їй 52% від загальної суми репарацій.

Між Францією і Великобританією мали місце імперіалістичні протиріччя. Однак, їх опір домаганням США на керівну роль у вирішенні проблем післявоєнного устрою світу був рішучим і спільним. Ця обставина була однією з причин успіху на конференції Великобританії і Франції і "поразки" США.

В історичній літературі дійсно існує таке твердження. Однак, варто підходити до нього не так однозначно. По-перше, все-таки США домоглися визнання ряду запропонованих ними міжнародних принципів у "Чотирнадцяти пунктах" Вільсона. Був прийнятий американський план утворення Ліги Націй, схвалений принцип утворення мандатної системи. Інша справа, що реалізація цих принципів через опір Великобританії і Франції дещо відрізнялася від того, як того хотіли США.

Чому ж США не змогли протистояти на конференції Великобританії і Франції? В американській історіографії існує думка, що у США на конференції не було ніяких імперіалістичних планів, що на відміну від лідерів Великобританії і Франції, які намагалися захопити нові колонії, американська делегація проявляла "благородство" і мріяла про встановлення нового, справедливого світового порядку. Звинувачення Вільсона і взагалі всієї американської делегації у відсутності політичного і дипломатичного досвіду, як це робили окремі дослідники і політики, не витримує ніякої критики. Можемо сказати, що Вільсон був більш далекоглядним політиком і справедливо настоював на включення в систему міжнародних відносин нових принципів, які випливали з реальної оцінки нового часу.

На наш погляд, перешкодою для Вільсона були деякі внутрішньополітичні аспекти, а саме: протистояння в американській політиці ізоляціоністів і глобалістів, що послаблювало позиції США на конференції. До того ж США відставали від Великобританії і Франції у розмірах свого військово-морського флоту, а від Франції – у розмірах своєї сухопутної армії. Не мали США і розгалуженої системи військово-політичних союзів. Страх перед "загрозою більшовизму", тобто поширення революційного руху у світі, спонукав їх йти на підтримку Великобританії і Франції.

Імперіалістичні кола в США і, перш за все, в республіканському таборі, розгорнули серйозну антипрезидентську кампанію, звинувачували Вільсона за те, що США виявилися "обділеними" в Парижі. Кампанія по дискредитації лінії Вільсона набрала в США таких обертів, що в Конгресі постало питання про доцільність ратифікації Версальського договору, про їх участь у роботі Ліги Націй. Вимога "свободи рук" для США у відстоюванні їх міжнародних інтересів стала домінуючою в системі дискредитації Вільсона і його політичного курсу.

ПОЛІТИЧНІ ПІДСУМКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У результаті війни і під її впливом відбувся крах Російської, Австро-Угорської імперії і монархії в Німеччині, утворилися незалежні національні держави в Центральній і Південно-Східній Європі.

Народи Європи не підтримали чвару більшовиків повалити імперіалізм, але вони виступили серйозною перепоною на шляху імперіалістів збройною силою придушити радянську владу в Росії. З цього часу світ став біполярним.

Рішення Версальської конференції заклали систему нових відносин у післявоєнному світі.

США взяли курс на утвердження своєї гегемонії у вирішенні важливих проблем

післявоєнного світу

Відбувся серйозний перерозподіл політичних і економічних позицій серед європейських країн. Франція явно претендувала на лідерство в Європі.

Учасники Паризької мирної конференції взялися за одночасне вирішення великої кількості складних міжнародних проблем; при цьому припустилися серйозної помилки під час вирішення питання про післявоєнний устрій світу: спробували його законсервувати на переможців і переможених, репарації для Німеччини були визначені без врахування її національних інтересів; проблема кордонів в Європі в результаті їх зміни учасниками конференції в Парижі не тільки не послабилася, але й загострилася; курс країн Західної Європи і США на ізоляцію радянської Росії був недалекоглядним. Зближення Росії з Німеччиною було значною мірою наслідком такого курсу.

ПОЛІТИЧНІ РУХИ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ: ЇХ СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Після Першої світової війни у політичному житті народів Європи та Америки відбулися глибокі зміни. Політична активність мас під впливом війни значно зросла. Традиційні політичні рухи змушені були пристосовуватися до нових умов. Соціалістична течія в 20--30-ті рр. пройшла шлях від прямих атак на капіталізм через спроби об'єднання різних її гілок - до непримиренної внутрішньої боротьби.

До традиційних буржуазних політичних течій слід відносити консерваторів і лібералів. Консерватори прагнули збереження традиційних порядків та установ, уникали реформ радикального характеру. Їх підтримували селяни, землевласники, чиновники, частина промисловців, банкірів. Партії консерваторів традиційно називаються правими.

Ліберали (від латинського слова "лібераліс" – вільний) захищали свободу особистості і право приватної власності, виступали проти державного втручання у торгівлю і промисловість. Вони мали сильні позиції у Великобританії і США. Їх підтримували підприємці, частина інтелігенції, робітників. Вони домагалися зменшення соціальної напруги шляхом поліпшення соціального становища населення, проявили політичну гнучкість у питанні про можливість втручання держави в економічне життя. Їх вплив на політичні процеси в 20–30 рр. падав і їх позиції в Європі зайняли соціалісти.

Соціалісти – від латинського слова "соціаліст" – суспільний. Вони виступали за утвердження суспільної форми власності на засоби виробництва, за владу робітників, проти експлуатації людини людиною. Марксизм – це соціалістичне вчення. Воно поділялося на дві течії: лівих – прихильників революційних методів боротьби проти капіталізму і правих – прихильників реформування капіталістичної системи. Лідерами лівої течії були Ленін, Троцький, Либкнехт, Димитров та ін. Лідерами правої течії були Шейдеман, Еберт, Бернштейн, Каутський та ін. Ліві належали до Комуністичних партій, праві - до Соціал-демократичних партій. Свої політичні і тактичні позиції ліві узгоджували в рамках Комінтерну, праві – в рамках II Інтернаціоналу (відновився у 1920 р.).

Сутністю протиріч у двох соціалістичних течіях було: курс на революцію і встановлення диктатури пролетаріату (ліві) і курс на реформування і зміцнення існуючої політичної системи (праві). Оскільки світової пролетарської революції не відбулося, то комуністи визнали винуватцем соціал-демократів, як провідників буржуазного впливу на робітничий клас.

Давайте спробуємо навколо цієї тези поміркувати і розібратися у складних політичних реаліях післявоєнної Європи.

По перше, ефективність капіталістичного виробництва була реальністю того часу. Разом з тим, реальністю була соціальна незахищеність членів суспільства. Звідси їх вимоги соціальної справедливості в демократичному і навіть соціалістичному напрямках. Це мало місце в Росії, Німеччині, Угорщині. У США, Великобританії, Франції соціальне становище громадян було більш захищеним. Однак і там мали місце суспільно-політичні рухи явно антимонополістичного характеру, хоча і не переросли в обстановку революційної кризи. У 1919 р. Л. Джордж у зв'язку з цим писав: "Вся Європа насичена духом революції. Скрізь серед робітників панує не просто дух невдоволення, але і гніву і навіть відвертого обурення проти довоєнних умов".

Це проявилось, по-перше, в масових страйках з вимогами соціалізації найважливіших

галузей промисловості. У Німеччині це було оформлено в законодавчому порядку. в США і Великобританії ці гасла стали традиційними під час страйків. Це уже були трудові конфлікти не за збільшення зарплати, а за зміну самого фундаменту економіки.

По-друге, новим у робітничому русі були загальні страйки за встановлення контролю над виробництвом, захоплення, як це було в Італії, фабрик і заводів та управління ними.

По-третє, в русі солідарності з радянською Росією широке розповсюдження набрало гасло "Зробити так, як у Росії".

На хвилі ось цих нових реалій і відбулося зміцнення політичних позицій лівих соціалістичних груп. Вони виступали за розрив з II Інтернаціоналом, за рішучість у боротьбі проти капіталізму. Більшовики Росії підтримали цей курс і приступили до створення Третього, Комуністичного Інтернаціоналу, який мав забезпечити перемогу над капіталізмом. Перший конгрес Комінтерну відбувся в Москві з 2–4 березня 1919 р. В його роботі взяли участь представники 30 Компартій. В основу стратегії Компартій було покладено курс на соціалістичну революцію і встановлення диктатури пролетаріату.

З огляду на пройдені десятиріччя можемо сказати, що то був помилковий курс. Але лідери комуністичного руху того часу так не вважали. Вони були впевнені, що капіталізм вичерпав свої прогресивні можливості, не здатний пристосуватися до нових потреб суспільного прогресу, а остаточна перемога соціалізму можлива лише за умови перемоги соціалістичних революцій у країнах високого розвитку капіталізму. Особливість ситуації полягала в тому, що соціалісти (комуністи) вважали єдиним шляхом до соціалізму революцію, а соціал-демократи - еволюційний шлях, парламентську боротьбу.

Праві соціалісти переконали більшість робітничого класу в недоречності "російського варіанту", де до того ж йшла громадянська війна. Ідея диктатури пролетаріату не одержала достатньої підтримки у країнах Західної Європи. За таких умов розрив повний і остаточний між лівими і правими в соціалістичному русі був лише справою часу.

Трагізм ситуації лівих, особливо більшовиків, полягав у тому, що вони не зрозуміли політичних настроїв громадян Європи, які вважали, що кожен народ має право сам обирати свій шлях розвитку. Тому вони засуджували втручання своїх урядів у справи Росії, але і не бажали нав'язування політичної поведінки ззовні у своїх країнах. Звинувачення більшовиками соціал-демократів за такі настрої громадян Європи по меншій мірі некоректні.

На 1921 рік зосталася в минулому найбільш гостра фаза соціально-класової боротьби пролетаріату в країнах Західної Європи. Ця обставина стала вирішальною в повороті крупної буржуазії до наступу на соціальні здобутки трудящих, завойовані ними в попередні роки. Політичним фундаментом такого курсу виступив фашизм.

Проте в соціалістичному русі навіть за умови смертельної небезпеки з боку фашистів і в 20–30-ті роки велись суперечки з теоретичних питань. Відзначимо, що в Європі більш впливовим був реформістський рух. Уже в 1921 р. в соціал-демократичних партіях нараховувалось 8 млн. членів, в комуністичних – 750 тис. членів. Під впливом соціал-демократів було 22 млн. членів профспілок.

Саме цим пояснюється зміна тактики комуністичного руху, суть якої полягала у переході від революційних битв до "тривалої осади капіталізму", пошуку союзників в цій боротьбі. Цим пояснюється зміна ставлення до соціал-демократів. Вперше в найбільш повному вигляді це проявилося на третьому конгресі Комінтерну (1921 р.) Ідея єдиного робітничого фронту, яка була висунута на цьому конгресі, почала оволодівати, усвідомлюватися в лівому русі. Однак вона не була, реалізована.

У 1922 р. в Гамбурзі відбувся конгрес Другого Інтернаціоналу і Віденського Інтернаціоналу, на якому обидва Інтернаціонали об єдналися в Соціалістичний Інтернаціонал. З тих пір і аж до розпуску в 1943 р. Комінтерну між ними політична боротьба була більш жорстка, ніж між соціалістами і фашистами.

Таким чином, перша спроба встановлення єдиного робітничого фронту, про яку було заявлено в 1922 р., закінчилась невдачею.

Економічна, політична і соціальна стабілізація в країнах Європи, яка мала місце в 1924–1928 рр., поставила перед правими і лівими соціалістами нові проблеми. По-перше, необхідно було визначитись щодо тривалості стабілізації. Праві соціалісти вважали її закономірним результатом функціонування капіталістичної системи, як доказ подолання протиріч і початок епохи без кризового розвитку капіталізму. Звідси випливав їх курс на

посилення реформістських тенденцій у робітничому русі, на пропаганду ідей соціального партнерства, яке в кінцевому рахунку мало замінити вільну конкуренцію соціалістичними принципами планової виробництва. Результати такої політичної лінії були вражаючими. На виборах в ті роки кандидати від Соціал-демократичних партій набирали до 25 млн голосів, у т. ч. в Австрії і Швеції – більше 30% голосів, у Бельгії, Великобританії, Німеччині, Данії більше 20% голосів, у Франції і Фінляндії. Другий Інтернаціонал об'єднував у цей час 36 партій. Лідери соціал-демократичних партій брали участь або очолювали уряди у Великобританії, Німеччині, Швеції, Бельгії, Данії. Вони вважали, що це і є єдиний шлях у демократизації парламентської системи, вершиною якої мав стати коаліційний уряд з буржуазними партіями або навіть однорідний соціалістичний уряд. Саме цим можна пояснити причини заперечення ними організації і підтримки масових робітничих виступів на даному історичному етапі.

Один з лідерів німецької соціал-демократії якраз напередодні приходу до влади фашистів і розгрому ними усіх робітничих організацій заявив: "Ми живемо уже не в умовах капіталізму, ми живемо в період, який і в економічному і в політичному, і в соціальному відношеннях є перехідним до соціалізму. У Німеччині у нас в десять раз'в у нас більше, ніж у Росії, соціалістичних досягнень".

Теорія "організованого капіталізму", орієнтація лідерів соціал-демократії лише на еволюційний шлях до соціалізму, їх курс на "соціальне партнерство" робітників і підприємців з метою досягнення "політичної та господарської демократії" категорично заперечувався комуністами.

Комуністи в рамках Комінтерну також визнавали факт стабілізації. Однак, вважали її тимчасовою, яка неминуче мала привести до ще більш глобальної кризи. Така політична лінія обґрунтовувалася, по-перше, тим, що і в умовах стабілізації мав місце нерівномірний розвиток різних галузей економіки, по-друге, тим, що і в цей час зберігався високий рівень безробіття (у США, Великобританії, Франції, Німеччині, Італії і Японії в 1929 р., за даними профспілок було близько 10 млн. чол. безробітними), по-третє, платіжні можливості робітників відставали від росту виробництва, що відчувало нове перевиробництво.

Виходячи з цих реалій, Компартії засуджували соціал-демократів за їх співпрацю з буржуазією, намагалися організувати робітників на масові виступи на захист своїх класових інтересів. Біда в тому, що і на цьому етапі Комінтерн не відмовився від своєї стратегії - курсу на світову соціалістичну революцію, що уже давно не відповідало об'єктивній обстановці.

Єдиним новим імпульсом у діяльності Комінтерну в роки стабілізації було проголошення тактики єдиного робітничого фронту, яка з 1924 р. трактувалася як "синонім диктатури пролетаріату", як засіб викриття соціал-демократів та звільнення робітничого класу від їх впливу і завоювання його на сторону компартій. Єдність дій з лідерами соціал - демократії виключалася. Апогеєм цього курсу стала проголошена Комінтерном у 1927 р. тактика "клас проти класу". Нетерпимість до соціал-демократів була доведена до абсурду. Комінтерн звинувачував їх у "соціал-фашизмі".

Результатом такого сектантського курсу з боку комуністичного руху була ізоляція компартій від широких верств робітничого класу. У 30-ті роки, в умовах світової економічної кризи і наступу фашизму, трагізм для комуністичного руху став безмежним.

Соціал-демократичний рух також опинився у скрутному становищі. В умовах масового безробіття і небаченого до того зубожіння мас його ідеологи не могли, як раніше, навівати пролетаріатові необхідність "класового миру", не могли більше захищати капіталізм від руху протесту пролетарських мас.

Буржуазія за таких умов змінює форму боротьби проти революційних виступів, стає на шлях утворення таких органів, які б придушували всяку опозицію. Усе це поряд із впливом могутніх економічних факторів зумовило зростання фашистських тенденцій монополістичної буржуазії у більшості країн Європи.

Головна небезпека для робітничого руху в умовах глибокої економічної і політичної кризи полягала у швидкому зростанні фашизму. Першочерговим завданням ставало захист демократичних свобод, відвернення нової світової війни. Успішна боротьба проти фашизму

була немислима без революційної мобілізації пролетаріату без встановлення єдності дій у боротьбі проти фашизму. Але така ситуація створювала умови для перемоги соціалістичної революції, яко. реформатори, які раніше боялися більше ніж фашизму.

Віденський конгрес II Інтернаціоналу в 1931 р. схвалив тактику німецької соціал-демократії "меншого зла". Суть її зводилась до того, що соціал-демократія підтримувала будь-який уряд, "щоб не штовхнути всю буржуазію до фашизму". На ділі це були кроки до зради демократії.

У 1935 р. 45 із 67 компартій (у т.ч. 15 в Європі) діяли в умовах підпілля. Десятки тисяч комуністів загинули в боротьбі з наступом фашизму. Комуністи були на чолі великих страйків 1929-1935 рр. Однак і на цьому етапі Компартії з залізненням зрозуміли необхідність зміни гасел і прийомів боротьби у зв'язку з наступом фашизму, не стали на шлях єдності дій з соціал-демократією, переоцінили ступінь революційності основних мас пролетаріату.

У той же час і соціал-демократи досить повільно, навіть після приходу до влади фашистів у Німеччині, засвоювали необхідність рішучого опору фашизмові. Виконком II Інтернаціоналу заборонив своїм секціям вступати у переговори з комуністами на предмет спільних дій проти фашизму.

І лише Лейпцігський процес (вересень – грудень 1933 р.) прискорив процес повороту у свідомості робітничого класу, визрівання ідеї про необхідність широкого міжнародного антифашистського фронту. Першими дали приклад єдності дій комуністи і соціалісти Франції у 1934 р. Потім на цей шлях стали соціалісти і комуністи в Італії, Іспанії, Греції, Австрії.

У 1935 р. в Москві відбувся VII конгрес Комінтерну. На цей час у 65 Компартіях світу було 800 тис. комуністів. Головним питанням на конгресі було "Наступ фашизму і завдання Комінтерну в боротьбі за єдність робітничого руху проти фашизму". З доповіддю на цю тему виступив Г.Димитров. Слід відзначити, що на той час комуністичний рух в Європі і Америці мав досить авторитетних лідерів: Е. Тельман, В. Пік, М. Торез, М. Кашен, А. Грамші, П. Тольятті, О. Куусінен, Г. Димитрів, В. Коларов, К. Готвальд, Х. Діас, Д. Ібаррурі, У. Фостер та ін.

Конгрес розкрив перед усім світом справжню суть фашизму. Прихід до влади фашизму, зробив висновок конгрес, це не звичайна заміна одного буржуазного уряду іншим, а заміна однієї державної форми панування буржуазії – буржуазної демократії іншою формою – відвертою терористичною диктатурою.

У зв'язку з умовами, що змінилися, і новими завданнями по-новому було розв'язане питання про боротьбу за єдність і гегемонію пролетаріату. Головним напрямком у діяльності компартій мала стати боротьба за єдиний фронт. Умовою його створення мала стати єдність дій проти фашизму, проти наступу капіталу, проти загрози війни.

Для успішного здійснення нових гасел була змінена тактика щодо соціал-демократії. VII конгрес Комінтерну визнав допустимість єдиного фронту зверху при обов'язковому поєднанні з єдиним фронтом знизу. По новому була поставлена проблема єдності профспілкового руху. Було запропоновано комуністам вести роботу по створенню на підприємствах єдиних профспілок, єдиного профцентру у кожній країні.

Конгрес поставив питання і про політичну єдність, про єдину політичну партію пролетаріату. Однак умови Комінтерну (їх було 5), у т.ч. вимога революційного повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату були неприйнятними для Соціал-демократичних партій.

Кінцевою метою єдності антифашистської демократичної коаліції мав стати Народний фронт. Стратегічними цілями було визнано об'єднання боротьби усіх антифашистських сил за демократичні свободи і національну незалежність, за збереження миру між народами. Політичним виверженням Народного фронту мав стати його уряд, який включав би до свого складу усіх антифашистів.

1935–1938 рр. були часом нового піднесення робітничого руху. Цьому було дві причини: по-перше насувалась нова економічна криза з усіма її наслідками для робітників і по-друге зростав деспотизм фашистських диктатур в Німеччині, Італії, Іспанії.

У 1935 р. був створений Народний фронт у Франції, у 1936 р. – в Іспанії. У США комуністи добились створення Конгресу виробничих профспілок. Однак глобального об'єднання

зусиль Третього Комінтерну і II Інтернаціоналу не сталося. Навіть у підході до такої проблеми, як допомога іспанським республіканцям у збройній боротьбі проти фашистів. На кінець 1938 р. єдність комуністів і соціалістів Європи майже повсюдно ослабла. Знизився загальний рівень робітничого і демократичного руху, особливо після падіння в березні 1939 р. Іспанської республіки.

Досвід об'єднання комуністів і соціалістів попередніх років засвідчував можливість і безумовну необхідність єдності їх дій, величезні перспективи, які відкриває ця єдність перед робітничим рухом. Однак внаслідок полярних стратегічних цілей комуністів і соціалістів політичної єдності на рівні їх політичних органів не відбулося.

Таким чином, у 1918–1939 рр. стратегічні цілі європейського соціалістичного руху не зблизилися. Соціал-демократи не визнали можливості пролетарської революції, комуністи не відмовилися від необхідності встановлення диктатури пролетаріату в ряді європейських країн.

Виникає питання: чого було більше: поразок чи перемог пролетаріату? Дійсно, мільйони робітників загинули в боротьбі з капіталом. Зазнали поразки усі революції у країнах Західної і Центральної Європи. Фашизм розгромив основні сили організованого пролетаріату в Німеччині, Італії, Іспанії, Австрії. У жодній капіталістичній країні комуністи не завоювали більшості пролетаріату.

І все ж за ці десятиріччя європейський і американський робітничий рух (соціалістичний і комуністичний) зробили значний крок вперед. Він очолив і досяг істотних економічних і політичних поступок з боку буржуазії: домігся введення загального виборчого права, підвищення зарплати, запровадження 8-годинного робочого дня, утворення в багатьох країнах компартій, які зарекомендували себе непримиренними борцями з фашизмом у міжвоєнний період і ще більшою мірою в роки Другої світової війни.

Основними векторами фашистського руху був курс на розширення і зміцнення соціальної бази буржуазної влади шляхом поєднання національної і соціальної ідеї, подолання революційних рухів, покращення внутрішнього становища за рахунок інших народів, ліквідація СРСР. Найбільш поширеним фашистський рух був в Італії, Німеччині. На 1933 р. фашистським рухом були охоплені 23 країни, а в 1934 р. – 39 країн. У малих країнах Європи фашисти не відігравали самостійної ролі, були колабораціоністами.

Фашизм – це не надкласовий, не народний, не національний рух, а придушення політичних противників, курс на мілітаризацію, дармове використання робочої сили (у завойованих країнах); це ліквідація профспілкових організацій робітників, ліквідація безробіття і підвищення заробітної плати, організація масових добродійних заходів, масових відпочинкових заходів; це дипломатичні і військові успіхи, це пропаганда без всяких правил, це поява великої кількості прислужників, це антифашистські рухи. Соціальна база фашистів – крупна буржуазія, військові, кваліфіковані робітники (частково), а також фермери.

Фашизм передбачає наявність у партії боєнізованих загонів. Програмним документом німецьких фашистів була книга А. Гітлера "Майн Кампф". На 1941 р. її тираж досяг 7 млн. примірників. У ній Гітлер визначив пріоритети боротьби фашистів: знищити марксизм, профспілки (бо вони є елементом терору проти економіки); знищити демократію та парламентаризм, оскільки він є попередником марксизму. Геополітичні цілі фашистів передбачали розширення життєвого простору і перш за все за рахунок територій на схід від Німеччини. Завойована територія мала бути звільнена від місцевого населення для заселення її німцями.

Німецький фашизм - це антислов'янізм. У 1942 р. Гітлер заявив: "Слов'яни повинні працювати на нас. У тій мірі, в якій вони нам не потрібні, вони можуть вимирати. Обов'язковий медогляд для них зайвий. Розмноження слов'ян не бажане. Освіта небезпечна. Для них достатньо вміти рахувати до 100".

Німецький фашизм – це антисемітизм, ворожість до євреїв, які нібито поставили за мету змішатися з німецькою расою і її знищити, це – антирадянщина, це курс на ліквідацію СРСР як головного знаряддя єврейської змови і військової загрози для Німеччини, це – підготовка до світової війни, яка мала забезпечити Німеччині світове панування, це – нетерпимість до релігії: було поставлене завдання створити нову релігію "позитивного

християнства", це тотальний контроль над державними органами (лише члени фашистської партії могли обіймати державні посади)

Таким чином, Перша світова війна здійснила великий вплив на політичне життя у країнах Європи та Америки, внесла серйозні корективи в політичну палітру. У перші повоєнні роки суттєво зміцнила свої позиції соціалістична течія. Розкол, який стався в ній ще до початку війни, у 20–30-ті роки, поглибився. Це було причиною послаблення її позицій напередодні Другої світової війни. Буржуазні політичні течії від оборони в 20-ті роки перейшли в наступ у 30-ті роки. Страх перед можливою перспективою втрати політичної та економічної влади штовхав їх до тоталітарної політичної поведінки. Вивершенням цього курсу в Європі був фашизм

(Закінчення статті у наступному номері)

РОЗДІЛ

8

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94(477)

Степан Дровозюк

УКРАЇНІЗАЦІЯ 20-Х РР. І СЕЛЯНСТВО. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

В статті розкривається основні напрямки дослідження в історичній науці останніх років проблеми українізації в 20-ті роки та визначення в ній місця і ролі селянства, ставляться завдання в розробці даної проблеми на найближчі роки.

Українізація належить до числа проблем, що активно досліджуються з початку 90х років За цей час з'явилося десятки ґрунтовних статей та кілька дисертаційних досліджень, у яких селянство розглядається як вагомий чинник українізації Тому, на нашу думку, з'ясування усієї системи взаємозв'язків політики українізації і селянства становить один із перспективних напоямів дослідження

Відомо що більшовицький режим розглядав політику українізації як засіб приборкання селянства його радянізації Л Каганович відверто висловлював побоювання що зростаюча активність селянства, залучення до рад широкого загалу, що по суті становить українську масу призведе до відриву суспільства від партії Тому він наголосив, " що коли ми хочемо справді заволодіти зверху до низу тим будівництвом і творчістю, що є в народних масах, то ми повинні перевести українізацію, ми повинні добитися, щоб кожний селянин бачив в апараті близьких собі людей" [1] Однак українізація вийшла за визначені більшовиками рамки Вона дала поштовх українському національному відродженню, сприяла розвиткові української науки та культури Разом з тим українізація 20 х років – явище багатогранне та суперечливе. Сучасні дослідники цілком слушно зауважують що українізація, з одного боку зміцнила більшовицький режим в Україні а з іншого -- зрушила процес дерусифікації суспільства [2]. Політика українізації прямо чи опосередковано, – наклала відбиток на усі сторони тогочасного життя Отже йдеться про дослідження складного комплексу різноманітних питань, так чи інакше пов'язаних з українізацією, а це вимагає історіографічного аналізу проблеми

Причини українізації її мету зміст, форми та наслідки з'ясували В Даниленко С Кульчицький Я Дашкевич Я Верменич Л Блінда [3] та інші дослідники

Історіографічні розвідки В Коцура та О Зінько [4] свідчать про те, що розпочалося осмислення досягнень історичної науки у дослідженні цієї важливої проблеми

Одним з перших мотиви українізації пов'язав із селянством Ю Шевельов Він зазначив що спершу це була потреба пристосуватися до селянства Згодом, на його думку, пов'язування української мови й культури з селом було рішуче відкинено Автор торкнувся питання щодо безпосереднього ставлення селянства до українізації Він висловив думку що українізація не мала під собою міцної соціальної основи бо спиралася тільки на українську інтелігенцію комуністичної орієнтації а відомостей про ентузіазм селянства у зв'язку з українізацією не збереглося [5]

В Україні дослідження українізації розпочалося в кінці 80-х рр., однак автори розглядали цей процес у вузькому значенні, насамперед як українізацію адміністративного апарату Селянський аспект заторкувався, зокрема, у зв'язку з критикою теорії "двох культур" [6].

В історіографії 90-х рр важливим кроком до подолання стереотипів та переоцінки політики українізації з нових методологічних позицій стала праця В М Даниленка Г В Касьянова та С В Кульчицького "Сталінізм на Україні 20-30 ті роки" Вони розглянули політику українізації на широкому тлі соціально духовних процесів і наголосили, що село на противагу русифікованим містам зберігало свої національні традиції, культуру і мову [7]

Серед публікацій що з'явилися ще до розпаду СРСР виділяється стаття Я Дашкевича "Українізація причини і наслідки" Він розкрив причини українізації, виділив основні соціальні групи, що чинили їй спротив [8] Розвиваючи висловлені тут міркування, автор дійшов висновку що наступ на відродження української нації мав на меті фізично ліквідувати не лише кадри українізаторів але й скерувати основний винищувальний удар на етнічне ядро

української нації – українське селянство. Я.Дашкевич довів, що засобом знищення українського селянства саме як основи етносу був голод 1932–1933 рр. На думку автора, наслідками контрукраїнізації стали почуття смертельної загрози і тваринного страху серед національно свідомих селян, поглиблення почуття меншовартості, лінгвоциду [9].

Селянський аспект українізації розглядається також у працях М.Поповича, Я.Мандрика, В.Виткалова, О.Удода, що присвячені культурно-духовній проблематиці [10]. Цього питання торкнувся Л.Новохатько, який підкреслив, що українізація вийшла далеко за її програмовані суто культурно-просвітницькі межі, тому реалізація курсу на українізацію носила характер національного відродження. Автор вказав на активну роль у цих процесах національної інтелігенції та українського селянства [11].

Питання українізації з точки зору взаємодії сільської і міської культур проаналізував О.Криворучко. Він присвятив цій проблемі окремий параграф дисертаційного дослідження. Аналіз політики українізації у площині "село-місто" дав можливість авторові зробити ряд цікавих спостережень. Дослідник дійшов висновку, що село відігравало роль не стільки об'єкта українізації, скільки було головним її резервуаром. На його думку, саме активна роль села в процесі українізації спричинилася тому, що остання вийшла за окреслені Москвою межі і набула дійсно націотворчого характеру. Розрізняючи "апаратну українізацію" і "природню українізацію", саме другу автор пов'язує з селянством і акцентує на ній увагу. Показуючи роль вихідців з села в українізації партійно-державних інституцій, соціальних груп та різних сфер тогочасного суспільства, дослідник таким чином позначив перспективні напрями руху історичної думки [12].

Паралельно з дослідженням українізації як цілісного історичного явища бачимо спроби виокремити її найважливіші аспекти. Серед них - взаємозв'язок українізації та голоду 1932–1933 рр. Це питання висвітлив В.Мороз, який наголосив, що за роки українізації стала ясною особлива роль села у цьому процесі. "Виявилося, – констатував автор, – що село не лише консерватор національних традицій (як було досі), а й могутній каталізатор українізації в місті". Тому, на його думку, плануючи голод 1933 р., Москва хотіла поранити село в першу чергу "як основний ресурс для зросту національної стихії". Ці міркування дали В.Морозу підстави зробити висновок, що "селянський і національний аспект трагедії були зв'язані у тісний вузол" [13].

Аналізуючи питання "українізація і голод", В.Даниленко та П.Бондарчук наголосили, що в Україні селянин мав набагато більше значення для успіху радянської програми, ніж в інших районах. На їхню думку, село було базою, могутнім каталізатором "українізації" в місті. Важливе значення має висновок авторів про те, що селянство могло бути національною силою лише в тісному зв'язку з національною інтелігенцією. "Тому, – міркують вони, – удар по селянству повинен був відбутися одночасно з ударом по інтелігенції, із згортанням політики українізації" [14].

Особлива роль у здійсненні українізації належала міграційним процесам. Цей аспект висвітлили П.Бондарчук та В.Шарпатий. Переселення сільського україномовного населення у зрусифіковані міста вони визначили як націотворчий чинник. При цьому автори виділили два етапи міграції, що мали свої особливості. Так, для першої половини 20-х років було характерним не стільки вливання селян в робітничі лави, як повернення старих робітничих кадрів, які у період громадянської війни шукали там прихистку. На другому етапі базою поповнення стали міграції власне селян у міста та промислові райони. Збільшення чисельності українців – членів індустріальних профспілкових організацій призводило до українізації профспілкової роботи. На думку авторів, переселення сільських мешканців до міст впливало на процес українізації не лише шляхом збільшення числа українців, а й опосередковано [15].

Кілька змістовних статей з питань українізації преси опублікувала О.Коляструк. Аналізуючи процес українізації радянської преси, авторка поставила ряд питань щодо впливу на нього селянства. Пов'язуючи причини українізації з селянством, вона наголосила, що радянський режим пішов на українізацію в першу чергу тому, що боявся селянських заворушень. Авторка констатувала, що українізація була породжена селянством і загинула разом з ним [16]. О.Коляструк доводить, що преса виступала засобом українізації. Створення масової селянської газети робило можливою поступову радянізацію селянського суспільства. З іншого боку, на її думку, мовленнєва практика селянства сприяла природній

українізації преси [17] Водночас "умисна селянізація українізації посилювала упосліджуваність української мови і культури" [18]

Серед найновіших публікацій привертає увагу монографія Г Г Єфіменка "Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932–1938)" Автор бачить пряму залежність між інтенсивністю українізації адміністративного апарату та здатністю селянства чинити опір. "Доки ЦК ВКП(б) не вдалося встановити цілковитий контроль над українським селом – вважає Г Г.Єфіменко, – доки була незахищеною колективізація, доки селяни, які й були основною соціальною базою українізації, становили небезпеку для влади, вище компартійне керівництво не зважувалося на рішучу боротьбу проти місцевого націонал-комунізму. Навпаки, воно активно продовжувало коренізацію державного та партійного апарату. ". Автор наголошує, що більш активна українізація 1931–1932 рр якраз пояснюється тим, що влада таким чином намагалася не допустити спільного виступу прихильників української державності та селян проти Москви Ослабивши селян голодомором зваливши вину на українських націонал-комуністів компартійна верхівка вирішила, що настав час встановлення повного ідеологічного контролю над селом Однак, вважає Г Г.Єфіменко, не можна сказати що після 1933 р політика коренізації згортається Змінюються її методи, а суть залишається незмінною Дослідник відносить згортання політики коренізації до 1938 р [19]

В останні роки спостерігається прагнення осмислити процеси українізації на регіональному рівні Так, В Нестеренко з ясував особливості українізації на Поділлі Він звернув увагу на те що для Поділля виконання декрету про українізацію адміністративного апарату мало особливе значення, оскільки більшість його жителів були селянами і майже не знали російської мови, внаслідок чого між ними і партійними керівниками часто виникало непорозуміння [20] Автор зробив висновок що через слабкий промисловий розвиток краю українська молодь що хотіла працювати на промислових підприємствах, вимушена була виїжджала в інші округи УСРР Тому припливу українців з сіл до подільських міст та містечок майже не було На відміну від промислових районів України на Поділлі не було об'єктивних умов для формування українського національно свідомого пролетаріату. Спеціального дослідження заслуговує порушене автором питання щодо участі сільських учителів у селянському руховi опору [21]

Ряд особливостей здійснення політики українізації у Донбасі виявила І Богінська Аналізуючи стан та відтворення педагогічних кадрів в умовах посилення "українізації" вона дійшла висновку про відсутність в регіоні широкого підґрунтя "українізації" Тому рушійною силою цього процесу стали вчителі з Катеринославщини Чернігівщини Полтавщини Київщини, запрошені для роботи в Донбас Авторка підкреслила що "українізація" педагогічних навчальних закладів в цьому регіоні залежала зокрема від комплектування студентського складу "селянським елементом" [22] Питання українізації на Чернігівщині розглянула Л Сурабко [23]

Перспективними є також напрями пов'язані з дослідженням процесу українізації в окремих сферах суспільного життя Серед них можна назвати працю О.Бондаря з питань українізації у військовій сфері [24] та дослідження діяльності інтелігенції в умовах українізації здійснене О Тарапон [25]

Таким чином, історіографічна ситуація характеризується тим, що у більшості праць селянство розглядається як соціальна база українізації, однак його реальна роль у цьому процесі висвітлюється недостатньо На це цілком справедливо вказується в історіографічних оглядах [26] Саме визнання селянства вирішальним чинником українізації вказує на необхідність поглибленого вивчення проблеми "селянство та українізація", з ясування системи зв'язків та взаємозалежностей між усіма елементами українізації

На нашу думку, необхідно повніше розкрити зміст тих суспільно-політичних настроїв селянства, що змусили більшовицький режим розпочати політику українізації Йдеться зокрема, про ставлення українського селянства до партійно-радянського адміністративного апарату та здійснюваної ним політики Ще недостатньо з'ясовано якою була конкретна реакція селянства на політику українізації, у тому числі різних його груп як з точки зору соціального стану, освіти, так і регіону проживання

Поряд з цим необхідно наповнити конкретним змістом твердження істориків про те, що селяни не тільки безпосередньо впливали на українізацію а й опосередковано

Досить добре висвітлена "апаратна українізація" а процес, що іменується "природною українізацією", розкритий ще недостатньо. Отже, завдання полягає у тому, щоб подолати певну невідповідність між визнанням, що село було соціальною базою українізації і каталізатором та розкриттям цієї тези на конкретно-історичному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вісті. – 1925. – 10 квітня, 10 листопада. 2. Даниленко В., Верменич Я. "Троянський кінь "українізації" // Вісті. – 1997. – №5. – С.151. 3. Даниленко В.М. До витоків політики "українізації" // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – К., 1993. 4. Кульчицький С. Зміст радянської української 20-х років // Сучасність. – 1998. – №9. 5. Данилевич Я.Р. Українізація: причини і наслідки // Слово і час. – 1990. – №8. 6. Данилевич Я. Україна вчора і нині: нариси, виступи, есе. – К., 1993. 7. Верменич Я.В. Ставлення української інтелігенції до політики українізації 20-30-х років: політичний і культурологічний аспекти проблеми: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993; Верменич Я.В. Політичні наслідки і уроки політики українізації 20-30-х рр. // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – К., 2001. – Вип.4. 8. Білик І.В. Українізація та її результати в системі політичних взаємин українського народу в 20-ті роки: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1992. 9. Кондур В. Витоки українізації та розвиток освіти в 20-ті рр. XX ст. // Історіографія історії України: Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства. Центральна та Східна Європа. Збірник наук. праць. – К.; Чернігів, 1997. – Вип.1. 10. Янко О.В. Методологічні проблеми доби українізації в літературі 20-х рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: Історія. Збірник наук. праць. – Вінниця, 2000. – Вип.II. 11. Шевелов Ю. Українізація радянська політична 1925-1932 років // Сучасність. – 1983. – №6. 12. Лотницький В.С. Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки // Український історичний журнал. – 1989. – №3. 13. Бурлака С.І. Українізація і партапарат: перша половина 20-х років // Дніпро. – 1991. – №5. 14. Даниленко В.М., Касьянов В.І., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991. 15. Даниленко Я.Р. Українізація: причини і наслідки // Слово і час. – 1990. – №8, 9. 16. Даниленко Я. Україна вчора і нині: нариси, виступи, есе. – К., 1993. – С.83-86. 17. Потапенко М.В. Партія історія культури України. – К., 1999. 18. Матцерін Я.І. Культура української преси в першій половині 1929-1938 рр. – Івано-Франківськ, 1998. 19. Янко О.А. Історія політики. – К., 1999. 20. Новохатський І.М. Соціально-економічні та культурні процеси в Україні в контексті національної політики радянської держави (20-ті – середина 30-х рр. XX ст.): Автореф. дис. ... доктора іст. наук. – К., 1999. 21. Криворуцько О.І. Проблеми політичної та виборчої культури УСРР в 20-х роках (історичний аспект): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994. – С.109-129. 22. Морозов В. Голод 1933-го року в Україні: наукові і політичні можливості // Держава і право. – 1993. – №2. – С.3-8. 23. Даниленко В., Бондарчук П. Крах політики українізації і голод 1932-1933 рр. // Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз: соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків. Матер. наук.-теорет. конф. Матеріали. – К.: Нью-Йорк, 2000. – С.83-86. 24. Бондарчук П.М., Шарапатий В.Г. Профспілки і проблема "українізації" робітництва в політиці УСРР в 1920-ті рр. // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – К., 2001. – Вип.4. – С.248-286. 25. Кольєрук О.А. Парадокси та уроки українізації 20-30-х років XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2000. – Вип.2. – С.112-117. 26. Кольєрук О.А. Українізація преси УСРР (Перша половина 20-х рр. XX ст.) // Там само. – Вінниця, 1999. – Вип.1. – С.73-78. 27. Кольєрук О.А. Влада і преса в контексті політики українізації (20-30-ті рр.) // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – К., 1999. – Вип.3. – С.170-191. 28. Сафроненко І.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932-1938 рр.). – К., 2001. – С.63-64, 80, 266. 29. Нестеренко В.А. Проведення українізації на Кам'янеччині (20-ті роки) // Поділля і Волинь у контексті історії України: історико-краєзнавчі читання. Наукові збірник. – Хмельницький, 1995. – С.24-31. 30. Нестеренко В.А. Українізація на Поділлі в 20

30-ті роки XX ст. – К.-Подільський,1999. 22 Богінська І.В. Педагогічні кадри Донбасу і політика українізації (1920-30-ті роки). Автореф. дис. ... канд. іст. наук.. Донецьк. 2000. 23 Сурабко Л. Українізація на Черніговщині // Сіверянський літопис. 1997 №5 24 Бондарь О.М. Українізація та національні формування у військах УВО у 1922 1935 роках. Автореф. дис. ... канд. іст. наук О.,1997 24 Тарапон О.А Становище та діяльність літературно-мистецької інтелігенції України в умовах українізації (1923 р. початок 1930-х рр.): Автореф. дис ... канд. іст. наук. К.,1999. 25. Борисенок Е.Ю. Украинизация 1920-1930-х годов в СССР в освещении современной украинской историографии // Славяноведение. 1999. №5. С.74.

Stepan Drovozyk

UKRAINIZACHA 20TH YEARS AND PEASANTRY. HISTORIOGRAPHY OF PROBLEM

In clause it is opened the basic directions of researches in a historical science of last years of a problem ukrainizacjia 20th years and roles in it of peasantry to be put a problem of development of the given problem the nearest years.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Микола Алексієвець – доктор історичних наук, професор. Заслужений працівник освіти України, декан історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Марія Алексієвець – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Леся Алексієвець – кандидат історичних наук, асистент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Валерій Барковський – старший викладач кафедри спеціальних дисциплін Херсонського факультету Запорізького юридичного інституту МВС

Микола Бармак – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Елла Бистрицька – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Євгенія Бондаренко – асистент кафедри педагогічної майстерності та освітніх технологій Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Анатолій Боровик – кандидат історичних наук, докторант Чернігівського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка

Інна Боровська – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Володимир Брославський – провідний спеціаліст з комп'ютерного обслуговування наукового відділу Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Богдан Буяк – начальник відділу виховної роботи Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Оксана Гомотюк – кандидат історичних наук, доцент Тернопільської академії народного господарства

Тетяна Гонтар – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри стародавньої і середньовічної історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Анатолій Григорук – кандитат економічних наук, доцент, завідувач кафедри філософії та економічної теорії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Василь Грубінко – доктор біологічних наук, професор, проректор з навчальної роботи Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Людмила Давидович – здобувач Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Олександра Демченко – кандидат педагогічних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Степан Дровозюк – кандидат історичних наук, доцент Вінницького торговельно-економічного інституту, декан факультету підприємництва.

Іван Зуляк – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Ігор Іванюта – аспірант історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ольга Кобельська – здобувач історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Павло Коріненко – професор, доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Олександр Клименюк – докторант (м. Київ)

Володимир Кравець – член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор, ректор Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Заслужений працівник освіти України.

Руслана Краснопольська – заслужена вчителька України, переможець конкурсу "Вчитель 2000 року" України (м. Тернопіль).

Віталій Лесняк – здобувач історичного факультету, голова наукового гуртка з правознавства Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Любов Литвин – кандидат економічних наук, доцент кафедри філософії та економічної теорії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Петро Михальчук – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Володимир Мороз – здобувач, голова НСТ історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Олександр Петровський – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Зоряна Погоріла – учителька історії ЗОШ № 30 м. Тернополя.

Юрій Поліщук – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Олег Полянський – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Михайло Ревуцький – кандидат філософських наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Олена Рега – здобувач, студентський декан історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Людмила Романишина – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної майстерності та освітніх технологій Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Йосип Свинко – професор, завідувач кафедри фізичної географії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Григорій Терещук – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Оксана Трум – аспірантка історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Володимир Цвіркун – кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії та економічної теорії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Олександр Шама – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Василь Шепетюк – кандидат філософських наук, доцент кафедри історії України Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Іван Шумський – асистент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Оксана Ятищук – асистент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. МАТЕРІАЛИ II ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ.....3

ВИСТУП ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЛЕОНІДА КУЧМИ НА II ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ З'ЇЗДІ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ 8 ЖОВТНЯ 2001 РОКУ.....4

ДОПОВІДЬ МІНІСТРА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ВАСИЛЯ КРЕМЕНЯ НА II ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ З'ЇЗДІ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ.....12

НАЦІОНАЛЬНА ДОКТРИНА РОЗВИТКУ ОСВІТИ УКРАЇНИ В XXI СТОЛІТТІ.....24

ПРОГРАМА ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ У СВІТЛІ РІШЕНЬ II ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ ТА ВИСТУПУ НА НЬОМУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ Л.Д. КУЧМИ.....36

РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО СИМПОЗІУМУ У СВІТЛІ РІШЕНЬ II ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ ТА ВИСТУПУ НА НЬОМУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ Л.Д.КУЧМИ.....41

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА: РОЗВИТОК І ПЕРСПЕКТИВИ...42

Володимир Кравець

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ.....42

Василь Грубінко

ГУМАНІЗАЦІЯ ТА ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....44

Григорій Терещук

НАУКОВИЙ ФАКТОР У СИСТЕМІ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ.....53

Микола Алексієвець

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА.....56

Олександр Клименюк

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАУКОВИХ ПРИНЦИПІВ.....62

Павло Коріненко

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН.....71

Людмила Романишина

ІННОВАЦІЙНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ШКОЛІ....74

Тетяна Гоптар

ПІДГОТОВКА ІСТОРИКІВ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТРАДИЦІЙ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ....76

Олег Полянський

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 1921 – 1991 РР....79

Анатолій Грисорук, Любов Литвин

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ....85

Богдан Буяк

НОВИЙ ПІДХІД ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У СВІТЛІ РІШЕНЬ II ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ....88

Микола Бармак, Володимир Бровацький

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ ІНФОРМАТИКИ....91

Руслана Краснопольська

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ....94

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНА ОСВІТА: ЗМІСТ, ФОРМИ, МЕТОДИ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА, ДОСВІД....97

Іван Зуляк

КОМП'ЮТЕРНІ ПРОГРАМНО-КОНТРОЛЮЮЧІ СИСТЕМИ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН....98

Олександр Петровський

КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЧИННИК ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ....100

Микола Бармак

НОВІТНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У ПОЛІПШЕННІ ВИКЛАДАННЯ «ПРАВОЗНАВСТВА»....104

Леся Алексієвець

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ....108

Олена Реча, Ольга Кобельська, Віталій Лесняк

РОЛЬ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ ІСТОРИКІВ НОВОЇ ДОБИ....112

Марія Алексієвець

ОПТИМІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У ВИЩИХ ГУМАНІТАРНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ....115

Іван Шумський

НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ....118

Василь Шепетюк

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО КУРСУ ТА ВИКЛАДАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ....120

Олександр Шама, Михайло Ревуцький

НОВІТНІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ....126

Йосип Свинко

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНОЗНАВЧОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК....128

Інна Боровська

НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ НОВОЇ ІСТОРІЇ КРАЇН ЄВРОПИ І АМЕРИКИ....132

Володимир Мороз

ПОШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ В КОНТЕКСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ....135

Володимир Цвіркун

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ УСТАНОВОК СТУДЕНТІВ....137

Зорина Погоріла

НАЦІОНАЛЬНЕ І ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ "ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО"....140

Юрій Поліщук

ДИДАКТИЧНА ГРА НА УРОЦІ ІСТОРІЇ ЯК СИСТЕМА ІГРОВИХ ПРОБЛЕМНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ....143

Євгенія Бондаренко

НОВИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ В СВІТЛІ «НАЦІОНАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ УКРАЇНИ У XXI СТОЛІТТІ»....146

Петро Михальчук

ВИКОРИСТАННЯ ТЕСТОВИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ ПРИ ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ....150

Ельга Бистрицька

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ "РЕЛІГІЄЗНАВСТВА" У ВИЩІЙ ШКОЛІ....154

Оксана Ятищук

ЕТНОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН....158

РОЗДІЛ 4. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ.....160

ДО 135-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ М.ГРУШЕВСЬКОГО.....161

Оксана Труш

РОЛЬ М.ГРУШЕВСЬКОГО В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ (КІН. XIX – ПОЧ. XX СТ.).....161

ДО 130-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В.ГНАТЮКА.....167

Ігор Іванюта

ОСНОВНІ ВІХИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ В. ГНАТЮКА (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.).....167

РОЗДІЛ 5. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ.....175

Оксана Голотюк, Людмила Давидович

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ).....176

Анатолій Боровик

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІСІЙ ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ ТА МИСТЕЦТВА З ПІДГОТОВКИ УКРАЇНСЬКИХ ПІДРУЧНИКІВ ЗА ГЕТЬМАНАТУ (КВІТЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1918 Р.) .179

Валерій Барковський

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ.....185

РОЗДІЛ 6. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ.191

Олександра Демченко

СОЦІАЛЬНІ РЕФОРМИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА БРИТАНСЬКУ СІМ'Ю.....192

Леся Алексієвич

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ПОЛЬЩІ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ.....194

РОЗДІЛ 7. НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧАМ ВИЩОЇ ШКОЛИ І ВЧИТЕЛЯМ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ.....203

Іван Зуляк, Михайло Ревуцький, Олександр Шапа, Іван Шумський

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ.....204

Павло Коріненко

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ (1918–1945 РР.) ПРОБЛЕМИ УСТРОЮ СВІТУ НА МИРНИХ КОНФЕРЕНЦІЯХ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1919 –1921 РР.).....215

РОЗДІЛ 8. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО.....227

Степан Яровик

УКРАЇНІЗАЦІЯ 20-Х РР. І СЕЛЯНСТВО. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ.....228

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....233

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М.Алексієвця. Тернопіль. 2001. Вип. 14. 240 с.

Комп'ютерний набір: Юрій Древніцький, Андрій Клиш, Олена Лугова
Комп'ютерне оформлення: Володимир Брославський, Богдан Луговий

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу історичного факультету "Літопис"
Тернопільського державного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м.Тернопіль, вул. м.Кривоноса, 2
Тел. (0352) 33-78-88

Здано до складання 2.11.2001. Підписано до друку 4.12.2001. Формат 60x84/18.
Папір друкарський. Умовних аркушів 22,9. Обліково-видавничих аркушів 30.
Замовлення 126. Тираж 300 прим. Свідоцтво про реєстрацію ТР №241 від 18.11.97.

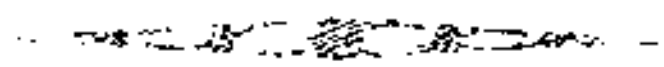

УВАГА

І. Для публікації матеріалів в журналі необхідно подати до редакції:

- статтю в редакторі Word (версія не нижче 6.0/95 шрифт Times New Roman) на дискеті (файл називається за прізвищем автора латинськими буквами з вказівкою на версію Word. Наприклад, Strishynec95, Strishenec97. Де 95 і 97 - версії Word. Файл обов'язково у двох копіях 95 та 97 версії) і якісно надруковану на білому папері формату А4,
- рецензію провідного фахівця з даної галузі науки, як правило, доктора наук, відповідно завірену;
- виписку із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;
- експертний висновок про можливість відкритого опублікування матеріалів;
- відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові (повністю), місце роботи, посада, наукові ступінь та звання, адреса, телефон)

ІІ. Вимоги до оформлення друкованих праць:

1. Формат сторінки А4
2. Поля 2х2х3х1
3. Шрифт Times New Roman, Arial
4. Величина шрифту - 14.
5. Інтервал: 1,5 (Ctrl+5)
6. Абзац: 1,25 см.
7. Рядків на сторінці - 29-30.
8. Символів на рядок - 65-70
9. Між роками ставиться тире (1917-1920)
10. По тексту використовуються вкладені одні дужки, для позначень квадратні
11. Ініціали (Алексєєвець М.М., М.М. Алексєєвець), роки (1917-1920 рр.), а також перед квадратною дужкою посилання [14: 23] ставиться нерозривний пробіл.
12. Посилання на список використаних джерел [12, 56-57, 14: 23], [14, 23], [14, арк. 23].
    - де "12" або "14" порядковий номер у списку використаних джерел
    - "56-57, 23" - номери сторінок
    - арк. 23 - вказівка на номер аркуша в архіві
    - "," - вказівка на те, що перед нею і після неї - різні джерела,
    - ":" - між номерами сторінок,
    - ";" - між порядковими номерами різних джерел
13. Зразок оформлення списку використаних джерел:

ь *Июль-ноябрь 1758 г. Ученая переписка префекта Киевской Академии Сильвестра Мисаиловского с профессором Христианом Бакмейстером // Акты и документы. - Отд. II. - Т. I. - К.: Тип. И. И. Чоколова, 1905. - С. 222-224.*

ь *Загоровський Ю. Київо-Могилянська академія в контексті європейської освітньої традиції. - Львів: Світ, 1994. - 456 с.*

ь *Історія української літератури XVII-XVIII століть: Навч. посіб. / За ред. О.І. Білецького. - К.: Вища школа, 1969. - 416 с.*

ь *Ісаєвич Я. Д. Братства та українська культура раннього нового часу. - Львів: Світ, 1990. - 224 с.*

ь *Історія міст і сіл Української РСР: Київська область. - К.: ГРУРЕ, 1968. - 1000 с.*

ь *Історія української журналістики XVII-XX ст. / За ред. І.І. Крупського, Г.С. Киридона. - К.: Вища школа, 1975. - 311 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1993. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1993. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1994. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1994. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1995. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1995. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1996. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1996. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1997. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1997. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1998. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1998. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1999. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 1999. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2000. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2000. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2001. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2001. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2002. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2002. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2003. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2003. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2004. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2004. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2005. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2005. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2006. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2006. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2007. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2007. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2008. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2008. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2009. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2009. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2010. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2010. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2011. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2011. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2012. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2012. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2013. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2013. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2014. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2014. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2015. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2015. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2016. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2016. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2017. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2017. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2018. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2018. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2019. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2019. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2020. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2020. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2021. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2021. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2022. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2022. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2023. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2023. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2024. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2024. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2025. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2025. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2026. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2026. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2027. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2027. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2028. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2028. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2029. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2029. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2030. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2030. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2031. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2031. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2032. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2032. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2033. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2033. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2034. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2034. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2035. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2035. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2036. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2036. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2037. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2037. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2038. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2038. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2039. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2039. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2040. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2040. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2041. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2041. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2042. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2042. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2043. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2043. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2044. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2044. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2045. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2045. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2046. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2046. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2047. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2047. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2048. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2048. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2049. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2049. - Т. 2. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2050. - Т. 1. - 591 с.*

ь *Історія української літератури: У 2 т. / За ред. І.О. Дзюби, А.В. Кудрицького, О.І. Назарука. - К.: Либідь, 2050. - Т. 2. - 591 с.*

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

один з найстаріших вищих навчальних закладів на Тернопільщині. Ректором університету є член-кореспондент АПН України доктор педагогічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України Володимир Кравець.

Сьогодні колектив університету становить майже 10 тис. чол.: понад 8 тис. студентів та аспірантів; близько 400 викладачів, з них 30 докторів наук, професорів, 230 кандидатів наук, доцентів, які готують фахівців із 20 спеціальностей на таких факультетах: історичному, природничо-біологічному, філологічному, фізико-математичному, індустріально-педагогічному, підготовки вчителів початкових класів, фізичного виховання, географічному, іноземних мов, музично-педагогічному, психолого-педагогічному, післядипломної освіти.

Університет підготував понад 30 тис. учителів, які працюють практично в усіх областях України. Понад 50 випускників захистили кандидатські й докторські дисертації і працюють у вузах та науково-дослідних установах України та її межами.

В УНІВЕРСИТЕТІ ФУНКЦІОНУЄ ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ.

Він заснований у 1940 р. Діяв до 1951 р. і був закритий. Справжнє відродження історичного факультету розпочинається з 1993р. Він готує фахівців за спеціальністю «7.010103. Педагогіка і методика середньої освіти. Історія» зі спеціалізацією: історія основи правознавства і суспільствознавства. Нині на денній і заочній формах навчання здобувають фах історика понад 300 осіб. Діють магістратура та аспірантура. Деканом факультету є доктор історичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України Микола Алексієвець.

Структура факультету: 4 кафедри – історії України, стародавньої та середньовічної історії, нової і новітньої історії та методики викладання історії, філософії та економічної теорії. Має кваліфікований кадровий професорсько-викладацького складу, серед яких 5 докторів наук, професорів, 35 кандидатів наук, доцентів. Факультет підтримує зв'язки з визнаними у світі університетами Парижа, Монпельє, Праги, Варшави, Москви та іншими навчальними закладами США, Канади, Німеччини, Франції, Польщі, Росії, Білорусі.

Історики плідно займаються науковою роботою. Викладачі лише за 1998-2000 рр. опублікували понад 750 наукових праць загальним обсягом близько 750 друк. арк., 22 науково-тематичних збірники провели 15 всеукраїнських, міжнародних конференцій. Протягом 1997 – 2001 рр. студенти займали призові місця на всеукраїнських олімпіадах з історії.

Викладачі факультету беруть активну участь у суспільно-масових заходах, очолюють міські, обласні організації, цікаво проводять дозвілля; діють художня самодіяльність, пошукові групи та інформаційно-видавничий центр «Літопис», виходять часопис факультету «Історія», «Вісник НСТ» і «Сторінки Літопису».

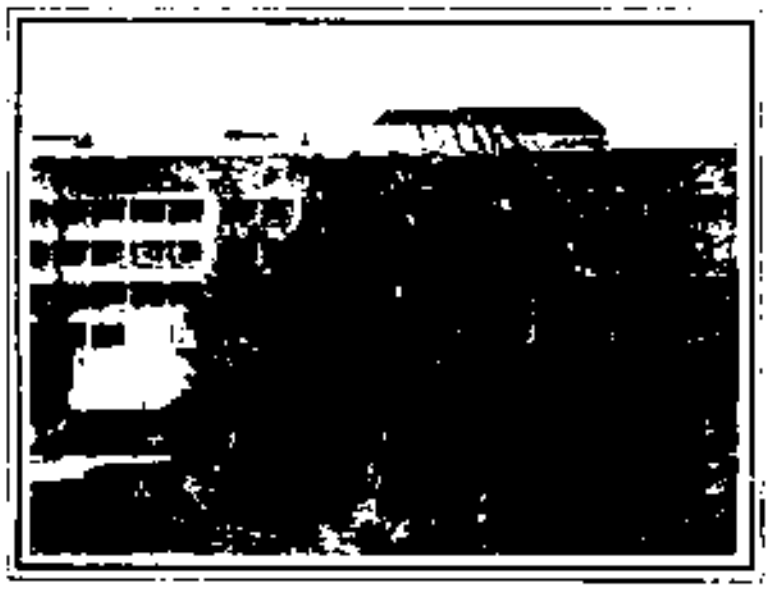

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
СЕРІЯ: ІСТОРІЯ

Адреса редакції: Історичний факультет,
ТДПУ ім.В.Гнатюка, вул. М.Кривоноса, 2,
м.Тернопіль, 46004
тел. (0352) 337889

При використанні матеріалів
посилання на «Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
Серія: історична (або) якове

Тернопільський державний
педагогічний університет
імені Володимира Гнат
2001
Редакційно-видавничий
відділ педагогічного фак
Друкарня
навчально-виховного комплексу університету
ім. В.Гнатюка «Гнатюк-Літопис»
2001